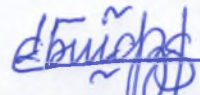

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ

ВБД: 338.436.33

Бо ҳуқуқи дастнавис

СОБИРЗОДА ШОДМОН СУЛАЙМОНЧОН

**ТАЪМИНОТИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ ВА ИНФРАСОХТОРИИ
ИДОРАКУНИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР
КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ
(назария, методология ва амалия)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
иқтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунӣ тибқи самтҳои фаъолият
(08.00.06.04 – Ташкил ва идоракунӣ корхонаҳо, низомҳо ва комплексо)

Мушовири илмӣ:

д.и.и., профессор, муовини директори
Институти иқтисодиёт ва демографияи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Мирсаидов Аврор Бобоевич

Бохтар – 2025

Номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ	4
Муқаддима	5

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНОТИ ИНСТИТУТСИОНАЛИВУ ИНФРАСОХТОРИИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

1.1. Муносибати институтсионалӣ доир ба таҳқиқи ҷаъолияти сармоягузорӣ	26
1.2. Хусусиятҳои таъмини инфрасохториву институтсионаливу идоракунии ҷаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ.....	40
1.3. Механизмҳои институтсионалии (ташкилӣ ва иқтисодии) идоракунии ҷаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ.....	56

БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ АРЗӢБИИ САМАРАНОКИИ САРМОЯ ВА ҶАНБАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ИДОРАКУНИИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КАС

2.1. Заминаҳои методологии идоракунии сармоя ва ҷаъолияти сармоягузорӣ	85
2.2. Муносибатҳои методии арзӢбии ҷанбаҳои институтсионалии ҷаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ.....	107
2.3. Шароити институтсионалии ташаккули ҷолибияту ғазои сармоягузорӣ ва баҳодиҳии он дар комплекси агросаноатӣ	130

БОБИ 3. АРЗӢБИИ ҲОЛАТИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ВА ТАМОҶОЛИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ОНҲО ДАР ШАРОИТИ ДИГАРГУНИҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ

3.1. Ислоҳоти институтсионалӣ ва тараққиёти истеҳсолоти агросаноатӣ	155
3.2. Таъминоти институтсионалии идоракунии сармоягузорӣ ва арзӢбии он дар самти рушди заминаҳои моддию техникии КАС	171
3.3. Асосҳои институтсионалии тамоюлоти муосири идоракунии ҷаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ	190

БОБИ 4. ҲОЛАТИ МУОСИРИ ТАШАККУЛИ РУШДИ ЗАМИНАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИЮ ИНФРАСОХТОРИИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

4.1. Механизмҳои институтсионалии идоракунии равандҳои сармоягузорӣ пайваста бо заминҳои кишоварзӣ	214
4.2. Муайян намудани талаботи сармоягузорӣ ва таъминоти институтсионалии дастгирии давлатии сармоягузорӣ.....	232

4.3. Механизмҳои ифрасохториву институтсионалии ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои инноватсионӣ дар КАС.....	246

БОБИ 5. РОҲҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛ ДОДАНИ МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ ВА ИНФРАСОХТОРИИ ИДОРАКУНИИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

5.1. Такмили сохтор, вазифаҳо ва дастгирии институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ.....	272
5.2. Асосҳои концептуалии марҳалаи муосири ислоҳоти низоми комплекси агросаноатӣ ва баҳши сармоягузории он.....	295
Хулосаҳо	319
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	323
Рӯйхати адабиёт.....	329
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.....	362

Номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ

1. КАС – Комплекси акросаноатӣ.
2. СУС – Созмони умумиҷаҳонии савдо.
3. НАТО – North Atlantic Treaty Organization (Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ).
4. ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ.
5. ИШ – Иттиҳоди Шуравӣ.
6. ВМКБ – Вилояти мухтори кӯҳистони Бадахшон.
7. НТҚ – Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ.
8. КВ – Киловат.
9. МЛН – Миллион (сомонӣ).
10. МЛН КВ – Миллион киловат соат.
11. МЛРД – Миллиард, (сомонӣ).
12. МЛРД квт – Миллиард киловат соат.
13. ИМА – Иёлоти Мутаҳидаи Амрико.
14. ҲҚТ – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
15. ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон.
16. СММ – Созмони Миллалӣ Мутаҳид.
17. ИАН – Иттиҳодияҳои агросаноатии ноҳиявӣ.
18. АИКТ – Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон.
19. ҚҚТ – Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон.
20. ФАО – Food and Agriculture Organization (Созмони озукаворӣ ва кишоварзӣ).
21. БОР – Бонки Осиёи Рушд.
22. БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон.
23. NPV – Арзиши ҷорӣ соф ё арзиши ҳозираи ҳолис.

МУҚАДИМА

Муҳимияти тадқиқот. Дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021-2025) “татбиқи максималии иқтидорҳои институтсионалии модели нави рушд ба даст омада якбора зиёдшавии ҳаҷми сармоягузорӣ дар бахши воқеӣ ва инфрасохтор ҳамчун заминаи асосӣ барои рушди иқтисодиёт мегардад. Афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳо тавассути ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва маблағҳои пасандозҳои дохилӣ ба даст меоянд”. Истифодаи иқтидорҳои институтсионалии модели нави рушд ва ҷалби сармоягузори дар бахши воқеии истеҳсолт, аз он ҷумла дар соҳаи муҳими он - бахши аграрии иқтисодиёт, пеш аз ҳама аз мукамалгардонии механизмҳои идоракунии ташаккули истифодаи самараноки захираҳои сармоягузори вобастагӣ дорад. Воқеан, рушди устувори бахши аграрӣ бевосита ба истифодаи самараноки иқтидори иҷтимоӣ ва иқтисодии он вобастагӣ дорад. Ин на танҳо навсозии инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоии минтақаҳои деҳотро дар назар дорад, балки тақсими оқилонаи захираҳои молиявӣ ва моддиро низ талаб мекунад. Дар ин раванд тақмили механизмҳои идоракунии сармоягузорӣ нақши муҳим мебозад, ки махсусан дар марҳилаи имрӯзаи рушди кишвар аҳамияти зиёд пайдо мекунад. Сармоягузорӣ дар бахши аграрӣ имрӯз на танҳо ҳамчун манбаи маблағгузорӣ, балки ҳамчун абзори стратегӣ барои рушди иқтисодӣ арзёбӣ мешавад. Самтгирии мақсадноки он ба таҳкими заминаи моддиву техникий кишоварзӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи тахассуси захираҳои меҳнатӣ на танҳо ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат, балки ба таҳкими сармояи инсонӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, ғаёлсозии равандҳои сармоягузорӣ ба унсури калидии баланд бардоштани рақобатпазирии маҷмӯи агросаноатӣ ва ноил

гардидан ба рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ дар дарозмуддат табдил меёбад.

Таҷдиди маҷмӯи агросаноатӣ (КАС), аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ, як раванди дорои аҳамияти стратегиист, ки барои аҳолии деҳот ва низ барои иқтисоди миллӣ дар маҷмӯъ нақши ҳалкунанда дорад. Барои сокинони минтақаҳои деҳот, навсозии КАС заминаи ташаккули шуғли устувору самаранок, болоравии сатҳи даромад, беҳтар гардидани шароити зиндагӣ, инчунин эҳё ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва фарҳангӣ маҳсуб меёбад. Аз нуқтаи назари манфиатҳои давлатӣ, раванди ислоҳоти КАС зич бо татбиқи сиёсати ивазкунии воридот ва муқаррароти Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 алоқаманд мебошад. Ҳадафи асосии ин ташаббусҳо коҳиши вобастагӣ аз воридоти маводи ғизоӣ, афзоиши истеҳсоли дохилии маҳсулоти кишоварзӣ ва таҳкими амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити ноустувории рӯзафзуни ҷаҳонӣ, амалӣ намудани ин вазифаҳо аҳамияти хос пайдо мекунад, зеро таъмини худкифои ғизоӣ бевосита ба ҳифзи амнияти иқтисодии давлат марбут аст.

Вазъи муносири маҷмӯи агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи мавҷудияти мушкилоти системавии иқтисодиро инъикос менамояд, ки дар миёни онҳо камбудии шадиди манбаъҳои молиявӣ барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ махсусан нигаронӣ ба вуҷуд меорад. Аксари хоҷагӣҳо сатҳи пасти баргардониши сармоя ва вазъи ноустувори молиявӣ нишон медиҳанд, ки қобилияти онҳоро барои рушди устувор ва навсозии технологӣ маҳдуд месозад. Ғайр аз ин, дастрасӣ ба манбаъҳои қарзӣ хеле маҳдуд боқӣ мемонад: бонкҳои тижоратӣ маблағгузориро дар миқёси ночиз пешниҳод менамоянд, ҳамзамон арзиши баланди сармояи қарзӣ сармоягузориро ба асоси моддӣ камсамар мегардонад. Ин омилҳо дар маҷмӯъ ба фаъолиятҳои сармоягузорӣ монеа эҷод намуда, ҷиҳати навсозии бахш таъсири маҳдудкунанда доранд. Ҳиссаи давлат дар

маблағгузории МАС низ дар сатҳи кам қарор дорад: ҳиссаи саҳмгузориҳои давлатӣ дар сохтори сармоягузориҳо ба асоси моддӣ ночиз буда, ҳаҷми ҷудокардашудаи буҷетӣ барои ниёзҳои соҳаи кишоварзӣ бо миқёси вазифаҳои пешомада мувофиқат намекунад. Дар чунин шароитҳои ниёзи таҳияи механизмҳои нави маблағгузорӣ, васеъ намудани абзорҳои ҳамкорӣ байни давлат ва баҳши хусусӣ ва дастгирии фаъолтаронаи истеҳсолкунандагони кишоварзӣ аз ҷониби муассисаҳои молиявӣ тақвият меёбад.

Дар солҳои охир тамоюли устувори афзоиши тезтари нархҳо дар манбаъҳои истеҳсоли ва воситаҳои истеҳсоли кишоварзӣ нисбат ба нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ мушоҳида мешавад, ки ин боиси ҷорӣ шудани маблағҳо ба соҳаҳои дигар ва маҳдуд гаштани имкониятҳои сармоягузории баҳши аграрӣ мегардад. Истеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар шароите қарор гирифтаанд, ки сохторҳои миёнарав ва монополияи коркарду фурӯшандагон бар онҳо ҳукмфармой доранд ва ин вазъияти номусоидро ба вучуд меорад. Теъдоди хоҷагиҳои зарардида ҳамчунон баланд боқӣ монда, қарзҳо ва ӯҳдадориҳои умумӣ пайваستا меафзоянд. Бисёре аз корхонаҳои кишоварзӣ бинобар набудани идораи самаранок, технологияҳои муосири аграрӣ ва кадрҳои тахассусӣ имкони ширкат дар равандҳои сармоягузорию надоранд. Дастгирии давлатӣ дар таъмин намудани маҷмӯи агросаноатӣ бо захираҳои молиявӣ ва моддиву техникаӣ ҳанӯз дар сатҳи хеле маҳдуд қарор дорад, ки ин барои рушди устувори соҳаи кишоварзӣ монеаҳои ҷиддӣ эҷод менамояд. Дар шароити камбудии саҳми давлат, субъектҳои хоҷагидор маҷбуранд ба таври назаррас ба захираҳои худ такя намуда, манбаъҳои алтернативии маблағгузорию мустақилона ҷустуҷӯ кунанд, ки ин метавонад ҷалби сармояи хусусӣ, грантҳои байналмилалӣ ва қарзҳоро дар бар гирад. Ин вазъият аз истеҳсолкунандагони кишоварзӣ талаб менамояд, ки ба шароити доиман тағйирёбандаи бозор мутобиқшавии баланди сиёсӣ дошта бошанд ва

қобилияти таъсис ва нигоҳдории равобити устувори берунӣ бо сохторҳои институтсионалӣ, фондҳои сармоягузорӣ ва миёнаравони молиявиरो дошта бошанд. Бо вуҷуди ин, мушкилоти дастрасӣ ба ин захираҳо ҳамроҳ бо камбудии таҷриба ва дастгирии институтсионалӣ равадҳои ҷалби сармоя ва навсозии заминаи истеҳсолиро ба таври назаррас мураккаб мегардонанд.

Таъсис ва рушди равобити берунӣ бо сохторҳои гуногуни институтсионалӣ ва миёнаравони сармоягузорӣ, новобаста аз мушкилоти вобаста ба он, барои истеҳсолкунандагони аграрӣ як зарурати объективӣ гардид.

Трансформатсияҳои сохторӣ, ки дар шаклҳо ва моделҳои ташкилоти институтсионалии таъминкунии бахши аграрӣ бо захираҳо ба амал меоянд, хусусияти равадҳои сармоягузорию дар маҷмӯи агросаноатӣ ба таври назаррас тағйир медиҳанд. Ин тағйирот маҳдудиятҳои ислоҳоти неоклассикии стандартиро нишон медиҳанд, ки амалӣ накардани пурраи хусусиятҳои иқтисодии деҳотро собит месозанд. Ноустувории истеҳсоли кишоварзӣ, муҳочират ва ҷудо шудани захираҳои меҳнатӣ (хусусан мутахассисони баландихтисос) аз деҳот, мушкилоти демографӣ, тақвияти нобаробарии иҷтимоӣ иқтисодӣ, пастиавии инфрасохтори иҷтимоӣ ва сатҳи баландии аҳолии осебпазир — ҳама ин нишондиҳандаи номуваффақии соҳаи кишоварзӣ дар баромадан аз муваффақият ба сӯи рушди устувор мебошад. Дар чунин шароит зарурати ташаккули механизми муассири институтсионалии сармоягузорӣ, ки ҳам ҷалби давлатию ҳам бахши хусусиро дарбар мегирад, беш аз пеш аҳамият пайдо мекунад. Механизми мазкур бар асоси низоми ҷандқабатаи институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, меъёрҳо ва амалҳои танзимкунанда қарор гирифта, бояд ба афзудани сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ, таркиббандӣ ва созиши трансаксияҳои миёни сармоягузoron ва манфиатдорон, инчунин эҷоди муносибатҳои созандаи миёни

институтҳои ҳокимияти давлатӣ ва аҳолии деҳот мусоидат намояд. Дар мавриди набудани чунин механизми институтсионалӣ, қобилияти ҳамкориҳои муассир бо институтҳои бозор заиф гашта боиси ноустувории музмин дар маҷмӯи агросаноатӣ хоҳад шуд. Дар робита ба ин, таҳияи механизми муосир ва мутобиқшавандаи институтсионалии сармоягузорӣ дар маҷмӯи агросаноатӣ на танҳо як вазифаи мубрам дар сиёсати амалӣ, балки самти муҳимтарини таҳқиқоти илмӣ мебошад.

Муҳимияти таҳқиқот дар он аст, ки натиҷаи он барои ташаккули механизмҳои муассири ташкиливу институтсионалӣ барои татбиқи Барномаи рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва системаи аграрӣ барои давраи то соли 2030 хидмат менамояд. Дар раванди таҳқиқот муносибатҳои системавӣ ва барномавии концептуалӣ таҳия хоҳад шуд, ки барои фаъолгардонии иштироки институтҳои ҳокимияти давлатӣ дар фаъолияти муносибатҳои сармоягузорӣ дар маҷмааи агросаноатӣ мусоидат менамояд. Таваҷҷуҳи хоса ба институтҳои банақшагирии индикативии рушд, ки бо истифода аз механизмҳои ҳамкориҳои манфиатбори миёни давлат ва субъектҳои КАС сурат гирифта ба шаклҳои муосири идораи ҳамгиро равона хоҳад шуд. Ин шаклҳо одатан сатҳи баланди таҷҳизотҳои технологӣ, самаранокии истеҳсоли ва рақобатпазириро доранд, ки онҳоро дар татбиқи вазифаҳои модернизатсияи аграрӣ ҳамчун ҳалқаҳои калидӣ қарор медиҳад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Таҳлили ҳаматарафаи муаммоҳои илмӣ таъминоти институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ дар илми иқтисоди ватанӣ самти нисбатан нав мебошад. Баъзе мавзӯҳои эҳёи иқтисоди аграрӣ аз ҷониби олимони-иқтисодшиносони ватанӣ ҳам аз ҷиҳати омӯзиши ангеаҳои сармоягузорӣ мавриди таҳлили мукамал қарор гирифта, баъзеи дигар муаммоҳои илмӣ ба мисли рафтори сармоягузорӣ ва ҷанбаҳои институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ амалан аз доираи

назари муҳаққиқон берун мондаанд. Аксари асарҳо дар ин мавзӯ ба омузиши таҷрибаи хориҷӣ бахшида шуда, дар асоси тадқиқоти муаллифон, монанди А.Алчиан, Т.Веблен, Д.Гэлбрейт, Ч.Коммонс, Ч.Корнай, Р.Коуз, Ч.Менард, Р.Нелсон, Д.Норт, Ч.Сир, О.Тоффлер, О.Уилямсон, С.Винтер, Ч.Фридман, Ч. Ходжсон, Т.Шанин, Ч. Шумпетер, К. Арроу ва ғ. сурат гирифтааст. Дар адабиёти иқтисодии Федератсияи Русия муносибати институционалӣ ба шарофати асарҳои А.А.Аузан, О.Е.Бессонова, В.Г.Гумеров, В.Е. Дементьев, В.В.Зотов, С.В.Клейнер, А.Н..Тамбовтсев, А.Е.Шаститко ва дигарон инкишоф ёфтааст. Дар омузиши фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити дигаргунсозии системаи иқтисоди аграрӣ асарҳои И. Анчишкина, В. С. Буздалова, О.С.Бланк, С. Ю.Еременко., В. Патсиорковский, А.В.Петриков, В.В.Серова, А.А.Хандураев, Р.Н.Черний, Б.А.Чернякова, А.А.Шуткова., С.С.Шатилова, Н.П.Федоренко ва дигарон маъмуланд..

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аксари масъалаҳои мазкур дар асарҳои Каримов А.Х., Қодиров Ф.А., Мирсаидов А.Б., Музаффаров Б.С., Одинаев Ш.Т., Расулов Г., Рауфӣ А., Саидмуродов Л.Х., Садриддинов Н.Т., Сафоев А.К., Саидмуродов Ш.М., Солиев А.А., Умаров Х.У. ва дигарон мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд. Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ дар бораи идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ таҳқиқҳои гуногун мавҷуданд. Масалан муаммоҳои назариявие, ки бо нақши сармоягузориҳо дар раванди фаъолияти иқтисодӣ ва ташаккули шароиту механизмҳои зарурии фаъолияти сармоягузори алоқаманданд, дар корҳои олимони тоҷик Раҳимов Р. К., Я. П. Довгялло, Б. М. Шарипов [175, с. 75] дар доираи пажӯҳиши таносуби аслии пулӣ дар миёни бахшҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Масъалаҳои муҳимияти сармоягузорӣ барои таъмини рушди дарозмуддати кишвар ва як қатор сабабҳои монеаёзҷодкунанда, ки дар роҳи он қарор дораду зарурати такмили механизмҳои идоракунии сармоягузориҳо тақозо менамояд, дар асарҳои илмӣ Саидмуродов Л.Х.

[187, с. 20] мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар асарҳои Мирсаидов А.Б. бошад таъсири муҳити институционалӣ дар тарҳу шаклгирии қарорҳои идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, фазои фарогирии муҳити институционалӣ ва инъикоси он дар низоми идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, ки баланд бардоштани самаранокии иқтисодиву иҷтимоӣ ва экологиро дар иқтисоди аграрӣ мусоидат менамояд, таъкид шудааст [142, с. 46]. Муҳаққиқи дигари тоҷик Нуруллоев З.К. дар мавриди таҳқиқи моҳият ва сохтори лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба бархе механизмҳои институционалии таваҷҷӯҳ додааст. Лоиҳаҳои сармоягузориро ҳамчун тартиботи молиявӣ ва механизми идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ ва омилҳои ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳисоб намудааст [152, с. 12]. Муаллифони дигари ватанӣ, Файзуллоев Т. ва Тағоев Ҷ.Х., ба механизмҳои ташкилии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ ба алгоритми асосноккунии ҳадафҳои мақсадноки иқтисодӣ ва инъикоси онҳо ба ҳуҷҷатҳои лоиҳавию ҳарҷномавӣ ва таҳрезии амалиётҳои мушаххаси роҷеъ ба раванди сармоягузорӣ, таваҷҷӯҳи ҷидди додааанд. Механизмҳои фаъоли идоракунии лоиҳаи сармоягузориро ба маҷмӯи нақшаҳои интизорӣ, асосноккунӣ ва фаъолияти амалии ташкили раванди сармоягузорӣ, ки ҳадафи ноил шудани сармоягузорро ба натиҷаҳои моливию иқтисодӣ, истеҳсолӣ ва иҷтимоии равона мегардад, алоқааманд намудаанд, ки дар он хусусиятҳои муносибатҳои институционалӣ доир ба идоракунии сармоягузорӣ эҳсос мешавад [224, с. 289]. Муаллифи дигари ватанӣ Курбонов С.Н нақши муҳими механизмҳои шарикии давлат ва бахши хусусиро дар идоракунии ташаккулу истифодаи захираҳои сармоягузорӣ таъкид намудааст. Ба андешаи муаллиф рушди инфрасохтор дар манотиқи деҳот бо бунёди лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар асоси шарикии давлат ва бахши хусусӣ самараи баланди занҷириро барои рушди тамоми соҳаҳои иқтисоди деҳот меорад [130, с. 48].

Асарҳои бунёдии муаллифон, ки қаблан зикр гардиданд, асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқоти моро ташкил медиҳанд. Новобаста аз ин таъкид намудан ба маврид аст, ки дар адабиёти иқтисодии ватанӣ муаммоҳои илмӣ таъминоти институтсионалии идоракунии фаъолиятҳои сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ дар сатҳи зарурӣ мавриди таҳқиқи қарор нагирифтааст. Бахусус тасаввури комил доир ба сохтор ва нақши функционалии институтҳои иқтисодӣ дар иқтисодиёти деҳоти мамлакат, инчунин таъсири онҳо ба муносибатҳои сармоягузорӣ ва ташаккули ҳавасмандии устувори сармоягузoron барои иштирок дар рушди иқтисодиёти агарай равшан зоҳир намегардад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 5 март соли 2007, № 241, бо тағйиру иловаҳо аз 18 март соли 2022, № 1866). Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» (15 март соли 2016, № 1299) , “Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (аз 31 декабри соли 2008, №658), «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2022», «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2016-2020», «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025», Барномаи рушди низоми кишоварзӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030 (аз "1" марта 2023 года, №54), «Барномаи давлатии рушди содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025” алоқамандӣ дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади тадқиқоти диссертатсионӣ коркарди асосҳои назариявию методологии таъминоти институтсионаливу инфрасохтории идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ, муайян кардани маҷмӯи омилҳо ва шароитҳои институтсионалии, ки ба фаъолияти

сармоягузории субъектҳои хоҷагидории КАС таъсир мерасонанд, инчунин таҳияи пешниҳоду тавсияҳои амалӣ ва модели институтсионалии механизми сармоягузории системаи муосири иқтисодиёти агарари Тоҷикистон мебошад.

Объекти тадқиқотро сармоягузориҳо ва сиёсати сармоягузории давлатӣ дар комплекси агросаноатии мамлакат ва минтақаҳои он дар шароити трансформатсияи индустриалии иқтисодиёти аграрии Тоҷикистон мебошад.

Мавзӯи тадқиқот муҳити институтсионалии ташкилу идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ, ки муносибатҳо ва робитаҳои устувори байни субъектҳои раванди сармоягузорӣ дар шакли санадҳои меъёрӣ, сохторҳои ташкилӣ, шаклҳои ҳамкории расмӣ ва ғайрирасмиро дар бар мегирад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ аз он иборат аст, ки дар шароити рушди механизмҳои бозории фаъолияти сармоягузорӣ, афзудани шумораи трансаксияҳо (амалиётҳо) дар системаи муносибатҳои иштирокдорони раванди сармоягузорӣ ва бинобар он ташаккулу рушд ёфтани бахши трансаксионии иқтисодиёти комплекси агросаноатии сатҳи гуногун, нақш ва аҳамияти таъминоти институтсионаливу инфрасохториини идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ меафзояд. Дар робита ба ин, такмили илман асоснокёфтаи таъминоти институтсионаливу инфрасохториини идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ на танҳо интиҳоби лоиҳаҳои босамарро дар самтҳои афзалиятноки КАС, балки пайваста бо паст шудани ҳароҷоти трансаксионӣ вобаста ба таҳияву татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба фароҳам омадани муҳити солими сармоягузорӣ, боло рафтани сатҳи ҳавасмандии сармоягузoron дар соҳа ва самаранокии фаъолияти сармоягузорино мусоидат менамояд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда дар диссертатсия иҷрои вазифаҳои зерин ҳалли ҳудро ёфтаанд:

- таҳлили муносибатҳои институтсионалӣ, ки асоси фаъолияти сармоягузориро ташкил медиҳанд, гузаронида шуд;
- муайян ва тавсифи хусусиятҳои мушаххаси таъминоти инфрасохторӣ ва институтсионалии низоми идораи сармоягузорӣ дар маҷмӯи агросаноатӣ;
- таҳқиқи механизмҳои ташкилотӣ ва иқтисодии танзими институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи МАС;
- шакл додани равишҳои методологии мафҳуми капитал ва нақши он дар равандҳои сармоягузорӣ;
- омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологии арзёбии омилҳои институтсионалӣ, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи аграрӣ таъсир мерасонанд;
- таҳлили шароитҳои институтсионалӣ, ки ба ташаккули ҳолияти сармоягузорӣ дар маҷмӯи агросаноатӣ мусоидат мекунанд;
- муайян намудани алоқамандии ислоҳоти институтсионалӣ ва тараққиёти истеҳсолоти агросаноатӣ;
- таҳлил ва арзёбии вазъи сармояи асосии (базаи моддию техникии) субъектҳои КАС ;
- муқарар намудани тамоюлҳои фаъолияти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ
- таҳқиқи механизмҳои идоракунии равандҳои сармоягузорӣ бо ҷузъи заминҳои кишоварзӣ (Рушди гардиши замин ҳамчун омилҳои ҳолияти сармоягузорӣ)
- муайян намудани талабот ба сармоягузорӣ ва такмил додани усулҳои он
- механизми сармоягузории ҳавасмандгардони ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар КАС

- асосноккунии роҳҳои тақмили сохтор ва вазифаҳои таъминоти институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ :

- муайян намудани самтҳои афзалиятноки ислоҳоти бахши аграрии иқтисодиёт дар ҷодаи таъмини идораи рушди фаъолияти сармоягузорӣ

Асоси назариявӣ ва методологии диссертатсия. Дар диссертатсия ҳамчун пойгоҳи назариявӣ ва методологӣ аз ғояҳои калидии назарияи иқтисоди институтсионалӣ, инчунин натиҷаҳои тадқиқоти бунедӣ ва амалии гузаронидашуда аз ҷониби мутахассисони хориҷӣ ва ватанӣ дар соҳаи иқтисоди институтсионалӣ ва аграрӣ истифода шудааст. Ғайр аз ин, таваҷҷуҳи зиёд ба таҳлили пойгоҳи меъёриву ҳуқуқӣ, ки равандҳои сармоягузорию дар маҷмӯи агросаноати Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мекунад, дода шудааст. Аз нуқтаи назари методологӣ, тадқиқот бар асоси равиши комплексӣ асос ёфтааст. Усулҳои таҳлили системавӣ истифода шуда, муомилоти байни унсурҳои гуногуни фаъолияти сармоягузорию тавсиф намуданд, инчунин таҳлили муқоисавӣ барои муайян намудани фарқиятҳо ва умумиятҳо дар рушди равандҳои сармоягузорӣ ба кор бурда шуд. Истифодаи абстраксияҳои илмӣ ва моделсозии концептуалӣ имкон дод, ки сохторҳои назариявӣ, ки хусусияти таъминоти институтсионалии сармоягузорию дар МАС инъикос менамоянд, таҳия карда шаванд. Усулҳои тадқиқоти иҷтимоӣ асоси эмпирикиро барои муайян намудани мушкилоти ҷорӣ ва арзёбии самаранокии механизмҳои мавҷуда фароҳам оварданд.

Соҳаи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси Ихтисос: 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият (08.00.06.04 - Ташкил ва идоракунии корхонаҳо, низомҳо ва комплексҳо) мувофиқат мекунад: банди 3. «Коркарди усулҳо ва ҳалли вазифаҳои идоракунии, қабули қарорҳо дар роҳи гузариш ба зинаи

индустриаливу аграрӣ ва рушди индустриалию инноватсионии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон»; банди 4. «Коркарди усулҳо ва воситаҳои самарабахши ҷалб ва истифодаи захираҳои моддӣ-техникӣ, табиӣ ва сармоягузори дар ташкили равандҳои истеҳсоли»; банди 5. «Таҳрезӣ, таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои истеҳсоли, ҷорӣ намудани инноватсия дар раванди истеҳсоли, ташкили истеҳсоли маҳсулоти нав»; банди 7. «Коркарди усулҳо ва алгоритмҳои ҳалли вазифаҳои идоракунии ва қабули қарорҳо дар низомҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ»; банди 13. «Таҳияи усулҳо ва алгоритмҳои таҳлил ва синтези сохторҳои ташкилӣ

Асоси иттилоотии татқиқоти диссертатсиониро маводҳои ҳисоботии вазорату идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати кишоварзии ҚТ, Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ, Кумитаи давлатӣ сармоягузори ва идораи амволи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шӯъбаҳои минтақавии он, ҳисоботҳои солони корхонаҳои кишоварзӣ, нашрҳои илмӣ аз рӯи маводҳои конференсияҳо ва семинарҳои илмӣ-амалӣ, маълумотҳо аз интернет-сомонаҳои расмӣ мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ташкил додааст.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар назди кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав анҷом дода шудааст. Давраи иҷрои диссертатсия солҳои 2020 – 2025-ро дар бар мегирад

Навоварии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ дар таҳия ва тақмили равиши институтсионалӣ ба таҳлил ва арзёбии фаъолияти сармоягузорӣ, ҳамчунин дар таҳияи механизмҳои таъминоти институтсионалӣ ва инфрасохторӣ барои идораи равандҳои сармоягузорӣ дар маҷмӯи агросаноатӣ таҷассум меёбад. Консепсияи пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки фаъолияти сармоягузорӣ на ҳамчун падидаи ҷудогона, балки дар

доираи таҳаввули муҳити институтсионалӣ баррасӣ гардад, ки ин дониши амиқтарро оид ба омилҳое, ки ба самаранокии сармоягузорӣ таъсир мерасонанд, таъмин намуда, ба қабули қарорҳои идорӣ бо иқтидори мутобиқшавии баланд мусоидат менамояд.

Дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ натиҷаҳои назариявӣ ва амалӣ ба даст оварда шуданд, ки асоси навоварии илмӣ онро ташкил медиҳанд:

- таҳлили равандҳои сармоягузорӣ дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ дар системаи агросаноатии мамлакат аз нуқтаи назари муносибати институтсионалӣ тавзеъ ёфта зарурати ташаккули механизми муассири дастгирии сармоягузорӣ дар бахши аграрӣ, ки трансформатсияи васеи сохтори институтсионалӣ, усулҳои хоҷагидорӣ, инчунин танзимгарони иқтисодию ҳуқуқӣ, технологӣ ва иттилоотиро дар бар мегирад, асоснок карда шудааст. Ин тағйирот бояд бо воқеиятҳои иҷтимоию иқтисодии муосир мутобиқат карда, ба дастёбии ҳадафҳои калидӣ — таъмини амнияти озуқаворӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзии милли равона гардад;

- дар таҳқиқот муқаррароти мушаххасе, ки мазмуни категорияи «инфраструктураи институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ»-ро равшан менамояд, пешниҳод шуданд. Ин категория низоми ҳамбастагии институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ва инчунин механизмҳои ташаккул, фаъолияти, рушд, ҳамохангсозӣ ва ҳамкориҳои байни иштирокчиёни равандҳои сармоягузорию дар бар мегирад. Ин низом ба фаъолиятҳои сармоягузорӣ дар маҷмӯи агросаноатӣ таъсири танзимкунанда ва таҳриқдиҳанда дорад. Инфраструктураи фаъолияти сармоягузорӣ дар ин замина маҷмӯи унсурҳои махсусгардонидашудаи хизматрасон (созмонӣ, ҳуқуқӣ, молиявӣ ва иттилоотӣ) мебошад, ки ба ҳаллу ҷасли муассири масъалаҳои пешомада дар раванди амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи аграрӣ равона шудааст.

- мафҳуми «лоиҳаи сармоягузори комплексӣ» дар гардиши илмӣ ҷорӣ карда шудааст, ки дар системаи инфрасохтори сармоягузорӣ имкон медиҳад бо истифода аз маблағҳои Фонди сармоягузорӣ барои татбиқи якчанд лоиҳаҳо метавонанд сармоягузори истеҳсоливу тиҷоратии гуногунро дар комплекси агросаноатӣ ва иқтисоди деҳот мусоидат намуда, инчунин мушкилоти ба ҳам алоқамандро ҳал кунанд,

- вобаста ба шароити тағйирёбандаи беруна зарурати такмили стандартҳои таҳияшуда, қоидаҳои муайяни таҳияву татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки барои пешгирӣ кардани вайронкунии мӯҳлати корҳо, сметаҳои ҳароҷот, нақшаҳо ва шартномаҳо, нишондиҳандаҳои самаранокӣ (NPV, IRR, PI), хатарҳо ва ғайра, ки нақши институтҳои идоракунии фаъолияти сармоягузорию ба иҷро мерасонанду барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳи фаъолияти сармоягузорӣ хизмат менамоянд, асосок карда шудааст;

- омилҳо ва шароити институтсионалӣ, ки ба ташаккули зуҳуроти бухронӣ дар фаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ мусоидат мекунанд, монеаҳо ва маҳдудиятҳои асосии институтсионалие, ки ҷалби сармояҳоро ба иқтисоди минтақаҳои деҳот мушкил мегардонанд, муайян ва систематизатсия шудаанд: ноустувории ҳуқуқӣ, ҳимояи нокифояи ҳуқуқи сармоягузoron, норасоии механизмҳои ҳамкории давлатӣ ва хусусӣ ва дастгирии институтсионалии заифи сатҳи маҳаллӣ ҷиҳати таъкид мебошанд;

- муайян гардидааст, ки байни намудҳои субъектҳои институтсионалии фаъолияти хоҷагидорӣ (масалан, хоҷагиҳои деҳқонӣ, кооперативҳо, агрохолдингҳо) ва рафтори сармоягузорию онҳо робитаи муайян вуҷуд дорад. Ҳадафҳои асосӣ ва моделҳои рафтори ин субъектҳо дар ҷараёни ташкили фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла тамоюлҳои мотиватсионӣ, дарки хавфҳо ва афзалиятҳо дар интихоби манбаъҳои маблағгузорӣ муайян карда шудаанд. Ҳамзамон, роҳҳои эҳтимолии

баланд бардоштани ҷозибияти сармоягузорию иқтисоди деҳот пешниҳод шудаанд, ки дар бар мегиранд: ислоҳоти институтсионалӣ, тақмили низоми дастгирии сармоягузoron ва рушди механизмҳои таҳрике, ки фаъолияти сармоягузорию дар сатҳи маҳаллӣ тақвият мебахшанд;

- дар ҷараёни таҳқиқот муайян карда шуд, ки инфрасохтори сармоягузорию ташаккулёбанда дар баҳши аграрии кишвар то ҳол ба сатҳи самаранокию зарурӣ нарасидааст. Миқёси фарогирии он маҳдуд буда, ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозии он бо аксарияти субъектҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, бахусус хоҷагиҳои хурду миёна ва хоҷагиҳои ёрирасони аҳоли, хеле заиф аст. Ин гурӯҳи истеҳсолкунандагон, дар асл, берун аз доираи институтҳои расмӣ фаъолият доранд, дар муҳити ноустувor ва ғайрирасмӣ иқтисодӣ амал мекунанд ва аксаран дар ҳолати «зиндагии барои зинда мондан» қарор доранд. Онҳо ба сармоягузорию кофӣ дастрасӣ надоранд, ангеаҳои устувори рушд надоранд, механизмҳои муассири ташкилотию иқтисодӣ ташаккул наёфтаанд ва ҳамзамон идоракунӣ ва дастгирии онҳо аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ё институтсионалӣ заиф ба назар мерасад. Ин омилҳо дар маҷмӯъ фаъолияти сармоягузорию онҳоро ҷиддан маҳдуд сохта, рушди минбаъдаро бозмедоранд;

- дар асоси методология ва равишҳои назариявӣ, ки аз ҷониби муаллиф ҷиҳати тақмили таъминоти институтсионалию инфрасохторию идоракунӣ фаъолияти сармоягузорӣ пешниҳод гардидаанд, тақлифу тавсияҳои мушаххас таҳия шудаанд. Мӯҳтавои асосии онҳо ба таъмини ҳамгироии зичтари фаъолияти иқтисодии хоҷагиҳои калон, миёна ва оилавии кишоварзӣ ба муносибатҳои бозорӣ равона гардидааст. Унсuri калидии ин ҳамгирӣ — ташкили инфрасохтори самараноки сармоягузорӣ дар иқтисоди деҳот мебошад, ки бояд шаклҳои гуногуни ҷамъоварӣ ва истифодаи захираҳои сармоягузорию дар бар гирад — аз ҷумла захираҳои давлатӣ, хусусӣ ва кооперативӣ. Ин имкон медиҳад, ки

дастрасии субъектҳои соҳаи кишоварзӣ ба сармоягузорӣ беҳтар гардад, иштироки онҳо дар раванди модернизатсияи маҷмӯи агросаноатӣ васеъ шавад ва ҳамкориҳои байни сатҳҳои гуногуни хоҷагидорӣ таҳким ёбад;

- лоиҳаҳои ояндадори сармоягузорӣ, ки аз руи ҳисобҳои пешаки самараи баланди иҷтимоию иқтисодӣ ва таҳияи кофӣ доранд тавсия дода шудааст: лоиҳаҳо доир ба ташкили комплексҳои сермахсул ва бисёрсоҳаи истеҳсол ва коркарди пурраи маҳсулоти зироат ва чорво; лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки корхонаҳоро ба комплекси ягонаи инноватсионии парвариши зироатҳои техники ва корхонаҳои коркарди хуроки омехта ва иловаҳои биологи муттаҳид менамоянд; асоснок карда шудааст, ки барои таъминоти молиявӣ лоиҳаҳо муқарар кардани квотаи соҳавӣ ба объектҳои КАС ба мақсад мувофиқ аст;

- вобаста бо хусусиятҳои иқтисодиёти бахши аграрӣ зарурати ташкил кардани Фонди минтақавии идоракунии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ, ки вазифаҳои агентии кафолатии ва маркази иттилоотию иттиҳодияҳоро муттаҳид менамояд, асоснок карда шуда, самтҳои асосии фаъолияти ин фонд муқарар қарда шудааст;

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

- асоснок намудани аҳамияти таҳияи механизми дастгирии сармоягузорӣ дар маҷмӯи агросаноатӣ, ки бар асоси равиши институтсионалӣ сохта мешавад ва дар бар мегирад: тағйироти амиқ дар сохтори бахши аграрӣ ва усулҳои хоҷагидорӣ, инчунин тақмили василаҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, технологӣ ва иттилоотии танзими фаъолияти сармоягузорӣ. Механизми мазкур бояд ба воқеиятҳои иҷтимоиву иқтисодии замони муосир мутобиқ бошад ва ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва таҳкими рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда мусоидат намояд;

- ворид намудани муқарарот ба мазмуни категорияи инфрасохтори идоракунии фаъолияти сармоягузорию ва механизмҳои институтсионали

ташкилу идоракунии фаъолиятти сармоягузои дар КАС ҳамчун маҷмӯаи институтҳову сохторҳои ба ҳам алоқаманди хизматрасонӣ, ки фаъолияти муассири сармоягузориро мусоидат менамояд, инчунин дар гардиши илмӣ ҷорӣ намудани мафҳуми «лоиҳаи сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ» ҳамчун объекти идоракунӣ, ки татбиқи якҷанд лоиҳаҳои сармоягузориҳои истеҳсоливу тиҷоратии гуногунро дар комплекси агросаноатӣ ва иқтисоди деҳот мусоидат намуда, мушкилоти ба ҳам алоқамандро ҳал кунанд, мебошад. - дар гардиши илмӣ ҷорӣ намудани мафҳуми «лоиҳаи сармоягузориҳои, ки дар системаи инфрасохтори сармоягузорӣ - татбиқи якҷанд лоиҳаҳо метавонанд сармоягузориҳои истеҳсоливу тиҷоратии гуногунро дар комплекси агросаноатӣ ва иқтисоди деҳот мусоидат намуда, инчунин мушкилоти ба ҳам алоқамандро ҳал кунанд,

- арзёбии ҳолату шароити институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ, ки фазову сатҳи ҷолибияти сармоягузориро дар комплекси агросаноатӣ муайян менамояд ва он ба ҳайси мафҳуми системавӣ кунанда хизмат менамояд; тасифи ҷолибияти сармоягузорӣ ҳамчун маҷмӯи институтҳо, хусусиятҳо, воситаҳо, имкониятҳои гуногун, ки дар якҷоягӣ талаботи эҳтимолии сармоягузориҳои самаранокро тавассути бартаарафнамоии номуаянии итилоот, хусусият ҷорӣ ва ояндабинии сармоягузориҳои самаранокро муайян менамояд;

- асоснок намудани зарурати такмили стандартҳои таҳияшуда, қоидаҳои муайяни таҳияву татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки нақши институтҳои идоракунии фаъолияти сармоягузориро ба иҷро мерасонанду барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳи фаъолияти сармоягузорӣ хизмат менамоянд;

- ошкор намудани тамоюлҳои рушди соҳаҳо ва корхонаҳои маҷмӯи агросаноатӣ, ки натиҷаи ислоҳоти аграрӣ ва табдилиоти институтсионалиро инъикос мекунанд ва ба беҳсозии муҳит ва сохтори институтсионалии бахши сармоягузориҳои МАС равона шудаанд; арзёбии

сатҳи рушди пойгоҳи техникӣ ва технологии истеҳсолот, инчунин ҳаҷми сармоягузорӣ ба фондҳои асосии корхонаҳои мазкур;

- асоснок намудани зарурати тақмили механизмҳои институтсионалии идоракунии равандҳои сармоягузорӣ пайваста бо заминҳои кишоварзӣ, ҳамаи шаклҳои сармоягузорӣ ба баҳши аграрии иқтисодиёт бо ҷалбу истифодаи захираҳои замини алоқаманданд; захираҳои замини кишоварзӣ дорои иқтидори мувофиқи истеҳсоли мебошанд, ки бо хосиятҳои иқтисодӣ, табиӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ хосанд, ки ҳангоми тарҳрезии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба назар гирифта мешаванд

- коркарди пешниҳодот оид ба тартиби муайян намудани ҳаҷми талабот ба сармоягузорӣ ва мукамалгардонии таъминоти институтсионаливу инфрасохтори дастгирии давлатии фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС, инчунин асоснок намудани роҳҳои асосии тақмили сохтор, вазифаҳо ва таъмини институтсионаливу инфрасохтори идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои системаи агросаноатии мамлакат ва минтақаҳои он.

- коркарди асосҳои концептуаливу институтсионалии марҳилаи муосири ислоҳоти низоми комплекси агросаноатӣ ва баҳши сармоягузори он, ки дар он меъёри асосии самаранокии ислоҳот ва муносибатҳои идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ ба самаранокии интегралӣ сармоягузорӣ, чараёнҳои самарайи системавӣ, ки бо сохтор ва таъсири мутақобилаи чараёни унсурҳо дар занҷири технологӣ муайян карда мешаванд, асос меёбанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз маҷмӯи муқаррароти методологиву методие иборат аст, ки асосро барои мукамалгардонии масъалаҳои таъминоти институтсионаливу инфрасохтори идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатии бо мақсади расидан ба ҳадафҳои афзалиятноки рушди индустриалии соҳаи таҳқиқшаванда ташкил медиҳанд. Инчунин, таҳияи равиши институтсионалии омӯзиши

фаъолияти сармоягузорӣ ва идоракунии он дар иқтисодиёти бахши аграрӣ муайян карда мешавад, ки имкон медиҳад доираи васеи падидаҳо ва омилҳои онро, ки ба равандҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсири назаррас доранд, муайян ва таҳлил карда шавад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки қоидаҳои назариявии дар диссертатсия ҷойдошта, тавсияҳои таҳияшуда, хулосаҳои баёнгардида ва пешниҳодоти дар асоси онҳо омодашуда аз тарафи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар низоми идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, ҷараёнҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, зимни таҳияи барномаҳои дарозмуддат ва миёнамуддати рушди иқтисодиёти аграрӣ, тасҳеҳи сиёсату стратегияи сармоягузорӣ, инчунин ташаккули иқлими мусоиди сармоягузорӣ нисбати хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ метавонанд корбурд гарданд. Муносибатҳои илмӣ пешниҳодшуда ба тақмили ташаккули босуръати низоми азхудкунӣ ва идоракунии сармоягузориҳо ҳам дар сатҳи минтақа ва ҳам бевосита дар ҳуди ташкилотҳои кишоварзӣ мусоидат менамоянд.

Саҳми шахсии доктараб. Ҳамаи давраҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст, ба монанди таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, мақсади гузошташуда ва иҷрои вазифаҳои он. Муаллиф дар тақмили ҷараёни намунаҳои ҳавфи таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, танзими даромадноки ва таносуби ҳавфи барои ширкаткунандагони лоиҳа сармоягузор буда, хулоса ва пешниҳодҳои илмиро ба даст оварда, мақолаҳои илмӣ тайёр намудааст.

Татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот. Нуқтаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байнидонишгоҳӣ (солҳои 2017-2025) пешниҳод гардида, дастгирӣ ёфтанд. Натиҷаҳои назариявӣ, методологӣ ва методие, ки дар диссертатсия ҷой доранд, аз тарафи муаллиф ба шакли маъруза дар конференсияҳои илмӣ-

амалии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, Донишгоҳи давлатии Данғара пешниҳод гардидаанд. Муҳтавои асосии диссертатсия дар семинарҳои назариявӣ ва ҷаласаҳои факултети гумрук ва таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав мунтазам мавриди муҳокима қарор меёфтанд

Интишорот. Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқот 38 мақолаи илмӣ дар ҳаҷми 16,3 ҷузъи ҷопӣ, аз ҷумла 20 мақола дар маҷаллаҳо ва нашрияҳои аз тарафи Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиягардида ба нашр расидааст.

Сохтори таҳқиқот. Диссертатсия аз сарсухан, панҷ боб, 14 зербоб, 54 ҷадвал, 29 расм, , хулоса, пешниҳод, бо истифода аз 305 сарчашма таҳия карда шудааст ва дар ҳаҷми 367 саҳифаи ҷопӣ омода гардидааст.

Дар муқаддима мубрамати мавзӯи диссертатсионӣ асоснок гардида, муайян намудани дараҷаи коркарди масъала, мақсад, вазифаҳо ва объекти таҳқиқот, наwgонии илмӣ ва аҳамияти назариявӣю амалии он баён гардидааст.

Дар боби 1. –“**Асосҳои назариявии таъминоти институтсионали инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ**” муносибати институтсионалӣ доир ба таҳқиқи фаъолияти сармоягузорӣ, хусусиятҳои таъмини инфрасохториву институтсионалӣ идоракунии фаъолияти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ, инчунин механизмҳои институтсионалии (ташкилӣ ва иқтисодии) идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар боби 2. - “**Ҷанбаҳои методологии арзёбии самаранокии сармоя ва ҷанбаҳои институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузори дар КАС**” масъалаҳои илмӣ вобаста ба заминаҳои методологии идоракунии сармоя ва фаъолияти сармоягузорӣ, муносибатҳои методологии арзёбии ҷанбаҳои институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси

агросаноатӣ, инчунин шароити институтсионалии ташаккули ҷолибияту фазои сармоягузорӣ ва баҳодиҳии он дар комплекси агросаноатӣ баҳодиҳии он дар комплекси агросаноатӣ таҳқиқи шудаанд.

Дар боби 3. - **“Арзёбии ҳолати рушди соҳаҳои асосии комплекси агросаноатӣ ва тамоюли сармоягузорӣ ба онҳо дар шароити ислоҳоти институтсионалӣ”** гурӯҳи муаммоҳои илмӣ вобаста ба ислоҳоти институтсионалӣ ва тараққиёти истеҳсолоти агросаноатӣ таҳқиқ шуда ил ҳолати сармоягузорӣ ба рушди заминаи моддию техникии корхонаҳои кишоварзӣ таҳлил шуда тамоюлҳои фаъолияти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ муайян карда шудааст.

Дар боби 4. – **“Ҳолати муосири ташаккули рушди заминаҳои институтсионалию инфрасохториҳои системаи идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ”** механизмҳои институтсионалии идоракунии равандҳои сармоягузорӣ пайваستا бо заминҳои кишоварзӣ, тарзу услуби муайян намудани талаботи сармоягузориҳои ва таъминоти институтсионалии дастгирии давлатии сармоягузорӣ, инчунин механизмҳои инфрасохториву институтсионалии ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба технологияҳои инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ таҳқиқ шудаанд.

Дар боби 5. – **“Роҳҳои асосии такмил додани механизмҳои институтсионалӣ ва инфрасохториҳои идоракунии фаъолияти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ”** самтҳои асосии такмили сохтор, вазифаҳо ва дастгирии институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, инчунин асосҳои концептуалии ислоҳоти бахши арарӣ дар самти баланд бардоштани фаъолияти сармоягузорӣ асоснок карда шудааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНОТИ ИНСТИТУТСИОНАЛИВУ ИНФРАСОХТОРИИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

1.1 . Муносибати институтсионалӣ доир ба таҳқиқи ҷаъолияти сармоягузори

Мушкилоти сармоягузори ба қатори муаммоҳои асосии илми иқтисодиёт ворид гашта, баррасии дигар масъалаҳои иқтисодиёти иҷтимоӣ бештар ба он вобаста аст. Таҳлили ҷараёнҳои ташаккули захираҳои сармоягузори ё андӯхт, таҳлили иқтисодии манбаъҳо, самтҳо, шароит ва натиҷаҳои васеъшавии истеҳсолот ва умуман рушди иқтисодиро дар бар мегирад. Намояндагони мактабҳои гуногуни тафаккури иқтисодӣ барои муайян кардани категорияи «сармоягузори» равишҳои гуногунро пеш гирифта, ба он мазмунӣ умумӣ ва ё хосро гузоштанд. Дар иқтисодиёти сиёсии классикӣ сармоягузори (аз латинии «инвеститсия» – маблағгузори қардан) бо андӯхти сармоя алоқаманд менамоянд. Ба далели бартарияти методологияи натуралистӣ иқтисодшиносони классикӣ сармояро ҳамчун “таъмини андӯхти маҳсулоти меҳнатӣ”, яъне, ҳамчун маҷмуи воситаҳои истеҳсолот тавсиф додаанд. Масалан, Чон Стюарт Милл сармояро ҳамчун захираи қаблан ҷамъшудаи маҳсулоти меҳнати гузашта баррасӣ намудааст. Он биноҳо, асбобҳо ва масолах, ки барои ҷаъолияти истеҳсоли зарур аст ва инчунин воситаҳои зиндагии коргаронро дар ҷараёни истеҳсолот таъмин мекунад, дар бар мегирад. Милл сармояро (сармояро) як қисми моликияти соҳибкор (истеҳсолкунанда), ки фонди татбиқи маҳсулоти навро ташкил медиҳад, медонист. Ё дар асарҳои худ навишта буд: «Сармоя – маҳсули моддии пештар ҷамъшудаи меҳнат буда, барои ҳариди воситаҳои истеҳсолот ва меҳнат пеш бурда шудааст». [51, с. 123]

Аз ин рӯ онҳо раванди афзудани массаи моддии воситаҳои истеҳсолот, базаи моддӣ ва умуман афзоиши иқтисодиётро андӯхти сармоя ҳисоб мекарданд.

Дар иқтисоди сиёсии марксистӣ методологияи иҷтимоию иқтисодии таҳлили сармоя ҳамчун муносибатҳои асосии истеҳсолии ҷамъияти буржуазӣ ҳукмфармо буд. Ба гуфтаи Маркс, «ба сифати сармоя ба қор бурдани арзиши изофа ё таъдиди баръакси арзиши изофӣ ба сармоя андӯхти сармоя номида мешавад». [61, с. 245] К. Маркс таҳлили нишондоди истеҳсолоти сармояро бо тариқи таҳқиқи равандҳои тақрористеҳсолкунӣ, яъне раванди сармоя васеъ истифода намудани истеҳсолот, гузаронидааст. Аз диди назарияи иқтисодии марксистӣ ҷиҳати ҳосилмаблағгузорӣ ҳамчун шакли андӯхти сармоя, ҳамчун вазифаи асосии соҳибмӯлк таъкид мешавад, зеро ҷанбаи модии моликият маҳз дар натиҷаи андӯхт инкишоф меёбад.

Дар илми назарияи иқтисодӣ муносибат ба андӯхти сармоя ҳамчун афзоиши массаи мошинҳои мураккаб, заводу фабрикаҳои қалон, захираи фаровони маҳсулоти тайёр, нимтайёр ва ашёи хом шинохта шудааст. Аммо чун «иқтисодиёт» ҷойи «иқтисоди сиёсӣ»-ро гирифт, дар назарияи иқтисодӣ равандҳои дур шудан аз муносибатҳои мушаххаси иҷтимоию иқтисодии ҷамъияти системаи иқтисодӣ нерӯ гирифт. Бозтоби ин раванд дар ҳама моделҳои мувозинати умумии макроиқтисодӣ истифодаи мафҳуми «сармоягузорӣ» на «андӯхти сармоя»-ро ба миён овард. Сабаби асосӣ ин буд, ки дар мафҳуми «сармоягузорӣ» мазмуни техникаию иқтисодии он, ҷиҳатҳои миқдорию модии муносибатҳо ва равандҳои иқтисодӣ дар мадди аввал қарор гирифт. Аз ин рӯ, дар «Иқтисодиёт» сарфи назар аз тамоми тафовути муносибатҳо ба мазмуни истилоҳи сармоягузорӣ, аксарияти муаллифон [57, с. 203], [79, с. 83] мазмуни модии маблағгузорию ҳамчун хароҷот барои сохтани заводу фабрикаҳои нав, мошинҳо ва таҷҳизоти муҳлати хизматашон дароз таъкид мекунанд. Намояндаи иқтисодиёти неокласикӣ, Альфред Маршалл хусусияти асосии сармояро қобилияти ба вуҷуд овардани даромад ҳисоб мекард ва ин қобилиятро маҳсулнокии сармоя ҳамчун омили истеҳсолот муайян мекунад. [62, с. 114]

Намояндагони мактаби дигари назарияи иқтисодӣ – кейнсианӣ Ҷ.М.Кейнс дар асараш «Назарияи умумии шуғл, фоиз ва пул» нигоҳи нав ба мавқеи сармоягузорӣ дар системаи такрористехсолкунии васеъ гузошт ва бо ҳамин васила ба ташаккул ва рушди муносибати институтсионалӣ ба фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат намуд. Тибқи назарияи кейнсӣ сармоягузорӣ танҳо дар сурате самарабахш хоҳад буд ва фоидаи воқеӣ меорад, агар фоидаи софӣ гирифташуда ба меъёри фоиз баробар ё бештар бошад. [26] Дар назарияи классикӣ иқтисодӣ дар муносибат ба мол аҳаммияти зиёд дода намешавад ва дар модели неоклассикӣ низ талабот ба молҳои истеъмоли ва сармоягузорӣ нишондоди сатҳӣ даромад намебошад. Дар модели кейнсианӣ бошад на пешниҳоди маҷмӯӣ талаботи худро ба вучуд меорад, балки баръакс, талаботи маҷмӯӣ пешниҳоди худро, сармоягузорӣ бо пасандозхоро ба вучуд меорад.

Ҷ.М.Кейнс чун иқтисоддонҳои классикӣ эътироф намудааст, ки пасандозҳо ба сармоягузорӣ баробаранд. Аммо, ба андешаи Ҷ.М.Кейнс, ин баробарӣ хусусияти омӯрӣ дошта, танҳо дар миқёси ҷамъияти вучуд дорад ва ҳуди мафҳумҳои пасандоз ва сармоягузорӣ ҷанбаҳои гуногуни такрористехсолкуниро инъикос намуда, бо омилҳои гуногун муайян карда мешаванд. Ҷ.М.Кейнс дар таҳлили худ фарзияе пешниҳод намуд, ки вай қувваи қонунӣ гирифтааст: «психологияи ҷомеа чунин аст, ки баробари зиёд шудани даромади умумӣ воқеӣ истеъмоли маҷмӯӣ низ меафзояд, вале на ба андозаи афзоиши даромад» [26]. Ин пешниҳод дар инкишофи назарияи рафтори сармоягузорӣ, ки хусусияти институтсионалӣ дорад, мусоидат намуд. Қонуни таъкиднамудаи Ҷ.М.Кейнс чунин маъно дорад, ки афзоиши истеъмол назар ба афзоиши даромад камтар аст ва аз ин рӯ ҳиссаи пасандоз дар даромад меафзояд. Функсияҳои даромад дар мавриди сармоягузорӣ нестанд, балки худашон ҳамчун омилҳои тавлидкунандаи даромад амал мекунанд. Сармоягузорӣ бар хилофи пасандоз аз меъёри фоиз вобаста аст ва аз ин рӯ сармоягузорӣ ва пасандоз ҳатман якхела нестанд. Ҷ.М.Кейнс нотаъвоҷ будани фоизро

дар танзими бозори сармоя эътироф намуда, аз муносибату концепсияи худтанзимкунии худкори бозории раванди сармоягузорӣ даст кашид. Нуқтаи асосии бозсозии васеъ барои вай на ба вучуд овардани захираҳои сармоягузорӣ, балки ба вучуд овардани талабот ба ин захираҳо буд. Ҷ.М.Кейнс тибқи фаҳмиши худ дар бораи такрористеҳсолии васеъ, нақши иқтисодии давлатро ба тарзи нав дида баромад. Дар соҳаи сиёсати иқтисодӣ давлат бояд ба афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ ба ҳадди аксар мусоидат намояд. Афзоиши сармоягузориҳои хусусӣ бояд бо муътадили тавварум, паст шудани фоиз ва баланд шудани фоизи фоида дар натиҷаи паст шудани музди воқеии меҳнат мусоидат намояд. Ҷ.М.Кейнс ба сармоягузории давлатӣ, ки метавонад талаботи самарабахшро ба андозаи зарурӣ пурра намояд, диққати махсус равона намуда, нокифояи механизми молиявӣ қарзиро эътироф намуд. Вай чунин далелҳоро барои асоснок кардани мавқеи худ пешниҳод намуд:

– аввалан, концепсияи мултипликатор, яъне падидаҳое, ки талаботи сармоягузорию ба як соҳаи тавлидкунанда дар дигар соҳаҳо ба вучуд меорад ва афзоиши умумии талабот аз тақони аввалия ба таври назаррас зиёд мешавад;

– дуюм, раванди акселатор, вақте ки сармоягузорию ба истеҳсоли воситаҳои асосӣ чиҳати афзоиши талабот ба молҳои истеъмолии ниҳой ба вучуд меорад.

Марҳалаи навбатии таҳлил – муайян кардани таъсири сармоягузорӣ ба системаи иқтисодӣ мебошад. Ин масъаларо Ҷ.М. Кейнс аз нуқтаи назари таъсири сармоягузории худмухтор ва ё автономӣ (сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ, ки ба ҷорӣ намудани ихтироот ва навоарӣ нигаронида шудаанд ва бо дараҷаи баланди таваккал хосанд), ки дар шакли як тақони аввалия ба системаи иқтисодӣ аст, мавриди омӯзиш қарор дода буд. Тафсири мултипликатор ҳамчун муносибати миқдорӣ байни афзоиши сармоягузорӣ ва ММД нуқтаи ибтидоии модели Кейнсӣ мебошад. Илми иқтисоди муосир ба ин мафҳум мазмуни васеътар

мегузорад. Мултипликатор таъсири омилҳои идоракуниро ба параметрҳои ҳосили системаи иқтисодӣ ифода мекунад ва варианти Кейнсӣ ҳамчун ҳолати махсуси он амал мекунад. Аз ҷониби Ҷ.Тинберген, Р.Манделл, Г.Тейл нави дигари мултипликатор, ки таъсири сиёсати андоз ё танзими пулию қарзӣ, муносибатҳои иқтисодии беруниро ба динамикаи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва ғайра тавсиф мекунанд, таҳия шудаанд, ки таҳқиқоти онҳо барои моделсозии иқтисодӣ асос гузоштааст.

Инкишофи минбаъдаи илми иқтисод дар методологияи таҳлил тавзеҳоти сершумор ва унсурҳои навро ба модели Ҷ.М.Кейнс ворид кард. И.Шумпетер нобаробар будани навоариҳои техникӣ ва мувофиқан сармоягузориҳои автономиро таҳлил намуда, онҳоро омили пешбарандаи тағйирёбии даврагии истеҳсолот ҳисоб кардааст. Тибқи муқаррароти назариявии Ҷ.Шумпетер фаъолияти сармоягузории субъектҳои хоҷагидор дар системаи фаъолияти иқтисодии одамон бо таъхир андохтан, қонё гардондани талаботи ояндаи онҳо, бо интизории афзоиши истеъмоли мол дар оянда ташаккул меёбад. Аз ин бармеояд, ки фаъолияти сармоягузорӣ як бахши фаъолияти иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ мебошад. Ҷ.Шумпетер чунин мешуморид, ки муносибатҳои сармоягузорӣ дар системаи омилҳои ибтидоии истеҳсолот, ки аз ҷониби соҳибкорон дар комбинатсияи муайян муттаҳид карда мешаванд, бо назардошти мақсадҳои иқтисодие, ки барои онҳо истифода мешаванд, тағйирёбии вазъияте, ки ба субъекти хоҷагидор фаълоне таъсир мерасонад, захираҳое, ки бе онҳо ин фаъолияти хоҷагӣ имконнопазир аст, сурат мегирад. [87, с. 64] Ба ибораи дигар, муносибатҳои махсус на танҳо аз рӯи ҳолатҳои объективии фаъолияти иқтисодӣ ҳамчун фаъолияти сармоягузории субъектҳои хоҷагидорӣ, балки бо мантиқи субъективии даркшудаи инкишоф, мавҷудияти захираҳо, харҷи онҳо барои маблағгузории нави асосӣ дар фаъолият ва ташаккули сармоягузории омилҳои ибтидоии системаи иқтисодӣ муайян карда мешавад.

Дар шароити муосир арзиши методологияи институтсионалии таҳлили равандҳо ва фаъолияти сармоягузорӣ афзуда, он аз доираи мушкилот ва усулҳои иқтисодӣ берун баромада, ба истифодаи равиши фанҳои гуногуни илмӣ: сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, технологӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра асос ёфтааст. Иқтисодиёти нави институтсионалӣ ба принципҳои неоклассикии таҳқиқот асос ёфтааст: дар алоҳидагӣ, методологӣ, зиёдкунонии ғоида, ратсионализми маҳдуди агентҳои иқтисодӣ ва рафтори имконияти онҳо. Дар баробари ин объектҳои таҳлил низ тағйир меёбанд:

- таҳлили мол бо таҳлили маҷмуи муносибатҳои моликият иваз карда мешавад;
- таҳлили ғоида – таҳлили ҳуқуқ ба даромади боқимонда;
- таҳлили тарзи истеҳсолот ҳамчун таъсири мутақобилаи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ – таҳлили институтҳо;
- таҳлили зиддият – таҳлили низоъҳо ва ғайра.

Иқтисодиёти нави институтсионалӣ солҳои 60-ум дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ҳамчун самт ба вуҷуд омад ва дар он танзими иқтисодии Кейнсӣ мавриди интиқод қарор гирифт, ки ба андозаи муқаррар кардани қоидаҳои бозории бозӣ ва дар санадҳои қонунгузорӣ барои идоракунии самарабахш ворид намудани онҳо асос ёфтааст. Асоси методологияи инкишофи иқтисоди нави институтсионалӣ инҳо буданд: назарияи ҳуқуқи моликият (Р. Коуз, Р. Познер, С. Пейович), назарияи хароҷоти транзаксионӣ (Р. Коуз, О. Вильямсон), шартномаи ратсионалии давлат, ки барои таъсис ва ҳифзи самаранокии ҳуқуқҳои моликият масъул аст (Ч. Стиглиц, Ч. МакНейл), назарияи интиҳоби ҷамъиятӣ (Ч. Бюкенен, Г. Туллок), иқтисоди конститусионӣ (В. Ванберг). Иқтисодиёти нави институтсионалӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ Д.Норт (назарияи пайдоиш ва тағйирёбии институтҳо), Г.Симон (назарияи оқилонаи маҳдуд), Л.Тевено (иқтисоди созишҳо), О.Фавро (дар бораи иқтисодиёти

институтсионалӣ), (назарияи конвенсияҳо), Р.Бойер (назарияи танзим) ва дигарон боз ҳам инкишоф ёфт.

Ба муваффақиятҳои назарияи институтсионалӣ дар шароити муосир метавон чудо намуд:

- амиқтар кардани назарияи умумии институтҳо ва концепсияи инкишофёфтаи генезиси институт;
- эндогенизатсияи омилҳои институтсионалиестехсолот дар модели умумишудаи функцияи истеҳсолӣ, тафрикаи мафҳумҳои институтгарӣ ва институт;
- татбиқи таҳлили институтсионалиестандарти раванди табодули иҷтимогардӣ иқтисодӣ бозорӣ бо ташаккули асосҳои назарияи ислоҳоти институтсионалӣ;
- таҳияи назарияи институтсионалиестандарти корхона ва ҳамгирӣ байни ширкатҳо;
- шоҳабандии падидаҳои манфии институтсионалӣ, аз ҷумла иқтисодӣ сояфкан, дисфункцияҳо ва «домҳои институтсионалӣ»;
- ба парадигмаи танзими давлатӣ ворид намудани институтсионализм. [84, с. 75]

Унсурҳои асосии назарияи институтсионалӣ мафҳумҳои институтгарӣ ва институтҳо мебошанд, ки хусусиятҳои асосии онҳо. инчунин тобеияти онҳо, мавзӯи баҳсҳои сершумор мебошанд. Бинобар он институтҳо мазмуни функционалиестандарти фаъолияти иқтисодӣ ва ташкилотҳо бошад ҳамчун шаклҳои сохтори он ё шакли иҷтимоии сохтори субъектҳо ва объектҳои муносибатҳои иқтисодӣ амал мекунанд. Зияда аз он, агар ташкилотҳо системаи амалиёти коллективӣ бошанд, пас институтҳо ба онҳо мувофиқ шаклҳои махсуси субъективии фароколлективӣ мебошанд. Ҳамин тариқ, институтҳо барои ҳалли масъалаҳои мушаххаси фаъолияти иқтисодӣ тавассути тавлиди қоидаҳои зарурӣ таъсис дода мешаванд. Меёру қоидаҳо, натиҷаҳо ва омилҳои такрористехсолкунии институтҳо, воситаҳои механизми фаъолияти онҳоро таҷассум мекунанд.

Ба ақидаи А.А. Аузан дар бисёр кишварҳои хориҷӣ (ИМА, Олмон, Британияи Кабир) раванди сармоягузорӣ мувофиқи стандартҳои таҳияшуда, қоидаҳои муайян барои пешгирӣ кардани вайронкунии муҳлати корҳо, сметаҳои хароҷот, нақшаҳо ва шартномаҳо, нишондиҳандаҳои самаранокӣ (NPV, IRR, PI) ҳатарҳо ва ғайра амалӣ карда мешавад. Ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳи фаъолияти сармоягузорӣ таҳти таъсири шароити беруна ба равандҳои сармоягузорӣ аз сифати муҳити институтсионалӣ, ки «маҷмуи шароитҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, технологӣ ва дигар шароитҳоест, ки барои мусоидат намудан ба табдили самарабахши пасандозҳо ба бунёди сармояи нав таъин шудаанд», алоқаманд мебошад. [35, с. 43]

Ба рафтори иштирокчиёни раванди сармоягузорӣ бештар чунин шароитҳои институтсионалӣ, аз қабили рафтори оппортунистӣ ва асимметрияи иттилоотӣ, ки қабули қарорҳои оқилонаро маҳдуд меkunанд, таъсир мерасонад. Мо набояд дар бораи хароҷоти трансаксионӣ, ки боиси мавҷудияти институтҳо мегарданд ва ҳам дар дохили ташкилот ва ҳам берун аз он ба вуҷуд меоянд, фаромӯш намоем. Унсурҳои монанди мушкилоти муҳити институтсионалӣ метавонанд ба идоракунии ва умуман ба рушди фаъолияти сармоягузорӣ таъсир расонанд. Муҳити институтсионалӣ на танҳо дар тарҳи шаклгирии қарорҳои идоракунӣ оқилонаи фаъолияти сармоягузорӣ, балки фазои фарогирии муҳити институтсионалӣ ва инъикоси он дар низоми идоракунӣ фаъолияти сармоягузорӣ бардошти самаранокии иқтисодиву иҷтимоӣ ва экологии охиринаро муайян менамояд. [142, с. 46]

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» (аз 15 март соли 2016 № 1299) фаъолияти сармоягузорӣ ҳамчун фаъолияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ оид ба иштирок дар сармояи оинномавии ташкилотҳои тиҷоратӣ ё таъсиси зиёд кардани воситаҳои асосие, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешаванд, инчунин барои воситаҳои асосие, ки констепссионер дар асоси шартномаи

консессия истехсол гирифтааст. [15] Бе тафсири муфассали интиқодӣ, мо яктарафагии муайяни истилоҳро қайд мекунем, ки дар санади қонунгузорӣ фаъолияти сармоягузорию дар соҳибкорӣ маҳдуд менамояд, пеш аз ҳама имкони амалӣ намудани фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи иҷтимоӣ сарфи назар карда мешавад. Илова бар ин, ба ҷойи мафҳуми умумӣ ва васеи объектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ки қаблан дар санадҳои қонунгузории амалкунанда истифода мешуданд, танҳо ду намуди объектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ҷорӣ карда мешаванд: сармояи оинномавӣ ва фондҳои асосӣ, ки бояд дар воқеъ рушди соҳаи истехсолотро ҳавасманд намуда, бозори дохилии кишварро бой гардонанд. Қонуни мазкур меъёри ҳуқуқӣ буда, амали шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар мақоми сармоягузор, ҳудуди муносибатҳои ҷамъиятии субъектҳои фаъолияти сармоягузорию дар ҷумҳурӣ, яъне мутобиқи қонун ҳудуди муносибатҳои байни субъектҳои фаъолияти сармоягузорӣ, фаъолияти тиҷоратӣ ва соҳибкорӣ мебошад.

Тибқи методологияи иқтисоди нави институтсионалӣ, натиҷаи такрористехсолии институтҳо пайдоиши меъёрҳо ва қоидаҳо мебошад, зеро онҳо дар натиҷаи такрор ва типикунонӣ амалҳои танзимкунандаро ба иҷро мерасонанд ва ин имкон медиҳад аҳаммияти махсуси ҷой ва нақши институтҳоро дар раванди фаъолияти сармоягузорӣ ҷудо намоем. Дар идоракунии иқтисодиёт дар баробари хеле васеъ шудани маҷмуи институтҳо ва афзудани таъсири онҳо ба равандҳо ва муносибатҳои иқтисодӣ дарки мавқеъ ва нақши онҳо амиқтар мешавад. Шакли олии иҷтимоии мустаҳкам намудани вазифаҳои умумиинсонии аъзоёни ҷамъият Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Мутобиқи Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими соҳаи иқтисодӣ тавассути институти ҳокимияти президентӣ дар муайян намудани сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат зоҳир мегардад; муайян намудани сохторҳои давлатӣ; интиҳоб ва ё таъйини раиси Бонки миллӣ; тасдиқи қонунҳо ва барномаҳои давлатӣ.

Парламент дар чаласаҳои алоҳидаи палатаҳо бо роҳи баррасии пайдарпайи масъалаҳо қонунҳои конституционӣ ва қонунҳо, аз ҷумла:

- буҷети ҷумҳуриро барои соли муайян тасдиқ мекунад ва ба он тағйироту иловаҳо ворид менамояд;
- андозу пардохтҳои давлатиро муайян ва бекор мекунад;
- низоми ҳалли масъалаҳои сохти маъмурӣ-ҳудудии давлатро муқаррар менамояд;
- қарзҳои давлатӣ ва аз тарафи давлат расондани ёрии иқтисодӣ ва дигаронро ҳал мекунад.

Дар идоракунии равандҳои иқтисодӣ мақоми махсус ба Бонки миллӣ тааллуқ дорад, ки низоми дузинагӣ дорад. Бонки миллӣ бонки марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, сатҳи болоии (якумин) низоми бонкии кишварро ифода мекунад. Бонкҳои дигар дар сатҳи поёнии низоми бонкӣ мавқеъ ишғол мекунанд. Мақсади асосии Бонки миллӣ таъмини суботи арзиши асъор дар кишвар мебошад, ки барои татбиқи он ба зиммаи Бонки миллӣ вазифаҳои зерин гузошта шудааст: таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзии давлат; таъмини фаъолияти низоми пардохт; татбиқи танзими асъор ва назорати асъор; мусоидат ба устувории системаи молиявӣ ва ғайраҳо.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар идоракунии равандҳои иқтисодӣ ваколатҳои калон дорад. Аз ҷумла:

- самтҳои асосии сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлатро тавассути ташаккули буҷети давлатӣ ва таъмини иҷрои он таҳия менамояд;
- пешниҳоди лоиҳаи қонунҳо ба Маҷлиси Олиро таъмин менамояд;
- ташкили идораи моликияти давлатиро ба роҳ мемонад;
- таҳияи тадбирҳо оид ба татбиқи сиёсати хориҷии ҷумҳуриро танзим мекунад;
- роҳбарӣ ба фаъолияти вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар сохторҳои марказию иҷроияи маҳаллиро ба низом мебарорад.

Ҳамин тавр, ҳар як институти номбаршуда таркиби ба худ хоси институтҳо дорад, ки имконияти ташкили фаъолияти иқтисодию сармоягузорию дар шароити муайян мекунад. Пайдоиши институтҳои дарболозикршуда натиҷаи зарурати ноил шудан ба ҳамбастагии самараноки қобили иқтисодии фаъолияти корхонаю ташкилотҳо ҳамчун гурӯҳҳои мақсадноки агентҳои муассисаҳои ба ҳам алоқаманд дар сатҳи бадастомадаи рушди конститутсионӣ мебошад. Барои амалӣ намудани вазифаҳои дарболозикргардида Ҳукумати ҷумҳурӣ бо роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори онро муайян мекунад, яъне системаи институтҳои иқтисодӣ, ки ба институтҳои муташаккил дар раванди тақсимои ҷамъиятӣ ва кооператсияи меҳнат асос ёфтааст (ниг. расми 1.1.). Ба онҳо дохил мешаванд: Вазорати саноат ва технологияҳои нав (ВСТН), Вазорати рушди иқтисод ва савдо (ВРИС), Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ба ғайр аз ин, институтҳои зерини бозори сармоягузорӣ муайян карда мешаванд: Бонки милли (БМ), ки татбиқ ва ташаккули сиёсати пулию қарзиро танзим менамояд, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати корҳои хориҷӣ (ВКХ) ва вазоратҳои соҳавӣ.

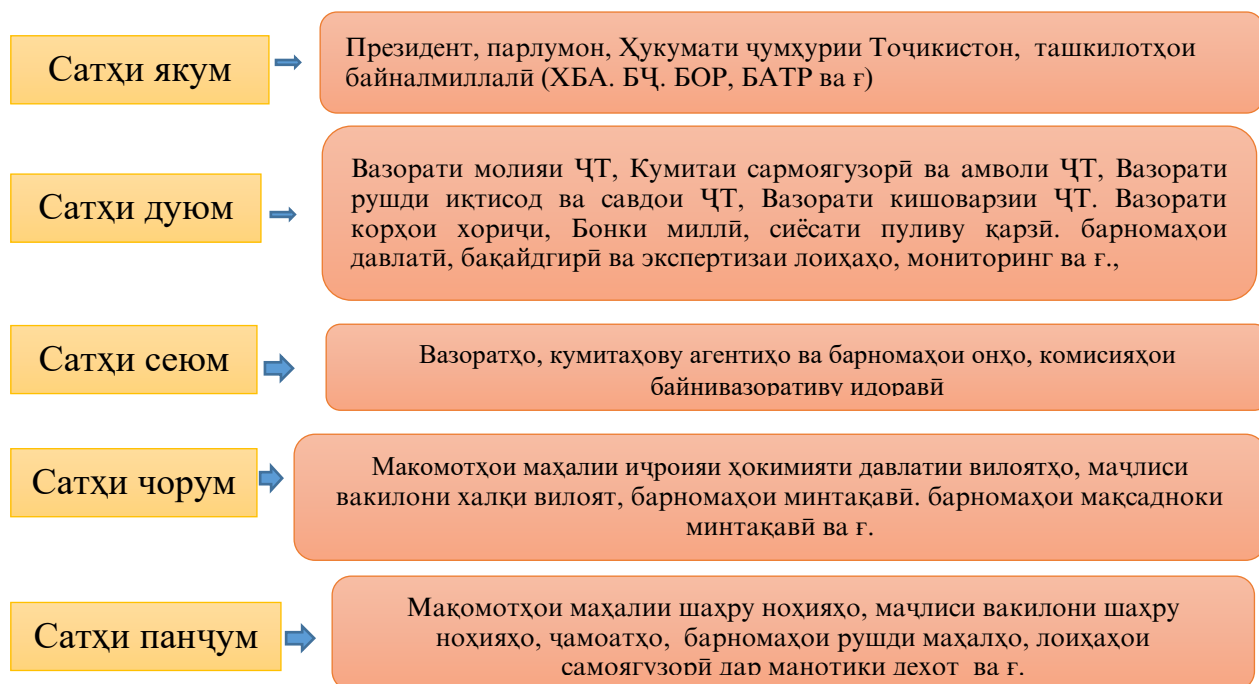
Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои асосии зеринро амалӣ менамояд:

- фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ ва дигар шароитҳои мусоид барои ҷалби сармоя, мусоидати ҷалби сармоя ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ, таҳия ва амалӣ намудани тадбирҳо оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар;

- ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ оид ба кор бо сармоягузoron;

- танзими фаъолияти Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ;

- мусоидат ба ҷалби захираҳои молиявӣ барои татбиқи барномаҳои давлатӣ, лоиҳаҳои афзалиятнок ва ғайра.

Расми 1.1. - Дарачаҳои сиёсати давлатии сармоягузорӣ, ки сохтори институтсионалии фаъолияти сармоягузорию муайян мекунанд.
Сарчашма: Таҷрибаи муаллиф

Яке аз проблемаҳои инкишофи бомуваффақияти фаъолияти сармоягузорӣ дар ҷумҳурии дар доираи муносибати институтсионалӣ вучуд надоштани стандартҳои муайяни идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад, ки ин боиси хавфи муайяни сармоягузори калон мегардад. Айни замон дар ҷумҳурии дар заминаи Институти иқтисодиёт ва демография, мутахассисони соҳаи идоракунии лоиҳаҳо тайёр карда мешаванд, ки он дар мамлакат ба ҳайси маркази фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ дар ин самт хизмат менамояд. Мебояд дар ҷумҳурии ассотсиатсияи идоракунии лоиҳаҳо таъсис дода шавад ва он иттиҳодияи ихтиёрии мутахассисоне гардад, ки корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва конструкторӣ, таълим ва сертификатсияи мутахассисони соҳаи идоракунии лоиҳаҳо ро анҷом медиҳанд. Бо вучуди ин, чунин равандҳои сармоягузорӣ, ба монанди оғоз, банақшагирӣ, иҷрош, идоранамоӣ ва назорат, анҷом додани стандарти махсуси қоидаҳо талаб мекунанд, ки метавонанд фаъолияти идоракуниро ба соҳаҳои муайян, ки мақсади

ичрои саривактии онҳоро бидуни осеб расонидан ба сифати кори иҷрошуда мусоидат менамояд, чудо намоям.

Ҳамин тариқ, шароити мавҷудияти институтҳо ба раванди фаъолияти сармоягузорӣ таъсири назаррас мерасонад: онҳо метавонанд ҳам амали иштирокчиёни раванди сармоягузорию ба низом оваранд ва ҳам чаҳорчӯбаи муайяни маҳдудкунанда эҷод кунанд. Дар асоси таҳлили онҳо механизмҳои дахлдори танзим ва идоракуниро бояд таҳия намояд. Таҳлили сохтори институтсионалӣ имкон медиҳад, ки тағйиротҳои институтсионалӣ сари вақт назорат карда шаванд ва барои бартараф кардани мушкилоте, ки дар онҳо ба вучуд меоянд, сари вақт чора андешида шаванд.

Дар ҷумҳурии мақоми марказии ҳокимияти иҷроия дар соҳаи иқтисод Вазорати рушди иқтисод ва савдо буда, Ҳамоҳангсозии байнисоҳавӣ ва байниминтақавии таҳияи самтҳои асосии сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлатиро амалӣ сохта, аз ҷумла, вазифаҳои зеринро татбиқ менамояд:

– банақшагирии стратегӣ ва ташаккули афзалиятҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди минтақаҳо;

– муносибатҳои байналмилалӣ ва молиявӣ;

– танзим ва рушди фаъолияти савдои беруна ва савдои дохилӣ;

– инкишоф ва дастгирии соҳибкорӣ хусусӣ;

– шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ;

– идоракунии дороиҳои давлатӣ дар бахшҳои иқтисодӣ;

– инкишофи системаи идоракунии давлатӣ ва ғайра.

Вазифаҳои асосии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ аз инҳо иборатанд:

– ташаккул ва татбиқи сиёсати буҷети давлатӣ ва андоз;

– танзими давлатӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ;

– идораи амволи давлатӣ, қарздиҳии буҷетӣ; идоракунии низоми хариди давлатӣ;

– барориши қоғазҳои қимматноки давлатии муомилоти давлатии ҷумҳурӣ ва ғайра.

Дар сатҳи байналмилалӣ ташкили фаъолияти сармоягузорию Раёсати ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд. Вазифаҳои муҳимтарини онҳо инҳоянд:

– мусоидат ба ҷалби сармоя ва технологияҳои хориҷӣ ба кишвар; таҳияи пешниҳодҳо дар соҳаи ҳамкориҳои байналмилалӣ, тақмили механизмҳои ҳамкорӣ бо давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ;

– ҷустуҷӯи шарикон ва муқаррар намудани робитаҳои дарозмуддати тиҷоратӣ, таъмини таҳия ва бастанӣ созишномаҳои байналмилалӣ оид ба фаъолияти сармоягузорию иқтисодӣ;

– мусоидат ба комиссияҳои байниҳукуматӣ оид ба ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ба муассисаҳои давлатии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ институтҳои рушд, ки дар шакли ташкилотҳои махсуси давлатӣ пешниҳод шудаанд ва фондҳои бо иштироки давлат барои идоракунии самарабахши захираҳои сармоягузорӣ тавассути системаҳои рушди соҳибкорӣ ва дастгирӣ таъсисёфта дохил мешаванд. Ба роҳ мондани фаъолияти институтҳои тараққиёт дар ҷумҳурӣ ба барҳам додан ё сабук кардани «шикастиҳои бозор» – вазъиятҳое нигаронида шудааст, ки механизмҳои бозорӣ ҳалли самарабахши мушкилиҳои иқтисодӣ сармоягузорию таъмин карда наметавонанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло мо ҷой ва нақши ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракуниро дар танзими равандҳои фаъолияти сармоягузорӣ метавонем ба низом дарорем. Дар доираи институти ҳокимияти президентӣ ва институти парламентӣ заминаи қонунгузорӣ ва меъёрии танзими фаъолияти сармоягузорӣ ташаккул ёфта, тавассути тасдиқи барномаҳои давлатӣ афзалиятҳо ва самтҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ

муайян карда мешаванд. Вазифаҳои асосии мақомоти идоракунии давлатӣ инҳоянд:

- иттилоотӣ – субъектҳои бозори сармоягузориҳо бо иттилооти (қоидаҳои) зарурӣ таъмин намуда, салоҳияти онҳоро афзун намуда, барои рафтори оқилонатар шароит фароҳам меорад;

- созишномаҳое, ки дар доираи онҳо манфиатҳои субъектҳои бозори сармоягузорӣ дар асоси ҳамроҳангсозии амалҳо тибқи алоқамандии рафтори иқтисодӣ, ки дар дохили як институт қабул шудаанд, мувофиқ карда мешаванд;

- тобеият – вобастагии мутақобилаи инкишофи институтҳои идораи давлатӣ: тағйир ёфтани ҳаёти вазифаҳои як институт боиси ба дигараш гузаштани онҳо мегардад.

1.2. Хусусиятҳои таъмини инфрасохториву институтсионалӣ идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ

Фаъолияти низоми бомароми идоракунии равандҳои сармоягузориҳо татбиқи бомуваффақияти барномаҳо оид ба баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузорӣ муайян менамояд. Дар ин маврид арзёбии фаъолияти сармоягузорӣ боиси гузаронидани ислоҳот дар ҳадафҳо, сиёсатҳо, стратегияҳо ва сохторҳои сармоягузорӣ мешавад. Вобаста ба ин таъсиси институтҳову инфрасохтори самараноки сармоягузорӣ дар системаи муносибатҳои сармоягузорӣ масъалаҳои мураккабтарин ва дар айни замон калидӣ мебошанд. Таъсиси инфрасохториву институтҳои муносибати сармоягузорӣ татбиқи бомуваффақияти лоиҳаи алоҳидаи сармоягузориҳои давлатӣ, минтақавӣ, соҳа ва корхонаҳо ва ҳам дар баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузорҳоро таъмин менамояд. Инфрасохтори институтсионалӣ чунин муҳимми инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Бинобар он, мо пеш аз ҳама, ба моҳияти инфрасохтори фаъолияти

сармоягузорӣ муқаррарот ворид менамоям. Бояд гуфт, ки соли 1951 истилоҳи «инфраструктура» дар лексикони ҳарбии НАТО пайдо шуда буд, ки асосан ин мафҳум маънои таъини объектҳо ва иншоотҳо, ки ба густариши амалиёти ҷангӣ мусоидат менамояд (штабҳо, аэродромҳо, системаҳои иттилоотӣ, анборҳои лавозимоти ҷангӣ, нуқтаҳои нигоҳдорӣ ва ғайра) мавриди истифода қарор мегирифт. Дар миёнаҳои солҳои 50-уми қарни бист дар адабиёти иқтисодӣ, низ мафҳуми истилоҳи «инфраструктура» пайдо шуд. Ворид шудани ин истилоҳ дар адабиёти илмӣ бо ташаббуси олим – иқтисодшиноси австриягӣ П.Розенштейн-родан сурат гирифта буд. П.Розенштейн-родан инфраструктураро ҳамчун «маҷмуи шартҳои умумие, ки инкишофи мусоиди соҳибкорӣ хусусиро дар соҳаҳои асосии иқтисодиёт таъмин намуда, талаботи тамоми аҳолиро қонеъ мегардонад» [291, с. 60], муайян намудааст. Дар замони П.Розенштейн-родан роҷеъ ба моҳияти инфрасохтор, мазмун, вазифаҳои он, муқаррароти гуногуни истилоҳи «инфраструктура» асарҳои зиёде интишор шуданд. Дар онҳо нақш ва вазифаҳои инфрасохтор, ки дар низоми иҷтимоӣ иқтисодии ҷамъият ба иҷро мерасиданд, тавсифу тасниф ёфта буданд. Оид ба душворӣ дар дақиқ муайян кардани мафҳуми «инфраструктура», иқтисодшиноси шотландӣ Чон Рэй қайд карда буд. Вай онро ба инфрасохтор маҷмуи хизматҳоро дохил намуда буд, ки барои таъмини рушди муназзами системаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ зарур буданд. Иқтисодшиноси олмонӣ Р.Иохимсен бошад, инфрасохторро ҳамчун маҷмуи сохторҳо ва шароитҳои моддиву институтсионалӣ ва персоналӣ муқаррар намудааст, ки дар ихтиёри субъектҳои иқтисодӣ қарор дошта дар баробари дигар омилҳо даромад мегиранд. [139, с. 183] Бо ҷамъбасти ҳамаи гуфтаҳои боло, инфрасохтори фаъолияти сармоягузорию дар комплекси агросаноатӣ метавон ҳамчун маҷмуаи сохторҳои ба ҳам алоқаманди хизматрасонӣ, ки барои ҳалли мушкилоти бамияномада дар фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат менамоянд, баррасӣ кардан мумкин аст.

Инфрасохтору институтҳои рушдѐфтаи сармоягузорӣ дар КАС, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ ва таҷрибаи ватанӣ тасдиқ мекунанд, на танҳо ба ҳамкории байни иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат намуда амали воқеии онро имконпазир мегардонад, балки ба ҳаракати сармоягузори гуногун (сармоя) барои иштирокчиёни муносибат сармоя муаммоҳову хавфу хатар оварданашон мумкин аст. Доираи институтҳову инфрасохтори сармоягузорӣ дар КАС тибқи таҷрибаи байналмилалӣ бояд аз чунин ниҳодҳо иборат бошад:

- фондҳои сармоягузорӣ;
- низоми бонкии (аграрии) рушдѐфта, аз ҷумла бонкҳои махсуси сармоягузорӣ ба КАС;
- агентҳои миллии сармоягузорӣ, ки барои пешбурди лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои сармоягузори мустақими хориҷӣ дар соҳаи аграрӣ пешбинӣ шудаанд;
- ширкатҳои сармоягузорӣ;
- клубҳои сармоягузор;
- агентҳои иттилоотии молиявӣ;
- ширкатҳои суғуртавӣ;
- агентҳои рейтингӣ;
- мушовирони махсус оид ба банақшагирии молиявӣ, аудит;
- ширкатҳои идоракунанда ва ғ.

Илова бар ин як қатор дигар унсурҳои инфрасохтори сармоягузорӣ мавҷуд мебошанд, ки имкон медиҳанд ба фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ замина гузоранд. Масалан, мавҷудияту фаъолияти механизмҳои махсус марбут ба тартиби ташкили заминаҳои иттилоотии лоиҳаҳои аз экспертиза гузашта фаъолияти самараноки сармоягузори дар КАС таъмин менамояд. Илова бар ин, институтҳо, махсусан баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори лоиҳаҳо низ кафили татбиқи самараноки сармоя мебошанд.

Мутаассифона, дар комплекси агросаноатии кишвар ва минтақаҳои он имрӯз механизми мавҷудаи ҷалби сармоя дар сатҳи кофӣ фаъолият намеkunанд, то имкони таъмини рушди сармоягузориҳо ҳамаҷониба ва сари вақт ҳал шавад, ҳамин тариқ имкони ташкили фаъолияти сармоягузории оқилона (оптимизатсия) низ вуҷуд надорад.

Аслан дар замони муосири рушди мамлакат низоми бонкӣ унсури асосии ҷорӣ намудани усулҳо ва меъёрҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ мебошад. Бинобар он метавонад як қатор вазифаҳои иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорию дар КАС дар мавриди ташаккули инфрасохтор ба уҳда гирад ва босамар иҷро намояд. Маъмул аст, ки низоми бонкии мамлакат дорои захираҳои назаррас аз ҳисоби ҷалби захираҳои пулии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ доранд. Тамоюли афзоиши захираҳои қарзӣ, ки банкҳо ба корхонаҳои агросаноатӣ пешниҳод менамоянд, ҷолиби диққат аст. Дар давраи солҳои 2017-2023 ҳаҷми сармояи қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз 236,0 то 479,6 миллион сомонӣ ва ё беш аз 2 баробар зиёд шудааст. [65, с. 408] Пас аён аст, ки дар ташаккули инфрасохтори сармоягузории КАС бахши бонкии кишвар нақши калидӣ дорад. Аммо, миёнаравҳои молиявӣ, ки дар сегменти бозори сармоягузорӣ арзи ҳастӣ доранд, на ҳамеша барои рушди шаклҳои гуногуни иқтисодиёти аграрӣ манфиатдор ҳастанд, яъне ба манфиатҳои онҳо мувофиқат намеkunанд. Нигарониҳои бонкҳо ва қарздиҳӣ ба мизҷони калон ҳадафи асосии аксарияти бонкҳои тижоратӣ мебошад. Бинобар он ҷалби захираҳои сармояи қарзӣ барои корхонаҳои хурду миёна ва барои соҳибкорони инфиродии КАС хеле маҳдуд аст. Бо дарки ин тамоюлу мушкилот дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Федератсияи Русия инфрасохтори ғайрибонкии миёнаравҳои молиявӣ дар КАС хеле барҷаста фаъолият меамоянд. Ин намуди инфрасохтор дар шакли фондҳои қарзии муштарак, шарикӣ амонатию қарзӣ, кооперативҳои кредитӣ истеъмолий фаъолият мебаранд. Фаъолияти онҳо барои расонидани хизмат ба субъектҳои иқтисоди деҳот нигаронида шудааст. Бо

шумораи зиёди саҳмдорон кооперативҳои қарзии матлубот ва иттиҳодияҳои сершумори онҳо мавҷуданд. Дар ин кооперативҳо асосан хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои шахсии шаҳрвандон ва корхонаҳои хурди кишоварзӣ шомил мебошанд. Дар кооперативҳои кредитӣ Фонди рушди кооператсияи кредитии деҳот таъсис ёфтаанд, ки фаъолтарин фонди муштарак мебошад. Ин фонд ба кооперативҳои қарзӣ имконият медиҳад, ки аз он хоҷагиҳои аграрӣ дар мавриди зарурӣ маблағ гиранд ва мутассилии истеҳсолоти кишоварзиро таъмин намоянд. Илова бар ин, системаи сезинагии кооператсияи матлуботи қарзӣ низ ташаккул ёфтааст, ки ба инкишофи кооперативҳои қарзӣ таъсири мусбат мерасонад. Ин навъи кооператив имкон додаст, ки дар маҳалҳои аҳолинишини хурд шабакаи худро кушода бо маркази ягонаи ноҳиявӣ идора кард шаванд ва корҳои зеринро ба иҷро мерасонанд:

- баҳисобгирии муҳосибӣ, иттилоотӣ ва методӣ;
- сарчамъ намудани истеҳсолкунандагон ва коркардкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- зиёд кардани шумораи саҳмдорон аз ҳисоби соҳибони китъаҳои замин (хоҷагии ёрирасон, хонаводаҳо), аз ҷумла. нафақахӯрон, муаллимон, коркунони тиб ва дигар категорияҳои аҳолии деҳот (Ҷадвали 1.1.).

Ҷадвали 1.1. - Низоми сезинагии кооперативи истеъмолии қарздиҳӣ.

Сатҳ, зина	Ташкилоти кооперативӣ
Якум	Кооперативи истеъмолии қарздиҳии кишоварзии маҳаллӣ (локалӣ)
Дуюм	Кооперативи истеъмолии қарздиҳии минтақавӣ, ассотсиатсияи кооперативҳо, иттифоқи аудиторҳои маркази таҳсилотӣ
Сеюм	Маркази молиявии ассотсиатсияи минтақавии кооперативи истеъмолии қарздиҳии кишоварзӣ

Манбаъ: Гардеев А.В. Развивать потребительскую кооперацию и сбыт продукции малыми формами агробизнеса // Экономика сельского хозяйства России. – 2008. – №2. – С. 13-20.

Системаи номбаршуда хусусияти кушода дошта, кооперативҳои матлуботи кредитии кишоварзӣ унсури асосӣ ва ё дараҷаи якуми он мебошанд. Он бо тарзи муайян ташкил ва фаъолият намуда, мустақиман дар таҳти назорати демократии аъзоёни кооператив қарор дорад ва мустақилияту мухторияти худро нигоҳ медорад. Дар сатҳи минтақавӣ мушкилоту муаммоҳои бамиёномада аз тарафи кооператив ва ҳам аъзоёни алоҳидаи он ҳал карда мешаванд. Бо мушкилоту пешниҳодҳои худ кооперативҳои қарзии дараҷаи якум ба кооперативҳои зинаи дуюм, ки он ихтиёран тавассути ташкили сохторҳои кооперативӣ ба монанди кооперативи кредитии минтақавӣ, ассотсиатсияи кооперативҳо, иттифоқи аудит ва маркази таълим ташкил карда мешаванд, меоянд. Кооперативҳои кредитии минтақавии кишвар сатҳи сеюмро ташкил медиҳанд, ки маркази онҳоро Фонди рушди кооператсияи қарзии деҳот ва иттифоқи кооперативҳои қарзии деҳот ташкил медиҳад. Онҳо, метавонанд дар ташкилоти «Кредити халқӣ» муттаҳид шаванд. Онҳо чунин вазифаҳоро иҷро менамояд:

- инкишоф додани тавсияҳои методӣ, таълиму тарбия;
- ҳамкорӣ бо ташкилотҳои гуногун ва шарикони хориҷӣ дар масоили ҷалб намудани захираҳои сармоягузорӣ барои дастгирии кооперативҳои қарзӣ;
- кор карда баромадани самтҳои стратегии фаъолияти кооперативҳо; координатсияи фаъолияти кооперативҳо дар татбиқи барномаҳои давлатии тараққиёти субъектҳои иқтисоди деҳот ва ғайра.

Ҳамин тариқ, кооператсияи кредитии матлуботи деҳот воситаҳои самарабахш дар самти андӯшти кооперативии пасандоз ва хизматрасонии қарзӣ шароити мусоид фароҳам оварда, на танҳо талаботи корхонаҳои хурду миёнаро дар кишоварзӣ, балки аҳолии деҳотро дар ташкили соҳибкориву тиҷорат қонеъ мегардонанд.

Дар инфраструктураи фаъолияти сармоягузории КАС на танҳо истифодаи системаи бонкӣ ва кооперативҳои қарзӣ фаъолият

мебаранд, инчунин институти дигари таъсиррасонӣ – суғурта, низ нақши муҳим дорад. Вай манбаи муҳимми захираҳои сармоягузорӣ ва усули хифзи манфиатҳои молу амвол мебошад, ки сармояи ҷисмониро нигоҳ медорад. Таҳлили вазъи кунунии соҳаи суғуртаи мамлакат, инчунин таҷрибаи дохилию хориҷӣ дар ташкили он мулоҳизаҳои зеринро тавлид намуд. Суғурта дар соҳаи кишоварзӣ умуман ва махсусан ихтиёрӣ буда, вай бештар ба муносибатҳои бозорӣ мутобикат мекунад. Институти суғурта ба истифодаи захираҳои молиявии соҳибкорон ҳалал намерасонад ва имкон медиҳад, ки хусусиятҳои рушди соҳаву минтақаҳо ба назар гирифта шаванд. Айни замон суғуртаи зироатҳои кишоварзӣ, ҳайвонот, таҷҳизоти махсус, молу мулки ғайриманқул ва ғайра, таҳти назорати Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар аксари кишварҳои ҷаҳон аз ҳисоби маблағҳои буҷет ба андозаи 50 фоизи арзиши суғурта аз ҳисоби тарифҳои муқаррарнамудаи ҳукумат кумаки давлатӣ дар шакли субсидия ҳамон корхонаҳои кишоварзӣ мегиранд, ки шартномаҳои суғурта бастаанд. Ин дастгирии давлатии суғурта яъне бартарии мусбати суғуртаи зироат дар он аст, ки он имкон медиҳад, ки хоҷагии деҳқонӣ ё корхонаҳои кишоварзӣ зиёни имконпазирро, ки аз арзиши суғурта чандин маротиба зиёд аст, ҷуброн намояд. Илова бар ин шартномаи суғурта, ки баста шуд истехсолкунандаи кишоварзиро водор менамояд, ки хоҷагидориро софдилона ташкил намояд, тамоми равандҳои технологияи парвариши зироатҳоро риоя намояд. Дар акси ҳол хоҷагӣ метавонад аз ҳукуқи пардохти суғурта маҳрум шавад. Зеро, аз тарафи комиссияи экспертии суғуртакунанда, майдонҳои суғурта ва ҳодисаҳои вайрон кардани равандҳои технологияи парвариши зироатҳо зери назорати қатъӣ қарор мегиранд.

Албатта, дар муносибати суғурта камбудиҳо ҳастанд. Масалан, системаи суғурта, ки зери дастгирии давлат сурат мегирад дар як вақт баробари бастани шартнома додани маблағи пурраи суғуртаро талаб мекунад. Ин раванд, чун қоида, дар давраи корҳои баҳории саҳроӣ ба

амал меояд ва барои хоҷагӣ ин хеле мушкил аст. Чунки аз чониби суғуртакунандагон маблағҳои субсидия танҳо дар охири соли тақвимӣ дар сурати бастанӣ шартномаи суғурта бо дастгирии давлат дода мешаванд.

Бисёр дигар барномаҳои суғурта мавҷуданд, ки хоҷагиро аз рӯйи онҳо шартҳои мусоидтаре суғуртаро интихоб карда метавонанд, аммо субсидия намегиранд. Монанди суғуртаи хӯроки чорво, зироатҳои ползӣ, сабзавот, картошка, боғҳо, тоқзорҳо, заминҳои буттамева ва ҳайвоноти кишоварзӣ, ки дар ин барномаҳо (баръакси барномаи субсидияшаванда) дохил мешаванд. Могу мулк, ҳаёт ва саломатии коркунон суғурта низ карда мешавад ва ба соҳиби суғурта имконият медиҳад, ки суғуртаро бо тахфифҳои калон таъмин намояд. Фаъолияти суғурта як шохай махсуси низоми молиявӣ мебошад, ки ба ҳифзи манфиатҳои амвогу мулки шахсонӣ ҳуқуқиву ҳисмонӣ тавассути ташкили фондҳои суғурта равона шудааст. Ҳадафи он пӯшонидани зарар ба суғурташуда дар ҳолати рух додани ҳодисаҳои ғайриҷашмдошти суғуртавӣ (техникӣ ва дигар ҳодисаҳои табиӣ) истифода мешавад.

Фондҳои андӯхташудаи суғурта яке аз манбаъҳои устувори сармоягузори дарозмуддат мебошад. Аммо дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртавии мамлакат ҳануз бисёр камбудӣҳо дар самти истифода нашудани захираҳо мавҷуданд. Илова бар ин фарҳанг ва маданияти суғурта дар мамлакат хеле паст аст, арзиши баланди баъзе намудҳои суғурта аз нобоварии аҳоли ба ташкилотҳои суғуртавӣ мушоҳида карда мешавад. Иштирокдорони муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ суғуртаро ҳамчун як институти молиявӣ намедонанд ва бинобар он зарурати манфиатҳои амволии худро бо пардохти ночиз ҳифз карданро то андозае дарк намудаанд. Дар амалия ташкилотҳои суғурта низ барои пӯшондани талафоти калон имконият надоранд, инчунин захираҳои молиявии кифояро барои таъмини тараққиёти инфраструктураи худ, низ надоранд.

Вазифаи бозори молиявӣ, махсусан бозори фондӣ, ки гардиши байнисоҳавии сармояро таъмин менамояд беҳтар кор намекунад. Ба

фикри мо, унсури инфрасохтори сармоягузори маҳз бозори фондӣ бояд ташкил диҳад. Зеро, механизми он имкон медиҳад, ки маблағҳои озода шаҳрвандон ба дороиҳои молиявӣ табдил ёбад ва ҳамин тариқ ба қадри кофӣ захираҳо барои сармоягузорӣ ҷалб карда шаванд. Модоме, ки бозор хеле заиф аст, пас усули ҷойгиркунии маблағҳои мавҷуда барои дастрасии аксари аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ то ҳол мушкил аст. Охир, сармоягузори назарраси вақт ва маблағ ва қобилияти пешгӯии афзоиш ё камшавии талабот ба қоғазҳои қиматнокро талаб мекунад. Бинобар он бозори коллективии сармоягузорӣ ба унсури муҳимми сармоягузорӣ бояд табдил ёбад, аммо дар ин роҳ имрӯз як мушкили ҳалношуда боқӣ мемонад. Яке аз самтҳои ҳавасмандгардонии аҳоли ба истифодаи воситаҳои сармоягузори коллективӣ, албатта, таъмини шаффофияти иттилоотии бозори сармоягузори коллективӣ мебошад, ки он дар вазъияти нгувор қарор дорад.

Шаклҳои пардохти амортизатсия ба фикри мо, дар мавриди тавсифи институтсионаливу инфрасохтори сармоягузорӣ бояд аз мадди назар дур намонад. Зиёд шудани ҳаҷми пардохтҳои амортизатсия маблағи даромади андозбандишавандаро кам намуда, гардиши сармояи асосиро метезонад, болоравии ҳавасмандгардониро таъмин менамояд ва барои сармоягузори нав маблағ ҷудо менамояд. Манбаи асосии сармоягузорӣ – инфрасохтори тезонидашудаи амортизатсия, дар мамлакатҳои мутараққӣ нуфузи калон дорад. Ин имкон медиҳад дар асоси коэффитсиентҳои баланди истеҳлоқшавӣ арзиши фондҳои асосӣ на дар давоми даҳҳо, балки дар давоми якчанд сол зуд аз ҳисоб бароварда шаванд. Фарсудашавии тезондашуда ҳам маъноӣ аз андозбандии ҳақиқӣ баровардани як қисми фонди рушд ва ҳам имкон барои сармоягузориҳои ҷиҳати зуд таҷҳизонидани техникӣ ва нав кардани истеҳсолоти асосиро суръат мебахшад.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ истифодаи амортизатсияи тезонидашуда дар ҳолатҳои зерин комилан асоснок аст:

- ба маҳсулоти истехсолшуда талабот зиёд буда, андаке баланд шудани арзиш ва нархи онҳо миқдори фурӯши онро кам намекунад;
- маҳсулоти истехсолшаванда бо арзиши баланди истеъмоли фарк мекунад, даромаднокӣ ва зиёд шудани хароҷоти истехсолот (аз ҳисоби зиёд шудани ҳиссаи амортизатсионӣ дар арзиши аслии маҳсулот) афзоиши мувофиқи нархро талаб намекунад;
- маҳсулоти истехсолшуда дар талабот зуд ҳаракат мекунад;
- барои содирот нигаронида мешавад;
- маҳсулоти истехсолшуда, ки барои ҷомеа ва умуман кишвар ниҳоят зарур аст, ҷалби сармояи хориҷиро тақозо мекунад;

Чӣ тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, зарурати истифодаи амортизатсияи тезондашуда дар вақте ба миён меояд, ки дар иқтисодиёт афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ ба амал меояд ва ба азнавсозии куллии базаи техникаю технологии истехсолот ва азнавсозии сохтории он мусоидат мекунад. Бояд гуфт, ки механизми тезонидани амортизатсия дар шароити устувории молиявӣ ва мувозинат самаранок аст. Масалан, дар шароити баланди таваррум, истифодаи амортизатсияи тезонидашуда боиси афзоиши иловагии нархҳо аз ҳисоби афзоиши як қатор ҷузъҳои хароҷот мегардад. Сарфакс, ки корхона тавассути истифодаи амортизатсияи тезонидашуда ба даст оварда метавонад, ҳамон қадар давраи истехсолотро дарозтар ва раванди истехсолотро сармояталабтар мегардонад.

Барои дар захираҳои худ сармоягузорӣ ва истехсолии субъектҳои хоҷагӣ зиёд кардани аҳамияти ҳисоботи амортизатсия, ба фикри мо, аз нав дида баромадани меъёрҳои мавҷудайи амортизатсияро хеле тезонда, амалияи истифодаи усулҳои нави ҳисобкунии онро, махсусан васеъ кардан лозим аст. Иқтисодиёти мамлакат ба системаи иқтисодии ҷаҳонӣ ҳамгиро шуда истодааст ва муҳлатҳои баргардонидани сармояи гузошташуда зарур аст. Аз ин рӯ онҳое, ки дар кишварҳои пешрафта

фаъолият мекунад, бояд барои сармоягузори хориҷӣ шароити баробари сармоягузорӣ фароҳам оваранд.

Унсурҳои асосии инфрасохтори сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатиро ба назар гирифта хулоса баровардан мумкин аст, ки онҳо ба қадри кифоя ташкил карда нашудаанд. Дар фаъолияти сармоягузорӣ ташкилотҳои қарзӣ ва баҳши бонкӣ бартарӣ дошта, бозори фондӣ, ширкатҳои суғурта ва тарҳи амортизатсия ба таври кофӣ истифода намешаванд.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда мешавад, ки татбиқи бомуваффақияти сценарияи сармоягузорӣ фаъолият ва рушди иқтисоди кишвар аз имконияту тавоноии мақомоти давлатӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароит барои беҳбудӣ ва рушди минбаъдаи он, тақмили инфрасохтори институтсионалӣ барои таъмини фаъолияти сармоягузорӣ ва инноватсионӣ, дар шароити ташаккули иқтисодӣ рақамӣ ва рушди муҳити рақамӣ муҳим мебошад. [21, с. 43] Субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси агросаноатӣ барои рушди ҷанбаҳои институтсионаливу инфрасохтори фаъолияти инноватсионӣ чунин имконият фароҳам меоварад:

- таҳияи стратегияи (тактикаи) рушди корхона, ки асосноккунии самтҳои фаъолияти сармоягузорӣ, асосноккунии хароҷоти сармоягузорӣ, манбаъҳои татбиқи онҳо, натиҷаи молиявӣ, муҳлати баргардонидани он, самаранокии сармоягузорию талаб мекунад;

- ташкили амалигардонии фаъолият дар доираи фаъолияти сармоягузорӣ; назорат ва дар мавриди зарурат аниқ кардани нақшаи фаъолияти сармоягузорӣ. [108, с. 52]

Мушкилоти махсус дар кишвар ва минтақаҳои он дастрасии маҳдуди қарзгирандагонӣ эҳтимолӣ – истехсолкунандагонӣ маҳсулоти кишоварзӣ дар таъмини уҳдадорӣҳои қарзӣ мебошад. Маҳдудияти дастрасии қарзгирандагонӣ эҳтимолӣ ба захираҳои қарзии дарозмуддат бо нарасидани амволи худӣ, ки тибқи талаботи қонунгузори кишвар ба

кайд гирифта шудааст, алоқаманд аст. Ин пеш аз ҳама ба захираҳои замини қорам дахл дорад. Низоми қарздиҳии ипотекаӣ дар соҳаи кишоварзӣ яке аз самтҳои афзалиятноки такмили қарздиҳии кишоварзӣ мебошад. Ҳамзамон раванди бақайдгирии ҳуқуқ ба қитъаҳои замин аз ҷониби аксарияти қулли истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ҳам шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам шахрвандон тибқи қонунгузори кишвар танзимнашаванда боқӣ мемонад. Набудани ҳуқуқи бақайдгирифташудаи моликият ба қитъаҳои замин ҷалби сармоягузори дарозмуддат ба соҳаро оид ба ҳифзи заминҳои кишоварзӣ бозмедорад. Як қатор сабабҳои нишондодӣ сатҳи пасти рушди қарздиҳӣ ба замин ва ипотека (ҳамчун институти муҳим ва инфрасохтори фаъолияти сармоягузори истеҳсолкунандагони кишоварзӣ) бо мақсади сармоягузорӣ мебошанд, аз ҷумла:

- дараҷаи баланди қарз дар байни аҳолии пардохтпазир ва паст будани қобилияти қарзии аксари ташкилотҳои кишоварзӣ;
- нарасидани захираҳои дарозмуддати молиявии низоми бонкии кишвар ва вазъи ташвишовари қорҳо оид ба бақайдгирии ҳуқуқи моликият дар қитъаҳои замин ва заминҳои кишоварзӣ.

Тадбирҳои зарурӣ, ки метавонад ҷолибияти сармоягузори ипотекаии заминро барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба низом дарорад, имтиёзҳои андоз барои қарздиҳандагон ва сармоягузоре, ки азнавмаблағгузори қарзро пешниҳод мекунанд ва ҳадафи кам кардани хатарҳои молиявии иштирокчиёни он ва зиёд намудани дастрасии заминдорон ба қарзҳои ипотека барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ мусоидат менамояд, истифодаи тадбирҳои дастгирии давлатӣ оид ба рушди низоми қарздиҳии ипотекии замин дар самти субсидияи фоизи қарзҳо, мебошад.

Муваффақиятҳои тараққиёти комплекси агросаноатӣ ин дар амал қорӣ намудани пешравии рушди илму техника, ҳамгунсозии истеҳсолот ба ташкили сатҳи баланди меҳнат вобаста мебошад. Таъмини тараққиёти

устувори комплекси агросаноати ро танҳо дар сурати ба кишоварзӣ ҷалб намудани маблағҳои калони ҳам давлат ва ҳам сармоягузори хусусӣ мумкин аст рушд диҳем.

Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи татбиқи барномаҳои гуногуни рушди кишоварзӣ ва танзими бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ бояд механизмҳои таъмини татбиқи принципҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусиро таъмин намояд. Ин омил ба сарҷамъ шудани сармояи хусусӣ ва маблағҳои буҷети ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди комплекси агросаноатӣ ва ҳалли масъалаҳои мубрами соҳаҳои алоҳида мусоидат мекунад.

Беҳтарин пешомадҳои инкишофи механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар комплекси агросаноатӣ бо ташкилу истифода бурдани фонди сармоягузори комплекси агросаноатӣ алоқаманд аст, ки он бояд барои татбиқи лоиҳаҳои ҷолибтарини сармоягузорӣ истифода шавад. Ҷиҳати беҳбуд бахшидан ба самаранокии истифодаи маблағҳои фонд ва муайян намудани тартибу механизмҳои равона кардани маблағҳои молиявӣ ба дастгирии давлатии лоиҳаҳои сармоягузори дорон аҳаммияти минтақавӣ ё байниминтақавӣ диққати махсус дода шавад.

Дар ин радиф ҷорӣ намудани мафҳуми «лоиҳаи сармоягузори комплексӣ» зарур аст, зеро имкон медиҳад бо истифода аз маблағҳои фонди сармоягузорӣ инфрасохтори ҳамачониба барои татбиқи якҷанд лоиҳаҳоеро ҳал кунанд, ки сармоягузори тижоратии гуногун мушкilotи ба ҳам алоқаманд доранд. Ҳамзамон бояд ҳаҷми маблағҳои фонди сармоягузорӣ барои маблағгузори лоиҳаҳо, ки ба инкишофи ҳамачонибаи инфрасохтори кишоварзӣ нигаронида шудаанд, муайян карда шавад.

Ба ҳайси лоиҳаҳои ояндадори сармоягузорӣ, ки аз рӯйи нишондоди пешакӣ натиҷаи баланди иҷтимоию иқтисодӣ ва таҳияи кофӣ доранд, лоиҳаҳо доир ба ташкили комплексҳои сермаҳсул ва бисёрсоҳаи истеҳсол

ва коркарди амики маҳсулоти зироат, чорво ва лоиҳаҳои сармоягузорию метавон дохил намуд, ки корхонаҳоро ба комплекси ягонаи инноватсионии парвариши зироатҳои техники ва корхонаҳои коркарди хӯроки омехта ва иловаҳои биологӣ муттаҳид менамоянд. Муқаррар кардани квотаи соҳавӣ барои таъминоти молиявии лоиҳаҳо ба объектҳои КАС ба мақсад мувофиқ аст.

Дар марҳалаи ҳозира масъалаи кафолатҳо барои сармоягузорӣ ба истехсолоти кишоварзӣ аҳамияти асосӣ дорад. Кафолатҳои давлатӣ бояд танҳо барои як қисми қарзи талабшуда барои харидани таҷҳизот ва минбаъд ба корхонаҳои кишоварзӣ дода шаванд. Ба кредиторони ширкатҳои лизингӣ барои баргардонидани пардохтҳои лизингӣ, фондҳои кафолатӣ метавонанд ҳамчун суғуртакунанда баромад намуда, инчунин баргардонидани қарзҳои барои маблағгузорию лоиҳаҳо пешниҳодшуда кафолат дода шаванд. Мо чунин мешуморем, ки маблағҳои буҷетӣ на он қадар барои маблағгузорию шумораи ками лоиҳаҳои инфиродӣ сафарбар гардад, балки барои ташаккули фондҳои кафолатӣ, ки имкони ҷалби хеле бештари сармояҳоро доранд, истифода бурда шаванд.

Дастгирии давлатии истехсолкунандагони деҳот тавассути сармоягузорию мутамарказ бояд бо назардошти гузариш аз маблағгузорию бебозгашти буҷетӣ ба қарздиҳӣ дар асоси бозпардохт ва пулакӣ сурат гирад. [118, с. 59] Дар ин сурат маблағи ҷудокардашуда бояд бо нархҳои сола, ки онҳо баргардонда мешаванд, ба давлат бозпас супорида шаванд. Маблағҳои буҷети давлатӣ дар асосҳои бебозгашт барои иҷрои барномаҳои тайёр кардани кадрҳо, ба амал баровардани тадбирҳои асосии муҳофизати табиат, инкишофи хизмати бойторӣ ва хизмати кимиёвӣ ва дигар ташкилотҳои буҷетӣ ҷудо карда шаванд. Дар барномаҳои давлатӣ, ки маблағгузорию буҷетиро таъмин менамоянд, иштироки корхонаҳои кишоварзӣ бояд дар асоси озмуни қатъӣ аз рӯйи лоиҳаҳо ва барномаҳои дахлдор сурат гирад. Баргардонидани маблағгузорию давлатӣ бояд аз рӯйи ухдадорихои қабулкунанда таъмин

карда шавад ва ин бояд дар шартномаи аз рӯйи натиҷаи озмун басташуда сабт карда шавад. Дар ояндаи наздик бояд дастгирии сармоягузорӣ ба соҳибкории хурду миёнаи соҳаҳои кишоварзӣ самти афзалиятноки сиёсати сармоягузорӣ бошад. Дар айни замон маблағи онҳо ҳоло 9 фоизи тамоми маблағгузорӣ ба фондҳои асосиро ташкил медиҳад. Афзоиши миқёси васеи сармоягузориҳо вақте имконпазир аст, ки сармоягузoron боварӣ ҳосил кунанд, ки мақомоти давлатии сатҳи гуногун зарурати таҳияи сиёсати мақсадноки сармоягузорию дарк мекунанду ба ҷаҳорҷӯби санадҳои қонунӣ алоқаманд чораҳо меандешанд ва ба беҳтар намудани фазаи сармоягузорӣ, инчунин афзоиши воридшавии сармояи хориҷӣ дар иқтисоди деҳот бо имтиёзу кафолатҳои васеъ нигаронида мешаванд.

Давлат дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ бояд ба раванди сармоягузорӣ тавассути таъмини нархгузорию аз ҷиҳати илмӣ асоснок, сиёсати тағйирпазири қарзӣ, андоз, номувозинатӣ дар арзиши асёр, зиёд намудани имкониятҳои лизинг, ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ ва додани имтиёзҳо ба сармоягузoron ҳангоми хусусигардонӣ, дастгирии мақсадноки молиявӣ ба самтҳои афзалиятнок ва дигар намудҳои маблағгузорӣ, тартиб додани нақшаҳои индикативии маблағгузорию асосӣ диққати хоса зоҳир намояд.

Барои ба эътидол овардани иқтисодии кишоварзӣ ва рушди минбаъдаи комплекси агросаноатӣ, умуман, равишҳои нави ҳалли масъалаҳои таъмини инфрасохторӣ ва институтсионалии татбиқи сиёсати сармоягузорӣ заминаҳои воқеӣ бояд фароҳам оварда шаванд. Танҳо дар асоси сармоягузорӣ баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ, ҷорӣ намудани системаи нави техникаи кишоварзӣ ва технологияи пешқадам, ҳаҷми истеҳсол ва сифати маҳсулотро зиёд намуда, музди меҳнати кормандони соҳаро баланд мебардоранд ва аҳолии деҳотро ба дараҷаи некуаҳволии муносиб таъмин менамоянд. Бо тақозои хусусиятҳои иқтисодии бахши аграрӣ ташкил кардани фонди минтақавии идоракунии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ ба

мақсад мувофиқ аст. Вай бояд вазифаҳои агентии кафолатӣ ва маркази иттилоотию консалтингиро муттаҳид намояд.

Дар комплекси агросаноатӣ самтҳои асосии фаъолияти фонди минтақавии идоракунии сармоягузорӣ метавонанд инҳо бошанд:

- кафолат додан ба қарзхое, ки истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои маблағгузориҳои лоиҳа ва амалиёти лизингӣ мегиранд;

- хизматрасонии иттилоотӣ-таҳлилӣ ва пешгӯӣ барои корхонаҳои КАС, ки бо ин ё он сабаб мустақилона наметавонанд ё наметавонанд таъминоти кофӣ иттилоотӣ-таҳлилӣ ва пешгӯии фаъолияти идоракунии онҳоро эҷод ва нигоҳ доранд. Фонд метавонад кадрҳои кофӣ ва иқтисодии технологиро мутамарказ намояд ва қодир ба нигоҳ доштани сатҳи муносири иттилоотиву таҳлилӣ бошад.

Тадбирҳои зеринро барои танзими самараноки фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ кардан зарур аст:

- ҷиҳати ҷуброни як қисми харчи пардохти ғоизи қарзҳои ипотека, ки истехсолкунандагони кишоварзӣ барои ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба қитъаҳои замин ва рушди истехсолоти кишоварзӣ, анҷом додани заминсозӣ ва дигар корҳо оид ба коркарди замин гирифтаанд, аз ҳисоби буҷети давлатӣ субсидия ба минтақаҳо пешниҳод намояд;

- тартиби бақайдгирии ҳуқуқи моликият ба қитъаҳои замин аз заминҳои кишоварзӣ ба низом дароварда шавад;

- ташаббус нишон додан дар бораи қатъ намудани ҳуқуқи моликияти шахсоне, ки ба истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ машғул нестанд ва дар давоми 2 сол аз рӯзи соҳиб гаштани ҳуқуқи моликият қитъаҳои заминро кишт намеkunанд;

- тартиб ва ташкили инфрасохтори заминсозӣ, аз ҷумла таъмини пешниҳоди қитъаҳои замини кишоварзӣ, ки аз рӯйи қарзҳои ипотекаӣ ситонда шудаанд ва дар музоядаи оммавии ҳуқуқи моликият ба замин фурухта нашудаанд;

– фароҳам оварандани муҳити солими рақобат, инфрасохтори мукаммали бозори қарздиҳии ипотека, аз ҷумла ба иштирокчиёни хизматрасонӣ ва ёрирасони равандҳои сармоягузорӣ ва ипотекаӣ бо назардошти ҳудуди ҳуқуқи моликият;

– пурзӯр намудани назорати харҷи маблағҳои буҷетӣ аз ҷониби бонкҳо ва дар сурати ошкор шудани вайронкуниҳо аз имкониятҳо маҳрум сохтан;

– ҳукумати ҷумҳурий тартиби додани кафолатҳои давлатиро барои қарз гирифтани эмитенти қоғазҳои қиматноки қарзӣ қабул мекунад, ки ба истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба қарздиҳии ипотекаӣ машғуланд.

Ба андешаи мо, бояд лизинг ҳамчун воситаи ғоиданоки сиёсати сармоягузорӣ ва қарзи сармоягузорӣ ва сарчашмаҳои асосии ҷалби захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, бо субсидияи минбаъдаи ғоиз бошад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки барои таъмин намудани захираҳои қарзӣ ҳамаи иштироккунандагони бозори аграрӣ кооператсияи кредитии деҳотро ҳамчун сохтори мустақил, ки кооперативҳои ноҳиявӣ ва вилоятиро муттаҳид менамояд, бояд инкишоф дода шаванд. Дигар манбаи муҳими сармоягузорӣ ва ё маблағгузори сармоягузорӣ маблағҳои буҷетҳои сатҳҳои гуногун мебошанд. Маблағгузори буҷетӣ метавонад дар шакли дастгирии молиявии лоиҳаҳои сармоягузори хеле самарабахш дар асоси озмун, инчунин маблағгузори мутамарказ (қисман ё пурра)-и барномаҳои сармоягузори миллий ва минтақавӣ тавассути грантҳо ва субсидияҳо таъмин карда шавад.

1.3. Механизмҳои институтсионалии (ташкилӣ ва иқтисодии) идоракунии ғаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ.

Дар марҳалаи нави рушди комплекси агросаноатии мамлакат пайваста ба миён омадани тағйироти сифатӣ дар сохтори иқтисодиёти миллий ба муаммоҳои зиёди молиявӣ сармоягузорӣ вобаста ба

мутобиқшавӣ ба шароити нав рӯбарӯ шуда истодаанд. Бидуни таҷдиди асосҳои технику технология, қорӣ намудани технологияи нав, ислоҳоти саноатии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ки ҳадафи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирро доранд, имконнопазир мебошад. Охири дарёфти механизмҳои институтсионалии мувоффиқи ҷалби сармоя ва қорӣ намудани самтҳои нави сармоягузорию корхонаҳои КАС-ро талаб менамояд. Механизми институтсионалӣ ҳамчун ҷузъи таркибии механизми ташкиливу иқтисодӣ, сохтор, тарзу методҳои фаъолияти мутақобила, шароити мусоиди амал ва дигар омилҳои унсурҳои институтсионалии муҳити дохилию берунӣ фаъолияти сармоягузорию дар комплекси агросаноатӣ муқаррар менамояд. Вазифаҳои механизмҳои институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС дар расми 1.2. оварда шудааст.

Расми 1.2. - Вазифаҳои механизмҳои институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Унсурҳои бунёдии механизми институтсионалӣ, ки дар расми 1.2. омадааст, вазифаҳои зеринро ба иҷро мерасонад:

- Интегративӣ – ҳамгирии иштирокдорони муносибатҳои сармоягузори дар КАС дар доираи меъёру қоидаҳои ягона;
- Коркарди меъёру қоидаҳои нав ва ё таъдил додани қоидаҳо ва талаботи қаблан амалкунанда ба нав, ки ба рафтори самаранокӣ фаъолияти сармоягузори мусоидат менамояд;
- Регламентарӣ ин ташкили алоқаҳои иштирокдорони муносибати сармоягузори, ки номуайяни ва ношафофияти сохтори механизмҳои ташкилии фаъолияти сармоягузори бартараф менамоянд;
- Таъминоти иттилоотӣ – андӯхту паҳн кардани маълумот ба иштирокдорони муносибати сармоягузори ва субъектҳои КАС доир ба меъёру қоидаҳои нав ва натиҷанокии сармоягузориҳо;
- Назорату танзим – назорати иҷрои шартномаҳо, танзими фаъолияти бархе иштирокдорони муносибати сармоягузори, ки рафтори оппортунистӣ доранд;
- Таснифу таҳассусгардонии фаълолият – ҷудо кардани меъёрҳо ва мақоми иштирокдорони муносибати сармоягузори ва институтҳои сохторҳои гуногуни КАС;
- Координатсия – муайян ва ҳамоҳангсозии ҳамкориҳои байни иштирокдорони муносибати сармоягузори, субъектҳои мустақилу ёрирасони КАС.

Дар шароити муосир вобаста ба татбиқи ҳадафҳои саноатикунони босуръат ва аз ин лиҳоз таъмини табодули индустриалии соҳаҳои КАС, бахусус соҳаи кишоварзии он, пеш аз ҳама зарурати ташкили фаъолияти сармоягузориҳои инноватсионӣ ба миён меояд. Яъне ҳаҷми калони маблағгузориҳо барои татбиқи равандҳои инноватсионӣ дар пояи коркарду татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори, ки бо ҷалби манбаъҳои гуногуни сармоягузори алоқаманд аст, мубраммият пайдо менамояд. “Сармоягузориҳои инноватсионӣ – ин сармоягузори ба дороиҳои ғайримоддӣ, ки истифодаи коркардҳои илмиву техниро дар истеҳсолот ва соҳаи хизматрасонӣ таъмин менамояд. Сармоягузориҳои

инноватсионӣ пеш аз ҳама ба даст овардани маҳсулоти илмӣ-техникӣ ва дигар ҳуқуқҳои моликият (патент ба кашфиёти илмӣ, коркард, маҳсулоти намунаи нав, рамзи молӣ ва ғайра), тақмили раванди технологияи таҳия ва коркарди лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва тақмили технологияи идораи инноватсионӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад”. [143, с. 51]

Ташкили фаъолияти сармоягузории дорои хусусияти инноватсионӣ, пеш аз ҳама аз сатҳи мукаммалии таъминоти институтсионалии идоракунии он вобаста аст. Таъмини институтсионалӣ раванди эҷоди муҳити паҳнгардиву интиқоли иттилооти нав, тақмили заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таъсиси институтҳои рушд дар соҳтори институтсионалии КАС мебошад. Ин раванд ба ҳамбастагии назарияҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ сурат мегирад. Дар таъмини институтсионалии механизмҳои иқтисодӣ маҷмуи ниҳодҳоеро ташкил медиҳанд, ки бо моҳияти институтҳо наздик мешаванд. Зеро, он қоидаҳову тартиботи фаъолияти агентҳои бозори агарариро муқаррар мекунанд, дар навбати худ механизми ташкилиро рӯйи кор меоранд, яъне заминаҳои асосии механизми тақрористеҳсолии фаъолияти сармоягузорӣ ва идоракунии онро ташкил медиҳанд.

Таҳқиқи институтҳо, яъне ҷузъи низоми ташкиливу иқтисодӣ (ТИ), маҷмуи унсурҳои танзиму ҳавасмандгардонӣ бояд ба таҳлили васеи фаъолияти сармоягузории корхонаҳои КАС сурат гирад, ки асоси рушди онҳоро муайян менамояд. Бояд таъкид намуд, ки дар маҷмуи механизму воситаи идоракунии корхонаҳо ва фаъолияти сармоягузории онҳо нақши институтҳо хеле муҳим мебошад. Онҳо омили муайянкунандаи рушди иқтисодии корхонаҳо мебошанд. Ба гуфтаи А.А. Аузан, «ҳамчун амортизаторҳо» дар мавриди конъюнктураҳои гуногуни иқтисодӣ, давраҳоро кор карда, оқибатҳои манфии фаъолиятҳои иқтисодиро бартараф мекунанд. [273, с. 478] Дар доираи консепсияи механизми иқтисодӣ иқтисоддонҳои амрикоӣ Л.Хурвитс, Р.Майерсон ва Э.Маскин, ки сазовори Ҷоизаи Нобел гардидаанд, хусусиятҳои асосии институтҳоро

хеле равшан баён намуданд. Онҳо институтхоро ҳамчун "Маҷмуи интихоби субъектҳои иқтисодӣ ва бардошти натиҷаҳо аз ҳар яке аз ин интихобҳо" [63, с. 1024] баррасӣ намудаанд. Назарияи механизмҳое, ки онҳо таҳия намудаанд, дар илми микроиқтисодии муосир истифодаи хеле фарогир дорад. Муҳимияти амалии институтҳо дар он аст, ки мутобиқати рафтору ангишишхоро таъмин менамояд, яъне ба «мутобиқат будани рафтори мувозинати агентҳои иқтисоди бо ангишишҳо» асос ёфтааст. [119, с. 4]

Дар "Луғати муосири иқтисодӣ" категорияи «механизми иқтисодӣ» ҳамчун «Маҷмуи усулҳо ва воситаҳои таъсиррасони равандҳои иқтисодӣ ва танзими онҳо» [78, с. 48] шарҳ дода шудааст. Ба масъалаҳои танзими иқтисодӣ ва ҷузъҳои гуногуни он дар қорҳои иқтисоддонҳои амрикоӣ Д.Стиглер, Г.Беккер (дорандагони Ҷоизаи Нобел дар соҳаи иқтисод) ва С.Пелцман таваҷҷуҳи зиёд дода шудааст. [292, с. 3], [282, с. 211]

Дар доираи назарияҳои мувозинат ва даврагии рушди иқтисодиёт асосҳои илмии механизми ташкилию иқтисодии инкишоф ва идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ ташаккул ва тараққӣ намудааст. Дар ин назарияҳо постулатҳои асосиро таъмини мувозинат ва таносубият дар равандҳои иқтисодӣ, ки ҳадафи таъмини такрористехсолиро доранд, ташкил додааст. Ин назарияҳо, ки дар иқтисодиёти кишоварзӣ бо рушди сиклӣ алоқаманд асту сифати ғайримувозинатиро дорад, метавон истифода бурд, зеро барои дарёфти ҳолати мувозинӣ заминаи назариявиро ташкил менамояд. [42, 117]

Бахусус, ба фаъолият ва равандҳои сармоягузорӣ ҳолатҳои афзоиш ё пастшавии онҳо ба ҷашм мерасад ва ҳамчун омили таъсирбахши рушди даврагии иқтисодиёти ағарарӣ ҳам баромад мекунад. Ин масъалаҳо дар асарҳои А.Шпитофф (Олмон) ва Г.Касел (Шветсия) таҳқиқ шудаанд. Дар асарҳои Ф. Мизес (ИМА) ва шогирди ӯ, лауреати мукофоти Нобелӣ Ф. фон Хайек (Австрия) ба тасири омилҳои монетарӣ – нарх ва қарз, ки ба

даврахои иқтисодӣ таъсир мерасонанд таваҷҷуҳи асосӣ дода шудааст. [269, с. 45] Назарияи даврӣ ва ё даврахоро олими иқтисодчии маъруф Д. Кейнс таҳким дода қайд намуда буд, ки ин сабаби асосии зарурати ғайриқонунии танзими давлатиро тақозо менамояд (баҳусус ҷузъи фискалии он). Пайравон ва ё намояндагони назарияи нави кейнсивии даврӣ Э. Домар (ИМА) [268, с. 78] Р. Ҳаррод (Британияи Кабир), Э.Х. Хансен (ИМА) асоснок намуданд, ки сабаби муҳимми рушди давлагиро зиёд ва кам шудани сармоя муайян менамояд. Бинобар он танҳо қарорди технологияи институтсионалии вобаста ба шароитҳои тағйирёбандаи берунаву дохилӣ, дастгоҳ ва низоми иқтисодиву хоҷагидорӣ метавонад номувозинунии таназзулро ҳамвор кунад ва рушди нисбатан устувор ва ё босуботро таъмин намояд. Маҳз назарияи даврӣ ва ё рушди давлагии иқтисодӣ комплекси агросаноатӣ зарурату асоснокии методологии такмили механизми ташкилию иқтисодии ғайриқонунии сармоягузорию муайян менамояд. Дар ин механизм ҳамчун категорияи мураккаби иқтисодӣ самтҳои гуногун арзи ҳафти доранд, аммо миёни онҳо метавон ду самти муҳимро ҷудо намуд.

Аввалан – сохтори ташкилӣ, ки дар навбати худ аз ду зерсистемаи асосӣ иборат аст: а) муҳити институтсионалӣ (маҷмуи меъёрию ҳуқуқӣ) ва (б) ҳуди институтҳо, ки дар ин муҳит ғайриқонуният мекунад.

Ба зерсистемаи аввалин, яъне ба тавсифи ташаккулу рушди муҳити институтсионалӣ таваҷҷуҳ менамоем. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқии бунёдӣ амал менамояд, ки муносибатҳои сармоягузорӣ ва тамоми ҷанбаҳои асосии ғайриқонунии сармоягузорию муайян менамояд ва зери механизмҳои танзим қарор мегирад. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» (аз 15 март соли 2016 №1299), ки дар асоси ташаккулу рушди асосҳои институтсионалии ташкилу идораи сармоягузориҳо дар тамоми соҳаҳо аз он ҷумла дар комплекси агросаноатӣ муайян менамояд. Қарорҳои таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат дар доираи ин қонун

муайян гашта, ҳифз ва ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои асосӣ, бахусус комплекси агросаноатӣ ва рушди онро ба амал мебарорад. Тавсифи механизмҳои институтсионалии ташкилу идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС, ки аз бархе моддаҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» бармеояд, дар ҷадвали 1.2. оварда шудааст.

Ҷадвали 1.2. - Механизмҳои институтсионалии ташкилу идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС, ки аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» бармеояд.

Баъзе бандҳои қонун	Механизмҳои институтсионалӣ
Моддаи 3. Сармоягузор метавонад ба фаъолияти сармоягузорӣ молу мулк ва ҳуқуқ ба онҳоро, ки ба ӯ ҳамчун моликият ва дигар асоси ҳуқуқӣ мансуб мебошад, гузорад.	Имконият пайдо мешавад, ки сармоягардӣ на танҳо захираҳои пуливу молиявӣ, амволи ғайриманқул, сахмияҳо, ҳиссаҳо дар фонди оинномавӣ ва дигар шаклҳои иштирок, сурат гирад, балки ҳуқуқҳои молумулкӣ, моликияти зеҳнӣ ва дигар намуди ҳуқуқҳои ғайримолумулкӣ, инчунин дигар объектҳои ҳуқуқҳои мадания, ки дар муомилот бо қонунгузориҳои мамлакат маҳдуд карда нашудаанд, ҳамчун захираҳои сармоягузорӣ ба гардиши иқтисодӣ ва муносибатҳои сармоягузорӣ шомил гарданд.
Моддаи 4. Сармоягузориҳои хориҷӣ ҳуқуқ доранд шаклҳои сармоягузорию озодона мутобиқи ин қонун амалӣ намоянд.	Ҷазои мусоиди институтсионалӣ дар тақмили сохтори институтсионалии сармоягузорӣ дар, КАС пайдо мекунад: ташкили корхонаҳо аз ҳисоби сармоягузориҳои хориҷӣ ва ё пайдоиши филиалҳо ва намоёндагӣҳои хориҷӣ, таъсиси корхонаҳои муштарак бо сармоягузориҳои хориҷӣ ва худӣ, ҷойгиркунии маблағҳо ва ё захираҳои молиявии корхонаҳои КАС ба сахмияҳо, вомбаргҳо ва дигар қоғазҳои қиматнок, пайдо намудани ҳуқуқи консессияҳо барои истифодаи объектҳои моликияти давлатӣ ва захираҳои табиӣ дар ҳудуди мамлакат ва ғ.
Моддаи 8. Қонуни мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон ҳифзи ҳуқуқ, манфиатҳо ва устувори қонунгузорӣ дар соҳаи сармоягузорию кафолат медиҳад.	Таҳкими институти ҳифзи моликият ва шарикӣ дар ҷаброни талаф аз ҳар гуна хавфу хатарҳо рӯи қор меояд. Сармоягузор ҳуқуқ дорад, ки дар натиҷаи аз тарафи мақомоти давлатӣ қабул шудани санадҳои ба қонунгузорӣ муҳолиф, инчунин амалҳои ғайриқонунии (беамалии) аз тарафи шахсони мансабдор ба онҳо расонида шудааст, ҷаброни зарарро талаб намояд. Сармоягузориҳои дорои кафолати иҷрои саривақтии шартҳои созишномаҳои байни сармоягузориҳои ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон басташуда мебошанд ва дар ҳолати ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки монеаҳо дар шартҳои амалисозии фаъолияти сармоягузорӣ эҷод менамояд, дар давраи муайяни амал аз санаи мавриди амал қарор дода шудани ин қонунҳо барои интиҳоби шароити ба онҳо мусоид ҳуқуқ доранд.

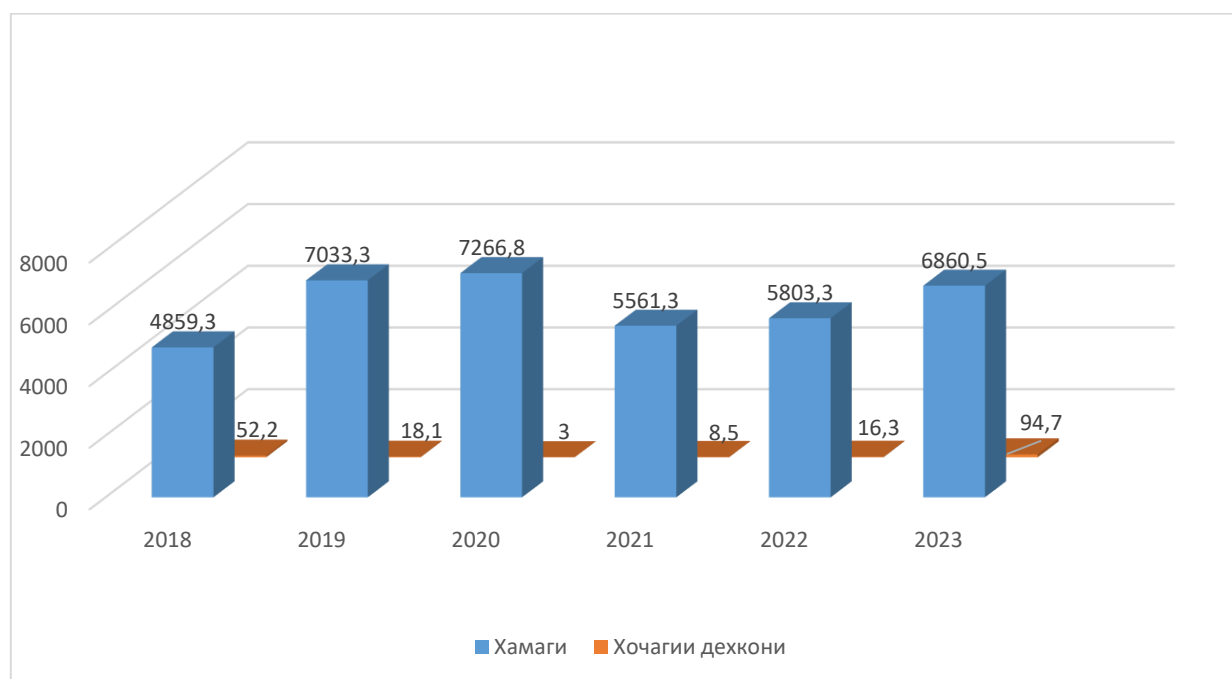
Баъзе бандҳои қонун	Механизмҳои институтсионалӣ
Моддаи 10. Кафолати ҳуқуқи истифодаи даромадҳо	Даромад аз сармоягузорӣ, ки ҳадафи асосии он мебошад, имконияти васеъ дар сармоягардии минбаъдаи даромадҳо пайдо мекунад ва ҷойгиркунии даромадҳои худро дар бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар ҳудуди мамлакат бо пули милли ва (ё) асъори хориҷӣ, пас аз пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ озодона интиҳоб менамоянд. Барои сармоягузори хориҷӣ ҳуқуқи ба берун аз ҳудуди кишвар интиқол додани маблағи даромад, ки аз фаъолияти сармоягузорӣ ва истехсоли ғирифтаанд, кафолат дода мешавад, ки ин муҳити мусоидро барои баланд бардоштан ҳолибияти сармоягузорӣ фароҳам меорад.
Моддаи 21. Имтиёзҳои сармоягузорӣ	Дар сохтори институтсионалӣ ва баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузорӣ, имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ ва дигар имтиёзҳо ба сармоягузoron, ки онҳоро метавон сармоягузории ғайримустақими давлатӣ номид, тавассути институти контракт ва ё шартҳои муқаррарнамудаи қонунгузории мамлакат (созишномаҳо, шартномаҳои сармоягузорӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон) сурат мегирад.
Моддаи 22. Грантҳои аслии давлатӣ	Манбаи муҳими ташкили фаъолияти сармоягузорӣ грантҳои мухталиф, инчунин грантҳои аслии давлатӣ мебошад, ки ба сармоягузoron дар доираи созишномаҳои сармоягузорӣ ва дигар шартномаҳо пешниҳод карда мешаванд. Дар созишномаҳо шартҳои истифода ва ба моликият додани он, инчунин тартиби баргарадонидаи гранти асли дар сурати пеш аз муҳлат қатъ намудани шартнома ҳамчун институти муҳими сохтори институтсионалии сармоягузорӣ муайян карда мешаванд.
Моддаи 23. Бо мақсади мусоидат ба сармоягузoron хангоми хизматрасонии давлатӣ мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сармоягузорӣ равзанаи ягонаро барои сармоягузoron таъсис медиҳад	Дар таҳияи фазои муносиби сармоягузорӣ, равзанаи ягона, ки ба машваратдиҳии сармоягузoron, мусоидат ба омода ва ба расмӣ даровардани ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои гирифтани хизматрасонии давлатӣ ва пешниҳоди натиҷаҳои хизматрасонии давлатӣ, мониторинги чараҳои пешниҳоди хизматрасонии давлатӣ, инчунин баррасии дархост ва муроҷиатҳои сармоягузoron дар мақомоти давлатӣ ва ғ. машғул аст, нақши муҳим дорад, ва яке аз механизмҳои муҳими танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ мебошад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ»

Корхонаҳои комплекси агросаноатӣ мутобиқи санадҳои қонунӣ лоиҳаи нави сармоягузории сатҳи инноватсионидоштаро таҳрезиву

татбиқ менамоянд, ки истифодаи механизм ва ё институти шартнома – бастанӣ шартномаҳои дахлдор бо сармоягузorro (давлат ва дигар институтҳои сармоягузорӣ) пешбинӣ мекунанд. Шартнома яке аз механизми нафъовари дастгирии давлатӣ мебошад. Масалан, дар мавриди хароҷоти сармоягузорӣ ҷуброни талафоти аз хавфҳо пайдошуда ва пардохти як қисми муайяни фоизи қарзҳои барои сохтмон, таҷдиду бозсозии объектҳои инфрасохторӣ равонашуда ва ғайра.

Мутаассифона, дар шароити кунунии рушди кишвар ва соҳаҳои КАС муҳити мавҷудайн институтсионалӣ наметавонад ба андозаи зарурӣ афзоиши сармоягузорию дар комплекси агросаноатӣ, бахусус ба соҳаи кишоварзии он, ки нақши марказиро дар комплекси агросаноатӣ ташкил медиҳад, таъмин наменамояд.

Расми 1.3. - Ба қор андохтани фондҳои асосӣ (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

Манбаъ: Сохтмон – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 12.

Чуноне ки аз расми 1.3. аён аст дар мамлакат харҷанд, андозаи сармоягузорӣ барои ҷалби фондҳои асосӣ, ки ҷузъи асосии фаъолияти сармоягузорӣ ба ҳисоб мераванд, рӯ ба инкишоф қарор дорад, аммо дар шакли асосии хоҷагидорӣ соҳаи кишоварзӣ – хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳаҷми

сармоягузорӣ барои ба кор андохтани фондҳои асосӣ хеле ночиз аст, ки он наметавонад дар баланд бардоштани заминаҳои техникув технологӣ истехсолоти кишоварзӣ мусоидат намояд. Дар соли 2023 дар мамлакат ҳаҷми маблағгузорӣ барои ба кор даровардани фондҳои асосӣ беш аз 6860,5 млн сомони ро ташкил додааст, ки дар қиёс ба соли 2018 41,1 фоиз афзудааст.

Ба хоҷагиҳои деҳқонии мамлакат соли 2023 94,7 млн сомонӣ барои ба кор андохтани фондҳои асосӣ сармоягузорӣ шудааст, ки он ҳамагӣ 1,38 фоизи ҳаҷми умумии сармоягузори ро барои ба кор даровардани фондҳои асосӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат ташкил додааст. Дар соҳае, ки беш аз 23 фоизи ММД-ро истехсол менамояд, чунин ҳаҷми сармоягузорӣ хеле ночиз аст. Муҳити мусоид барои таъмини дастрасии захираҳои манбаъҳои сармоягузорӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ мавҷуд намебошад ва ин яке аз сабабҳои асосии чунин ҳолат мебошад. Умуман, фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисодиёти мамлакат ва минтақаҳои он асосан ба татбиқи лоиҳаҳои бузурги тижоратӣ нигаронида шудааст.

Бояд зикр намуд, ки дар миёни инфрасохтори сармоягузорӣ институти қарздиҳӣ чузъи асосии раванди сармоягузори ро дар комплекси агросаноатӣ ташкил медиҳад. Институти қарздиҳӣ дар пояи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташаккулу рушд ёфта, тавассути чунин шаклҳои институтсионалӣ ба монанди бонкҳои тижоратӣ, ташкилотҳои хурди қарзӣ, ташкилотҳои фондҳои суғурта ва ғайра фаъолият менамоянд.

Қобили зикр аст, ки айни ҳол дар минтақаҳои мамлакат фаъолияти институтҳои бахши фаъолияти сармоягузорӣ, таъсиси институтҳо ва ё марказҳои иттилотиву таҳлилӣ ва машваратии комплекси агросаноатӣ рушд наёфтанд. Дар шароити рушди падидаҳои иқтисоди рақамӣ ва табодулии рақамии КАС механизми нави таъминоти иттилоотии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ рӯйи кор омада истодааст, ки ба ҷамъоварӣ, коркарду таҳлили маълумот оид ба ҳолату динамикаи комплекси агросаноатӣ ва бахшҳои гуногуни он, бозорҳои кишоварзӣ,

инчунин вазъи рушди иқтисоди деҳот машғул буда, заминаҳои иттилоотиро барои ташкил ва идораи фаъолияти сармоягузорӣ, баланд бардоштани сатҳи ҷолибияти сармоягузор ба КАС фароҳам меоранд.

Акнун ба тавсифи зерсистемаи дуҷуми механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти иқтисодӣ, яъне институтҳои сохтори институтсионаливу ифрасохтории ташкилу идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС тавачҷуҳ медиҳем. Аз тарафи олимони Институти иқтисодӣ кишоварзӣ ва таҳлили системавии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон ин масъалаҳо дар сатҳи муайян мавриди таҳқиқ қарор қарор дода шудаанд. Ба тавассути институтҳои нарх, буҷет, қарз, андоз, суғурта, гумрукӣ ва тарифӣ механизми иқтисодӣ рӯйи қор омада, таъсири ҳудро ба фаъолияти субъектҳои иқтисодии комплекси агросаноатӣ мерасонад. Воқеан ҳам бо дарки тамоюлоти замони муосир механизми ташкилию иқтисодии рушди фаъолияти сармоягузорӣ ва идоракунии он дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ тавассути системаи институтҳои таъсирасонӣ ба манфиатҳои иқтисодии субъектҳои соҳибдорӣ ва сармоягузoron ва дар асоси онҳо қабули қарорҳои сармоягузорӣ дар пояи тақозои вариантҳои алтернативии онҳо сурат мегирад.

Шиддатнокӣ ва самаранокӣ фаъолияти сармоягузорӣ аз қори механизми ташкилию иқтисодӣ дар соҳаҳои гуногун КАС хусусиятҳои хоси ҳудро доро мебошад, ки таҳқиқи ҷанбаҳои дахлдори он барои тақмили раванди қорқарди технологияи институтсионалӣ нақши муҳим дорад. Бояд зикр қард, ки аз фаъолқардии раванди сармоягузорӣ дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ на танҳо ноилқардӣ ба ҳадафи истехсолӣ ва самарайи максималӣ, балки истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ки ба ҳайси захираҳои сармоягузорӣ баромад мекунад, низ мусоидат менамояд.

Шарти муҳимми дастгирии таъминоти институтсионалии ташкилу идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ пайваста ба ошқор намудани иқтидору захираҳои сармоягузорӣ ва иқтидори истехсолии кишоварзӣ ба

баланд бардоштани таъсири фаъолияти созандагии субъекти идоракуни ба объекти идоракунии фаъолияти сармоягузори нигарони шудааст. Воқеан ҳам дар ин чода коркарду татбиқи сиёсати самарабахши сармоягузори, ки натиҷаи таъминоти институтсионалӣ мебошад, барои ноил шудан ба ҳадафи пешбинишуда механизми фарогири муҳим баромад мекунад. Самтҳои сиёсати сармоягузори ва фароҳам овардани муҳити мусоид барои рушди муносибати сармоягузори ва иштирокдорони фаъолияти сармоягузори, аз ҷумла сармоягузори хориҷӣ, равона шуда бошад. Воқеан ҳам таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, давлатҳое, ки бо маҳдудият дар захираҳои бучетӣ арзи ҳастӣ дорад, бидуни ҷалби сармояи хориҷӣ наметавонанд рушди босуботи иқтисодии худро таъмин намоянд. Бахусус барои ҳалли бисёр масъалаҳои рушди комплекси агросаноатӣ ин самти сармоягузори чун замина хизмат менамояд ва барои ташкили фаъолияти иноватсионии соҳаҳои он нақши калидӣ доранд. Аммо таҳлили бархе меъёрҳои ҳуқуқӣ, умуман санадҳои ҳуқуқӣ ба ҳулосае меорад, ки сохтори институтсионалии сармоягузори хориҷӣ чандон қаноатбахш намебошад. Масалан, фақат моддаи 4-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузори» ба фаъолияти сармоягузориҳои хориҷӣ баҳшида шудааст. Дар он шаклҳои амалӣ намудани сармоягузориҳои хориҷӣ нишон дода шудаасту ҳалос. Онҳо “ҳуқуқ доранд сармоягузориҳо дар шаклҳои зерин амалӣ намоянд: ташкили корхонаҳо, ки пурра ба сармоягузориҳои хориҷӣ тааллуқ доранд, инчунин филиалҳо ва намояндагиҳо, ки ба шахсони ҳуқуқии хориҷӣ мансубият доранд, ё ба воситаи ба даст овардани ҳуқуқи моликияти корхонаҳои мавҷуда; таъсиси шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ба даст овардани ҳисса дар корхонаҳои мавҷуда; ба даст овардани саҳмияҳо, вомбаргҳо ва дигар қоғазҳои қиматноки муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон; мустақилона ё бо иштироки шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст овардани ҳуқуқи консепсияҳо

барои истифодаи объектҳои моликияти давлатӣ ва захираҳои табиӣ дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон; ба даст овардани дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ ва дигар шаклҳои, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст» [15], муайян карда шудааст. Бархе масъалаҳои меъёриву ҳуқуқии фаъолияти сармоягузориҳои хориҷӣ дар дигар санадҳои ҳуқуқӣ низ дарҷ шуданд, ки шакли пароканда доранд. Бинобар он, пеш аз ҳама барои сармоягузориҳои хориҷӣ дарку аз худ намудани шумораи зиёди санадҳои қонунгузорӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мушкил аст, инчунин бархе муқарраротҳои он аксар вақт ба ҳамдигар мухолифанд ва воридгардии тағйироту иловаҳои пайдарпай боз ҳам мушкилӣ меоранд. Аз ин лиҳоз қабули қонуни махсуси дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ зарур аст. Зеро сармоягузорӣ татбиқи “Барномаи рушди системаи агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор дар давраи то соли 2030” ҳаҷми беш аз 160,2 миллион сомонино аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва ҳаҷми калони сармоягузорино дар ҳаҷми 1 миллиарду 413 миллион сомонӣ аз ҳисоби захираҳои сармоягузориҳои хориҷӣ ва ватанӣ пешбинӣ шудааст. [4, с. 22]

Бинобар он таъмини институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, ки ҷолибияту самтҳои сармоягузориҳои хориҷиро муқаррар менамояд, бояд муқаммал гардад. Сармоягузoron манфиатдор ва ҳавасманд бошанд, ки дар шароити ҳавфҳои иқтисодӣ қарорҳои сармоягузорино қабул намоянд, яъне дарк намоянд, ки дар мавриди рӯй задани ҳавфу хатарҳои сармоягузорӣ шарикони муқовиматкунанда ва ё ҷубронкунандаи талафҳо аз рӯй задани ҳавф дар паҳлуи онҳо ҳастанд. Масалан, дар аксар мамлакатҳои Европaи Ғарбӣ сатҳ ва ё дараҷаи андозбандӣ назар ба кишвари мо баландтар аст, аммо қоидаҳои аниқи “бозӣ”, бахусус дар самти ҷуброни ҳавфу хатарҳо ҷорӣ карда шудааст. Сармоягузoronи хориҷӣ ба он сармоягузорӣ даст мезананд, ки ҳолату натиҷагирии он на камтар аз се то панҷ сол пешгӯӣ карда мешавад.

Дар таҷрибаи хориҷӣ дар масъалаи ҷалби сармояи хориҷӣ чунин механизмҳо ва ё институтҳои таъсирасонӣ ба рафтори сармоягузoron ба

мисли институтҳои сиёсати амвол, сиёсати фискалӣ (андозҳо, субсидияҳо), танзими устувори бозори ашёи хориҷӣ, институтҳои назорати нархҳо, риояи бандҳои институти шартнома, маҳдудиятҳои соҳавӣ ва ҳавасмандкунӣ, тартиботи иҷозатдиҳии ҷаъолият хеле хуб кор мекунад.

Таҷрибаи ҷандинсолаи сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ ва дастовардҳо дар ин самт, роҳҳои ҳалли ин муаммоҳоро омӯхта чунин таснифи хусусиятҳои ҷаъолияти сармоягузорию корхонаҳои комплекси агросаноатиро пешниҳод намудем.

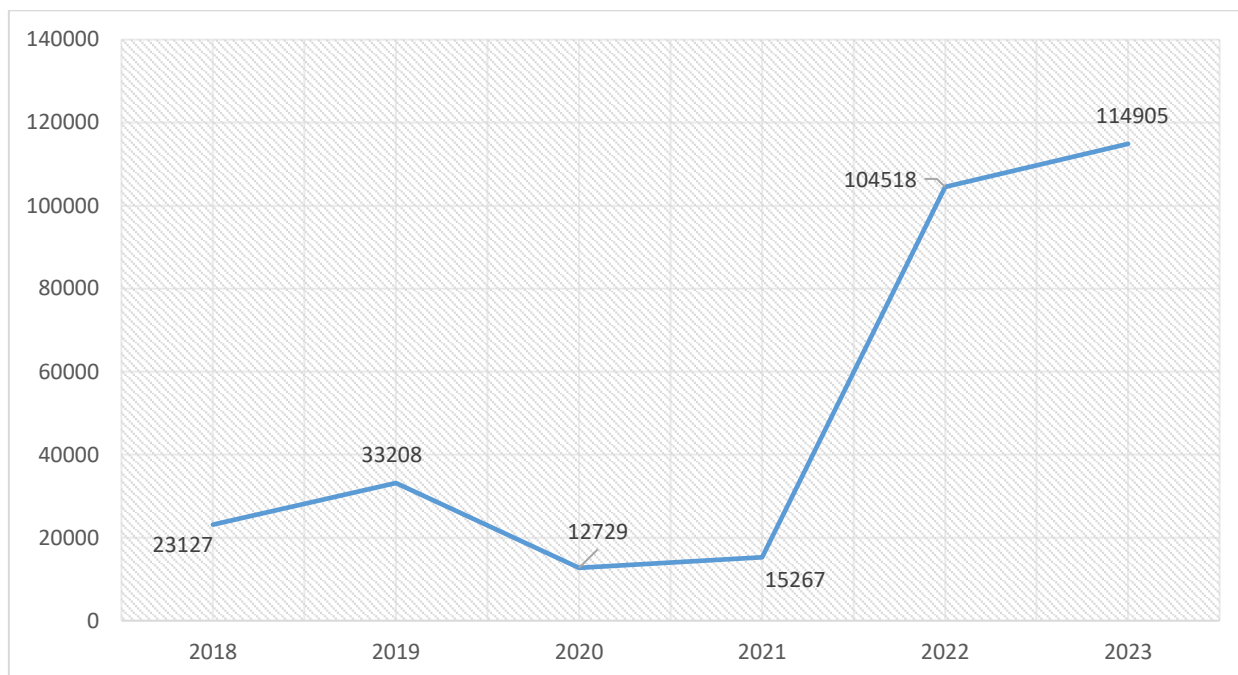
Якум, ҷаъолияти сармоягузорию корхонаҳои комплекси агросаноатӣ мустақиман аз мавқеу сатҳи рушди кишоварзии он, ки бо давраҳои табиӣ алоқаманд мебошад, вобастагӣ дорад. Бинобар он ҷоннок гардидани ҷаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ сатҳи рушди тамоми соҳаҳои комплекси агросаноатиро муайян менамояд. Ба даст овардани ғоида ва самараҳои иҷтимоӣ дар иқтисодиёти деҳот, нигоҳ доштани сармоя ҳадафҳои асосии сармоягузорӣ мебошанд. Аммо, ҷаъолияти кишоварзӣ бо шароити табиӣю иқлимӣ, номутобиқати байни давраи кор ва давраи истеҳсолот, истифодаи мавсимии қувваҳои корӣ ва истифодаи организмҳои биологӣ, бахусус дар соҳаи растанипарварии он, қариб 70 ғоизи маҷмуи маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳад. Ин ҳолат ғазои сармоягузорӣ ва мутаносибан сифату хусусиятҳои таъминоти институтсионалии онро дар соҳа муайян мекунад. Қулли самтҳои сармоягузорӣ, ба монанди барқарор намудани ҳосилхезии замин, парвариши навъҳои растаниву ҳайвонот, ки аз организмҳои зиндаи биологӣ иборат аст, ҳаҷми калони маблағгузорию талаб менамояд. Илова бар ин, муҳиммият ва ҳадафи сармоягузорӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ ба таъмин намудани амнияти озуқаворӣю мамлакат ва минтақаҳои он равона шудааст. Аз ин ҷост, ки (таҷрибаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ҳам шаҳодат медиҳад) ҳадафи сармоягузорӣ – гирифтани ғоида бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ, ки ҳадафи иҷтимоӣ дорад, муҳолифат ҳам мекунад.

Дуюм, хусусияти муҳимми фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ бо талаботи афзояндаи онҳо ба сармоягузорҳо дар соҳаи иҷтимоӣ ва инфрасохтори иқтисодиёти деҳот фарқ менамояд. Иқтисодиёти муосири КАС на танҳо як соҳаи истехсолот мебошад, балки тарзи зиндагии мардуми деҳот аст, ки дар он ҷо беш аз 73 фоизи аҳолии кишвар зиндагӣ мекунанд. Масалан, аз ҳаёти ҳаррӯза ва истехсолот чудо набудани муассисаҳои таҳсилотӣ, тандурустӣ, хизмати маишӣ-маданӣ, шабакаҳои савдо, роҳҳои автомобилгард, газ, обу барқ ва ғайра, ки фаъолияти муътадили кормандони комплекси агросаноатиро муайян менамояд, сохтан ва тараққӣ доданро талаб мекунад. Ин аст ки таъмини ҳифзи иҷтимоӣ ва некуаҳволии мардуми деҳот, ки бо ҷудонашавандагии истехсолоти аграрӣ ва тарзи зиндагии мардуми деҳот тавсиф мешавад, ҳадафи мушаххаси фаъолияти сармоягузории КАС муайян карда шудааст.

Сеюм, бинобар муҳимияти иҷтимоӣ ва стратегӣ доштани соҳаҳои комплекси агросаноатӣ вай дар маркази таваҷҷуҳи дастгирии давлат қарор мегирад. Давлат барои таъмин намудани маблағгузориҳои асосӣ ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ иштироки калон дорад, вале имрӯз аз ин амалан канора гирифтааст. Давлат асосан сармоягузориҳоро ба сармояи асосии комплекси агросаноатӣ равона мекунад, ин ҳам бошад ба соҳаи кишоварзӣ, ба соҳаҳои саноати орду ярма ва хӯроки чорво, барои рушди муассисаҳои илмию таҳқиқотии соҳа, хоҷагии ҷангал, барои рушди корхонаҳои сохтмоние, ки ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ хизмат мерасонанд, барои сохтмони объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ, объектҳои таъиноти манзилию шаҳрвандии ва ғ. Масалан, дар давраи солҳои 2018–2023 маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ дар соҳаи КАС аз 23,1 то 114,9 млн.сомонӣ ва ё қариб 5 маротиба зиёд шудааст, ки беш аз 79 фоизи он аз ҳисоби маблағгузории давлатӣ сурат гирифтааст. (расми 1.4.)

Ҳамчунин, аз тарафи давлат таъминоти дахлдори меъёрӣ, ки барои эҷоди фазои мусоиди сармоягузорӣ равона мешавад, ба иҷро мерасад. Масалан, унсурҳои алоҳидаи танзим фаъолоне ба мисли тартиботи

махсуси андозбандӣ, танзими нархҳо, дастгирии қарзии махсус ва ғ. коркард ва истифода мешавад.

Расми 1.4. - Маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ дар соҳаи КАС (бо наҳхҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ)

Манбаъ: Сохтмон – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с.12.

Чорум, хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорӣ бо мавҷудияту фаъолияти шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар деҳот, ба мисли хоҷагиҳои аҳоли, хоҷагиҳои ёрирасон, боғчасаройҳо ва ғайраҳо низ вобастагӣ доранд. Онҳоро ҷузъҳои асосии комплекси агросаноатӣ нишон додан ҷоиш мебошад, зеро онҳо миқдори зиёди маҳсулоти ширу гӯшт, ки ҳиссаи баландтаринро дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳанд, зарурати ба инобат гирифтани фаъолияти онҳоро дар сиёсати сармоягузори комплекси агросаноатӣ пешакӣ муайян мекунад.

Вобаста ба дарназаргирии хусусиятҳои зикршуда самтҳои мушаххаси сармоягузори комплекси агросаноатӣ, ки ҳадафи баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсол ва ҳосилнокии захираҳои сармоягузорӣ ва фаъолияти истеҳсоливу хоҷагидорӣ, нуруи биологии зироатҳову ҳайвонот ва ғайраҳоро доранд, муайян менамояд.

Ҳолати кунунии КАС ва раванди ҷалби сармоя барои рушди он зарурати аз нав дида баромадани сиёсати сармоягузорию тақозо менамояд, ки фазо ва сохтори институтсионалии идоракунии ҷаъолияти сармоягузорию муайян месозад. Дар сиёсати саармоягузорӣ бояд хусусиятҳои истеҳсолот дар КАС, бахусус дар баҳши марказии он – кишоварзӣ, ки дар боло дида баромадем, ба инобат гирифта шавад. Барои ташкилу идоракунии самараноки ҷаъолияти сармоягузорӣ дар самтҳои мушаххас бояд институтҳоро ифрасохторҳои мувоффиқи идоракунии сармоягузорӣ эҷод гарданд, ки онҳо барои барқарор намудани ҳосилхезии замин, таъмини ҷаъолияти муътадили организмҳои биологӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ давлат, инчунин ҳифзи иҷтимоӣ ва таъмини шароити муътадили зиндагии аҳолии деҳот нигаронида шаванд.

Татбиқи сиёсати давлатии сармоягузорӣ ва инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ ҳоло мақсади фароҳам овардани шароити мусоиди институтсионалӣ барои истифодаи самараноки иқтисодии инноватсионӣ сармоягузорию КАС-и минтақаҳо, ҷиҳати ҷорӣ намудани технологияҳои муосири зироаткорӣ, сарфаи энергияву захираҳо, ки ба баланд бардоштани истеҳсолу фурӯши маҳсулоти рақобатпазир, нигаронида шудааст, мебошад. Ҷаъолияти сармоягузорию инноватсионии КАС ба ҷустуҷӯ, омодаسازی ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳо, ки дарачаи қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа ба маҳсулоти озуқаворӣ таъмин менамояд, равона шудааст. Аммо дар роҳи ҷорӣ намудани тарзҳои инноватсионӣ номукамалӣ ва рушди нокифояи системаи идоракунии равандҳои сармоягузорию корхонаҳои комплексӣ, бахусус кишоварзӣ ва мавҷуд набудани тамсилаҳои самараноки ҷалбу истифода ва танзими сармоягузорию инноватсионӣ мебошад.

Муайян намудани равишҳои нави рушди системаи идоракунӣ дар КАС барои муттаҳид кардани кӯшиши субъектҳои идоракунӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ барои ба даст овардани ғоидаи иқтисодӣ бо маблағгузорию самарабахши раванди инноватсионӣ, таҳияи модели

бисёрфункционалии механизми идоракунии фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорию дар бахши кишоварзӣ тақозо мекунад.

Фаъолияти инноватсиониро дар соҳаи кишоварзӣ бояд ҳамчун падидаи табиӣ ҳаёти муосир пазируфта, баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорию корхонаҳои кишоварзӣ боз ҳам инкишоф дода шавад.

Ба гуфтаи Б.Т.Моргоев, раванди сармоягузорӣ дар бахши кишоварзӣ иқтисодиёт, агар он ҳамчун унсури ҷудонашавандаи такрористехсолӣ васеъ амал накунад, самаранок сурат гирифта наметавонад. Чунин тартиб додани муаммо ба механизми амалӣ гардондани ҳаҷми онҳо диққати ҷиддӣ доданро талаб мекунад. Ба назар гирифтани лозим аст, ки кишоварзӣ соҳаи ниҳоят зиёди захираҳои сармояҳои мебошад. Ҳама гуна гузариш ба захираҳои сармоягузорӣ ба эҳтиёҷоти ҷорӣ (ва танҳо) ба талаф шудани мундариҷаи дохилии раванди сармоягузорию кишоварзӣ мусоидат мекунад. Аз ин ҷо, равандҳои бесамари сармоягузорӣ метавонанд афзоиш ёбад ва пас аз он партовҳои бебозгашти худӣ сармоягузорию афзоиш ёбанд. [146, с. 86]

Олимони рус В.Я. Горфинкел ва В. Швандар чунин мешуморанд, ки фаъолияти сармоягузорӣ бо роҳи маблағгузорӣ анҷом додани фаъолият барои бо мақсади ба даст овардани фоида ва ё ба даст овардани самарайи дигарӣ фойданок амалӣ карда мешавад. Ба онҳо пули нақд, коғазҳои қиматнок ва дигар амвол, аз ҷумла ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳои, ки арзиши пулӣ доранд, ҳамчун сармоягузорӣ дохил мешаванд. Ба ибораи дигар, аз рӯи таърифи худ сармоягузорию метавонанд дар шакли пулӣ, моддӣ ва ғайримоддӣ ифода шаванд. Ҳама сармоягузорӣ ҳамчун як қисми муайяни даромади субъекти хоҷагидор, ки барои истеъмол истифода намешавад, вале ҳадафмандона ба объектҳои фаъолияти соҳибдорӣ бо мақсади ба даст овардани фоида сармоягузорӣ карда мешавад, ки ин анғезаи сармоягузорӣ мебошад (ба ибораи дигар, он захирае, ки сармоягузор бо гузоштани он такрористехсоли сармояро

идора мекунад), имкон медиҳад, ки сармоягузориҳо ҳамчун категорияи иқтисодӣ пурратар тавсиф кунем. [76, с. 43]

Аз нуқтаи назари захираҳо сармоягузориҳо метавон маблағгузориҳои асосӣ ҳисоб кард, ки маънои бунёд ва такрористеҳсолии фондҳои асосиро дорад. Ин намуди сармоягузориҳо танҳо ташкилотҳо ё соҳибкорони инфиродӣ анҷом дода метавонистанд, яъне шахсони ҷисмонӣ, ки соҳибкорони инфиродӣ намебошанд, наметавонанд соҳиби воситаҳои асосӣ (дороиҳои ғайригардон) бошанд. Сармоягузорӣ дар шакли воситаҳои асосӣ (дороиҳои ғайригардон), ки моликияти ташкилотҳо (таҳти назорати иқтисодӣ ё идораи ҷустуҷӯӣ) эътироф карда мешаванд ва барои ба даст овардани даромад аз фаъолияти онҳо дар муддати дароз пешбинӣ шудаанд. Дар ин ҳолат мақсади фаъолияти сармоягузорӣ таъсис ва барқарорсозии фондҳои асосӣ (аз ҷумла амволи ғайриманкул) мебошад.

Имрӯз беҳбудсозии фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ шартҳои асосии таъмини рушди устувори соҳаҳои кишоварзӣ мебошад. Аз ин рӯ, фаъолияти сармоягузорӣ дар системаи КАС бояд ба вазифаҳои азнавсозии сохтории иқтисодиёт тобеъ карда шавад ва ба таъмини тараққиёти мутаносиби ҳамаи қисмҳои комплекс, баланд бардоштани самаранокии истифодаи он дар асоси ҷорӣ намудани қомеъҳои прогресси илму техника, нав кардани иқтидори истеҳсоли, инкишоф додани технология, сарфаи дорой, азнавсозӣ ва барқароркунии истеҳсолот нигаронида шавад.

Таҳияи механизми идоракунии фаъолияти инноватсионӣ сармоягузориҳои корхонаҳои кишоварзӣ ба тақмили усулҳо ва равишҳои илмӣ ташкили маҷмуи воситаҳои ба ҳам алоқаманди он асос ёфтааст ва мақсади асосӣ низ зиёд кардани ғоида мебошад.

Истифодаи муносибати маҷмӯӣ дар идоракунии ҷузъҳои алоҳидаи фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ танзими истеҳсолот ва татбиқи инноватсияро бо дастгирии молиявӣ, истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ

бо самарай иқтисодӣ аз татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ алоқаманд мебошад. Маҷмуи воситаҳои асосии ба ҳам алоқаманди механизми идоракунии фаъолияти инноватсионӣ сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ мебошад, ки иҷрои вазифаҳои субъектҳои идоракунӣ дар таҳия ва қабули қарорҳои идоракунӣ оид ба пешбурди лоиҳаи инноватсионӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои инноватсионӣ дар соҳаи аграриро таъмин мекунанд. Фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар зери таъсири ҳам вазифаи ягонаи идоракунӣ ва ҳам тамоми маҷмуи онҳо: банақшагирӣ, ташкил, ҳавасмандгардонӣ, ҳамоҳангсозӣ, баҳисобгирӣ, назорат, баҳодихӣ, таҳлил, пешгӯӣ, таҳияи стратегия, қабули қарорҳои идоракунӣ сурат мегирад.

Бозсозии модели бисёрфункционалии механизми идоракунии фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ, ки ба робитаи марҳалаҳои шабеҳи равандҳои инноватсионӣ ва сармоягузорӣ асос ёфтааст, бо мақсади татбиқи сармоягузориҳои мувозӣ дар лоиҳаи инноватсионӣ бояд ҷорӣ шавад. Дар марҳалаи татбиқи чараёни суръатбахши индустриаликунонии кишвар вазифаи ҷиддии роҳбарони корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар якҷоягӣ бо олимони маблағгуздорон мебошад, ки дар асоси ҳадафҳои мавҷудбуда системаи ягонаи ҳадафҳои интегралӣ ва стратегияи ҳамгироишудаи рушди корхонаҳо таҳия карда шавад. Усули самаранокӣ ҳалли ин масъала ҳамгироии амиқи методологӣ равандҳои инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар доираи лоиҳаҳои ягонаи инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар миқёси иқтисоди минтақавӣ ва системаҳои саноатии сатҳҳои гуногун боқӣ мемонад. Дар амал чунин ҳамгирӣ на танҳо бо ҳам пайвастанӣ ин равандро дар лоиҳаҳои ҷудогонаи инноватсионӣ ва сармоягузорӣ мебошад. Худи раванди ҳамгирӣ интиқоли равандҳои инноватсионӣ ва сармоягузориҳо ба як ҳавзаи муайяни рушд пешбинӣ мекунанд, ки онҳоро як сохтори ташкилӣ ё воҳиди ташкилоти саноатӣ бо нигоҳ доштани дигар

вуруд ва натиҷаҳо, ки дар маҷмӯъ системаи кушоди муттаҳидшуда мебошанд, назорат мекунад.

Бо ин мақсад дар раванди сармоягузорӣ чор марҳаларо ҷудо кардан лозим аст: банақшагирии сармоягузорӣ, маблағгузорӣ, истеъмол ва самара, ки ба марҳалаҳои раванди инноватсионӣ мувофиқанд.

Аз ҷумла, марҳалаҳои банақшагирии сармоягузорӣ ба марҳалаҳои раванди инноватсионӣ – концептуализатсия ва таҳқиқот мувофиқат мекунад. Дар раванди банақшагирии сармоягузорӣ барои таҳияи нақшаи тичоратӣ мутобиқи концепсия ва самтҳои сиёсати инноватсионӣ тадбирҳо андешида мешаванд; мақсади сармоягузорӣ дар воқеа ба навоариҳои офаридашуда; сиёсати сармоягузорӣ дар ҳамбастагӣ бо мақсади лоиҳаи инноватсионӣ ташаккул меёбад; имкониятҳо, хавфҳо, дараҷаи мураккабии фазои сармоягузорӣ муайян карда мешаванд ва як миёнарав барои амалҳои сармоягузорӣ таъсис дода мешавад.

Марҳалаҳои сармоягузорӣ ба раванди инноватсия мувофиқат мекунад ва вазифаҳои шабехро инъикос мекунад:

- ҷустуҷӯи сармоягузoron ва таҳқиқоти манбаъҳои сармоягузорӣ;
- таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ, таҳлили шаклҳои сармоягузорӣ, тартиб додани нақша ва буҷети сармоягузорӣ.

Марҳалаи истеъмол ба сармоягузорӣ ба истехсолоти кишоварзӣ ва ғуруши маҳсулоти инноватсионӣ бахшида шудааст. Дар марҳалаи мазкур тадбирҳои доир ба таъминоти молиявии тараққиёти навоарӣ, ташкили истехсоли оммавии маҳсулоти кишоварзӣ, ғуруҳтан ва ба истеъмолкунанда расондани он пешбинӣ карда шудааст.

Марҳалаи ниҳоии раванди сармоягузорӣ самаранокӣ мебошад, ки баҳодиҳии самаранокии ғайолияти сармоягузорӣ ва инноватсиониро мувофиқи таъсири тичоратӣ дар бар мегирад. Ноил шудан ба нишондиҳандаи самарабахш бояд бо сатҳи гуногуни сармоягузорӣ аз субъектҳои гуногуни ғайолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла: сармоягузoron,

фармоишгарон, ичрокунандагони кор, пудратчиён, истифодабарандагони маҳсулоти инноватсионӣ таъмин карда шавад.

Ин марҳалаҳоро аз нигоҳи таҳия ва татбиқи навовариҳои техникӣ ва технологӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ табдил дода, бояд қайд кард, ки ҳадафи ниҳии фаъолияти инноватсионӣ сармоягузорӣ мебошад. Дар ин сурат қорӣ намудани технологияи нави истеҳсолоти кишоварзӣ, нав кардани фондҳои асосӣ, истифода бурдани усулҳои пешқадами хоҷагидорӣ тақозо мешавад.

Моделҳои бисёрфункционалии пешниҳодшудаи механизми идоракунии фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки татбиқи баробарии сармоягузорӣ дар таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ оид ба пешбурд ва татбиқи маҳсулоти инноватсионӣ бо мақсади ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ ва самаранокии сармоягузорӣ зарур аст, танзим карда шавад ва ба таносуби вазифаҳои идоракунии марҳалаҳо дар равандҳои инноватсионӣ ва сармоягузорӣ асос гузоранд.

Ҳамгироии амиқи методологӣ равандҳои инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар системаи идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар доираи лоиҳаҳои ягонаи инноватсионӣ ва сармоягузорӣ сурат мегирад. Соҳаи инноватсионии сармоягузорӣ ҳамчун механизми идоракунӣ рӯйи қор омада, вай аз системаи иттилоотии органикии ҳадафҳо ва барномаҳои бо ҳам алоқаманд, инъикоси ҳамгироии илмиву таҳқиқотӣ, таҷрибавӣ-конструкторӣ, технологӣ, истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва дигар қисматҳоро дар бар гирифта, дараҷаи баланди ташкил ва ҳамохангсозиро дар доираи як лоиҳа қарор медиҳад.

Лоиҳаи сармоягузорӣ ҳамчун нақшаи ҳамаҷонибаи сармоягузориҳои захираҳои сармоягузорӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои дар лоиҳа гузошташуда фаҳмида мешавад. Инчунин, вай ҳамчун маҷмуи ҳуҷҷатҳои иқтисодӣ, ташкилӣ ва ҳуқуқӣ, муҳандисӣ, техникӣ, таҳлилӣ ва баҳисобгирии молиявӣ фаҳмида мешавад ва барои асосноккуниву

гузаронидани марҳалаҳои кор дар чараёни татбиқи лоиҳа истифода мешаванд. Марҳалаҳои асосӣ ва натиҷаҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ, манбаъҳои маблағгузориҳои онҳо дар ҷадвали 1.3. оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.3. - Марҳалаҳои асосӣ ва натиҷаҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ, манбаъҳои маблағгузориҳои онҳо.

Хусусиятҳои марҳалаҳо	Марҳалаҳо ва номи асар			
	Марҳалаи 1. гузаронидани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ	Марҳалаи 2. татбиқи таҳқиқоти амалӣ	Марҳалаи 3. иҷрои корҳои таҷрибавӣ конструкторӣ	Марҳалаи 4. азҳудкунии истеҳсоли маҳсулоти нав ва тичоратикунонии навоариҳо
Хулосаи мушаххаси натиҷаҳо	Пешниҳод, асосноккунӣ ва озмоишии ғояҳо дар бораи усулҳои нави қонеъ кардани талаботи иҷтимоӣ	Муайян кардани хусусиятҳои сифатии усулҳои нави тавассути таҳияи мушаххасоти техникӣ барои навоариҳои технологӣ	Эҷоди ҳамгунҳои маҳсулоти нави, низом ва гардиши ҳуҷҷатҳои коркарди техникӣ	Гардиши пурраи сармоягузорӣ дар раванди фурӯши (тичоратикунонии) маҳсулот, ба даст овардани даромад
Сарчашмаҳои маблағгузорӣ	Бучети давлатӣ, ҳамзамон барномаҳои ҳалли масъалаҳои муҳимтарини илмӣ-техникӣ	Бучети давлатӣ, маблағҳои муштарӣ ва фондҳои инноватсионӣ	Маблағҳои ҳудуди корхонаҳои агросаноатӣ, фондҳои муштарӣ ва бучаи давлатӣ	Маблағҳои ҳудуди ташкилотҳо, барориши қоғазҳои қиматнок ва қарзҳои бонкӣ, қисман дастгирии давлат

Сарчашма: Таълифи муаллиф

Гузафта аз ин, сатҳи диффузияи навоариҳо (яъне марҳалаҳои бештареро тай кардааст), ҳар қадар баландтар бошад, ҳамон қадар роҳҳои интишор ва паҳн намудани қори инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ ба таври автоматикӣ ба назар мерасанд. Барои танзими равандҳои инноватсионӣ дар марҳалаҳои мухталиф усулҳои гуногун истифода мешаванд, зеро дар ин марҳалаҳо ҳадафҳои гуногун амалӣ мешаванд.

Тавре ки дар боло зикр гардид, раванди сармоягузорӣ на танҳо дар зери таъсири сиёсати сармоягузорӣ ташаккул меёбад, балки самаранокии рушди онро механизми ташкилию иқтисодӣ (ТИ) низ муайян мекунад. Сармоягузориҳои нокифоя бесамар зарурати такмили онро рӯйи қор меорад.

Дар айни замон дар комплекси агросаноатӣ дар як вақт фарсудашавии маънавӣ ва ҷисмонии фондҳои асосӣ, ки бо нарасидани

маблағгузориҳо мушоҳида мешавад, сарчашмаҳои асосии онҳо маблағҳои худӣ истехсолкунандагон ва маблағҳои қарзӣ мебошанд. Хусусияти ташаккули фондҳои ҷалбшуда дар соҳаи кишоварзӣ аз ҳиссаи баланди қарзҳо нисбат ба ҳисоби миёнаи портфели сармоя иборат аст. Андозаи саҳми онҳо дар маблағгузориҳои соҳаи кишоварзӣ 30-33% аст.

Ташаккули муҳити ҳавасмандкунандаи сармоягузорӣ омили муҳимми ҷалби захираҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои хориҷӣ мебошад. Монеаҳои меъёрӣ, нобаробарӣ ва номукаммалии он имкон намедиҳад, ки сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ ғайрифаъолона маблағгузорӣ кунанд.

Барои таъмини рушди ғайрифаъолияти сармоягузорӣ, таъмини ташаккули сохтори нави технологӣ, ҳавасмандгардонии сиёсати давлатӣ, ноил шудан ба вазъи устувори молиявӣ иқтисодии истехсолкунандагони мол, мавҷудияти захираҳои қарзӣ бо ғайрифаъолияти паст, институтҳои, ки ба мақсаднок истифода бурдани маблағҳо ва мутахассисони баландиқисосро кафолат диҳанд, зарур мебошад.

Дар баробари ин, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ва инноватсия бояд авлабият дошта бошад. Барои ба сохти нави технологӣ дохил шудан коэффитсиенти андӯхтро ба 27-30 ғайрифаъолияти ММД бо тамаркузи сармоягузорӣ дар минтақаҳои пешрафта, ки ба рушди умумии иқтисодӣ мусоидат мекунанд, зарур аст. Шаклҳои нави ҷараёни тараққиёти ғайрифаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии мамлакатро муайян кардан лозим аст (мо на танҳо системаи институтсионалӣ, балки маҷмуи нишондиҳандаҳои ба ҳам алоқамандро дар назар дорем, ки самт ва хусусияти сармоягузориҳо муайян мекунанд). Гурӯҳи якуми нишондодҳо бо ташаккули муҳити ҳавасмандкунандаи меъёрии ҳуқуқӣ ва институтҳои мушаххаси рушди раванди сармоягузорӣ, бо хусусиятҳои ғайрифаъолияти низоми молиявӣ ва манбаъҳои сармоягузорӣ алоқаманд аст. Ба гурӯҳи дуюм системаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва сохторӣ (соҳавӣ) дохил мешаванд.

Низоми институтҳо, ки барои таъмини фазои мусоиди сармоягузорӣ таъсис дода шудаанд, омили асосии ташаккули моделҳои самараноки рушди сармоягузорӣ мебошанд. Давлат ҳамчун институти пешбари рушди фаъолияти сармоягузорӣ бояд сиёсати илмию техниро фаъолона мураббаъ созад, бо истифода аз тадбирҳои сиёсати молиявӣ ба пешрафти илмию техникӣ, фаъолияти инноватсиониро ҳавасманд намояд. Ҳамзамон, Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки як институти асосии сиёсати пулию қарзӣ дар ҷумҳурии мо мебошад, бояд барои таҳияи лоиҳаҳо ва барномаҳои сармоягузории мутамарказу банақшагирифташуда маблағи заруриро ба роҳ монад.

Дар айни замон бисёр иқтисодчиёни ҷумҳурӣ чунин мешуморанд, ки маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ бояд бо суръати ду баробар зиёд шавад ва аз нишондиҳандаҳои пешбинишудаи афзоиши иқтисодиёт зиёд карда шавад. Вобаста ба ин модели инкишофи фаъолияти сармоягузорӣ дар кишоварзии мамлакат бояд дар асоси алгоритми сети нейронии сунъӣ истифода шавад, ки он параметрҳои механизми хоҷагидориро барои таъмини афзоиши солонаи сармоягузорӣ ба соҳа муайян мекунанд. Равандҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба доираи васеи омилҳои ба ҳам вобаста, аз қабili даромаднокии фурӯш, сатҳи дастгирии давлатӣ ба соҳа, меъёри ғоизи қарзҳо, вазъи нархҳо дар бозори кишоварзӣ, нишондиҳандаҳои талаботи истеъмоли, динамика таъсир мерасонанд. фаъолияти иқтисодии берунӣ ва ғайра, алоқаманд мебошад.

Барои муайян кардани омилҳои механизми иқтисодӣ, ки ба динамикаи сармоягузорӣ таъсири бештар доранд, бояд бо истифода аз технологияи моделсозии шабакаи нейронӣ таҳлили омилҳои бисёрченака гузаронида шавад.

Ҳангоми сохтани модел нишондиҳандаҳои зерин бояд истифода шаванд: индекси афзалиятноки нархҳо (таносуби индекси нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва молҳои саноатӣ ва хизматрасоние, ки истехсолкунандагони кишоварзӣ меҳранд), ғоиданокии фурӯш дар соҳа,

андозаи дастгирии давлатӣ, ченаки ғоизи қарзҳои зиёда аз як сол, меъёри қарзҳои додасуда, содирот ва воридоти ашёи хом ва озуқаворӣ, нишондоди даромади ҳақиқии аҳоли, ченаки андоз дар соҳа ва ғайра.

Хулоса аз боби якум:

1. Дар шароити муосир аҳаммияти методологияи институтсионалии таҳлили равандро ва ғайрияти сармоягузори меафзоид, ки он аз доираи мушкилот ва усулҳои сирф иқтисодӣ берун рафта, ба истифодаи равишҳои ғайрии гуногуни илмӣ: сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, технологӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра асос меёбанд. Иқтисодиёти нави институтсионалӣ, ки ба меъёрҳои неоклассикии таҳқиқот асос ёфтааст, дар алоҳидагӣ методологӣ, максимумкунории ғоида, ратсионализми маҳдуди агентҳои иқтисодӣ ва рафтори оппортунистии онҳо ғайрида мешавад. Дар баробари ин объектҳои таҳлил низ тағйир меёбанд: таҳлили мол бо таҳлили маҷмуи муносибатҳои моликият иваз карда мешавад; таҳлили ғоида – таҳлили ҳуқуқ ба даромади боқимонда; таҳлили тарзи истеҳсолот ҳамчун таъсири мутақобилаи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ – таҳлили институтҳо; таҳлили зиддият – таҳлили низоъҳо ва ғайра. Бинобар он яке аз муаммоҳои инкишофи бомуваффақияти ғайрияти сармоягузори дар комплекси агросаноатии ҷумҳурий дар доираи муносибати институтсионалӣ вучуд надоштани сохтори мувоффиқи институтсионалӣ, стандартҳои муайяни идоракунии лоиҳаҳои сармоягузори мебошад, ки ин боиси ҳавфи муайяни сармоягузори калон мегардад. Дар ҷумҳурий бояд ассотсиатсияи идоракунии лоиҳаҳо таъсис дода шавад ва он иттиҳодияи ихтиёрии мутахассисоне бошад, ки қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва конструкторӣ, таълим ва сертификатсияи мутахассисони соҳаи идоракунии лоиҳаҳо ро анҷом медиҳанд. Бо вучуди ин, ҷунин равандроҳои сармоягузори сифати институтсионалӣ дошта, саршавӣ, банизомдарорӣ, иҷроиш, идоракунӣ ва назорат, ба охир расонидани стандарти махсуси қоидаҳо ро, ки арзишу самаранокии идоракунии ғайрияти сармоягузориро дар соҳаҳои муайян, ки бо сабаби

рушди заифи чанбаҳои инфрасохториву институтсионалии сармоягузорӣ самара наодода истодааст, баланд мебардорад.

2. Институтҳову инфрасохтори сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ бояд рушди низоми маҷмуи чунин унсурҳоро дар бар гиранд: фондҳои сармоягузорӣ; низоми бонкии (аграрии) рушдёфта, аз ҷумла бонкҳои махсуси сармоягузорӣ ба КАС; агентҳои миллии сармоягузорӣ, ки барои пешбурди лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои сармоягузори мустақими хориҷӣ дар соҳаи кишоварзӣ пешбинӣ шудаанд; ширкатҳои сармоягузорӣ; клубҳои сармоягузор; агентҳои иттилоотии молиявӣ; ширкатҳои суғуртавӣ; агентҳои рейтингӣ; мушовирони махсус оид ба банақшагирии молиявӣ, аудит ва ғайра. Илова бар ин, ташкили фаъолияти самараноки сармоягузорӣ дар КАС мавҷудияти механизмҳои махсуси марбут ба тартиби ташкили базаҳои иттилоотии лоиҳаҳои аз экспертиза гузашта, инчунин муассисаҳои махсуси баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори лоиҳаҳоро талаб мекунад. Боиси таассуф аст, ки низоми мавҷудаи ҷалби сармоя ба КАС-и кишвар ва минтақаҳои он имрӯз имкон намедихад, ки масъалаҳои рушди сармоягузориро ҳамаҷонибаву сари вақт ҳал кунем ва дар натиҷа фаъолияти сармоягузори ба таври кофӣ оқилона баррасӣ кунем.

3. Дар шароити кунунӣ афзалияти инфрасохтори ғайрибонкии миёнаравҳои молиявӣ дар шакли фондҳои қарзии муштарак, шарикии амонатӣ қарзӣ, кооперативҳои қарзии истеъмоли афзуда истодааст ва барои расонидани хизмат ба субъектҳои хоҷагидори комплекси агросаноатӣ нигаронида шудаанд. Масалан, кооперативҳои қарзии матлубот ва иттиҳодияҳои сершумори онҳо, ки шумораи зиёди саҳмдорон – хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои шахсии шахрвандон ва корхонаҳои хурди кишоварзиро фаро мегиранд, вобаста ба манфиати иштирокдорони кооператив фаъолият мекунанд. Махсусан кооперативҳои қарзӣ, ки пайваста бо ташкилоти фонди рушди кооперативи қарзии деҳот кор мекунанд, самарайи иқтисодиву иҷтимоии

баланд меоранд. Фаъолияти он имкон дод, ки дар маҳалҳои аҳолинишини хурд шабакаи ҷудои кооперативиро бо маркази ягонаи идораи ноҳиявӣ ташкил карда корҳои зеринро ба иҷро расонанд:

- баҳисобгирии муҳосибӣ, иттилоотӣ ва методӣ;
- муттаҳид намудани коркардкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва истеҳсолкунандагон;

- зиёд кардани шумораи сахмдорон аз ҳисоби соҳибони қитъаҳои замин, аз ҷумла нафақахӯрон, муаллимон, коркунони тиб ва дигар категорияҳои аҳолии деҳот. Рушду инкишофи ҷанбаҳои институтсионаливу инфрасохтори фаъолияти инноватсионӣ барои субъектҳои хоҷагидорӣ КАС имкон медиҳад, таҳияи стратегияи рушди корхона, ки асосноккунии самтҳои фаъолияти сармоягузорӣ, асосноккунии хароҷоти сармоягузорӣ, манбаъҳои татбиқи онҳо, натиҷаи молиявӣ, муҳлати баргардонидани он, самаранокии сармоягузорӣ; ташкили амалигардонии фаъолият дар доираи фаъолияти сармоягузорӣ; назорат ва дар мавриди зарурат аниқ кардани нақшаи фаъолияти сармоягузорӣ муайян ва ба низом дароварда шавад;

4. Яке аз хусусиятҳои вазъи ҳозираи баҳши иқтисодиёти аграрӣ аз он иборат аст, ки то давраи ислоҳоти бозорӣ давлат барои таъмин намудани маблағгузориҳои асосӣ ба соҳаи кишоварзӣ нақши назаррас дошт, вале имрӯз аз ин амал канора гирифтааст. Ҳамчунин, таъминоти дахлдори меъёри муҳайё, аз ҷумла, фазои мусоиди сармоягузорӣ муҳайё нашудааст, гарчанде ки имрӯз унсурҳои алоҳидаи танзим фаъолона истифода мешаванд (тартиботи махсуси андозбандӣ, танзими нархҳо, дастгирии қарзии махсус). Дигар аз хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорӣ мавҷудияти шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар деҳот, субъектҳои мушаххаси хоҷагидорӣ, аз қабили заминҳои наздихавлигии аҳоли мебошад. Ҳарчанд аксари қоршиносон онҳоро ба ҷузъҳои комплекси агросаноатӣ тасниф намеkunанд, вале онҳо ба миқдори зиёд маҳсулот истеҳсол мекунанд ва зарурати ба инобат гирифтани онҳо дар сиёсати

сармоягузории давлатии кишоварзӣ пешакӣ муайян мебошад. Ҳамаи инҳо самтҳои мушаххаси сармоягузории кишоварзиро, пеш аз ҳама бо мақсади баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсол, маблағгузории соҳаи иҷтимоӣ ва инфрасохтор, солимгардонии молиявии корхонаҳо, баланд бардоштани ҳосилнокии замин, дастгирии неруи биологии наботот ва ҳайвонот ва ғайра муайян мекунад.

5. Ҳолати кунунии истеҳсолоти кишоварзӣ ва тамоюли ҷалби сармоя барои рушди он зарурати аз нав дида баромадани сиёсати сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзиро шаҳодат медиҳад. Мақсадҳои он бояд хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзиро ба инобат гирифта, мувофиқан ба барқарор намудани ҳосилхезии замин, таъмини фаъолияти бонизоми унсурҳои биологӣ, таъмини амнияти озуқавории давлат, инчунин ҳифзи иҷтимоӣ ва таъмини шароити муътадили зиндагии аҳолии деҳот нигаронида шаванд. Бо дарназардошти омилҳои мушаххаси фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ба андешаи мо, барои ноил шудан ба фаъолияти самараноки соҳа, истифодаи оқилонаи захираҳои сармоягузорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ мусоидат хоҳад кард. Барои татбиқи сиёсати сармоягузорӣ ва идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ бояд механизмҳо ва воситаҳои мувофиқ таҳия карда шаванд.

БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ САРМОЯ ВА ҶАНБАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ИДОРАКУНИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КАС.

2.1. Заминаҳои методологии идоракунии сармоя ва фаъолияти сармоягузорӣ

Дар Барномаи рушди системаи агроозуқа ва кишоварзии устувор дар давраи то соли 2030 (ки ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 54 тасдиқ шудааст) қайд шудааст, ки “тараққиёти бомуваффақияти кишоварзӣ, ки заминаи мустаҳками институтсиониро талаб мекунад, устувории институтсионалӣ субот, пешгӯӣ ва возеҳи сиёсатро таъмин мекунад. Асоси сохтори қавии институтсионалӣ салоҳиятҳои возеҳ ва сармоягузории мақсаднок мебошад, ки бидуни онҳо муваффақияти дарозмуддат дар дигаргунсозии системаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон аст”. [4, с. 6] Сохтори институтсионалии КАС системаи мураккаби ташкилиест, ки бисёр соҳаҳои ба ҳам вобаста, зерсоҳаҳо ва намудҳои фаъолиятро фаро мегирад ва мунтазам такмилро тақозо менамояд. Дар ин комплекс ҳамчун системаи институтсионаливу ташкилӣ амалиёти мунтазами фаъолияти зерсистемаҳои истеҳсол, харид, коркард, нигоҳ доштан ва ба фурӯш баровардани маҳсулоти озуқаворӣ хос аст. Комплекси агросаноатӣ бо назардошти хусусияти соҳавӣ ва фаъолиятҳои гуногун навъҳои мухталифи захираҳо, методҳову маҷмуи механизмҳои корӣ, инчунин бисёр ашёҳои хосса ва унсурҳои танзимро истифода мебарад. Тафсирҳои дар боло овардашуда ба хулосае меорад, ки дар системаи иқтисодии комплекси агросаноатӣ маҷмуи муносибатҳои зичу алоқаманди соҳаҳои гуногун ва кооператсияи иштирокчиёни он, тамаркузи сармояҳои моддиву ғайримодӣ ва корхонаҳои гуногунфаъолият ифода меёбанд.

Дар ин маҷмуи муносибатҳо пайваста бо рушди муносибатҳои бозорӣ ва шиддат гирифтани масъалаҳои маҳдудияти захираҳо дар

комплекси агросаноатӣ мубраммияти такмил додани механизми идоракунӣ фаъолияти сармоягузорӣ боло меравад. Идоракунӣ ин на танҳо чараёни таъсирасонии ҳадафмандона ба маҷмуи мураккаби муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии иштирокдорони системаи агросаноатӣ мебошад, балки вай фаъолияти ташкили иҷроӣ қонунҳои объективии иқтисодӣ, истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҳам мебошад. Мавҷудияти воқеии идоракунӣ танҳо вақте пайдо мешавад, ки агар объекти идоракунӣ амрҳои субъекти идоракуниро ба иҷро мерасонад. Аз тарафи дигар субъекти идоракунӣ неруи қобилияти идоракунӣ объекти идоракунӣ, таҳияи қарорҳои асосноку самраноки идоракуниро дошта бошад ва барои иҷроӣ он механизму воситаҳо дошта бошад. Пеш аз баррасии идоракунӣ фаъолияти сармоягузорӣ моҳияти идоракуниро ошкор кардан лозим аст, ки дар расми 2.1. оварда шудааст.

Расми 2.1. - Сохтор ва унсурҳои идоракунӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, муносибатҳои идоракунӣ, менеҷмент самарани дилхоҳ меорад, агар дар он моҳияти аслий, шакли фаъолияти истеҳсолӣ ва амалӣ ифода ёбанд. Барои идоракунӣ самаранок механизмҳои зерин бояд таъсис дода шавад:

а) ҳадафҳои идоракунӣ;

б) меъёрҳои идоракунии, ки имкон медиҳанд дараҷаи ноил шудан ба ҳадаф муайян карда шаванд;

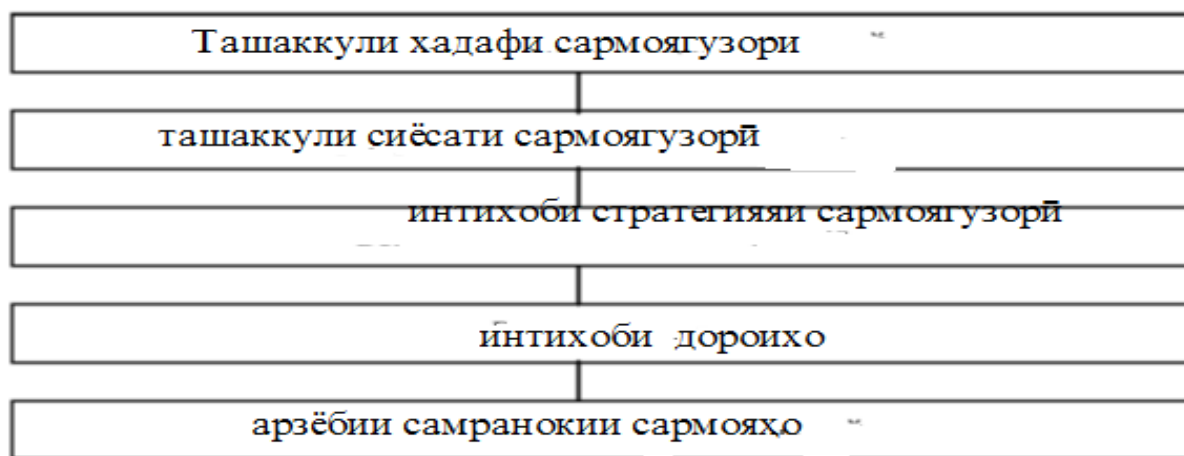
в) омилҳои идоракунии, ки ба онҳо унсурҳои объекти идоракунии ва алоқаҳои онҳо дохил мешаванд;

г) усулҳои таъсиррасонӣ ба ин омилҳои идоракунии;

д) захираҳои идоракунии (моддӣ, молиявӣ ва ғ.), ки бо истифодаи он усули интихобшудаи идоракунии татбиқ карда шуда, ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда таъмин карда мешавад.

Ҳамин тариқ, механизми идоракуниро метавон ба таври зерин муаррифӣ кард: $МУ = \Phi(a, b, v, g, d)$.

Механизмҳои номбаршудаи умумии идоракунии ба идоракунии фаъолияти сармоягузори низ хос аст. Вобаста ба ин раванди идоракунии сармоягузори метавон ба панҷ марҳалаи зерин тақсим кард (ниг. Расми 2.2.)

Расми 2.2. - Марҳалаҳои раванди идоракунии сармоягузори

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар расм раванди даври пӯшида ифода ёфтааст, ки дар он арзёбии фаъолият метавонад ба ислоҳот дар ҳадафҳо, сиёсатҳо, стратегияҳо ва сохторҳои сармоягузори оварда расонад.

Барои ташкили идоракунии самараноки фаъолияти сармоягузори зарур аст, ки ба масъалаҳои методологии сармоягузори таваҷҷуҳ диҳем. Барои ташкилу идоракунии фаъолияти сармоягузори дар комплекси

агросаноатӣ муайян намудани ҷанбаҳои муҳимми фаъолияти сармоягузорӣ, пеш аз ҳама аниқ кардани ҷанбаҳои назариявӣ методологӣ ва параметрҳои андозагирии он хеле муҳим мебошад. Дар навбати аввал ворид намудани муқаррароти методологиро ҷиҳати тавсифи мафҳуми категория «сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ» дар назар дорем. Ба ин мафҳум додани мазмунӣ ягонаи умум мушкул аст, зеро раванди сармоягузорӣ сифати байнисоҳавӣ ва маҷмуиро дорад. Аз ин лиҳоз муқаррароти принсипалии муҳим рӯйи кор меояд: барои ба даст овардани баҳои боэътимоди сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ муҳимияти ошкор намудани моҳият ва мазмунӣ он дар ҳавзаи байнисоҳавӣ ва дараҷаи мувофиқати онҳо ба вазифаҳои мушаххаси амалӣ меафзояд. Ин ҳолат барои баровардани хулосаҳои асосии зерин асос медиҳад:

– якум, байни тафсири васеъ ва маҳдуди сармоягузориҳоро фарқ кардан лозим аст, зеро аксар вақт сармоягузориҳо ба маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ шабоҳат медиҳанд;

– дуюм, пайвасти ба тафсири мафҳуми «сармоягузорӣ» бояд шабоҳат ва фарқҳои функционалии байни категорияҳои «раванди сармоягузорӣ» ва «фаъолияти сармоягузорӣ»-ро дар комплекси агросаноатӣ муайян кардан лозим аст;

– сеюм, “сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ” ҳамчун яке аз мафҳумҳои асосӣ, то ҳол якранг маънидод карда намешавад ва ин ҳам ба хусусиятҳои функционалии соҳа ва ҳам ба хусусиятҳои ғуноғуни табиӣ, иқлимӣ, иқтисодӣ ва захиравӣ зич алоқаманд аст;

– чорум, хусусияти бисёрфункционалии сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ имкон намедиҳад, ки мушаххассоти ҳадаф аниқтар бошад ва метавон васеъ намудани андӯшти захираҳои истеҳсолиро, ки дорои арзишҳои бештари сармоявӣ мебошанд ва имкон медиҳанд, ки навъ ва сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда зиёд кунад.

Вусъат бахшидан ба доираи мувофиқкунонии байнисоҳавӣ ва истифодаи навъҳои гуногуни захираҳои сармоявӣ дар КАС такмил додани як қатор нуқтаҳои назариявӣ ва методологии сармоягузоририро талаб мекунад. Сармоягузориҳо дар ҳар як системаи иқтисодии бозорӣ, аз он ҷумла комплекси агросаноатӣ мавқеи марказиро ишғол мекунанд, зеро онҳо базаи моддии комплекси агросаноатиро ташкил дода, ба рушди онҳо таъмин мебахшанд. Аз ин нуқтаи назар сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ категорияи таърихӣ тақрористеҳсолкунӣ ва андӯхт намудани сармояро ифода мекунад, ки барои ташкили раванди мунтазами тақрористеҳсолкунии васеъ қодир аст. Ин заминаи назариявӣ методологӣ зарурати давра ба давра такмил додани асосҳои концептуалии механизми идоракунии фаъолияти сармоягузоририро ба комплекси агросаноатӣ дар пояи бардошти донишҳои нав, ҷамъбасти натиҷаҳои таҷрибаи истеҳсоливу соҳибдорӣ ва татбиқи эҷоду маҳорат тақозо менамояд.

Сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ аслан мафҳум ва фаъолияти таърихӣ андӯхту тақрористеҳсолии сармояро ифода намуда ба таъмини рушди босуботи ташкили тақрористеҳсолкунии васеъ нигаронида шуда, раванди рушди инноватсиониро метезонад. Фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС бояд ба принципҳои, ки дар расми 2.3. оварда шудааст, таъян намояд:

Расми 2.3. - Принципиҳои асоси сармоягузорӣ дар КАС
 Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Воқеан ҳам муҳимияти КАС дар низоми иқтисодии мамлакат дар он аст, ки “дар давоми ду даҳсолаи охир соҳаи кишоварзӣ яке аз омилҳои асосии пешбарандаи иқтисоди Тоҷикистон боқӣ мондааст. Сарфи назар аз маҳдуд будани захираҳои табиӣ ва дучоршавӣ ба таҳдидҳои иқлим, бахши кишоварзӣ дар давоми солҳои 2010-2019 ба ҳисоби миёна 6,4 фоиз ва дар солҳои 2020 ва 2021 мутаносибан 8,8 ва 6,6 фоиз афзоиш ёфт”. [4, с. 2] Аммо новобаста аз он ки динамикаи мусбати рушди комплекси агросаноатии мамлакат мушоҳида мешавад, аммо ҳамагӣ 3 фоизи ҳаҷми умумии содироти мамлакатро ташкил медиҳад. Бинобар он баланд бардоштани неруи содиротии КАС ва самти воридотивазкунии он бояд ҳадафи ниҳии фаъолияти сармоягузорӣ бошад. Аммо, ҳаҷми сармоягузориҳо дар кишоварзӣ, ки қузӣи марказии КАС мебошад, на бештар аз 3 фоизи ҳаҷми сармоягузориҳоро дар иқтисодиёти мамлакат ташкил медиҳад. Мутобиқи маълумоти Созмони Озуқа ва кишоварзии СММ, “ҳиссаи кишоварзӣ дар ташаккули маҷмуи сармояи асосӣ 6 фоиз ва ҳиссаи ин соҳа дар ҳаҷми умумии қарз ба тамоми иқтисодиёт 8,5 фоизро ташкил медиҳад, ки бо назардошти аҳаммияти кишоварзӣ барои иқтисодиёти мамлакат ин чандон зиёд нест”. [4, с. 7]

Бинобар он пайваста омӯзиши муносибатҳои сармоягузорӣ ва амалияи сармоягузорӣ дар КАС-ро чун асосҳои методологии муҳим қайд менамоем, ки татбиқи онҳо ҳатмӣ мебошад:

- 1) азхудкунии равандҳои нави рушди назария ва амалияи сармоягузорӣ;
- 2) азхуднамоии муқаррароти методологӣ оид ба доираи паҳншавии субъектҳо ва объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ;
- 3) муайян намудани мақсад ва ангезаи равандҳои сармоягузорӣ дар шароит ва амали мушаххас;
- 4) баназаргирии хусусиятҳои умумие, ки ба намудҳои сармоягузориҳо хосанд – хусусиятҳои сармоягузориҳо ба равандҳои такрор-истеҳсолкунии сармоя;

5) ошкор намудани хусусиятҳо ва механизмҳои ба маҳсулоти нави истехсолшаванда гузарондани арзиши фондҳои асосӣ ва гардон.

6) муайян намудани моҳият ва мансубияти хароҷоти гуногун – ба сармоявӣ ва ғайрисармоявӣ тақсим кардани онҳо;

7) таснифи оқибатҳои гуногун ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ

Давра ба давра вобаста ба марҳалаҳои рушд тақмил додани методологияи сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ бисёр тағйироти навро рӯйи кор меорад, ки онҳо (дигаргуниҳо) дар маҷмуи механизмҳои идоракунии сармоягузорӣ, қабули қарорҳои сармоягузорӣ ва масъалаҳои амалӣ инъикос меёбанд. Маҳз ислоҳоту тағйирот дар самти методологияи сармоягузорӣ ба пайдоиши конструксияҳо ва самтҳои нави раванди сармоягузорӣ, коркарди вариантҳои методологияи арзёбӣ намудани самаранокии захираҳои сармоягузорӣ сабаб мешаванд ва онҳо дар объектҳо, субъектҳо ва равандҳои сармоягузорӣ истифода мешаванд. [106, с. 52] Истифодаи принципҳои мушаххассу самаровари фаъолияти сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ, ташаккули системаи мукаммали идоракунии сармоягузорӣ, ки бо унсурҳои комплекси сохторӣ ва технологияи самарабахши амалиёт ҳамроҳ мешаванд, вазифаҳои тағйироту ислоҳот маҳсуб мешаванд.

Бояд таъкид намуд, ки сифати байнисоҳавии сармоягузорӣ дар КАС ва мувофиқан коркарди принципҳои самаранокии идоракунии сармоягузорӣ ҳалли масъалаҳои мураккаби институтсионаливу ташкилӣ – ташаккули институтҳои логистикиву ҳамохангсозии фаъолияти сармоягузориҳои комплекси агросаноатиро ба миён меорад. Табиист, ки фаъолияти системаи агросаноатии муосир бо табодули индустриалии фарогир ва суръати миқёсан калони тағйирот дар муносибатҳои гуногуни байнисоҳавӣ ва муҳити рақобат қарор дорад. Дар ин чода густариш додани муҳити рақобатӣ ва бартариҳои он дурнамои сармоягузориҳои саривактӣ ва оптималиро ба КАС мусоидат менамояд. Фаромӯш кардан

лозим нест, ки монополия ва нодуруст тақсим шудани захираҳо дар сатҳи идоракунии истеҳсолот боиси кам истифода ва ё аз ҳад зиёд истифода шудани онҳо мегардад.

Бешубҳа, бартарии рақобат барои рушди сармоягузорию комплекси агросаноатӣ замина ва ҳавасмандии заруриро ба вучуд меорад. Дар шароити рақобат нафъи сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ самараҳои гуногунро барои дигар соҳаҳои иқтисодиёт низ меорад. «Рақобати молҳои озуқа ва хизматрасонӣ ба рақобати байни корхонаҳо, ба мусобиқаи дониши идоракунӣ, санъат ва маҳорати идоракунӣ табдил меёбад». [68, с. 323] Ҳаин тариқ, ҳулоса кардан мумкин аст, ки тағйироти мунтазами ғояҳои методологияи сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ талаботи идоракунии сармоягузорию ҳуди корхонаҳоро низ тағйир медиҳад. Дар онҳо вазифаҳои нави стратегӣ, ки ба заминаи асоснокунии назариявӣ методологӣ қарор гирифта, тадбирҳои пешниҳодшаванда на пароканда, балки сифати системавӣ мегиранд.

Масъалаҳои бо таҳия ва ё интихоби методологияи сармоягузорӣ ва идоракунии он дар комплекси агросаноатӣ, умуман барои ҳалли муаммоҳои мушаххаси амалӣ, истифодаи муносибати кластериро талаб менамояд.

Низоми гуногуни иқтисодии байнисохавӣ ва дигаргуншавии давра ба давра дар равандроӣ фаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ механизмҳои идоракунии онро тавассути гурӯҳбандии фаъолиятҳо ҷонноку мукамал менамояд. Мавҷудияти корхонаи бузурги таъминкунанда дар КАС, ки стратегияи рушди онро муайян мекунад, хусусиятҳои асосии комплекси агросаноатиро роҳнамоӣ месозад. Ин корхона иртиботи устувори миёни субъектҳои мухталифи КАС инчунин ҳамгироии институти рақобат, интегратсия ва инноватсияро таъмин намуда, самарайи синергетикиро барои ҳамаи иштирокдорони комплекси агроаноатӣ меорад. Самарайи баҳамойӣ на танҳо бо тариқи мутамарказсозии захираҳои сармоягузорию ҳамаи иштирокдорон, балки

инчунин тавассути паст намудани сатҳи харочоти хизматрасонӣ, пайдо шудани имконияти дастрасӣ ба ашёи хом ва захираҳои тамоми иштирокдорон, таъмини кафолати молиявӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии фаъолият ва имконияти фароҳи таҳқиқоти маркетингӣ, пайдо мешавад. Дар натиҷа андӯхти захираҳои молиявию сармоягузорӣ, захираҳои технологӣ, инноватсионӣ ва меҳнатии иштирокчиёни кластери агросаноатӣ афзоиш ёфта, заминаҳои рушди инноватсионӣ таъмин мегардад.

Кастеризатсия, инчунин имкон медиҳад, ки соҳаҳои мушаххаси комплекси агросаноатӣ ҳамчун воҳидҳои мустақил самти сармоягузорию амиқтар пайдо менамоянд, таъминоти институтсионалӣ мувофиқи идоракунии сармоягузорӣ рӯйи қор омада, ҳамоҳангсозии захираҳои сармоягузорӣ дар системаи идоракунии байнисоҳавӣ сурат мегирад, принципҳои саривақтӣ, баробар ва сармоягузорию мунтазам дар тамоми соҳаҳо амалӣ мегардад.

Бояд зикр намуд, ки унсурҳои занҷири умумии технологӣ «илм – истеҳсол – қорқард, харид (тайёрқунӣ), интиқол ва қурӯши маҳсулоти қолӣ» ҳамчун системаи интегралӣ дар асоси бунёдии кластери агросаноатӣ бояд қарор гирад, ки дар онҳо қунин падиҳаҳо қухур менамоянд:

- алоқамандии технологияҳо;
- мақсаднок будани амалҳо;
- умумияти базаи ашёи хом, захираҳои табиӣ ва шароити иқлим;
- мавқудияти қузъҳои сармоягузорӣ ва инноватсионӣ;
- наздикии максималии қуғрофии соҳаҳо ва бозорҳои маҳсулот.

Воқеан ҳам комплекси агросаноатӣ хусусияту сифатҳои зиёди функционалӣ, инчунин интегратсияи баланди байнисоҳавӣ ва сармоягузорӣ дорад, бинобар он вай ҳамчун системаи иқтисодии мураккаб аз сохтори институтсионаливу ташкилӣ иборат мебошад. Аз ин рӯ, ба мақсади таъмини фаъолияти устувори сохтори комплекси

агросаноатӣ ва таъмини самаранокии харочоти хеле бузурги сармоягузорӣ ба он на танҳо стратегияи асосноки афзоиш додани сармояи асосӣ, балки методологияи мукаммали ченкунии самаранокии он низ лозим аст.

Чунон ки дар боби якум кайд карда шуд, сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ харочотест, ки дар шакли пулӣ ифода ёфта, натиҷаҳои он дар давраи хеле дароз зоҳир мешаванд. Сарфи назар, ки ин муқаррарот аксиома аст, аммо таҳлили мунтазами таъминоти молиявии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, таҳлилу таҳрири арзиши маблағҳои истифодашударо талаб менамояд. Ин кор истифодаи методҳои махсусро, ки натиҷаи арзёбиرو дар ҳадди ақали сахв ба иҷро мерасонад, талаб мекунад. Маъмул аст, ки вобаста ба мурури вақт ва ё бо омилҳои вақт ва давраи муомилот арзиши маблағҳо барои сармоягузорӣ тағйир меёбанд, яъне, сомони имрӯза бо сомони соли оянда яксон нест. Гап дар сари он аст, ки на танҳо пайваستا бо лаппиши қурби сомони – поин рафтани қурби сомони ва таворрум, болоравии нархи молу хизматрасонӣ, балки бо давраҳои табиӣ, шароитҳои мавҷудаи иқлимӣ, иқтисодӣ ва дигар омилҳо арзиши лоиҳаҳо низ тағйир меёбанд.

Бинобар ин ҳар як қарорҳои идоракунии, ки бо таъмини самаранокии сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад, ба ҳолатҳои зерин вобаста аст:

- таҳияи стратегияи дарозмуддати иқтисодӣ ва сармоягузорӣ;
- интиҳоби гунаҳои ғайри кам кардани муҳлати баргардонидани сармоягузориҳо;
- пешниҳоди пешгӯиҳои бозътимод, ки эҳтимолияти тағйирёбии шароити табиӣ иқлимӣ, муҳити рақобат ва дараҷаи хавфро тавсиф мекунанд;
- омӯзиши дараҷаи таъсири омилҳои гуногуни молиявӣ, сармоягузорӣ ва ғайра;
- ташкили мониторинги доимии тағйирёбии арзиши маблағҳо;

– муайян намудани тамоюл ба рафъи нокомии бозори озукаворӣ ва самтҳои афзалиятноки рушди соҳаҳои истеҳсолӣ;

– ҷиҳати ворид шудан ба бозори нави озука сафарбар намудани имкониятҳои ҳамаҷониба ва ғайра.

Дар раванди коркарди муносибатҳои методии ҷенкунии самаранокии самоягузорӣ дар комплекси аросаноатӣ диққати махсусро бештар ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои зерсоҳаҳои алоҳида ва намудҳои ғайриҷиҳати он талаб мекунад. Чуноне ки дар боло ишора намудем, соҳаҳои комплекси агросаноатӣ назар ба дигар соҳаҳои иқтисодӣ сохтори хеле мураккаби истеҳсолӣ ва хусусиятҳои табиӣ иқтисодӣ дорад. Бинобар он яке аз сабабҳои сатҳи пасти ҷолибияти сармоягузорию дар комплекси агросаноатӣ, бахусус дар соҳаи марказии он – кишоварзӣ ғуногунии ғайриҷиҳати иқтисодӣ ва таъсири омилҳои зиёди беруна ба он муайян мекунад.

Бояд қайд намуд, ки сармоягузорӣ дар КАС ба ғайр аз эҳтиёҷоти соҳа боз ба объектҳои табиӣ низ сафарбар карда мешавад. Ин ҳолат дар баробари шароити дигари иқтисодӣ ба баландтар будани шиддатнокии сармоя, муҳлати бозпардохти дароз ва сатҳи баланди хавф боис мегардад. Аз ин рӯ, кӯшишҳои фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва татбиқи принципҳои зарурии сармоягузорию микёси калон дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва ҳудуди деҳот дар муддати тулонӣ ҳамчун мушкилот боқӣ мемонад.

Дар замони муосир ба раванди сармоягузорӣ омилҳои институтсионалӣ таъсири назаррас доранд. Ин ҷо дар назар дорем тамсилаи рафтори сармоягузорию корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва сармоягузорию, ки ба онҳо ҳам манфиатҳои иқтисодӣ ва ҳам ғайрииқтисодӣ таъсири муайян мерасонад. Дар системаи манфиату рафторҳои онҳо ҷиҳати қабули қарорҳои сармоягузорӣ омилҳои манфиатҳои ғайрииқтисодӣ ва мотивҳои иҷтимоӣ, ки дар тамоми муносибатҳои иҷтимоӣ муҳлати кормандони корхонаҳо вучуд дорад,

дорои нақши муайянкунанда мебошад. Дар системаи муносибатҳои сармоягузори муносибатҳои императивҳои экологӣ, инноватсионӣ, фарҳангиву ахлоқӣ низ, ки бо фаъолияти иқтисодиву хоҷагидорӣ корхонаҳо алоқаманданд, ҷойгоҳи устувор доранд.

Чӣ тавре ки маъмул мебошад, асоси манфиатҳои иқтисодӣ дар зерӣ рафтори сармоягузори қарор мегирад ва ноилгардӣ ба сатҳи ғоидаи интизори аз сармоягузори ба даст меояд. Сатҳи ғоидаро сармоягузор дар навбати аввал бо меъёри ғоиз, ки дар бозори қарзҳо ташаккул ёфтааст, муқоиса менамояд. Заминаи методологии ин ду муносибати ба ҳам алоқамандро «қонуни самаранокии ниҳони сармоягузори»-и Ҷ.Кейнс ташкил медиҳад. Мувофиқи зухури ин қонун сармоягузор, корхонаҳои комплекси агросаноатӣ барои гирифтани ғоидаи баланд ҷидду ҷаҳд мекунад. Ин рафтору ҳаракат то даврае идома меёбад, ки агар сатҳи ғоида аз нарх ва ё ғоизи захираҳои кредитӣ баландтар бошад. Пас аз баробар шудани ин индикаторҳо сармоягузор ба интиҳоби вариантҳои дигари сармоягузори кӯшиш менамояд.

Назарияву методологияи муносири сармоягузори низ ин ду меъёрро муҳим арзёбӣ намудааст. Яъне бе ягон шубҳа ғоида дар зерӣ манфиату рафтори асосии сармоягузор ва мотиви муҳимтарини иқтисодӣ, ки онро барои сармоягузори водор менамояд, қарор мегирад. Аммо, ин ҷо сармоягузори танҳо ғоидаи тоза аз сармоягузориҳо, ки аз пардохти уҳдадорӣҳои ҳатмӣ «тоза шудаанд», ба ҳайси индикатор ва ё нишондиҳандаи меъёри меҳисобанд. Сармоягузори инчунин бо сатҳи таъсири ҳатарҳои сармоягузори ба сатҳи ғоидаи тоза низ таваҷҷуҳи ҷиддӣ медиҳанд ва бинобар ин ҳатари ҳар як лоиҳаҳои сармоягузори дар риштаи таҳлил гирифта шуда, мунтазам мавриди назар қарор мегирад. Дар асоси таҳлили дар боло гузаронида вобаста ба манфиату рафтори сармоягузори барои давраҳои мушаххаси таҳияву татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори тамсилаи мувофиқи сармоягузори ташаккул меёбад, ки раванди он дар расми 2.4. оварда шудааст.

Расми 2.4. - Унсурҳои асосии модели рафтори сармоягузории корхона

Манбаъ: Мирсаидов А.Б. Гулов Б.М. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: 2019. – №4 (часть 1), – С. 158–164.

Таҳлили муносибатҳои сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатии мамлакат ва минтақаҳои он нишон медиҳад, ки сифатҳои тамсилаи рафтори сармоягузорӣ, ки дар расми 2.4. оварда шудааст, тадричан рӯи кор омада истодааст. Мушоҳидаву пурсишномаҳо нишон дод, ки рафтори пасандозкунии захираҳои молиявии корхонаҳои КАС, бахусус кишоварзӣ ба дараҷаи муайян аз хусусиятҳои психології фард алоқаманд мебошад.

Агар барои аксари корхонаҳои комплекси агросаноатӣ рафтори сармоягузорӣ ба манфиату рафтори иқтисодӣ, ки ба сармоягузорӣ ва афзун намудани дороиҳо нигаронида шуда бошад, аммо барои аксари хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар иқтисодиёти аграрӣ ва КАС вазъи доминантӣ дорад, бо рафтору манфиатҳои хоҷагиҳои хонавода шабоҳат доранд. Барои онҳо на ҳама вақт ба даст овардани даромади дар пул ифодаёфта ва сармоягузорӣ муҳим мебошад. Маблағи пайдокардаи онҳо барои ба амал баровардани иқтидори истеъмоли равона шудааст. Рафтори асосии он асосан табдил додани пасандоз барои сохтмон ва ё харидани бинои истиқоматӣ, автомобил равона шудааст. Инчунин харчи бисёреро барои ташкили маърақаҳои хонадориву маросим сарф менамоянд. Дар мавриди

пурсиши 100 нафар роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияи Вахш чунин рафтори пасандозкуниву сармоягузорӣ муайян карда шуд.

Ҷадвали 2.1. - Ҳолати рафтори сармоягузорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ.

Саволҳо	Ҳиссаи ҷавобдодагон
Андӯхт ва ё пасандоз барои ташкили тақрористеҳсолии навбатӣ	67,5
Андӯхт ва ё пасандоз барои харидани сармояи асосӣ	12
Имконияти андӯхти қисми даромад	21
Ба гирифтани қарз таъя менамоям	31
Ҳарос аз ҳавфи нарху таворрум	78
Маблағгузори бучавӣ, грантҳо дар доираи татбиқи барномаҳои давлатӣ	9

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Чуноне ки мебинем, айни ҳол фақат 65,7 фоизи хоҷагиҳои деҳқонии пурсидашуда имконияти тақрористеҳсолиро доранд, 12% имконияти сармоягузорию барои васеъ намудани фондҳои асосӣ доранд, 31% ба гирифтани қарзҳои бонкӣ шомиланд. Дастрасио ба маблағгузори бучавӣ, грантҳо дар доираи татбиқи барномаҳои давлатӣ дар КАС фақат 9 фоизи пурсидашудагондоранду халос. Дар ин ҳолат рушди устувори хоҷагиҳо имконнопазир аст, зеро онҳо барои тақмили азнавкунии фондҳои асосӣ, ки заминаи техникуву тахнологии истеҳсолоти кишоварзӣ дар шароити ивазкунии саноатии комплекси аграрӣ, умуман иқтисодиёти аграрӣ хеле муҳим мебошад, захираҳои сармоягузорию худиро надоранд. Аз ин лиҳоз таҳким бахшидан ба механизмиҳои рушди институти лизинг ва дастгирии давлатӣ дар самти таъмини рушди базаи моддиву техникий хоҷагиҳо талаботи давраи нави рушди иқтисодиёти аграрӣ мебошад.

Тақмили ҷанбаҳои методологии сармоягузорию асосӣ ва ҷенкунии самаранокии фондҳои асосӣ зарур мебошад, ки онро танҳо дар асоси муносибати системавӣ ба даст овардан мумкин аст. Азбаски фаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ бо аломатҳои муайян хос аст, вай ҳамеша субъектҳо (сармоягузорию, фармоишгарон, иҷрокунандагони кор,

истифодабарандагони объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ ва ғайра) ва объектҳо (соҳаҳои агросаноатӣ)-ро дар бар мегирад. Лоихаҳои илмию техникии марбут ба фаъолияти иҷтимоию иқтисодӣ, табию экологӣ, ҳамзамон фаъолиятҳо ва робитаҳои байни онҳоро (равандҳои сармоягузорӣ ва гирифтани даромади зарурӣ) дар бар мегирад. Дар натиҷа, унсурҳои фаъолияти сармоягузорӣ, ки дар муҳити муайяни молиявӣ иқтисодӣ қарор доранд ва иртиботи муназзам доранд, дар вақти пайвастан бо мақсади мушаххас сифати ягонаро касб менамояд. Ин чунин маъно дорад, ки моҳияти сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ бо ифшои субстансия муносибатҳои сармоягузорию муайян кардан мумкин аст.

Асоси ин субстансияро маҳсулоти муайяни моддӣ – сармоя ташкил медиҳад, ки ҳаракати худро дар шаклу марҳалаҳои гуногун – аз сармоягузор (дар шакли захираҳои сармоягузорӣ) ба истифодабаранда (дар шакли арзишҳои сармоя) суръат бахшида ҳам барои соҳиби он ва ҳам қорбар даромад меорад.

Ҳамзамон, яке аз хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ дар он аст, ки дар давраи гузоштани сармоя ва гирифтани даромад тағйироти тарафайни субъект (таваҷҷути таъсири сармоягузор ба моликияти объект) ва объект (бо ёрии даромади гирифташуда сармоягузор) дар параметрҳои миқдорӣ ва сифатӣ андӯхти мусбатро ба вуҷуд меорад.

Аз ин рӯ, фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ дорои таъсири ягонаи системавӣ мебошад, ки равандҳои муайяни сармоягузорию дар бар мегирад ва дар натиҷаи паҳншавии хосиятҳои объект ва субъект сифати давра ба давра барқароршавандагӣ ба вуҷуд меоянд.

Дар хусуси тавсияҳои асосии фаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ бошад, он хеле норавшан аст. Аслан фаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ равандҳои сармоягузориест, ки аз

чихати технологӣ ба ҳам алоқаманд буда, ҳамкориҳои фаъолонаи субъектро бо объект тавсиф мекунад ва дар рафти он субъект талаботи худро қоне гардонид, ба мақсадҳои муайян ноил мегардад. Хусусиятҳои фарқкунандаи чараҳои сармоягузорӣ ва фаъолияти сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ нишон медиҳанд, ки байни онҳо умумият назар ба фарқият бештар мавҷуд аст. Бо шарҳи густарда фаъолияти сармоягузорӣ метавонад якҷанд равандҳои сармоягузорию дар бар гирад, ки ин пеш аз ҳама раванди сармоягузорӣ, раванди табдил додани захираҳои сармоягузорӣ ба сармоягузориҳои воқеӣ, раванди ба қор андохтани иқтидорҳои истеҳсолии мавҷуда ва ғайра мебошанд.

Тафсилоти муқаррароти ибтидоии ин категорияҳо нишон медиҳад, ки вобаста ба вазифа, мақсад ва марзҳо фаъолияти сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ нисбат ба мафҳуми раванди сармоягузорӣ хеле васеътар аст. Аз ин бармеояд, ки тафовути фаъолияти сармоягузорӣ ва раванди сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ ҳам дар ҳудуди функционалиҳои онҳо ва ҳам дар вазифаю мақсадҳои истисноӣ, ки дар асоси арзишҳои муайян сохта шудаанд, равшан зухур мекунад. Аз ин рӯ маҷмуи равандҳои сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ, ки бо мақсади умумӣ муттаҳид шуда, вазифаҳои муайяноро иҷро мекунад, фаъолияти сармоягузорӣ номида мешавад. Ин категорияҳо муҳимтарин қисмҳои ба ҳам алоқаманди системаи ягонаи иқтисодии комплекси агросаноатиро ифода мекунад.

Фаромӯш набояд кард, ки вобаста ба хусусияти фаъолияти сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ таҷрибаи муайяни фаъолияти идоракуниро талаб мекунад, зеро шароити гуногуни фаъолиятҳои табиӣ, иқлимӣ ва иқтисодӣ, намудҳои сармоягузорӣ, сатҳи даромаднокии ва дараҷаи даромаднокии ҳавф, инчунин хусусиятҳои идоракунии соҳа вучуд доранд. Агар фаъолияти сармоягузорӣ ҳадафҳо, усулҳо ва механизмҳои ба даст овардани самараро дошта бошад, пас стратегияи дарозмуддати рушди мунтазами комплекси агросаноатиро таҳия кардан лозим аст. Дар

баробари ин, сармоягузорӣ бояд ҳавасмандӣ дошта бошад, ки бидуни он онҳо маънои худро гум мекунанд ва ҳадафҳои асосӣ надоранд.

Вазифаҳои назариявӣ методологии фаъолияти сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ бо истифодаи ҳосияту ҳодисаҳои гуногуни аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда зич алоқаманданд. Вариантҳои сершумори омӯзиши мафҳуми «сармоягузорӣ», «равандҳои сармоягузорӣ» ва ташаккули параметрҳои гуногуни фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС андозаи ғоиданокии комплекси сармоягузориҳо тавсиф мекунанд. Сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ категорияи дорои хусусияти захиравӣ буда, интегратсияи сармоягузориҳо дар соҳаҳои гуногуни агросаноатӣ инъикос менамояд. Мушкилӣ дар он аст, ки:

- аввалан, он маҷмуи соҳаҳои муттаҳидшуда, зербахшҳо ва фаъолиятҳо дар бар мегирад;

- дуюм, доираи васеи иштирокчиёни берунӣ: ташкилотҳои бонкӣ, муассисаҳои молиявӣ, ширкатҳои суғуртаю лизингӣ, фирмаҳои консалтингӣ ва ғайраҳо дар бар мегира;

- сеюм, он як қисми тичорати комилест, ки бозори сармоягузорӣ, муассисаҳои гуногуни сармоягузорӣ ва ғайраҳо ташкил медиҳад;

- чорум, сохтори барномавӣ-мақсаднок аз рӯйи меъёрҳои қатъии мақсаднок, ки рушди системавии тамоми соҳаҳо дар бар мегирад, ҷи гуна сохта мешавад;

- панҷум, вай соҳиби бисёр сарчашмаҳои берунӣ ва дохилии маблағгузорӣ: пасандозҳои шахсии шахрвандон, маблағҳои хурдашави он, ғоидои асосӣ, сармоягузориҳои бевоситаи хориҷӣ, фондҳои гуногуни сармоягузорӣ ва ғайра мебошад.

Тибқи нишондодҳои дарболоовардашуда ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки сармоягузориҳо ба комплекси агросаноатӣ аз ду мавқеъ: ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва ҳамчун раванди ҳаракати захираҳо дар шакли табиӣ ва пулӣ дида баромадан лозим аст. Ҳамчун категорияи иқтисодӣ сармоягузорӣ системаи муносибатҳои пулиро дар бар мегирад,

ки тавассути ҳаракати арзиш сурат мегирад. Ба ибораи дигар, сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ бо чараёни мунтазами маблағҳои барои ба даст овардан ва ба кор андохтани фондҳои асосӣ ва гардон бо мақсади ба даст овардани самарайи муайян – аз лаҳзаи ҷудо кардани маблағҳо то лаҳзаи ба даст овардани онҳо тавсиф мешавад. Аз ин рӯ, дар илми иқтисоди муосир доираи хеле васеи тафсири сармоягузорӣ вучуд дорад: аз ҷустуҷӯи сарчашмаҳои гуногуни маблағгузори сармоягузорӣ (сармоягузориҳои гуногун дар бахши воқеӣ) ва ҳаракати физикӣ то хароҷоти фондҳои сармоя бо мақсади ба даст овардани даромад ва соҳиб шудан ба дигар натиҷаҳои муфид, сармоягузорӣ кардани маблағҳо танҳо ба қоғазҳои қиматнок ва арзишҳои зеҳнӣ ва ғайра.

Хусусияти асосии сармоягузорӣ ба КАС дар он аст, ки онҳо бояд ба принципҳои асоснокӣ ва ғоиданокии сармоягузорӣ дар соҳаҳои гуногун мувофиқ бошанд. Хусусияти дигар бештар ба ҳаракати ғайри сармоя марбут аст, ки афзоиши онро таъмин намуда, даромади иловагӣ меорад. Агар сармоя дар муомилот нашъунамо наёбад, балки қисман арзиши худро ба маҳсулоти нави бавучудовардашуда гузаронад, пас вай дар моҳият фақат сармоягузорӣ ва аз ҷиҳати мазмун – захираи иқтисодӣ мемонад. Дар аксар мавридҳо ин гуна «сармоя» ҳатто такрористеҳсолкунии одиро таъмин карда наметавонад, ки ин асосан ба истеҳсолоти кишоварзӣ хос аст. Бинобар ин, моҳият ва мазмуни сармоягузориҳои кишоварзӣ дар тавсифи баҳодихии ду категорияи иқтисодии ба ҳам зич алоқаманд ва вобаста: хароҷот ва даромад равшан зоҳир мегардад.

Ҳаракати беамонияти сармоягузорӣ дар бахши кишоварзӣ бештар аз пешгӯиҳои миёнамуҳлат ва дарозмуддат, аз сатҳи рушди истеҳсолот ва бозор, бахусус бозори захираҳои ҳаридашуда ҳам аз ҷиҳати динамикаи талабот ва ҳам аз нигоҳи рушд вобаста аст. Тадбирҳои ҷиддии таъмини самаранокии сармоягузорӣ ба КАС нигоҳ доштани устуворӣ ва технологияи марҳалаҳои ба ҳам алоқаманд мебошад:

- 1) чустучӯи манбаъҳои ғоидаовар ва бозътимоди маблағгузорӣ, сафарбаркунии маблағҳо – марҳалаи ибтидоии раванди сармоягузорӣ;
- 2) ташаккули арзишҳои зарурии сармоя – концентратсияи маблағгузорӣ ба маблағгузориҳои асосӣ;
- 3) ба амал баровардани равандҳои истеҳсоли — ба истифода додани иқтидорҳои истеҳсоли бо усулу механизмҳои мукаммалтар;
- 4) татбиқи сармоягузориҳои бозорӣ – истифодаи навоариҳои маркетингӣ бо инфрасохториҳои бозорӣ.

Аз нуқтаи назари методологӣ ҳаракати пайвастаи сармоягузориҳои кишоварзӣ бояд тамоми марҳалаҳои такрористеҳсолкуниро фаро гирад – аз лаҳзаи сафарбаркунии захираҳои сармоягузорӣ ва ба даст овардани самарани судбахш то барқароршавии маблағҳои сармоягузорӣ, ки ташаккули давраи сармоягузорию ифода мекунад. Одатан давраи сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ бояд пурра, мураббаъ ва доимо такроршаванда бошад ва даромади бадастовардашуда ҳар дафъа ба истеъмом ва ҷамъкунӣ тақсим карда шавад, то давраи минбаъда бо сифати нав ба амал бароварда шавад. Ин чунин маъно дорад, ки ғайрияти сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ шартӣ зарурии муомилоти индивидуалии сарватҳои асосӣ мебошад. Ҳамин тавр, сармоягузорӣ ба КАС бояд дар шаклҳои ғоиданоктар ба амал бароварда шавад, зеро он дар воситаҳои фарсуда ё куҳнашудаи истеҳсолот ва технология натиҷаҳои хуб дода наметавонад. Афзоиши миқёси сармоягузорӣ бо беҳтар шудани ҳислатҳои сифатии фондҳои асосӣ натиҷаи идоракунии бемуваффақият мебошад. Дар баробари ин аз ҳад зиёд сер кардани майдонҳои истеҳсолоти кишоварзӣ бо намунаҳои куҳнаи техника ва технология суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулотро равшан боз медорад.

Дар аксари мавридҳо, ҳангоми муайян кардани самаранокии сармоягузорӣ на ҳама ҳароҷот, балки танҳо ҳароҷоти сармоявӣ ба назар гирифта мешаванд, ки нақшаи маъруфи "сармоя – ғоида" ё "сармоя –

даромад" мебошад. Ин нақша арзиши дигар чузъҳои сармоягузорино истисно мекунад, ба монанди:

– маблағгузорӣ ба сармояи гардон – зиёд намудани ҳаҷм ва беҳтар намудани хусусиятҳои сифатӣ; сармоягузорӣ ба омили инсонӣ – тақмили ҳайати кадрҳои касбӣ ва баланд бардоштани сатҳи таҳассуси коргарон;

– сармоягузорӣ ба замин – ин васеъ намудани ҳаҷми заминҳои истифодашаванда ва баланд бардоштани маҳсулнокии он, ҳароҷоти зиёди сармоягузорӣ барои рушди фаъолияти зехнӣ;

– маблағгузорӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ, экологӣ, инфрасохторӣ, бозорӣ ва ғайра.

Ҷолиби таваҷҷуҳ он аст, ки корхонаҳои кишоварзӣ бе тағйироти зиёд дар сохтори истеҳсолот ва хусусиятҳои сифатии захираҳои истифодашаванда аз маҳсулоти фурӯши истеҳсолшуда даромади хеле баланд гирифта метавонанд, ки ин метавонад ё ба тағйироти ғайриҷашмдошт ва шадид дар шароити бозор ё ба самаранокии фаъолияти маркетингии менечерони мушаххас дар интиҳоби сегментҳои муваффақи бозор вобаста бошад. Дар ҳарду маврид ба давомнокии амалиёти яктарафаи «бозор» умед бастан мумкин нест, ки ин дар оянда боиси хеле суст шудани иқтидори истеҳсолии агросаноатӣ, паст шудани сифат ва суръати истеҳсоли маҳсулоти бозор мегардад.

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки шартҳои як лаҳзаи хеле муҳимро ба тамоми тараққиёт вобаста кардан ва васеъ кардан нодуруст аст. Ҳамаи шароити амал бояд ба назар гирифта шавад: илмӣ, истеҳсолӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, бозорӣ ва ғайра, ки ба ҳароҷоти бевосита ва худмухтор асос ёфтаанд. [34, с. 84] Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки фаъолияти сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ маҷмуи арзишҳои асосӣ ва ғайри сармоявиест, ки барои ҳалли маҷмуи масъалаҳои байнисоҳа истифода мешаванд. Дар ҳақиқат ҳароҷоти умумии комплекси агросаноатӣ барои тараққиёти ҳамаи соҳаҳо, ки дар он падидаи «сармоя – ғоида» ба падидаи «ҳароҷот – даромад – тараққиёт» тағйир меёбад, нақши асосӣ дорад. Дар ин ҷо

динамикаи устувори маблағгузорӣ ба комплекси агросаноатӣ барои сохтор ва мақсадҳои гуногуни истеҳсоли ва аз ҳама асосӣ ба мақсадҳои прогресси илмию техники нақши бағоят калон дорад.

Хулоса, мо қайд мекунем, ки ошкор намудани падидаҳои муҳими сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки шароитҳои асосии рушди сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ муайян карда, мазмунӣ методологияи он ғанӣ гардонида шуда, нақш ва аҳаммияти он дар давраи дарозмуддат чун динамикаи тараққиёти соҳаҳои агросаноатӣ муайян карда шавад. Шароити нисбатан бозғатимодӣ методологияи фаъолияти сармоягузорӣ барои ташаккули системаи мукаммали иқтисодии комплекси агросаноатӣ ва танзими равандҳои тақрирӣ истеҳсоли сармоя дар соҳаҳои гуногун қодиранд. Дар баробари ин стратегияи оқилонаи сармоягузорию комплекси агросаноатӣ, ки мақсаду воситаҳои фаъолияти сармоягузорӣ, инчунин манфиатҳои иштирокчиёни лоиҳаҳо ифода мекунад, равандҳои идоракунии хароҷоти асосиро тақмил медиҳад.

Аз ин рӯ, таҳияи давра ба давраи методологияи сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ омӯзиши бештари мушаххасоти сармоягузорӣ ва фаъолияти самтҳои асосии он – бунёди корхонаҳои нав ё реконструксия, навсозӣ ва аз нав муҷахҳазсозии техникаи объектҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсолии мавҷударо талаб мекунад.

Аз касе пӯшида нест, ки дар шароити рақобати шадид ва инкишофи комплекси агросаноатии муосир нақши пешбарандаи раванди илмию техники – тағйироти сифатии иқтидорҳои истеҳсоли, рушди он муассисаҳои назаррас аст, ки корхонаҳои он фаъолияти инноватсиониро дастгирӣ мекунанд. Аз ин рӯ, дар ин ҷо вазифаи асосӣ аз он иборат аст, ки алоқаи афзалиятҳои интиҳобшудаи тараққиёти илму техника ва самтҳои асосии дигаргунсозии иҷтимоию иқтисодии комплекси агросаноатӣ мустаҳкам карда шавад. Дар сурати мавҷуд набудани ин муносибатҳо таъмин намудани тараққиёти устувори комплекси агросаноатӣ, дар сари

вақт ба даст овардан ва оқилона тақсим кардани маблағҳои асосӣ, ба амал баровардани вазифаҳои бамиянгузоштаи сармоягузорӣ хеле душвор аст.

Бояд гуфт, ки вазифаи муҳимми таъмини баҳодиҳии маблағгузорӣ ба комплекси агросаноатӣ сари вақт тасниф намудани хароҷоти дохилӣ ва берунии он мебошад. Принципиҳои классификатсияи хароҷот ва оқилона тақсим кардани захираҳо бояд на танҳо дар сатҳи соҳаҳои алоҳида, ки хеле умумӣ аст, балки дар дараҷаи корхонаҳои мушаххас ҳам татбиқ карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки шаффофияти функционалӣ ва даврии захираҳо зиёд карда, хароҷоти мавҷудаи асосӣ ва даромади онҳо муфасссалтар тавсиф карда шавад ва ба ҳамин тариқ шубҳаҳо дар ҳисобҳои сармоягузорӣ дар сатҳи фаъолияти умумии иқтисодӣ тафтиш карда шаванд.

Таҳқиқоти ҳамаҷониба нишон медиҳад, ки дар муқоиса бо дигар соҳаҳо бахши агросаноатии иқтисодиёт бо суръати хеле суст дигаргун мешавад. Сабаби асосии ин дар он аст, ки комплекси агросаноатӣ муддати дароз дар вазъияти ғайриқаноатбахши молиявӣ меистод, баъзе корхонаҳои калони он, ки «мукофоти сармоягузорӣ»-и муайян доштанд, низ ба муваффақиятҳои зарурӣ ноил намегарданд. Қафомонии ҷиддии талаботи истеҳсолии корхонаҳои хоҷагии қишлоқи комплекси агросаноатӣ ба дороиҳои зарурии сармоягузорӣ боиси афзудани зиёноварии онҳо гардид. Азбаски номуназамии мавҷудаи сармоягузорӣ – мунтазам маблағгузорӣ нашудани хоҷагии қишлоқ ва «даромаднокии доимии бисёр корхонаҳо ё «даромаднокии» сунъии қисми дигари онҳо бо нисфи музди меҳнат, дар ҳақиқат вазъи иҷтимоии «дараҷаи дуюм»-ро, деҳқон инъикос мекунад, дар асоси бисёр ҳолатҳои манфӣ тадбирҳои методӣ, молиявӣ, сармоягузорӣ, ташкилӣ, идоракунии ва дигар тадбирҳои дар комплекси агросаноатӣ андешидашуда дар муносибатҳои алоҳидаи иқтисодии он, равандҳои маблағгузорӣ, ҳаҷми истеҳсолот, инчунин ҳосилнокии меҳнат ба таври ғуногун инкишоф меёбанд. Ғуногунии воситаҳои иқтисодӣ ва «қоидаҳои бозӣ» ба кор бурда шудани равандҳои

таъмини устувории комплекси агросаноати ро хеле суи мекунад. Дар натиҷа дигаргуниҳои иқтисодӣ, экологӣ, демографӣ ва инфрасохтори мақсадноки комплекси агросаноатӣ ба дараҷаи зарурӣ расида наметавонанд ва тағйироти дахлдори сохторӣ боиси вайроншавии тадриҷӣ мегардад.

Таъсияҳои сершумор ва аксар вақт комилан муҳолифи фаъолияти сармоягузори комплекси агросаноатӣ бо таваҷҷуҳ ба воридот баҳши истеҳсолии онро гумроҳ мекунад. Тамоюли харобиовари таркиби фондҳои асосӣ ба ҳалли проблемаҳои асосии иқтисодӣ ҳалал мерасонад. Дар муассисаҳои агросаноатӣ дар бобати ба амал баровардани тадбирҳои, ки барои кори муътадили сектори истеҳсолот ва бозори озуқаворӣ заруранд, ақибмонии калон мушоҳида карда мешавад. Ба шароити реалӣ ва имкониятҳои перспективии ташаккули иқтисодии пурраи иқтисодии комплекси агросаноатӣ диққати даркорӣ дода намешавад. Дар баробари ин, вариантҳои методологии ҷен кардани самарани маблағгузорӣ ба сектори аграрӣ ва ба бозори мол гузаштани корхонаҳои он танҳо аз рӯи омилҳои ҳозираи нарх муайян карда мешаванд. Маълум мешавад, ки беҳтар намудани хусусиятҳои сифатӣ ва беҳтар намудани таркиби сохтори фондҳои асосӣ, инчунин истифодаи усулу механизмҳои пешқадами фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ нисбати ноил шудан ба мавҷи болоравии нархҳо» хеле муҳимтар аст.

2.2. Муносибатҳои методи арзёбии ҷанбаҳои институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ.

Хусусиятҳои функционалии соҳаҳо ва намудҳои фаъолияти комплекси агросаноатӣ меёриҳои баҳодихии сармоягузори муайян менамояд ва дар асоси коркарди меёриҳо қарор мегирад. Меёриҳои ягонаи мувофиқ бояд вобаста ба ҳадафҳои гуногуни соҳа ва маҷмуи

захираҳои истифодашаванда ташаккул ёбанд. Аз ин рӯ, ташкили раванди арзёбии бозътимоди сармоягузориҳо ба комплекси агросаноатӣ, пеш аз ҳама мушаххассозии ҳадафу фаъолиятро – тақсим кардани ҳадаф ба зермақсадҳои сатҳи поёнӣ (барои зерсоҳаҳои алоҳида ва намудҳои фаъолият) талаб мекунад. Ин барои арзёбии бозътимоди ҳадафҳои сатҳи олии мусоидат мекунад. [113, с. 416]

Илова бар ин, барои муайян намудани хусусиятҳои умумии соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ меъёрҳои чузъӣ ва ё хусусии (як навъ) арзёбии самаранокии сармоягузориҳо дар сатҳи ҳар як соҳа зарур мебошад. Ин муносибат имкон медиҳад, ки дар умум натиҷаҳои фаъолияти умумии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ бештар саҳеҳу аниқ баҳо дода шавад, яъне дараҷаи ғоиданокии сармояи гузошташуда ва имконияти ба даст овардани самара муайян карда шавад.

Ҳамин тариқ барои ноил шудан ба ҳадафҳои комплекси агросаноатӣ ва идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ ташаккул додани системаи меъёрию мақсадноки фаъолияти сармоягузорӣ вазифаи муҳим мебошад. Ташаккули системаи меъёрҳо, ки нақши сохтори институтсионалиро ҳам ба иҷро мерасонад, яъне рафтори сармоягузорию муайян менамояд, аз бисёр омилҳои муайянкунандаи мақсадҳо ва нишондиҳандаҳои техникӣ-иқтисодӣ иборат аст. Онҳо самарайи иқтидори иқтисодиро (иқтидори сармоягузорию истехсоли ва ғ.) тавсиф ҳам мекунанд. Дараҷаи татбиқи принципҳои асосии фаъолияти сармоягузорӣ – ба мақсад мувофиқ будани сармояҳои ҷудокардашуда ва истифодаи самараноки захираҳои сармоягузорӣ хусусияти асосии ташаккули системаи меъёрҳоро инъикос менамоянд. Системаи меъёрҳо дар муносибатҳои методии баҳодихии сармоягузориҳо ба комплекси агросаноатӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Зеро онҳо барои гузаронидани таҳлили ҳамаҷониба, бахусус дар низоми ҳаракати даврзанандаи сармоя ва ошкор намудани тағйироти зарурӣ дар ҷанбаҳои миқдорӣ ва сифатии занҷири технологии «сармоягузорӣ – илм – истехсол

– озор» хизмат менамоянд. Хусусияти муҳимми системаи меъёрҳо дар шароити рушди индустриализу инноватсионии комплекси агросаноатӣ аз он иборат аст, ки вай бояд бо нишондиҳандаҳои ғайримустақим ба тараққиёти прогресси илму техника зуд самтгирӣ намуда, барои сари вақт истифода бурдани наwgониҳои техникиву технологӣ шароит муҳайё намояд.

Аз ин ҷо хулоса мебарояд, ки аҳкоми кории системаи меъёрҳо дар муносибати методии арзёбии сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ мавқеи марказиро ишғол мекунанд. Нафъи ин системаи меъёрҳо дар он зухур мешавад, ки он нуқтаҳои асосии фаъолияти сармоягузорию муайян намуда, афзалиятҳои мақсадҳо ва меъёрҳои самаранокии сармоягузорию равшантар тавсиф менамояд ва ҳамин тариқ муносибатҳои нави методии таъминоти институтсионалии идоракунӣ сармоягузорию дорой сифати системавироштаро таҷассум менамояд. Вобаста ба кори ин система фаъолияти сармоягузорӣ (ба меъёрҳои мақсаднок мувофиқ) барои дурнамоии самараноки рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва ба тартиб даровардани қоидаву принципҳои идоракунӣ дар манбаъҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ тамоми заминаҳои зарурию фароҳам меорад.

Ҷанбаҳои методологии арзёбии сармоягузорию дар комплекси агросаноатӣ, ки арзишҳои зиёди концептуалиро фаро мегирад, муносибатҳоро алоқамандии мувофиқу мутаносиби бахши истеҳсолот ва бозори неъматҳои агросаноатиро равшантар тавсиф мекунанд. Муайян ва ё арзёбии хусусиятҳои хоси ин ҳолат (бо истифода аз нишондиҳандаҳои гуногуни ҳисобдорӣ) имкон медиҳанд, ки вазъи молиявӣ иқтисодии субъектҳои хоҷагидор дар ҳама сатҳ муайян карда шавад:

- даромаде, ки аз фурӯши мол ва хизматрасонӣ гирифта шудааст;
- рӯйпӯш намудани хароҷоти сармоягузорӣ;
- сазовор шудан ба сатҳи баланди ғоида аз сармоягузорӣ;
- таъмини баргардонидани сармоя дар як муддати муайян.

Дар мавриди кабули карорҳои сармоягузори эҳтимолияти мавҷудияти омилҳои манфӣ вучуд дорад, ки кабули карорҳои ба қадри кофӣ асоснокро тақозо менамояд. Омилҳои манфии таъсирбахш, чун коида, имкон намедиханд, ки самаранокии сармоягузори дар ҳама сатҳҳои иқтисодӣ ва координатҳои даврӣ таъмин карда шавад. Бинобар он пеш аз ҳама андешидани тадбирҳо чихати бартараф кардани омилҳои гуногуни манфие, ки ба татбиқи лоиҳа таъсир мерасонанд, зарур аст. Зеро, мавҷудияти онҳо барои дурусттар гузаронидани баҳодиҳии сармоягузориҳо дар КАС хала мерасонад ва ё натиҷаи таҳлилро носаҳеҳ менамояд. Мусаллам аст, ки фаъолияти сармоягузори ва ё хароҷоти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ на танҳо дар шароити мувофиқу мусоид, балки аз манбаъҳои гуногун ва дар давраҳои гуногун (дар муддати хеле дуру дароз) ба амал бароварда мешавад. Вобаста ба ин ба назар гирифтани хусусиятҳои зерин ба миён меояд:

- фарқият ва сатҳи гуногунрангии сохтори дохили соҳа ва намудҳои фаъолият;

- хусусияти вазифавӣ ва ё функционалии соҳаҳои гуногуни КАС ва ҳамкориҳои онҳо бо институтҳои молиявӣ;

- сатҳи гуногуни дастрасӣ ба манбаъҳои иттилоотӣ ва бозорҳои мол;

- имкониятҳои сари вақт сармоягузори намудан ва тағйир додани самти истифодаи захираҳои инвеститсионӣ, иқтидорҳои истехсолии мавҷуда;

- тағйир ёфтани сатҳи таъсири омилҳои гуногун дар тараққиёти дарозмуддати комплекси агросаноатӣ.

Ташхису назаргирии ин хусусиятҳо барои таъмин намудани баҳодиҳии боэътимоди сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ хеле муҳим мебошад. Воқеан ҳам қайд кардан ба маврид аст, ки миқёси хусусиятҳо ва ё вазъиятҳои таҳқиқшаванда ҳар қадар аниқ бошад, ҳамон

кадар эҳтимолияти сахвҳо дар арзёбиву имконияти ҳалли масъалаҳои гузошташуда кам мешавад.

Дар ин ҷода таҳлили SWOT имконият медиҳад, чиҳатҳои қавӣ ва заъфи субъектҳои комплекси агросаноатӣ, инчунин омилҳои, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ таъсир мерасонанд, ошкор гардад ва бо истифода аз чиҳатҳои қавӣ ва қобилиятҳо дар корхонаҳо стратегия эҷод карда шавад. Тарикӣ таҳлили SWOT-и муҳити дохилӣ ва берунаи корхонаҳо имкон медиҳад, ки таҳдидҳо ва бисёр хавфу хатарҳои фаъолияти сармоягузорӣ сари вақт муайян гарданд ва барои бартараф намудани таъсири онҳо тадбирҳо андешида шавад, инчунин имкониятҳои мавҷуда ҳарчи зудтар ва самаранок барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегий истифода гардад. Дар SWOT-таҳлил маҷмуи имконпазири хусусиятҳои, ки ҷанбаҳои қавӣ ва заъфи корхонаҳо, таҳдидҳо ва имкониятҳои онро муайян менамоянд, инъикос меёбанд. Онҳо бояд ба хусусиятҳои фаъолияти истхсоливу хоҷагидорӣ ва сармоягузорию корхона мувофиқат кунанд ва вазъияти мушаххасро инъикос кунанд. Мо матритсаи SWOT-ро бо роҳи пайдарпай пур кардани квадрантҳои “Неру”, “Заифҳо”, “Имкониятҳо” ва “Таҳдидҳо”-ро дар мисоли ҶСК «Комбинати шир»-и ш. Бохтар сохтем (Ҷадвали 2.2.). Дар идомаи 4 чоргонаи пуршуда 4 майдон ташкил карда мешавад: майдони “ҚТ” – ҷанбаҳои тавоноии корхона, ки имкониятҳои стратегиву сармоягузорию мекушоянд; майдони “ИҚТ” – истифодаи чиҳатҳои тавоноии корхона барои коҳиш додани таҳдидҳо ба тамоми фаъолияти корхона; майдони “ИТСП” – имкониятҳои корхона ҳангоми мавҷудияти шумораи зиёди таҳдидҳои сатҳи паст; майдони “ТСП” – кам кардани заифӣҳо ва таҳдидҳо.

Зимни таҳлили майдони ҚТК, стратегияи корхона бояд пеш аз ҳама ба чунин омилҳоро таъмин намояд: таъмини Маҷмуи васеи маҳсулоти хушсифати корхона, ки обрӯ, натиҷаҳои молиявӣ ва имконияти сармоягузорию онро беҳтар мекунад; сиёсати нархгузорӣ, ки дар доираи қобили қабул бошаду ҳаҷми фурӯшу гирифтани фоида сифати устуворро

гирад. Махз ҳамин омилҳои қавӣ бояд барои муайян кардани ҳадафҳо ва фаъолияти сармоягузори ҳамчун асос гирифта шаванд.

Ҷадвали 2.2. - Матритсаи SWOT– таҳлили ҶСК «Комбинати шир»-и ш. Бохтар.

Ҷанбаҳои тавоноии корхона ҶТК	Истифодаи ҷиҳатҳои тавоноии корхона барои қиёс додани таҳдидҳо, ИҶТ	Ҷанбаҳои тавоно
1. Иқтидори бузурги захираҳои сармоягузори, пеш аз ҳама ғоидаи муътадил, ки аз ҳисоби сифати маҳсулоти истеҳсолшуда афзун шуда истодааст. 2. Сиёсати мақбули нархгузори ва навозии усулҳо ва навиҳои бастабандии маҳсулоти ширӣ, ки дар бозорҳои фурӯш мавқеъ пайдо карда талаботи самранок тавлид карда истодааст.	1. Сифати баланд, афзалият нисбат ба рақибон, ки қиёсбандии сармоягузори баланд менамояд. 2. Бастабандии қиёс, ки талаботи истеҳсолгаронро дар бозор зиёд намуда имконияти аз ҳисоби нарх зиёд кардани ғоида ҳамчун манбаи сармоягузориҳои нави.	1. Гирифтани ғоидаи устувор аз ҳисоби фурӯши маҳсулоти. сифати баланд 2. Ташкили истеҳсолот аз ҳисоби технологияи нави ва бастабандии маҳсулот ҳамчун як навозарӣ барои корхона. 3. Сиёсати маркетинги ва нархгузори оқилона 4. Муҳлати қами бозгашти сармоя
Имкониятҳои корхона ҳангоми мавҷудияти шумораи зиёди таҳдидҳои сатҳи паст ИТСП	Қам қарднӣ қазифҳо ва таҳдидҳо нисбатан сатҳи паст ТСП	Ҷанбаҳои қазиф
1. Қамқориӣ қиҷ ва бозътимод бо шарикон (гузорандагони ашё, ташиқлотҳои савдо, сармоягузори ва ғ.), ки имкон медиҳад, ки иқтидори сармоягузори фаъолияти инноватсионӣ баланд қардад, ва сатҳи хароҷоти истеҳсоливу амалиётӣ паст қардад. 2.	1. Қаванди пастравии ҳиссаи бозор аз ҳисоби пайдоиши рақибони нави, ки афзалиятҳои назаррас дар фаъолияти сармоягузори инноватсионӣ қоранд. 2. Сарқашии шарикон, муштарӣён бо сабаби интиқоби дигар рақибон	1. Афзоиши хароҷоти истеҳсолот ва сармоягузори бо сабаби қорӣ намудани технологияи нави қорқарди ширӣ қолис. 2. Хароҷоти баланди нақлиётӣ (набудани нуқтаи савдо дар қойи истеҳсол 3. Истифодаи технологияи бастабандии қуҳна ва қайриэқологӣ.
Имқониятҳо	Таҳдидҳо	
1. Қамқориӣ қустурдаву бозътимод бо шарикон ва шомил будан ба қалатери агросаноатии соҳа, ки тамарқузу истифодаи самраноқи захираҳои сармоявиру мусоидат менамояд. 2. Ифтиқоти бозорҳои нави фурӯш, ки афзоиши ғоида ва андӯшти сармояро мусоидат менамояд. 3. Баланд бардоштани обрӯю эътибор, ки қиёсбандии сармоягузори баланд мебарқорад.	1. Афзудани рақобат, ки сармоягузори калонро баро тақдиди ташиқливу технологияи истеҳсолот талаб менамояд. 2. Тағйирёбии босуръати инноватсия, дар шароити маҳдудияти сармоя. 3. Вобастагии қалон аз миёнаравҳо, ташиқлотҳои савдо ҳамчун шабақаҳои фурӯш.	

Сарқашма: Қорқарди муаллиф

Омилҳои соҳаи ТСП мушкилоти асосии корхона мебошанд, ки бояд чиддӣ назорат карда шаванд ва тамоми кӯшишҳо ба коҳиши (рафъи) таҳдидҳои эҳтимолӣ равона гарданд, васеъ намудани номгӯи маҳсулот ва баланд бардоштани сифати он тадбирҳои мебошанд, ки дар ояндаи наздик ба корхона зарур аст ва имконияти сармоягузорию онро баланд мебардорад.

Корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дорои хусусиятҳои вижагии фаъолияти сармоягузорӣ ва захираҳои сармоявӣ мебошанд, ки дар мақсаду вазифаҳои онҳо тафовут мавҷуд аст, инчунин ҳаҷми сармоягузорӣ бо бардошти даромад тақозо мешаванд. Бинобар он дар ин соҳа шумораи меъёрҳои усулҳои хеле зиёди арзёбии самаранокии сармоягузорӣ истифода мешавад. Меъёри асосӣ таъмини самаранокии сармоягузорӣ дар маҷмуи меъёрҳои нишондиҳандаҳо барои тамоми соҳаҳо ва намудҳои фаъолияти комплекси агросаноатӣ мебошад, ки аниқтараш фароҳам овардани шароити мусоид барои ташкили фаъолияти истеҳсоливу фурӯш ва дар ниҳояти кор ба даст овардани ғоидаи ҳадди аксар бо хароҷоти ҳадди ақал, кам кардани давраи маблағгузорию сармоягузорӣ ва бозпардохтро таъмин мекунад. Аз нуқтаи назари методӣ барои ҳар як корхонаи комплекси агросаноатӣ, асосан самаранокии лоиҳаи тичоратӣ, муайян кардани нафънокии нисбӣ ё афзалияти меъёрҳои истифодашаванда, ташкили сохтори лоиҳа ва дарёфти манбаъҳои бозғатимоди сармоягузорӣ, муҳим мебошад. Дар баробари ин, идоракунии самарабахши фаъолияти сармоягузорӣ, ки ҷолибияти эҳтимолии сармоягузориҳо ва як қатор омилҳои ҳавасмандкунандаро барои сармоягузорӣ рӯйи кор меорад, нақши ҳалкунанда доранд. Ин гузоришҳо моро ба хулосае меорад, ки ҳадафи умумии фаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ дар ду ҷиҳат ифода меёбад: аввалан, умуман дар таъмини самараи фаъолияти сармоягузорӣ; баъдан, ҷиҳати ҳавасманд гардондани тарафҳои манфиатдор – иштирокдорони муносибатҳои сармоягузорӣ.

Тибқи хулосаи назариявӣ барнома-нақшаи истеҳсолӣ асосноккунии воситаҳои истеҳсолоту технология, ҳисоб кардани хароҷоти истифодабарии вариантҳои гуногуни сармоягузорию дар бар мегирад. Маблағгузорӣ барои барпо намудани иншоотҳои нав, дигаргунсозӣ ва таҷдиди иншоотҳои мавҷуда, ба даст овардани фондҳои асосӣ ва гардони дахлдор ва нақшаи ҳисоби музди меҳнатро сармоягузорию асосӣ, дар бар мегирад. Дар нишондиҳандаи самаранокии иқтисодии сармоягузорӣ арзёбии хароҷот ва натиҷаҳои бадастомада бо назардошти хавфи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ҳавасмандии умумии тарафҳои манфиатдор ифода меёбад.

Бояд қайд кард, ки ба маънои амали методии арзёбии сармоягузорию комплекси агросаноатӣ системаи ба ҳам алоқаманд мебошад, ки аз системаи унсурҳои ба ҳам алоқаманди тавсифкунандаи ҷузъҳои асосии таъмини самаранокӣ иборат мебошад. Дар миёни ин унсурҳои сифати институтсионалидошта сохтори органикии принципҳои фаъолияти сармоягузорӣ (методологӣ, методӣ, амалиётӣ) ҷойгоҳи муҳим дорад. Принципи, ки дорои мавқеи бартариву роҳбаладӣ мебошанд, ба ҳайси сохтори институтсионалӣ ва воситаҳои асосии таҳияву татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ хизмат менамоянд. Дар поён принципи асосии таҳияву татбиқи лоиҳаи сармоягузорию комплекси агросаноатӣ барои механизми институтсионаливу ташкилӣ ва идоракунии фаъолияти сармоягузорию ба гурӯҳҳо ҷудо менамоям:

1. принципи мувофиқатмандӣ – мувофиқати лоиҳаи сармоягузорию интихобшуда ба вазифаҳои таъмини рушди иҷтимоию иқтисодӣ, экологӣ, инфрасохторию комплекси агросаноатӣ;

2) принципи аҳаммияти умумииқтисодӣ – сатҳи ғоиданокӣ ва идорашавандагии лоиҳа аз мавқеи сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва соҳавӣ;

3) принципи маҷмаавӣ ва ё комплексӣ – тавсифи баҳодиҳии лоиҳа, ки бо таъсири самараҳои илмию техникӣ, молиявӣ, сармоягузорӣ ва дигар таъсирот муайян карда мешавад;

4) принципи ғоиданокӣ – интиҳоби меъёрҳои мушаххасс ва нишондиҳандаҳои мушаххасс, ки самарай лоиҳаҳои агросаноатиро муайян мекунанд.

Аз ин ҷо хулоса мебарояд, ки маҳз амали ғаъолонаи маҷмуи принципҳои ғаъолияти сармоягузориё, ки заминаҳои институтсионаливу ташкилӣ ва методӣ дорад, шартӣ муҳимми баланд бардоштани самаранокии лоиҳаи сармоягузорию комплекси агросаноатӣ мебошад. Ин принципҳо, ки муҳити институтсионалии ғаъолияти сармоягузорию муайян менамоянд, барои ҳалли бисёр муаммоҳои агросаноатӣ, ба монанди истехсолӣ, бозорӣ, молиявӣ, сармоягузорӣ, ташкилӣ, идоракунии хизмат намуда, қоидаҳои заруриро муқаррар мекунанд. Ин принципҳо сарфи назар аз хусусиятҳои соҳавӣ ва хусусиятҳои функционалии субъектҳои КАС ва истифодабарии захираҳо, ки ҳаҷми муайяни хароҷотро талаб менамоянд, вобастагии муайян доранд ва заминаи муҳимми рушди босуботи комплекси агросаноатӣ мебошанд. Ба ибораи дигар, принципҳои асосии номбаршудаи ғаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ ба ҳайси неру ва ё қувваҳои пешбарандаи рушд ва ноилгардӣ ба ҳадаф мебошанд. Онҳо тамоюли рушди системаи иқтисодии комплекси агросаноатӣ ва қоидаҳои асосӣ рафтори ин системаро муқаррар мекунанд. Бамаврид аст, ки наъфнокии таъминоти институтсионалии идоракунии ғаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатиро қайд намоем, ки ҷузъҳои асосии зеринро дар бар мегирад: сатҳи ташкили сохтор, сохти органикии принципҳо ва маҷмуи усулҳо, методҳо, роҳҳо ва воситаҳои татбиқи самараноки барномаву лоиҳаҳои сармоягузорӣ.

Шартӣ ҳатмии институтсионалии ғаъолияти бомуваффақияти сармоягузорию корхонаҳои комплекси агросаноатӣ назардошт ва ё дуруст баназаргириву пурра истифода бурдани қонунҳои объективии иқтисодӣ, принципҳо ва усулҳои ғаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Ин ҷо дар назар дорем, пеш аз ҳама риоя намудани принципҳои асосии назарияи иқтисодӣ,

ягонагии микро ва макро, ҳамкориҳои назария бо амалия, ки онҳо якдигарро пурра мекунад. Вобаста бо ин муқаррарот дар комплекси агросаноатӣ метавон ду тарафи усулҳои фаъолияти сармоягузорию чун намуд:

– муносибатҳои методологиву методӣ, ки бо тафаккур ва маърифати оқилона, ҷанбаи институтсионалӣ, қонунҳо ва шаклҳои дахлдори рушди сармоягузорӣ алоқаманд аст;

– усулҳои асосноки амалӣ, ба ҳалли масъалаҳои дақиқи амалӣ, расидан ба мақсади амалӣ алоқаманд аст.

Таъминоти институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар пояи ба назар гирифтани муқаррароти бунёдии дар боло зикршуда имкон медиҳад, ки дар самту соҳаи истифодаи самараноки дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ қарорҳои салоҳиятдор қабул гардад, истеҳсолу фурӯши бомуваффақияти молу хизматрасонию дар бозорҳо таъмин гардонад. Аммо таҳлили амалии фаъолияти сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки ҳалли ҳамаҷонибаи мушкилотро дар роҳи ташкили фаъолияти сармоягузорӣ бидуни ба назар гирифтани заниҷираҳои хароҷот дар раванди сармоягузорӣ пайдо кардан мумкин нест.

Бинобар он дар мавриди таҳлилу арзёбии фаъолияти маблағгузорӣ, ба ғайр аз усулҳои анъанавии андозагирии маблағи хароҷоти сармоягузорию КАС, ҳисобкунии хароҷоти амалиётӣ, ки унсурҳои зарурию дар бар мегирад, зарур аст, монанди: хароҷоти умумии экологӣ, пардохтҳои қарз, инчунин андозҳо ва пардохтҳои иҷора, ки ба арзиши аслии маҳсулот дохил мешаванд.

Умуман, дар доираи нақша-бизнеси фаъолияти корхонаҳои комплекси агросаноатӣ бояд мавқеъ ва аҳаммияти ҳамаи намудҳои хароҷот тибқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба назар гирифта шаванд, ки минбаъд ҷустуҷӯи манбаъҳои нави маблағгузорию муайян менамоянд. Ин кор дар марҳалаи ниҳонии татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ равшантар зоҳир мегардад. Зеро дар ин марҳала бо ёрии нишондиҳандаҳои ҳисобу

ченкунӣ самаранокии хароҷоти умумӣ (иҷтимоӣ-иқтисодӣ, экологӣ, инфрасохторӣ ва ғайра), тичоратӣ ва миқдори талафҳоро аз истифодаи ғайриоқилона муайян мекунамд.

Чӣ тавре ки дар зербоби қаблӣ таъкид намуда будем, муносибати системавӣ ба таҳлили принципҳо ва усулҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ тасаввуроти равшантарро доир ба дараҷаи самаранокии он дода суръати фаъолияти соҳаҳо ва субъектҳои хоҷагидориро муайян менамояд. Андозаи ғоиданокӣ ва ё манфиате, ки барои ҳисобкунӣ истифода мешавад, барои муайян кардани самаранокии хароҷоти асосӣ дар нишондодҳои гуногуни иқтисодӣ ва амалҳои даврӣ ва барои бардоштани маълумоти дахлдор оид ба даромад ва хароҷот хизмат намояд. Ба ибораи дигар, нишондиҳандаҳои ҳисобшуда бояд ба чунин саволҳои мубрами идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ ҷавоб диҳанд: даромад (ғоида) ё маҳдудияти муҳлати баргардонидани сармояи гузошташуда чӣ гуна аст, вазъи молиявӣ ё меёри сармоягузорию корхонаҳо то чӣ андоза қавӣ аст, самарайи иқтисодии пешбинишуда чӣ гуна аст? Ҷавоб ба ин саволҳо, яъне истифодаи пурраи ин нишондиҳандаҳо дар самти пешгӯии фаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ, интиҳоб ва муайян кардани мақсаднокии татбиқи он бо асосноккунии хароҷоти зарурӣ ва даромади пешбинишаванда нақши калидӣ дорад.

Масъалаҳои муҳимтарини таъмини самарайи фаъолияти сармоягузорӣ ва хусусияти объективии мавҷудаи равандҳои сармоягузорӣ бояд ба парадигмаи нави тараққиёти комплекси агросаноатӣ мувофиқ бошад. Дар баробари ин, асосҳои институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ бояд тамоми ҷанбаҳо ва ё институтҳои заруриро барои фаъолияти унсурҳои низоми иқтисодии КАС фароҳам оварад. Танҳо равишҳои системавии баҳодиҳии сармоягузорӣ метавонад хусусиятҳои дилхоҳи фаъолияти сармоягузорӣ ва иқтисодиро ифода намояд.

Агар ба методҳои мавҷудаи арзёбии самаранокии сармоягузорӣ диққат диҳем, онҳо асосан дар стандарти коэффитсенти соҳавӣ ифода ёфтаанд. Масалан, ҳаракати воқеии фондҳои асосӣ ба назар гирифта намешуд, самарани сармоягузорӣ аксаран бо меёрҳои коэффисиентҳои ба таври сунӣ муқарраршудаи соҳа маҳдуд буд. Бинобар он муносибати нави дисконт ва ё тахфиф кардани хароҷот ва ғоида имкон медиҳад, ки норасоииҳои методҳои қаблии арзёбиро дар самти асосноккунии иқтисодии сармоягузорӣ бартараф карда шаванд. Аммо, дар мавриди истифодаи муносибати дисконтӣ низ саҳвҳо вучуд дорад:

– Якум, интиҳоби меёри дисконт ва ё тахфиф ҳамеша ба ҳисобҳои пешгӯӣ асос меёбад ва ин маънои онро дорад, ки эҳтимолияти саҳв вучуд дорад.

– Дуюм, умуман, муносибати дисконтӣ барои давраи бозпардохт то ҳол асосҳои нокифоя дорад, ки бояд такмил дода шавад.

Ин махсусан дар баҳши кишоварзии комплекси агросаноатӣ хос аст. Зеро, дар он фосилаи вақти сармоягузорӣ (фосилаи вақти баҳисобгирии муҳосибӣ ва рушди сармоя) мунтазам ба оқибатҳои манфии сершумор ба мисли давраҳои: табию иқлимӣ, молиявӣ сармоягузорӣ, иттилоотӣ, ташкилию идоракунӣ, бозорӣ ва ғайра дучор мешавад. Маълум аст, ки муҳлати баргардонидани сармоя нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт дар аксари корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дарозтар аст, ки ин ба хусусиятҳои ғайриэҳтисобӣ ва ғайриқонунии номуназзами захираҳо вобаста аст.

Имрӯз дар амал, қарорҳои аксарияти сармоягузoron бештар ба ҳадди аксар расонидани даромади ҷорӣ ҷуръат доранд. Дар бисёр мавридҳо, ин рафтори онҳо боиси афзоиши шумораи оқибатҳои манфӣ мегардад, ки ба талафи даромади интизориашон боис мегардад. Илова бар ин зиёд кардани даромади ҷорӣ боиси афзоиши зарари оянда мегардад, ки он бо таҳияи институти дивидендҳо, андозҳо ва дигар сиёсатҳо, инчунин тақсимои оптималии маҳсулоти умумӣ дар байни

даромади истеъмоли ва сармоягузори алоқаманд ҳам мебошад. Бояд қайд намуд, ки даромад аз сармоягузори табиатан бо омили вақт алоқаманд мебошад ва чун қоида, бо афзоиши даромадноки, давраи баргардонидан кам мешавад. Ба ибораи дигар муҳлат ва ё ҳадди ақали вақти қобили қабул мустақиман аз сатҳи даромади сармоягузори вобаста аст.

Бояд қайд намуд, ки, нишондиҳандаи омили вақт дар байни дигар нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокии сармоягузори ҷойгоҳи муҳимро ишғол менамояд. Ҳисоб кардан ва ё ба назар гирифтани омили вақт зимни фаъолияти сармоягузори имкон медиҳад, ки сатҳи максималии хароҷоти сармоягузори ва даромад аз сармоягузориҳо муайян карда шавад. Агар ин нишондиҳанда дар сатҳи макроиктисодӣ ҳисоб карда шуда бошад, пас ин маънои дараҷаи баланди инкишофи муносибатҳои иқтисодии ҷамъиятро дорад. Зухуроти ин омил дар комплекси агросаноатӣ бо чунин сабабҳо вобаста мебошад:

– арзи ҳастӣ доштани динамизми нишондиҳандаҳои техника-иктисодии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ. Бахусус хеле муҳим аст, ки тағйиротро дар вақт мавриди тағйир ёфтани ҳаҷм ва сохтори маҳсулоти истеҳсолшаванда, меъёри сарфи ашёи хом, шумораи кадрҳо, давомнокии давраи истеҳсолӣ, меъёрномаҳои инвентаризатсионӣ ва ғайра ба назар гирифта шавад. Инчунин баназаргирии омили вақт дар лоиҳаҳо, ки ба азхудкунии иқтидорҳои ба кор андохташуда сафарбар шуданду масъалаи пай дар пай аз ҷиҳати техника аз нав мусаллаҳ гардондани истеҳсолот ё азхудкунии заминҳои нав пешбинӣ мешавад, низ муҳим мебошад. Арзиши болоравии нишондиҳандаҳо ҳангоми тавлиди иттилооти нав барои марҳалаҳои давраи ҳисобкунӣ ба назар гирифта мешавад;

– хусусияти мавсимии истеҳсол ё фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар тағйирёбии мавсимии ҳаҷми ашёи хоми додашуда, истеҳсоли маҳсулот ё талабот ба онҳо, инчунин бо номуназамии ҳаҷми захираҳо ва

карзҳои дебиторӣ зухур мекунанд. Тағйирёбии мавсимӣ бештар дар давраи ибтидоии ба кор андохтани иқтидорҳои истеҳсолӣ назаррас аст;

– тамоюли фарсудашавии ҷисмонии фондҳои асосӣ, ки ба пастравии умумии ҳосилнокии онҳо ва афзудани ҳаҷми хароҷоти нигоҳ доштан, истифодабарӣ ва таъмири онҳо сабаб мешавад, ҳангоми тартиб додани барномаи истеҳсолӣ, сармоягузорӣ ва муқаррар кардани муҳлатҳои иваз кардани таҷҳизоти асосии технологӣ дар маълумоти ибтидоӣ фарсудашавии ҷисмонӣ бояд ба назар гирифта шавад;

– номуназамӣ ва тағйирёбии нарҳи маҳсулоти истеҳсолшуда ва захираҳо, ки сифати пасту баландшавӣ доранд. Онҳо дар мавриди таъминоти иттилоотии ташаккули лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва арзёбии самаранокии онҳо ба назар гирифта мешавад;

– тағйир ёфтани параметрҳои муҳити беруна (меъёрҳо, андозҳо, бочҳо, аксизҳо, ҳадди ақали музди меҳнат, андоз ва ғайра), ки бевосита ҳангоми таъминоти иттилоотии ташаккули лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва арзёбии самаранокии онҳо ба назар гирифта мешавад;

– андозаи (қафомонии) вақти байни истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ва байни пардохту истеъмоли захираҳо; муҳлатҳои гуногуни хароҷот, натиҷаҳо, дар тамоми давраи татбиқи лоиҳа, на дар як нуқтаи муайяни вақт.

Таъсири омили вақт ба фаъолияти сармоягузорӣ бо роҳи дисконт кардани гардиши пул ба назар гирифта мешавад. Дар мавриди қабули қарор оид ба сармоягузорӣ омилҳои пулиро (таваррум, таваккал ва имконияти истифодаи алтернативии пул) ба назар гирифтани лозим аст. Зеро, ки ҳаҷми пул бо мурури замон нисбат ба лаҳзаи ҷорӣ арзиши дигар дорад. Ин ҷо истифодаи усули ҳисобкунии фоизҳои мураккаб, ки ба муайян кардани маблағи пуле, ки пас аз t сол дар суратҳисоби бонкӣ боқӣ мемонад, имкон медиҳад. Яъне, пасандози ибтидоӣ P воҳиди пулӣ бо меъёри фоизи баробар ба r бошад, пас арзиши ояндаи пасандоз $F(t) = Px(1+r)^t$,

ки дар он $F(t)$ арзиши ояндаи пул дар давраи t ;

P – арзиши ҷории пул (арзиши асли);

r – меъёри фоиз;

t – давомнокии давраи вақт.

Нишондиҳандаи аксии ин формула онро нишон медиҳад, ки имрӯз ба суратхисоб чӣ қадар P воҳиди пулӣ гузошта шавад, то дар давоми t сол бо назардошти фоизҳои мураккаб арзиши он воҳиди $F(t)$ бошад:

$$P = F(t) \frac{1}{(1+r)^t}$$

Ин амал (кам кардани маблағҳои пулии оянда ба лаҳзаи ҳозира) дисконт номида мешавад. [33]

Айни замон бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ таҳдид ба рушди бахши агросаноатии иқтисод ва сифати тулонии азнавсозии сохтори муносибатҳои истеҳсоливу ташкилии он камбудҳои зиёд вучуд доранд. Яке аз онҳо номутобиқати байни низоми идоракунии сармоягузорӣ ва сохтори номуваффақи он ба шароити нави иқтисодӣ мебошад. Ин ҳолат бо он сабабе вучуд дорад, ки дар иқтисоди кишоварзӣ парокандагии ҳоҷагӣҳо ва афзалияти истеҳсолоти хурди майдамоли мушоҳида мешавад ва имкон намедиҳад, ки онҳо дар ташаккули занҷири арзиш иштирок кунанду аз истеҳсолот даромади калон гиранд. Ҳоҷагӣҳои деҳқонӣ ҳамчун намуди маъмултарини истеҳсолгарони маҳсулоти кишоварзӣ дар алоҳидагӣ ҳаҷми ноустувори истеҳсолот доранд, дар онҳо тамоюли зиёд шудани хароҷоти амалиётӣ дар мавриди хариди захираҳои истеҳсолӣ мушоҳида мешавад, зеро таҷрибаи кофӣ дар тадқиқоти маркетинг ва фурӯши маҳсулот доранд. Аз шумораи умумии ҳоҷагӣҳои деҳқонӣ, ки дар шаклҳои интегратсионӣ шомиланд, масалан ба кооператив ҳамагӣ 2 фоизро ташкил медиҳаду ҳалос. [4, с. 4] Дар чунин вазъияте, ки сохтори институтсионалии мувоффиқ барои ташкили ҳамкориҳои судманди корхонаҳои КАС ташаккул наёфтааст, пас тамаркузи захираҳои

сармоягузорӣ ва ташкили фаъолияти сармоягузорию самаранок ғайримкон мебошад.

Бинобар он таҳқиқоти мазкур на танҳо ба масъалаҳои баҳисобгирӣ, назорат ва банақшагирии сармоягузорӣ, балки асосан ба вазифаҳои таъминоти институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ – таъмини ҳамоҳангсозӣ, ташкил ва ҳавасмандгардонии захираҳои мавҷудаи сармоягузорӣ, такмил додани вариантҳои методии арзёбии самаранокӣ онҳо нигаронида шудааст, ки назария ва амалияи идоракунии сармоягузорию ғайр мегардонад. Гузоришҳои дар боло зикршуда ба хулосае меорад, ки ҳар як тамсилаи ташаккули хароҷоти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ ва усулҳои таъмину арзёбии самаранокӣ онҳо бо истифода аз меъёрҳои мавҷуда вазифаҳои одӣ ва мураккаб мебошанд. Зимнан бояд қайд намуд, ки сарфи назар аз мавҷудияти шумораи зиёди ҳуҷҷатҳои стратегиву меъёрӣ, ки тарҳу тамоюли дарозмуддати рушдро ифода мекунад, ҳанӯз системаи ягонаи фаъолияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ вуҷуд надорад.

Дар давраи нави рушди иқтисодии мамлакат ва дар шароити саноатикунонии босуръат таъмини такрористехсолии устувори комплекси агросаноатӣ бо нигоҳ доштани ялпориҳои давраи сармоягузорию он – таъмини ҳаракати беамониати иқтидорҳои сармоя, вазифаи асосӣ мебошад. Дар раванди ташаккул ва инкишофи иқтисодии комплекси агросаноатӣ системаи комили давраи сармоягузорӣ, ки мақсаду хусусияти мушаххаси ба ҳам пайвастании сармоя, меҳнат ва захираҳои заминро инъикос мекунад, мавқеи асосиро ишғол мекунад. Дар доираи муносибати сикл ва ё давраи сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ миқёсҳои функционалиеро ифода мекунад, ки алоқаҳои мутаносиби байни унсурҳои алоҳидаи системаи истеҳсол, бозор, мол таъмин карда мешаванд. Самараи ин падидахоро бештар ғойданок будани захираҳои ташкилӣ – маҷмуи шаклу технологияҳои ташкилӣ таъмин мекунад.

Муносибатҳои институтсионалӣ, ки ба принципҳои муҳимтарин дар самти эҷод намудани шароитҳои зарурии кори самарабахши сармоягузорӣ равона шудааст, ҷоннокгардии фаъолияти сармоягузорию дар комплекси агросаноатӣ мусоидат менамояд. Он имкон медиҳад, ки на танҳо самтҳои идоракунии самараноки иқтидорҳои сармоягузориву истехсолии истифодашаванда ошкор карда шавад, балки аҳаммияти унсурҳои гуногуни сохтори институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ ва инноватсионии комплекси агросаноатӣ, ки ба заминаҳои илмӣ, меъёрӣ, иттилоотӣ, координатсионӣ асос ёфтанд, боло меравад. Инчунин дар муносибатҳои институтсионалӣ тамоюли тағироти сохтори ташкилӣ ва идораи захираҳои сармоягузорӣ, инчунин унсурҳои дахлдори тағйироти табиӣ, заминӣ ва кадрҳои системаи иқтисодии комплекси агросаноатӣ инъикос меёбад.

Сармоягузорӣ, ки худ раванди пайваста ба шаклҳои гуногун табдил додани сармоя мебошад, тақозо менамояд, ки таъсири омилҳои муҳити беруна, дар навбати аввал, омилҳое ба мисли талабот ва арза дар бозори сармоя ба назар гирифта шавад. Тағйирёбии ин омилҳо ба нишондод ва хусусияти сармоягузорӣ таъсири гуногун мерасонанд ва неруи суръати гуногуни ин раванди сармоягузорию муайян мекунанд. Талабот ба захираҳои сармоягузорӣ дар мавриде, ки ҳолати муътадили иқтисодиёт пойдор аст, бо якранг ва ё якхела будани раванди сармоягузорӣ тавсиф мешавад. Яъне ин раванд дар зери таъсири омилҳои классикӣ қарор дошта, маҳдудияти қиммат ва ё бузургии он аз сатҳи нишондиҳандаҳои пулию фондӣ зиёд нест. Инро бо нишондоди математикӣ ба таври зерин ифода кардан мумкин аст:

$$R_v \geq I_{pr} \geq P_{oko}$$

ки дар он R_v – сатҳи даромадноқӣ ҳангоми ҷойгиркунии сармоя дар фаъолияти бонкӣ – амонатҳо;

I_{pr} – даромаднокии сармоягузорию, ки дар раванди маблағгузорӣ фурухта мешавад;

Роко – даромади қоғазҳои қиматноки ба истилоҳ "паноҳгоҳи бехатар" мебошад.

Тағйироти ин нишондодҳо дар натиҷаи тағйирёбии шароити макроиктисодӣ боиси тағйирёбии мувофиқ дар ҳуди раванди сармоягузорӣ гардида, маҷбур месозад, ки ба шароитҳои бавҷудода мутобиқ шавад. Ин аз он сабаб ба амал меояд, ки тағйироти дахлдори талабот ба дороиҳо сармоягузoronро водор месозад, ки абзорҳои баландтар ва камтар хавфноки идоракунии сармояро интихоб кунанд, ки метавонад боиси хуруҷ ва аз бозор берун рафтан, табдили сармоя ба дигар дороиҳо ва дигар фаъолиятҳо гардад. Раванди сармоягузорӣ дар шароити усули бозории муқоисаи талабот ва пешниҳод ба захираҳои молиявӣ бояд ду шарт дошта бошад: якум, мувофиқати объекти сармоягузорӣ ба сохтори талабот ва пешниҳод ба захираҳои молиявӣ, дуюм, идоракунии сармоягузориҳои гузошташуда. Моҳияти сармоягузорӣ аз нигоҳи сармоягузор (соҳиби сармоя) ин даст кашидан ва ба даст овардани фоидаи имрӯз ба номи фоидаи фардо мебошад. Бояд қайд намуд, ки муомилоти ин гуна амалиёт ба пешниҳоди қарз аз ҷониби бонк шабоҳат дорад.

Умуман, ду равиш барои арзёбии самаранокии идоракунии сармоягузорӣ вучуд дорад – пулӣ ва захиравӣ. Бо усули пулӣ натиҷаҳо ва хароҷоти захираҳои сармоягузорӣ дар даромад (ворид) ва хароҷоти (хуруҷи) маблағҳо ифода карда мешаванд. Маҳз ҳамин равиш дар усулҳои муносири арзёбии фаъолият амалӣ карда мешавад. Дар баробари ин усулҳои баҳодихии самаранокӣ, ки дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ амал мекарданд, ба равиши дигар – равиши захиравӣ нигаронида шудаанд. Дар ин ҷо натиҷаҳои лоиҳа аз рӯйи маҳсулоти истеҳсолшуда, хароҷот — аз рӯйи ҳаҷми навъҳои гуногуни захираҳои сарфшуда тавсиф карда шуданд. Аммо хароҷот ва натиҷаҳо бо пул баҳо дода шуда бошанд ҳам, онҳо ҳангоми истеҳсоли маҳсулот (ичрои кор, хизматрасонӣ) гирифташуда ҳисоб карда мешуданд ва хароҷот ҳангоми истеъмоли захираи дахлдор ба

ҳисоб мерафт. Фосилаи вақти байни истехсол ва пардохти фурӯши маҳсулот ба ҳисоб гирифта нашуд.

Фарқи асосии байни равишҳои пулӣ ва захиравӣ дар он аст, ки лаҳзаи ҳисоби хароҷот ва натиҷаҳо мансуб мешаванд. Муносибати пулӣ дар адабиёт одатан бо истифодаи ба истилоҳ «усули кассавӣ» аз ҷониби муҳосибон алоқаманд аст, дар ҳоле ки равиши захиравӣ бо истифодаи «усули ҳисобкунӣ» алоқаманд аст. Аз ин нуқтаи назари «ҳисобгирии муҳосибӣ» ҳарду равиш аз рӯйи усулҳои баҳисобгирии хароҷот ва фоида ва аз ин рӯ, аз рӯйи андоза ва тақсимои онҳо бо мурури замон фарқ мекунад.

Натиҷаҳо, масалан, маҳсулоти истехсолшуда ҳангоми истехсол бо усули захиравии хароҷоти ҳама гуна захираҳо ҳангоми татбиқи онҳо ба назар гирифта мешаванд. Бо усули пулӣ, хароҷоти ҳама гуна захираҳо ҳангоми пардохт ба назар гирифта мешаванд. Ин равиш воридот ва хориҷшавии асосии маблағҳоро дар суратҳисобҳои корхона бо баҳисобгирии даромад ва хароҷоти воқеии корхона нигаронидашуда бевосита ба назар мегирад. Фақат як далели баровардани маҳсулот ба истехсолкунанда танҳо қаноатмандии маънавӣ меорад. Ин ба вазъи молиявии ӯ танҳо вақте таъсир мерасонад, ки пул ба ҳисоби ӯ ҳангоми пардохти маҳсулоти истехсолшуда ворид карда шавад. Ҳамин тавр, муносибати пули диққатро ба масъалаҳои фурӯш ва фурӯши маҳсулоте, ки пештар ҳамчун чизи дуҷумдараҷа ҳисоб мекарданд, талаб мекунад.

Аз тарафи дигар, баъзе намудҳои маҳсулот ва хароҷотро дар системаи ҳозираи нарх арзёбӣ кардан душвор ё номумкин аст. Масалан, партовҳои зарарнок ба атмосфера. Дар муносибати пулӣ, онҳо ба ҳеҷ ваҷҳ ба назар гирифта намешаванд, ба истиснои ҳолатҳое, ки барои онҳо ҷарима пардохта шавад. Дар муносибати захиравӣ онҳо ба назар гирифта шуда, усулҳои махсуси арзёбии арзиши онҳо барои арзёбии зарари ба ҷомеа аз чунин партовҳо истифода мешаванд. Бо усули пулӣ, хароҷотҳо андозҳо ва тарҳҳои пардохтшударо дар бар мегиранд. Дар паси чунин

пардохтҳо ҳаракати захираҳои воқеӣ вуҷуд надорад. Аз ин рӯ, дар муносибати захиравӣ онҳо ба назар гирифта намешаванд, дар ҳоле ки барои корхонаҳо аҳамияти калон доранд. Баръакс, маблағгузорӣ ба лоиҳаи сармоягузорӣ, аз қабili захираҳои ғоиданок (аз ҷониби давлат сармоягузорӣ карда мешавад) дар муносибати пулӣ ба инобат гирифта намешавад (дар ин ҷо танҳо даромад аз фурӯши маъданҳои истихроҷшуда ба назар гирифта мешавад), дар ҳоле ки дар муносибати захиравӣ онҳо бояд ба назар гирифта шавад. Ҳамин тариқ, равиши пулӣ ба арзёбии самаранокии он, ки аз ҷониби иштирокчиёни лоиҳа фарқ мекунад, тамаркуз мекунад, дар ҳоле ки равиши захиравӣ ба арзёбии самаранокии лоиҳа дар маҷмӯъ, бидуни тақсим кардани шумораи иштирокчиёни ба инобат гирифташуда тамаркуз мекунад. Муносибати пулӣ бештар ба корхонаҳои тиҷоратӣ, усули дорои бештар ба назар гирифтани манфиатҳои давлат ва ҷамъият нигаронида шудааст.

Дар айни замон, ҳарду равиш ҳуқуқи мавҷудиятро доранд. Дар марҳалаҳои ибтидоии таҳияи лоиҳа ва ҳангоми асоснок кардани зарурати дастгирии давлатии он баҳо додан ба самаранокии он дар маҷмӯъ дар асоси ғояҳои равиши захиравӣ ва бо назардошти арзёбии арзиши таъсири “ғайрииктисодӣ” тавсия дода мешавад (сарфаи вақти холии аҳоли, ҳаҷми партовҳои зарарнок ва ғайра). Дар марҳалаҳои баъдӣ – барои арзёбии самаранокии иштирок дар лоиҳа, асосан дар асоси равиши пулӣ.

Бояд қайд намуд, ки дар замони муосир баҳодихии самаранокии истифодаи сармоя ва аз ин рӯ, захираҳои сармоягузорӣ боиси дар амалияи иқтисодӣ истифода шудани нишондиҳандаи арзиши иловагии иқтисодӣ (EVA – Economic Value Added) гардид. EVA ғоидаи соф аз фаъолияти истеҳсоли мебошад, ки аз ҳисоби хароҷоти асосӣ кам карда шудааст. Барои ҳисоб кардани ин нишондиҳанда ҳамчун нишондиҳандаи самаранокии идоракунии захираҳои сармоягузории ташкилот истифода бурдани формулаи зерин мувофиқтар аст:

$$EVA = IK(R_I - W_{SK}), \quad (1)$$

Дар он: IK – захираҳои сармоягузорию, ки аз ҳисоби манбаъҳои молиявии худ ташкилот ва қарз гирифташуда тавлид мешаванд, сомонӣ

R_I – даромаднокии захираҳои молиявие, ки барои такрористехсолии васеъ сармоягузорӣ карда мешаванд, коэффитсиент

W_{SK} – арзиши миёнаи вазншудаи фондҳои сармоягузорӣ, коэффитсиент

EVA фоидаи иқтисодии ташкилотро тавсиф мекунад, яъне он миқдори даромади гирифташударо бо назардошти фоидаи аздастрафта, ки дар натиҷаи имконнопазирии сармоягузорӣ дар роҳи алтернативӣ ба вуҷуд меояд, муайян мекунад.

Шарти объективии истифодаи ин тафсири ҳисобкунии арзиши иловагии ин баррасии мустақими ҳаҷми захираҳои сармоягузорӣ вобаста ба нишондиҳандаҳои самаранокии сармоягузорию онҳо мебошад. Тавсифи муқоисавии EVA бо нишондиҳандаҳои арзёбии иқтисодии самаранокии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ бо нишондиҳандаҳои, ки бештар дар дар амал (NPV, MIRR) ва дар хориҷа (ROE, ROI) истифода мешаванд, дар ҷадвали 2.3. оварда шудаанд.

Нишондиҳандаҳои асосие, ки таъсири лоиҳаро дар тамоми давраи татбиқи он тавсиф мекунанд, даромади софӣ дисконтнашуда ва арзиши софӣ ҷорӣ (таъсири интегралӣ дисконтшуда) мебошанд.

Даромади софӣ дисконтнашуда (NDI) даромади софӣ ҷамъшуда (бақияи пули ҳақиқӣ, таъсир) дар тамоми давраи ҳисобдорӣ мебошад. Нишондиҳандаи муҳимтарини самаранокии лоиҳа арзиши ҳозираи ҳолис (NPV, эффекти интегралӣ, арзиши ҳозираи соф, арзиши ҳолиси ҳозира, NPV) – даромади софӣ ҷамъшуда (бақияи пули ҳақиқӣ, таъсир) дар тамоми давраи ҳисобдорӣ мебошад. NPV зиёдатии даромадҳои пулиро нисбат ба хароҷоти умумии лоиҳа мутаносибан бидуни ба назар гирифтани ва ба инобат гирифтани муҳлатҳои онҳо тавсиф мекунад. Бояд ҳангоми ҳисоб кардани NPV нархҳои аз таварум озодкардашуда истифода

шаванд, бинобар ин, таъсири таваррум ва хавф дар меъёри тахфиф инъикос намеёбад. Мутаносибан, меъёри тахфифи истифодашуда ҳадди аксар даромади воқеии роҳҳои алтернативӣ ва дастраси сармоягузорино инъикос мекунад.

Ҷадвали 2.3. - Хусусиятҳои муқоисавии нишондиҳандаҳо барои арзёбии самаранокии захираҳои сармоягузорӣ.

Омилҳо	Нишондиҳандаҳо				
	NPV (IP)	MIRR	ROE	ROI	EVA
Муайян карда мешавад	Барои лоиҳаи мушаххас		Мувофиқи ҳисоботи молиявӣ		Дар асоси фоидаи соф
Мавҷудияти чадвали дақиқи пардохт	Зарур нест		Зарур нест		
Доираи самаранокии сармоягузорӣ	Танҳо барои лоиҳаи мушаххас		Дар ҳудуди корхона, амалиёт, лоиҳаҳо		Барои тамоми корхона
Вобастагӣ аз усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ	Мавҷуд аст				Мавҷуд нест
Самаранокии стратегияи татбиқ	Паст		Миёна	Поён	Баланд

Манбаъ: Ҳаритонов Л.В., Шадоба Е.М., Рулинский В.И., Методы оценки эффективности инвестиционной деятельности предприятий АПК// Международный, научно-исследовательский журнал. – №8 (50). – 2016, Часть 1. – с 89–92

Барои самаранокии лоиҳа зарур ва кофӣ аст, ки NPV он барои бесамарӣ манфӣ бошад, NPV он манфӣ бошад; Бесамар будани лоиҳа имконияти ғойданоктар истифода бурдани дороиҳоро нишон медиҳад. Ҳангоми муқоисаи лоиҳаҳои алтернативӣ, афзалият ба онҳое дода мешавад, ки NPV баландтар доранд.

Даромаднокии сармоягузорӣ бо нишондиҳандаҳои даромаднокӣ ва сатҳи дохилии даромад тавсиф карда мешавад. Индекси даромади хароҷот (CRI) таносуби даромадҳои ҷамъшуда ва хуруҷи пули воқеӣ мебошад. Индекси баргардонидани хароҷот танҳо дар сурати мусбат будани даромади софӣ тахфифнашудаи лоиҳа аз 1 зиёд мешавад. Индекси даромади хароҷоти тахфифшуда (DCYI) таносуби воридоти ҷамъшудаи

тахфифшуда ва хуручи пули воқеъ мебошад. Ин нишондиҳанда аз 1 зиёд мешавад, агар арзиши ҳозираи холис мусбат бошад. Нишондиҳандаи баръакс – таносуби харочоти интегралӣи дисконтшуда ва натиҷаҳои лоиҳаи сармоягузорӣ – харочоти мушаххас номида мешавад. Ба мақсад мувофиқ аст, ки онро ҳангоми муқоиса кардани усулҳои гуногуни ташкилӣ ва технологияи истеҳсоли як маҳсулот истифода бурда, усули аз ҳама самарабахшро барои истифода дар дигар лоиҳаҳои сармоягузорӣ интихоб кунед. Ҳангоми таҳлили самаранокии лоиҳаҳои истеҳсоли баъзе маҳсулоти якхела, ҳангоми ҳисоб кардани харочоти воҳид ҳисобкунаки натуралии натиҷа (истеҳсоли асосӣ) истифода мешавад.

Индекси даромади сармоягузорӣ (ИРИ) ин таносуби бақияи ҷамъшудаи пули ҳақиқӣ ба ҳаҷми ҷамъшудаи маблағгузории асосӣ мебошад, ки 1 маротиба зиёд карда мешавад. Ҳангоми ҳисоб кардани индекс ё тамоми маблағгузории асосӣ дар давраи ҳисобӣ, аз ҷумла сармоягузории такрорӣ аз ғоида, ё фақат маблағгузориҳои ибтидоии асосиро, ки то ба истифода додани объект гузошта шудаанд, ба ҳисоб гирифтани мумкин аст (Ин нишондиҳандаро индекс даромади маблағгузори ибтидоӣ номидан мумкин аст). Индекси ғоидаи тахфифшудаи сармоягузорӣ (IDIK) таносуби бақияи ҷамъшудаи тахфифшудаи пули ҳақиқӣ ба сармоягузориҳои ҷамъшудаи тахфифшуда мебошад, ки ба 1 зиёд шудааст.

Баргардонидани лоиҳа бо муҳлатҳои баргардонидани он, ки бидуни ба назар гирифтани ё бо назардошти тахфиф ҳисоб карда мешавад, тавсиф карда мешавад. Давраи баргардонидани бе тахфиф ("муҳлати баргардонидани оддӣ") ин давомнокии кӯтоҳтарин давраи пас аз он самарайи ҷамъшуда мегардад ва баъдан ғайриманфӣ боқӣ мемонад. Муҳлати баргардонидан аз лаҳзаи дар супориши ҳисобкунии самараноки (аксар вақт аз нуқтаи базавӣ, ё аз лаҳзаи оғози сармоягузорӣ ё аз лаҳзаи ба кор андохтани фондҳои асосии корхонаи таъсисдодашуда) ҳисоб карда мешавад. Мувофиқи мафҳуми дар боло овардашуда, маблағҳои

якдафъаина дар муддати муайян пардохта мешаванд, агар дар ин давра самарайи ҷамъшуда (албатта, бе назардошти худи маблағгузориҳо) аз ҳаҷми маблағгузориҳо зиёд бошад.

Муҳлати баргардонидани дисконтшуда давомнокии кӯтоҳтарин, давраи пас аз он самарайи ҷамъшудаи дисконтшуда (даромади соф) ғайриманфӣ мегардад ва боқӣ мемонад. Ин муҳлат аз ҳамаи лаҳзае, ки давраи баргардонидан бидуни тахфиф ҳисоб карда мешавад, оғоз меёбад.

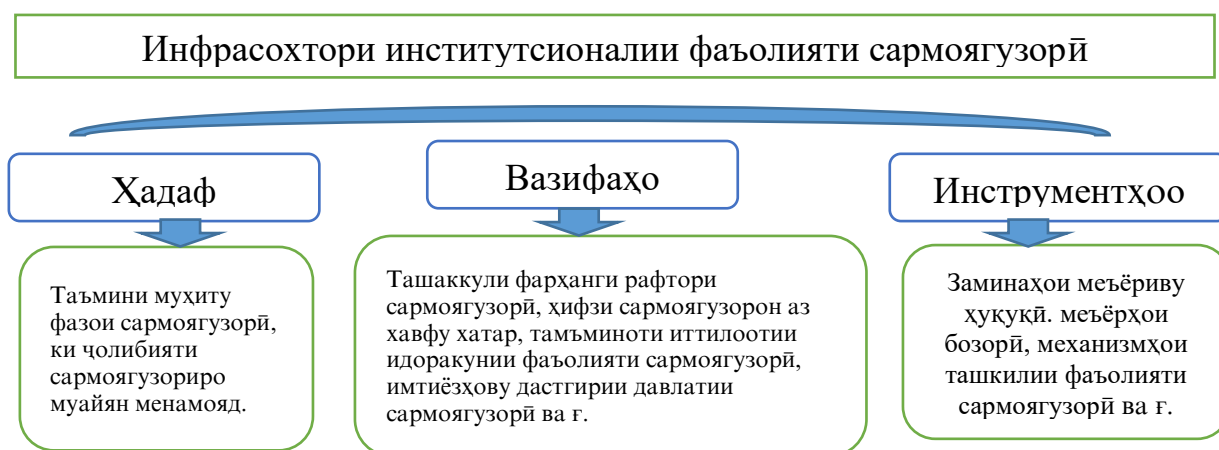
Хусусияти ин нишондиҳандаро тавассути баррасии лоиҳаи сармоягузорӣ бо IRR баробар ба меёри тахфиф дидан осон аст. Чунин лоиҳа дар сарҳади байни лоиҳаҳои муассир ва бесамар қарор дорад ва аз соҳаҳои алтернативӣ ва дастраси сармоягузорӣ бадтар нест. Дар ҳамин ҳол, азбаски NPV дар ин ҳолат ба сифр баробар аст, муҳлати баргардонидан бо назардошти тахфиф ба давраи татбиқи лоиҳа баробар хоҳад шуд. Аз ин рӯ, барои лоиҳае, ки IRR аз меёри тахфиф каме баландтар аст, муҳлати баргардонидан хеле тулонӣ хоҳад буд. Умуман, барои арзёбии самаранокии лоиҳа, муҳлати баргардонидан бо назардошти тахфиф, бояд бо давраи татбиқи сармоягузорӣ – давомнокии давраи ҳисобдорӣ муқоиса карда шавад. Дар хотир доштан муҳим аст, ки давраҳои тулонии бозпардохт сармоягузориҳои эҳтимолиро "тарсонанд", ки аксари онҳо ин хусусияти мушаххаси нишондиҳандаро намефаҳманд.

2.3. Шароити институтсионалии ташаққули ҷолибияту фазои сармоягузорӣ ва баҳодиҳии он дар комплекси агросаноатӣ.

Шароити институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ, умуман фазои сармоягузорию дар комплекси агросаноатӣ сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ муайян менамояд ва он ба ҳайси мафҳуми системавикунанда хизмат менамояд. Ҷолибияти сармоягузорӣ – ин маҷмуи институтҳо, хусусиятҳо, воситаҳо, имкониятҳои гуногун мебошад, ки дар якҷоягӣ талаботи эҳтимолии сармоягузориҳои самаранокро ба

комплекси агросаноатӣ муайян мекунанд. Дар ин рафӣ ва ё уфуқи вақтӣ таҳлил, идоракунӣ ва пешгӯии он хусусияти қорӣ ва ояндабинӣ дорад.

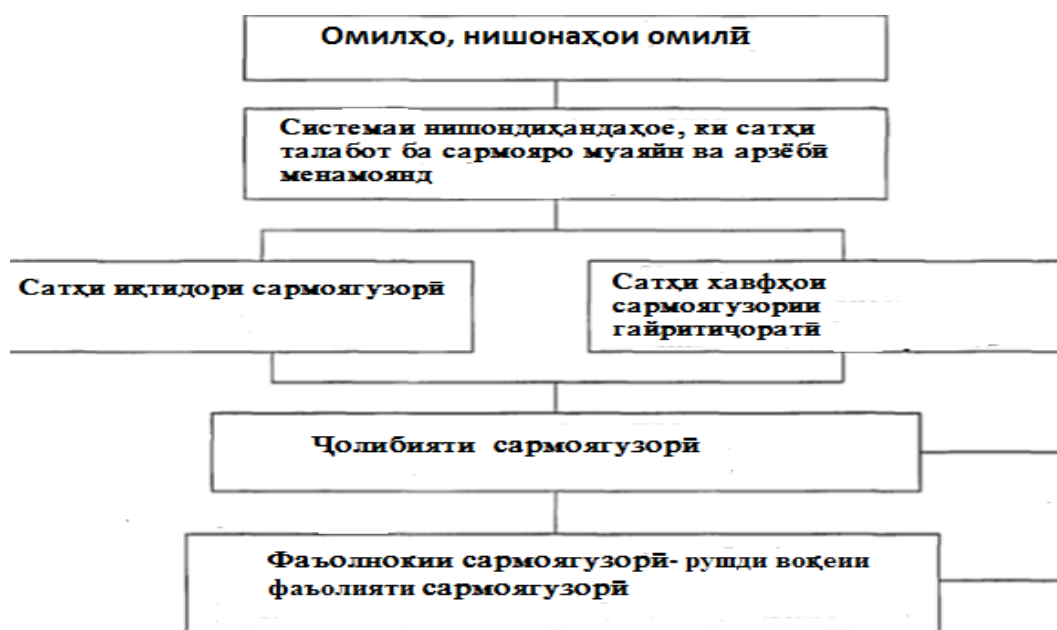
Дар густариш ёфтани сатҳи қолибияти сармоягузорӣ нақши инфрастохтори институтсионалии равандҳои сармоягузорӣ, ки он ҳамчун системаи институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ба ҳам алоқаманд буда, механизмҳои ташаккул, фаъолият ва рушду ҳамохангсозии ҳамкориҳои фаъолияти субъектҳои сармоягузорӣ, ки ба равандҳои сармоягузорӣ таъсири танзимкунанда ва ҳавасмандкунанда мерасонад, ҳеле муҳим ва барҷаста мебошад. Инфрасохтори сармоягузорӣ системаи ҳавасмандгардонӣ ва ҳамохангсозиро ба иҷро мерасонад, ки дар натиҷаи он ҳамкориҳои иштирокдорони муносибати сармоягузорӣ ва сармоягузориён бо муҳити беруна мутобиқ мегарданд, таъмини захираҳо, аз ҷумла намуди захираҳои сармоягузорӣ, манбаъҳои имконпазири пайдо намудани онҳо, самтҳо ва усулҳои ҷамъоварии онҳо сурат мегирад. Бахусус, таъмини меъёриву ҳуқуқӣ ва методӣ, ки қорҷӯба ва фазои мусоиди сармоягузорию дар ташкилу идораи фаъолияти сармоягузорӣ муқаррар мекунанд, нақши заминавӣ дорад. Моҳият ва инфрасохтори институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ, ки қолибияти сармоягузорию муайян менамояд, дар расми 2.5 ифода ёфтааст.

Расми 2.5. Сохтори инфрасохтори институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ.

Сарчашма: Таҳия шудааст дар асоси: Институциональная инфраструктура: сущность и содержание https://studwood.net/1554049/ekonomika/institutsionalnaya_infrastruktura_suschnost_i_soderzhani. Санаи мурочиат 23.212.2024

Омилҳову хусусиятҳои асосии ҷолибияти сармоягузорӣ ва нишондиҳандаҳои ифодакунандаи он барои тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва самтҳои фаъолияти иқтисодӣ умумӣ мебошанд. Ин ҷо дар назар дорем, масалан, ҳаҷми захираҳои сармоягузори дохилии корхонаҳо, ҳолати сифати динамикии даромади ғоида ва ҳаҷми истеҳсолот, ҳиссаи субъектҳои хоҷагидори зиёновар дар шумораи умумии онҳо ва ғайраҳо мебошад. Маҷмуи системавии мафҳумҳое, ки дар тасвираи мутақобила фазои сармоягузори ошкор мекунад, дар расми 2.6. нишон дода шудааст.

Расми 2.6. - Тарҳи алоқамандии мафҳумҳо, ки фазои сармоягузори муайян менамоянд

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Омилҳову шароитҳое ҳастанд, ки хусусиятҳои иловагӣ доранд, яъне танҳо ба як ё якчанд сатҳҳои сохтори иқтисодиёт хос мебошанд. Масалан, тасаввуроти муносибати аҳоли ба ҷараёни ислоҳоти иқтисодӣ, ки дар марҳалаи муайян сурат мегирад, нишондиҳандаи омилӣ аст, ки на танҳо ба сатҳи макроиқтисоди ва минтақавӣ таъсир мерасонад, балки дар комплекси агросаноатии сатҳҳои гуногун низ таъсирбахш мебошад. Масалан, тағйирдиҳии меёри бозтамвил аз тарафи Бонки миллӣ,

табодули системаи андоз, меъёрҳои андоз ва ғайраҳо бешубҳа ба сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ таъсир мерасонанд. Дар ифодаи миқдорӣ метавон ду ҷузъи сатҳи ҷолибияти сармоягузорию ҷудо намуд: сатҳи иқтидорӣ, имконпазирии сармоягузорӣ ва сатҳи хавфҳои сармоягузорӣ.

Ҷолибияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ вобаста ба шакли фаъолияти сармоягузорӣ ва самтҳои он муайяну мушаххас мебошад. Ҷузъи муҳим ва ё самту рушди воқеии фаъолияти сармоягузорӣ дар шакли маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ, ки ба таҷдиди заминаҳои техникӣ технологияи истеҳсолот равона шудааст, мебошад. Пайваста бо ин шакл тавсифи ҷолибияти сармоягузорӣ ранги дигар мегирад.

Алоқамандии миёни ҷалби сармоягузорӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ дар ҳар як сатҳи сохторӣ ва самтҳо хусусияти мутақобила дорад: агар ҷолибияти сармоягузорӣ сифати омили ҷамъбастанданда дошта (тағйирёбандаи мустақил) бошад, пас фаъолияти сармоягузорӣ хусусияти вобастагӣ аз онро дорад, яъне дорои сифати натиҷавӣ (тағйирёбандаи вобаста) мебошад.

Расми 2.7. - Сохтори фазои сармоягузорӣ ва омилҳои ташкилдихандаи он

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, фаъолияти сармоягузорӣ дар муҳити институтсионалӣ ва фазои сармоягузорӣ маҷмуи ҷолибияти сармоягузорию ташкил медиҳад. Омилҳое, ки фазои сармоягузорию ташаккул медиҳанд, дар расми 2.7. нишон дода шудаанд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ таҷдид, ташаккул ва рушди иқтидори сармоягузорӣ бояд дар заминаи устувори институтсионаливу методологӣ амалӣ карда шавад. Бинобар ин ба тавсифи моҳият ва мазмуни иқтисодии он таваҷҷуҳ медиҳем. Зери мафҳуми “иқтидор” одатан маҷмуи маблағҳо ва имкониятҳои мавҷудаи низоми иқтисодии соҳаро дар назар доранд. Илова бар ин истилоҳи «иқтидор»-ро ба маънои мавҷудияти дар ҷавҳар имконияти пинҳон ва ё зохирнашуда низ тавсиф медиҳанд.

Ба ақидаи олимони рус А.М. Марголин ва А.Я. Быстрыков, «иқтидори сармоягузорӣ маҷмуи муайяни захираҳои сармоягузорӣ мебошад, ки имкон медиҳад ҳангоми истифодаи онҳо самарани синергетика ба даст оварда шавад (синергетика аз юнонӣ «synergeia» гирифта шуда, маънои ҳамкорӣ, иттиҳодно дорад, ки имкон медиҳад самарани калон аз таъсири мутақобилаи омилҳои гуногун гирифта шавад, ки аз маҷмуи самарани ҳар як омил алоҳида зиёд аст)». [59, с. 18] Ба андешаи мо иқтидори сармоягузорӣ, аниқтараш иқтидори сармоягунҷоиши системаи иқтисодии мушаххас, маҷмуи шароитҳои объективии сармоягузорӣ, ки аз сатҳи мавҷудият ва гуногунии соҳаҳову объектҳои сармоягузорӣ ва нерумандии иқтисодӣ вобаста мебошанд.

Метавон бо дарназардошти нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ вобаста ба таъмин будани он бо захираҳои инвеститсионӣ ва ё омилҳои истеҳсолӣ (захираҳои табиӣ, қувваи корӣ, фондҳои асосӣ, инфрасохтор ва ғайра) ва динамикаи талаботи истеъмолии аҳоли иқтидори сармоягузории комплекси агросаноатиро тавсия дод. Дар ин ҷода, чуноне ки дар параграфи якуми ин боб қайд намуда будем, комплекси сармоягузорӣ ҳамчун институти муҳимми рушд баромад менамояд. Ин институт маҷмуи сохторҳои ташкилӣ, меъёрҳо, технологияҳо, захираҳои

инсонӣ, усулҳо, механизмҳо ва воситаҳоест, ки сатҳи фаъолгардии ҷалби сармоя ва ё ҷолибияти онро баланд бардошта, ба суръатгирии раванди коркарду татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Ҳамин тариқ, комплекси сармоягузории комплекси агросаноатӣ дар худ ҳамаи унсурҳои бо ҳам алоқаманди дар боло тавсифшуда, ки дар ҳудуди муайян ҷойгир ва фаъолият мекунанд, дар бар мегирад ва ба зухури самарани системавию синеретикии фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Самтҳои асосии стратегияи рушд ва хусусиятҳои фаъолияти корхонаҳои КАС-ро дар шароити муосир самаранокии раванди ташаккул, фаъолият ва рушди комплекси сармоягузории КАС, пеш аз ҳама, ба арзёбиву идоракунии самараноки ҳамон ҷузъҳои бунёди муайян мекунанд.

Баҳогузории самараноки институтҳои комплекси сармоягузорӣ дар пояи коркарду интиҳоби меъёрҳои асосӣ, ки ҳамчун аломатҳои таснифоти гуногун истифода мешаванд, амалӣ карда мешаванд. Ба ин меъёрҳо метавон дохил намуд:

- мавҷудият ва тамаркузи захираҳои инсонии (меҳнатӣ) босифат дар ин комплекс;
- таъмини таҷдиди заминаҳои техникаву технологӣ, базаи моддию техникаӣ, иваз намудани фондҳои асосӣ бо навъҳои муосир. Техникаву технологияи навини истеҳсолӣ, ки таъбодули индустриаликунонии КАС-ро суръат мебахшад;
- таъмини алоқамандии ҷараёни сармоягузорӣ ва инноватсия дар комплекси агросаноатӣ;
- таъмини рушди соҳаҳои иҷтимоӣ ва инфрасохтории онҳо, ки ба рушди сармояи инсонӣ мусоидат менамояд;
- афзоиш додани ҳиссаи маҷмуи сармоягузории КАС ва аз ҷиҳати ҳудуд ва ҳаҷми истеҳсолот дар тамоми комплекси сармоягузории иқтисодии мамлакат;

– дараҷаи устуворию амнияти иқтисодӣ, эътимоднокии фаъолияти корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва ғайра.

Вобаста бо ҳамин гуна зухуроти бунёдӣ дар марҳалаи нави рушди мамлакат, муҳиммияти баланд бардоштани сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ меафзояд. Ба ҷолибияти сармоягузорӣ шумораи бисёри омилҳо, аниқтараш шумораи бемахдуди омилҳои ҷузъӣ таъсир мерасонад, ки муайян намудани сатҳи таъсири онҳо барои ташкили идораи самараноки фаъолияти сармоягузорӣ, қарорҳои идоракунии зарур мебошад. Иқтисодчиён, таҳлилу таҳиягарони муносибатҳои методӣ доир ба тавсифу арзёбии сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ маҷмуи хеле бисёри омилҳоро пешниҳод мекунанд, ки барои таҳқиқи онҳо дастрасии маълумоти оморӣ маҳдуд мебошад.

Умуман, имконият ва ё ҳаҷми маблағи захираҳои молиявие, ки барои иҷрои фаъолияти сармоягузорӣ чудо карда мешаванд, ба ҳайси маҳдудкунандаи табиӣ баромад менамоянд. Дар мавриди муайян кардани рейтинги сармоягузорӣ нишондиҳандаҳои хеле бисёр истифода мешавад. Ба назари мо барои арзёбии ҷолибияти сармоягузорию иқтисодиёти соҳаҳои комплекси агросаноати ҳамон усулҳоеро истифода бурдан зарур аст, ки ба воқеияти замони муосир мутобиқ бошад. Масалан, методҳои ҳисобкунии индекси сармоягузорӣ ва рейтингҳои он дар комплекси агросаноатии минтақаҳои мамлакат, истифодаи усулҳои мониторинги иқлими иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои аграрии мамлакат, соҳаҳои КАС ва ғайра ба мақсад мувофиқ мебошад. Умуман усулҳои таҳқиқоти муносири фаъолияти сармоягузорию метавон аз ду мавқеъ баррасӣ намуд: аз нуқтаи назари масъалаҳои сармоягузорӣ; аз нуқтаи назари соҳашиносиву минтақашиносӣ.

Таҳияи системаи таҳлил ва арзёбии фазои сармоягузорию комплекси агросаноатӣ зарурати ҳисоб кардани нишондиҳандаи интегралӣ баҳодихии рушди сармоягузорӣ, ҳамчун асоси қабули қарорҳои идоракунии, дар самтҳои амалии зерин муҳим мебошад:

– коркарди стратегия ва барномаҳои рушди комплекси агросаноатӣ дар пояи таҳиву татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори сифати стратегидошта;

– муайян намудани типология ва рейтинги комплексҳои агросаноатии минтақавӣ аз нуктаи назари иқтисодии захираҳои сармоягузорӣ ва дигар имкониятҳои онҳо;

– ошкор намудани рушди номунавзҳои комплекси агросаноатии минтақа, ки дар таносуби эҳтиёҷот ва имкониятҳои сармоягузори он ифода меёбад;

– таҳкими сиёсати (барномаҳои) давлатии сармоягузорӣ ва фароҳам овардани шароит барои таъмини рушди устувори комплекси агросаноатӣ;

– муайян намудани сохтори миқдориву сифатии системаи агросаноатии минтақаҳои мамлакат аз нуктаи назари таносуби оптималии унсурҳои таркибӣ ва муносибатҳои байни онҳо.

Барои арзёбии ҷолибияти фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС меъёрҳои гуногун истифода мешаванд, ки онҳоро метавон ба гурӯҳҳои шартии зерин ҷудо намуд:

– ҷолибияти тиҷоратӣ;

– дараҷаву нуруи рақобатпазирӣ, истифодаи афзорҳои дурнамои менеҷмент ва маркетинг;

– муайян кардани меъёрҳои гуногуни сармоягузорӣ ва иртиботи байниҳамдигарии онҳо.

Ҳарчанд дар адабиёти иқтисодӣ гуногунрангиву мухталифият дар муносибатҳои методӣ ба масъалаҳои арзёбии истифодаи ҷолибияти сармоягузорӣ барои баланд бардоштани фаъолнокии равандҳои сармоягузорӣ вуҷуд дошта бошад ҳам, аммо муҳиммияти онҳо дар он аст, ки таҳқиқгар вобаста ба самтҳои таҳқиқоти худ муносибатҳои методии мувофиқро интихоб менамояд. Умуман, муносибатҳои методиву меъёрҳои арзёбии ҷолибияти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ метавон ба се гурӯҳ ҷудо намуд, ки онҳо дар ҷадвали 2.4 нишон дода шудаанд.

**Чадвали 2.4. - Муносибатҳои методиву меъёрҳои арзёбии
ҷолибияти комплекси агросаноатӣ барои фаъолияти сармоягузорӣ.**

Муносибатҳо	Тавсифи фишурда
Фишурда, умумӣ	Арзёбии динамикаи маҷмуи маҳсулоти КАС, маслан маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ, таносуби андӯхту истеъмол, раванди хусусигардонӣ, ҳолати танзими меъёриву ҳукукии фаъолияти сармоягузорӣ, рушди бозорҳои сармояи мухталиф ва ғ.
Омилӣ	Баҳогузориҳои омилҳои, ки ба фазои сармоягузорӣ таъсир мерасонанд: макроиқтисодӣ, табиӣ-захиравӣ, молиявӣ-қарзӣ, институтсионаливу инфрасохторӣ, илмиву техникӣ ва инноватсионӣ, кадрӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, ташкиливу идоракунии, муҳити бозорӣ ва ғ.
Омилӣ-хавфӣ	Арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ ба соҳа дар муқоиса бо сатҳи хавфу хатар, ки дар объекти сармоягузорӣ мавҷуд аст. Нишондиҳандаҳо: таносуби иқтисодии сармоягузорӣ ва хавфи сармоягузорӣ; таносуби хавфи сармоягузорӣ ва иқтисодии иҷтимоиву иқтисодии соҳа.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ба сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ омилҳои хавф, ки ҷузъҳои онро иқтисодии сармоягузорӣ ва хавфҳои сармоягузорӣ ташкил медиҳад, таъсирбахштар мебошад. Ба андешаи бархе аз муаллифони (А.Бакитжанов, С.Филин) муносибати омилҳои хавф ва ё риск дар диалектикаи иқтисодӣ ва хавф ба ҳамдигар муҳолифанд, ки барои сармоягузорӣ эҳтимоли мушкилтарин муаммо ба ҳисоб меравад. [95, с. 78]

Омилҳои хавф хусусияти ғайрирасмии фазои сармоягузорӣ ва иқтисодии сармоягузорию муайян менамояд. Дар тамсилаҳои моделҳои омилӣ ва омилӣ-хавфӣ дар мавриди арзёбии фазои сармоягузорӣ аз инструменти рӣзӣ, аниқтараш аз инструментҳои назарияи эҳтимоли истифода мешавад. Татбиқи он дар ниҳояти қор барои сохтани гурӯҳҳо ва ё гурӯҳбандии (ранжировкаи) қорхонаҳои комплекси агросаноатӣ вобаста ба дараҷаи мусоид будани фазои сармоягузорӣ мусоидат менамояд.

Сатҳи сифати татбиқи сиёсати сармоягузорӣ интенсификатсияи фаъолияти сармоягузорию дар комплекси агросаноатӣ муайян мекунад. Фаъолияти босуботи ҳар як низоми иқтисодӣ ва истифодаи самараноки иқтисодии он аз рушди он вобаста аст, ки натиҷаи татбиқи сиёсати иқтисодӣ мебошад. Яъне, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки институтҳои

хокимияти давлатии сатҳҳои гуногун захирахоро метавонанд ба соҳаҳои афзалиятнок равона кунанд. Ин амал фазои сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ, хусусият ва ё тамоюли ташаккули маҷмуи шароитҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ, табиӣ, экологӣ, сиёсӣ ва дигар шароитҳоро, ки ҳаҷм ва суръати ҷалби сармояро метезонад, муайян менамояд.

Типологиякунонии комплекси агросаноатӣ аз рӯйи ташаккули сохтори институтсионаливу ифрасохториҳои фаъолияти сармоягузорӣ, фазои сармоягузорӣ дар координатҳои «ҷолибияти сармоягузорӣ – фаъолнокии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ» асос ёфтааст. Пас метавон таъкид намуд, ки ҷолибияти сармоягузорӣ ҷузъи аввал, объективӣ ё додашудаи фазои сармоягузориҳои комплекси агросаноатӣ мебошад; ҷузъи дуюми субъективии онро фаъолияти сармоягузорӣ ташкил медиҳад. Дар асоси ин муносибати методӣ, ба назари мо, истифодаи системаи зерини арзёбии фазои сармоягузориҳои комплекси агросаноатии сатҳҳои гуногун, дақиқу мақсаднок мебошад:

- андозаи ҷолибияти сармоягузорӣ;
- баҳогузориҳои фаъолияти сармоягузорӣ;
- баҳогузориҳои босамари истифодаи ҷолибияти сармоягузорӣ (таносуби ҷолибияти сармоягузорӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ).

Ҷолибияти сармоягузорӣ хусусияти бисёрҷониба дорад, бинобар он андозагириҳои онро метавон дар шакли нишондиҳандаи интегралӣ, ки таъсири маҷмуии омилҳои иқтисодии сармоягузорӣ ва ҳам хавфҳои сармоягузориҳо ҷамъбаस्त мекунад, ифода намуд. Нишондиҳандаи интегралӣ нишондиҳандаи миёнаи дарозмуддати дученака мебошад, яъне ду нишондиҳандаи хусусиро муттаҳид мекунад; андозаи он ба ҳар нафар коргарони комплекси агросаноатӣ ва суръати фаъолияти сармоягузорӣ дар тури якчанд сол, рост меояд.

Дар айни замон хусусияти навоваронаи рушди КАС, яъне таҷдиди инноватсионии он, роҳи асосии рушди устувор мебошад. Ин кор ҷалб намудани захирахҳои калони сармоягузориҳо талаб мекунад. Дар шароити

муосири рушди КАС имкониятҳои бузурги ҷалби сармоя дар мисоли нархи пасти иҷораи замин, қувваи кории арзон, ҳаҷми зиёди ашёи хоми хушсифат ва нисбатан арзони кишоварзӣ, шароити мусоиди экологӣ ва ғайра вучуд доранд. Амалисозии технологияҳои навини истеҳсолӣ дар КАС метавонад арзиши истеҳсолиро хеле баланд бардорад, хароҷоти истеҳсолкунандагони кишоварзиро кам кунад ва ба сармоягузор дараҷаи қобили қабули ғоидаро пешниҳод намояд. Ба зами ин ҷалб намудани сармоягузори имконият медиҳад, ки доираи фарохи мушкилоти иҷтимоӣ дар манотиқи деҳот ҳалли худро пайдо намояд.

Омилҳои таҳдидии зеринро метавон зимни муайян кардани хавфи хатарҳои равандаҳои таҷдиди заминаҳои моддиву техникии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, алалхусус соҳаи кишоварзӣ ҷудо намуд:

- зиёновар будани аксари корхонаҳои кишоварзӣ;
- сатҳи пасти даромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ;
- хусусияти дарозмуддати сармоягузори;
- ноустувории молиявии хоҷагиҳо;
- таваҷҷуҳи номуносиби кормандон ва роҳбарияти корхонаҳои кишоварзӣ ба соҳа, ноустувории захираҳои кадрӣ;
- ғайолияти нокифояи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар таҳияи барномаҳои сармоягузори;
- даромади мавсимии истеҳсолот;
- вобастагӣ аз шароити табиӣ ва иқлимӣ;
- нокифоя будани заминаҳои меъёриро ҳуқуқӣ дар соҳаи суғуртаи истеҳсолоти кишоварзӣ;
- мавҷудияти мушкилот дар соҳаи қонунгузории замин;
- сатҳи хеле пасти системаи огоҳкунии пешакӣ ва воқуниш ба ҳолатҳои ғавқулдда дар соҳаи кишоварзӣ, инчунин ҷавобгӯ набудани системаи огоҳӣ оид ба муҳлатҳои оптималии ғайолиятҳои кишоварзӣ ба талаботи кишоварзии устувор, махсусан дар шароити тағйирёбии иқлим.

Дехқонон ахбороти агрометеорологиро намегиранд, дар бораи ходисаҳои ғавқулдда, аз ҷумла ҳашароти зараррасон сари вақт огоҳ намешаванд. Тибқи ҳисобҳои Созмони ғизо ва кишоварзии СММ (ҶАО), ҳаҷми умумии ҳисороти солонаи малах дар Тоҷикистон аз 10 то 15 миллион доллари амрикоиро ташкил медиҳад”. [4, с. 5] Бо ҷамъбасти ин омилҳои дар боло зикршуда, метавон ба ҳулосае омад, ки муайян кардани ҷолибияти сармоягузорию корхонаҳои агросаноатӣ дар заминаи арзёбии хатарҳои равандҳои модернизатсияи комплекси агросаноатӣ қарор мегирад.

Ҷаъолияти молиявию иқтисодии корхонаҳои комплекси агросаноатиро баҳо дода, метавон аз рӯйи дараҷаи ҷолибияти сармоягузорӣ онҳоро гурӯҳбандӣ намуд. Азбаски ҷолибияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои КАС нисбатан паст, мебошад, бинобар он мо ба арзёбии сатҳи ҷолибияти хоҷагҳои деҳқонӣ таваҷҷуҳ намудем. Мо хоҷагҳои деҳқонии ноҳияи Кӯшонӣни вилояти Хатлонро мавриди таҳлил қарор дода, сатҳи ҷолибияти сармоягузорию онҳоро баҳо додем. Барои ин кор мо методи гурӯҳбандиро аз рӯйи меъёри даромаднокии ҷаъолияти истехсоливу хоҷагидориашон истифода намудем. Мо ҳамон хоҷагӣҳоро интиҳоб намудем, ки сатҳи даромаднокиашон аз 20% паст намебошад. (ҷадвали 2.5.) Ба гурӯҳи якум хоҷагҳои деҳқонии ноҳияи Кӯшонӣн, ки сатҳи даромаднокиашон то 35% мебошанд, 15 хоҷагии деҳқониро ташкил дод, ки сатҳи ҷолибияти сармоягузорию баландро доранд. Аз ин вазъият ҳиссаи баланди сармоягузориҳои худӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хоҷагҳои деҳқонии ноҳия, ки беш аз 59,4 Ҷоизро ташкил додааст. Ҳиссаи сармоягузориҳои қарзии ҷалбшуда дар ҳаҷми умумии қарзҳо ба хоҷагҳои деҳқонии ноҳия низ дар ин гурӯҳ хеле баланд мебошад, ин нишондиҳанда 77,3 Ҷоизро ташкил додааст, пас ташкилотҳои қарзӣ ва дигар сармоягузoron барои гузоштани сармоя ба ин хоҷагӣҳо ҳавасманд мебошанд.

Чадвали 2.5. - Гурӯҳи хоҷагиҳои пахтакор дар вилояти Хатлон дар сатҳи ҷалби сармоягузорӣ.

Нишондиҳандаҳо	Гурӯҳи якум, сатҳи даромаднокӣ то 35%	Гурӯҳи дуюм сатҳи даромаднокӣ то 25%	Гурӯҳи сеюм, сатҳи даромаднокӣ ба ҳисоби миёна 15%
Шумораи хоҷагиҳои фермерӣ дар гурӯҳ	15	34	42
Ҳиссаи фоидаи хоҷагиҳо дар фоидаи умумии тамоми хоҷагиҳои деҳқонии ноҳия	38,3	42,3	19,4
Намудҳои устувории молиявӣ	1	2	3
Ҳиссаи сармоягузориҳои худӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хоҷагиҳои деҳқонии ноҳия	59,4	35,3	5,3
Ҳиссаи сармоягузориҳои қарзии ҷалбшуда дар ҳаҷми умумии қарзҳо ба хоҷагиҳои деҳқонии ноҳия	77,3	18,1	4,6
Сатҳи хавфу хатарҳои сармоягузорӣ	Паст	Миёна	Баланд

Сарчашма: Таҳия карда шудааст: Дар асоси ҳисоботи Ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонии н.Кӯшонӣёни вилояти Хатлон, соли 2023

Аммо нуфузи чунин хоҷагиҳо хеле кам мебошад ва дар маҷмӯи хоҷагиҳои таҳлилшуда ҳамагӣ 16 фоизро ташкил медиҳаду ҳалос. Метавон гуфт, ки чунин ҳолат дар тамоми хоҷагиҳои деҳқонии вилоят ҳос аст, ки сабаби умумии сатҳи пасти ҷолибияти сармоягузорию дар баҳши иқтисоди кишоварзӣ ташкил медиҳанд. Гурӯҳи дуюми хоҷагиҳо, ки аз 34 хоҷагиҳои деҳқонӣ иборат аст, дар сатҳи дуюм аз ҷиҳати ҷолибияти сармоягузорӣ қарор доранд, зеро сатҳи даромаднокиашон ба фоизи қарзҳои бонкӣ баробар аст. Дар мавриди ҷалби қарзҳои ғайримтиёзнок фоидаи иқтисодӣ гирифта наметвонанд. Гурӯҳи сеюми хоҷагиҳо дар вазъияти хавфу хатар қарор доранд, ки андешидани тадбирҳои заруриро талаб менамояд.

Ҷиҳати баландбардории ҷолибияти сармоягузорию хоҷагиҳо ва кам кардани хатарҳо дар фаъолияти сармоягузорию КАС бояд ба самтҳои зерин таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад:

– бехтар намудани сифати молиявии корхонаҳои кишоварзӣ: азнавсозии қарзҳо, интегратсия, махсусгардонӣ, диверсификатсияи истеҳсолот, дастгирии давлат ва ғайра;

– ҳавасмандӣ ба баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузорию кормандон ва идоракунии корхонаҳо;

– пурзӯр намудани фаъолияти роҳбарони мақомоти маҳаллии иҷроӣ давлатӣ оид ба ҷалби сармоягузорию хориҷӣ ва ворид намудани хоҷагиҳои минтақа ба барномаҳои давлатии сармоягузорӣ, таҳияи барномаҳои сармоягузорӣ, дастгирии хоҷагиҳо дар ташаккули манбаҳои сармоягузорию асосӣ.

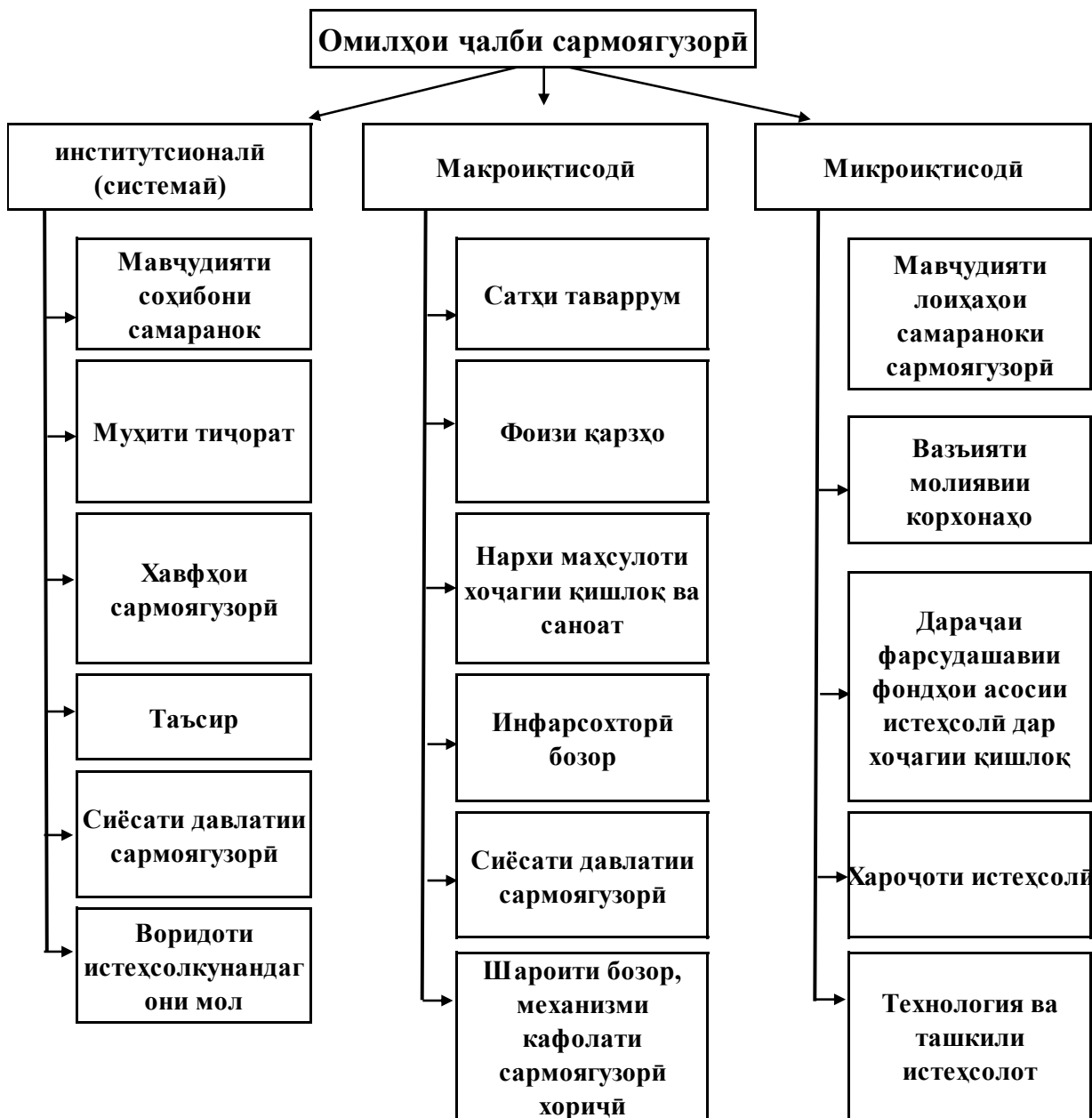
Ҳолибияти сармоягузорию комплекси агросаноатӣ таҳти таъсири омилҳои зиёд ташаккул меёбад (расми 2.8.).

Шарти зарурии ҳолибияти сармоягузорию корхонаи КАС даромади баланди сармояи саҳомии он мебошад, ки бояд аз меъёри ҳадди ниҳии он зиёд бошад, дар сурати бартараф намудани он сармоягузорию эҳтимоли дар бораи маблағгузорию фаъолияти иқтисодӣ қарорҳои мусбат қабул мекунад. Корхонаҳо бояд барои ба даст овардани фоида кӯшиш намояд, зеро навсозии истеҳсолот водор мекунад, то даромади минбаъда афзоиш ёбад. Бозгашти сармоя ҳолибияти идоракунии корхонаро барои таъмини идоракунии самараноки молиявии корхона нишон медиҳад.

Ба самаранокии сармоягузорӣ, бешубҳа, ҳарҷоти ҷалбшуда таъсир мерасонад. Ҳаҷми захираҳои ҷалбшуда натиҷаи фаъолияти ҳадамоти молиявии корхона мебошад. Шакл ва усулҳои қарзгирӣ аз рӯйи муҳлати бозори молиявии миллӣ муайян карда мешавад, ки воқитаҳои он аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ барои ҷалби маблағгузорию иловагӣ бо дараҷаҳои гуногуни самаранокӣ истифода мешаванд.

Ҷараёни молиявии захираҳои ҷалбшуда ба сохтори умумии маблағгузорию раванди такрористеҳсолкунӣ таъсир мерасонад, онро суст ё метезонад. Афзоиши суръати гардиши сармоя, бо дарназардошти ҳама чизҳои дигар, талаботи корхонаро ба сармоягузорию иловагӣ кам карда,

имкон медиҳад, ки сохтори сармоя беҳсозӣ карда, барои идора кардани захираҳои молиявӣ дар ҳолати тағйир ёфтани шароити бозор фазои мусоид фароҳам оварда шавад.

Расми. 2.8. - Омилҳои ҷалби сармоягузории комплекси агросаноатӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Зарурияти идоракунии захираҳои молиявӣ бояд аз он иборат бошад, ки суръати афзоиши даромади пулӣ аз афзоиши сармояи умумии корхона бо нигоҳ доштани сохтори беҳсозии он зиёд бошад. Агар ҳиссаи сармояи

чалбшуда бо суръати тезтар афзоиш ёбад, пас вобастагии афзояндаи корхона аз маблағгузории беруна ба баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории он мусоидат намекунад. Дар натиҷа самараи кори молиявӣ дар корхона паст шуда, шароити бо пул таъмин кардани фаъолияти хоҷагӣ бад гашта, роҳбарони корхонаро водор месозад, ки барои ислоҳ намудани вазъият чораҳои муайян андешанд. Аксар вақт мушкилоти сармоягузорӣ дар назди вазифаҳои иқтисодии таъмини захираҳои раванди такрористехсолӣ пинҳон мешавад, ки афзалияти мутлақ буда, дарки вазъияти дар корхона бавучудомадаро дар ягонагии диалектикий ҷузъҳои иқтисодӣ ва молиявии он душвор мегардонад. Равшан аст, ки самаранокии идоракунии молиявии корхонаро метавон ба таври микдорӣ чен кард, ки он детерминизми саҳти омилҳои ба кори молиявӣ таъсиркунандаро дар назар дорад. Аммо танзимои шароити маблағгузории фаъолияти иқтисодӣ ва шароити раванди такрористехсолкунӣ пайваста дигаргун гашта, арзёбии сифати кори молиявӣ афзалтар мешавад.

Ҷолибияти сармоягузории корхона аз сатҳи даромади сармояи гузошташуда вобаста аст, ки набояд бо ғоидаи истифодаи сармояи худӣ иваз карда шавад. Ғоидаи сармояи худӣ аз рӯйи маблағи пуле, ки ба соҳибони корхона ҳамчун дивидендҳо ё даромади саҳҳомӣ дода мешавад, муайян карда мешавад. Шакли пардохтро шакли ташкилию ҳуқуқии корхона муайян мекунад: ҷамъияти саҳҳомӣ ба саҳмдорон дивидендҳо медиҳад ва ҷамъияти тичоратӣ даромади саҳмияҳоро дар асоси саҳми ҳар як иштирокчӣ медиҳад. Бозгашти сармояи саҳҳомӣ ба таври объективӣ муайян карда мешавад, ҳама маълумоти зарурӣ озод дастрас аст, ки ин барои сармоягузoron махсусан муҳим аст. Бо харидани саҳмияҳо, сармоягузор дар тартиби равшани ба даст овардани даромад иштирок мекунад. Дар мавриди ширкати тичоратӣ, аксар вақт пардохтҳои даромади муштарак вучуд надоранд ва ҳадафҳои сармоягузорӣ норавшан мешаванд. Агар аз сармоягузорӣ даромад набошад, пас даромаднокии

онҳоро ҳисоб кардан ғайриимкон аст. Чунин тахмин кардан бамаврид аст, ки соҳибони корхонаҳои тиҷоратӣ баробари директори корхонаҳо буданашон дар шакли музди меҳнат ва мукофотпулӣ даромад мегиранд. Музди меҳнат як унсури арзиш буда, ва системаи мукофотпулӣ механизми тақсимои фоидаи софро пурра иваз мекунад. Аз ин рӯ, барои сармоягузориҳои хориҷӣ вазъи мавҷуда ба ҳеҷ вачҳ онҳоро водор намекунад, ки дар бораи сармоягузориҳои захираҳои молиявӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт тасмим гиранд. Пешниҳод кардани пардохтҳои ҳисса, қисман бо онҳо иваз кардани музди меҳнате, ки соҳибони корхонаҳо мегиранд ва дар айни замон ҳамчун роҳбари корхона баромад мекунанд, оқилона мебуд.

Бо дарназардошти он ки фоида мувофиқи сохтори иштироки саҳҳомӣ дар сармояи оинномавӣ тақсим карда мешавад, ҷолибияти сармоягузориҳои корхона маҳз аз рӯйи даромаднокии 1 сомонӣ сармояи оинномавӣ муайян карда мешавад. Барои сармоягузориҳои хориҷӣ сатҳи даромаднокӣ, ба даст овардани ҳисса дар сармояи оинномавӣ муҳим аст, ки бо имкониятҳои алтернативии истифодаи захираҳои сармоягузорӣ муқоиса карда мешавад. Ба даст овардани ҳисса дар сармояи оинномавӣ имкон медиҳад, ки дар тақсими фоидаи корхона ба таври қонунӣ иштирок кунад ва қарор дар бораи ворид шудан ба сармояи оинномавӣ аз сатҳи даромади сармоягузорӣ ва бехатарии онҳо вобаста аст.

Дар иқтисодиёти муосир ду ҳадафро барои ҷалби маблағгузориҳои иловагӣ ҷудо кардан мумкин аст: нигоҳ доштани системаи мавҷудаи идоракунии ё ташаккули шакли комилан нави идоракунии, вақте ки барои бартараф кардани камбудии доимӣ сармоягузорӣ ба таъмир, таҷдиди амиқ ё ҳатто ба вучуд овардани системаи принсипан нави хоҷагидорӣ. Маҳз ҳамин муносибат дар мамлакат нисбат ба модели тиҷоратӣ умуман ҷорӣ карда мешавад.

Ба мақсад мувофиқ аст, ки дар доираи консепсияи арзиши сармоя масъалаи ба иқтисоди аграрӣ ҷалб намудани захираҳои иловагии

молиявӣ дида баромада шавад ва ин имкон медиҳад, ки манбаъҳои маблағгузорӣ дар асоси муайян намудани меъёри асосӣ ба гурӯҳҳо чудо карда шаванд. Бо дарназардошти ин консепсия метавон гуфт, ки маблағгузорӣ дар ҳар шакл арзиши муайян дорад, ки сатҳи онро хангоми ба раванди иқтисодӣ ҷалб намудани онҳо бояд ба назар гирифт. Харочоти захираҳои молиявии ҷалбшуда дар шакли меъёри фоизи маблағи ба объекти муайян гузошташуда ифода карда мешавад, ки корхона бояд барои истифодаи онҳо пардохт намояд. Нақши сармоягузор метавонад: қарздиҳанда, соҳиби корхона ё худ корхона бошад. Дар ҳама ҳолатҳое, ки баррасӣ мешаванд, андозаи пардохти сармоягузорӣ арзиши онҳо хоҳад буд.

Дар раванди маблағгузори фаъолияти иқтисодӣ дараҷаи хавф хангоми ҷалби маблағгузори иловагӣ муқаррар карда мешавад. Саркашӣ аз сатҳи баланди таваккал муносибати консервативии муассисонро ба маблағгузори корхонаи худ ташаккул медиҳад, ки он ба сармояи худ онҳо асос ёфтааст. Баръакс, хоҳиши ба даст овардани даромади баланд аз сармояи саҳомии гузошташуда дар оянда, сарфи назар аз сатҳи баланди хавфи вайрон кардани устувории молиявии корхона, муносибати агресивӣ ба маблағгузори фаъолияти сармоягузори ташкил медиҳад, ки дар он сармояи қарзӣ ба ҳадди имкон истифода мешавад. Ин омил аз ҳама муҳим аст, зеро умуман иқтисодиёти ватанӣ ва бахусус кишоварзӣ бояд бо роҳи инноватсионӣ рушд кунад.

Ҳамин тариқ, ҷолибияти сармоягузорӣ яке аз хусусиятҳои муҳимтарини субъекти хоҷагидор мебошад, зеро он бевосита ба дурнамон рушд, рақобатпазирӣ, устувории молиявӣ ва қобилияти қарзии он таъсир мерасонад. Барои арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ, мо арзёбии интегралро дар асоси методологияи индикативӣ дар мисоли ҶСХ “Хуросон” гузаронидем. Ин методология ба ду нишондиҳанда асос ёфтааст – даромаднокии дороиҳо ва арзиши иловагии иқтисодӣ. Пеш аз ҳама вазъи молиявии корхонаро бо истифода аз модели ҳафт омили

даромаднокии Ҷоидаҳо мавриди таҳлил қарор медиҳем, ки бо формулаи зерин ифода ёфтааст: [28]

$$R_a = \frac{P}{B} \times \frac{B}{OA} \times \frac{OA}{KO} \times \frac{KO}{DZ} \times \frac{DZ}{KZ} \times \frac{KZ}{ZK} \times \frac{ZK}{A} = a \times b \times c \times d \times k \times l \times m$$

Pr – Ҷоида аз фурӯши маҳсулот;

B – даромад аз фурӯши маҳсулот;

OA – дороиҳои гардон;

KO – уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат;

DZ – қарзи дебиторӣ;

KZ – қарзи қарздорӣ;

ZK – сармояи қарзӣ;

A – дороиҳо.

Ин модели мултипликативии ҳафт омили даромади дороиҳои корхона аз нишондиҳандаҳои ҳеле гуногунҷабҳа иборат аст, ки ҳам дараҷаи истифодаи дороиҳои ташкилот ва ҳам дараҷаи устувории молиявии онро тавсиф мекунанд. Таҷрибаи гузаштаи корхона дар толи 4-5 соли фаъолият ҳамчун давраи мавриди омӯзиш гирифта мешавад.

Ҷадвали 2.6. - Муайян кардани даромади дороиҳо дар асоси модели ҳафт омили дар ҶСК «Хӯросон»

Шумораи нишондодҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Ҷоиданокии Фурӯш (a)	0,015	0,03	-0,009	0,096	0,009	0,014
2. Муомилоти активҳои гардон (b)	0,284	3,641	3,874	4,879	1,363	1,347
3. Нишондоди пардохтпазирии қарзӣ (c)	1,219	1,296	1,366	1,667	1,732	1,394
4. Таносуби уҳдадориҳои қарзӣ ба қарзи дебиторӣ (d)	1,802	1,918	2,6	2,628	1,931	2,048
5. Қарзи дебиторӣ ба таносуби қарз (k)	1,015	0,835	0,513	0,447	0,521	0,507
6. Таносуби қарз ба таносуби сармоя (l)	0,521	0,581	0,699	0,799	0,938	0,917
7. Қарз ба таносуби дороиҳо (m)	0,689	0,649	0,594	0,475	0,457	0,573
8. Бозгашти активҳо (Ra)	0,003	0,086	-0,025	0,348	0,009	0,015
Даромади миёнаи активҳо (Ra) "	0,081	0,177	0,131	0,23	0,197	0,143

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Сипас метавон таҳлили омилҳои ин моделро бо усули ивазкунии занҷирӣ бо истифода аз фарқиятҳои мутлақ анҷом дод. Шакли математикӣ чунин аст:

$$\begin{aligned} R_a &= (a_1 - a_0) \times b_0 \times c_0 \times d_0 \times k_0 \times l_0 \times m_0 \\ R_b &= a_0 \times (b_1 - b_0) \times c_0 \times d_0 \times k_0 \times l_0 \times m_0 \\ R_c &= a_0 \times b_0 \times (c_1 - c_0) \times d_0 \times k_0 \times l_0 \times m_0 \\ R_d &= a_0 \times b_0 \times c_0 \times (d_1 - d_0) \times k_0 \times l_0 \times m_0 \\ R_k &= a_0 \times b_0 \times c_0 \times d_0 \times (k_1 - k_0) \times l_0 \times m_0 \\ R_l &= a_0 \times b_0 \times c_0 \times d_0 \times k_0 \times (l_1 - l_0) \times m_0 \\ R_m &= a_0 \times b_0 \times c_0 \times d_0 \times k_0 \times l_0 \times (m_1 - m_0) \end{aligned}$$

Ҷадвали 2.7. - Арзёбии таъсири омилҳо ба тағирёбии даромади дороиҳо Таҳлили омилҳои даромаднокии дороиҳо барои соли 2023

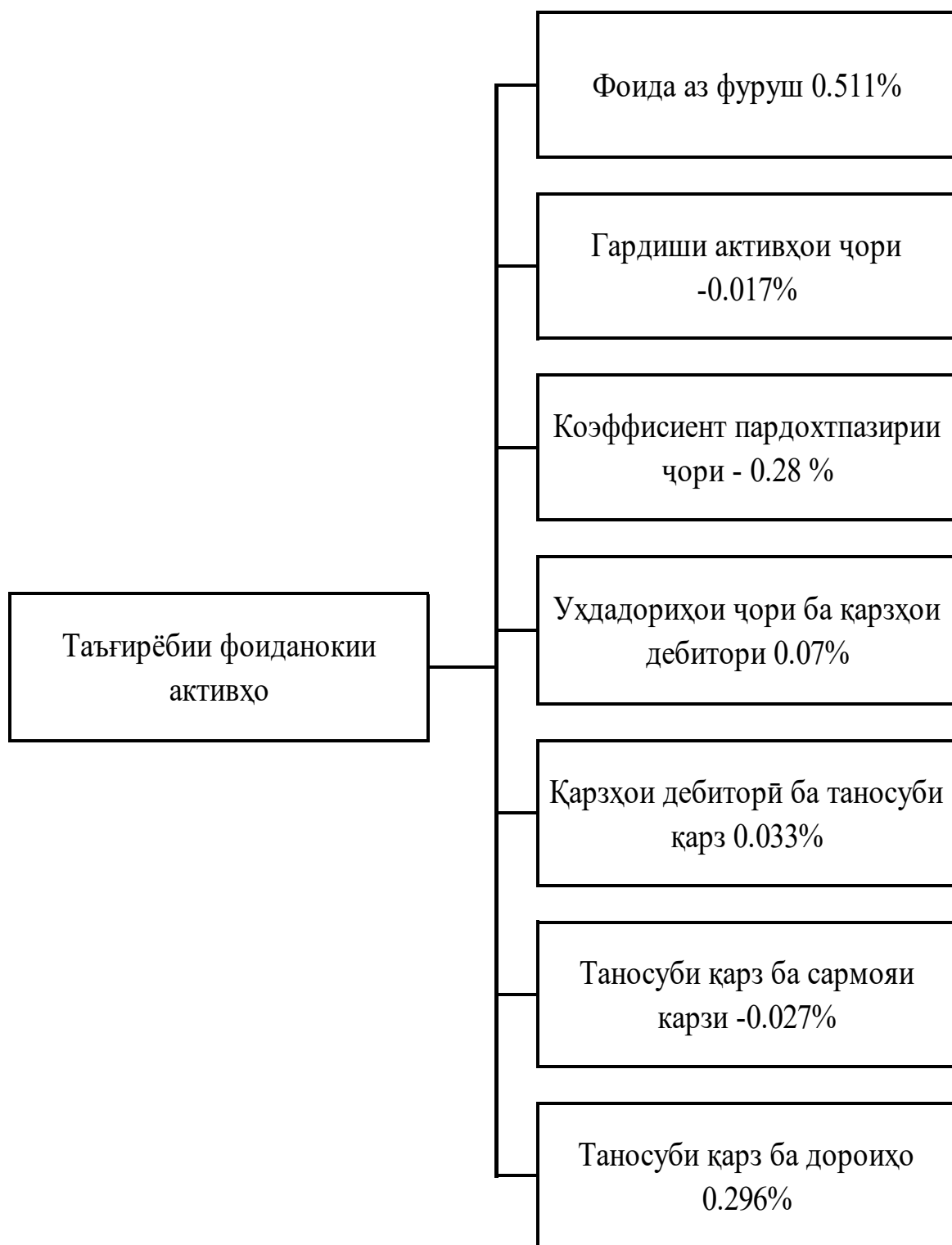
Шумораи нишондодҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Фоиданоки Фурӯш (R_a)		0,003	-0,111	0,307	-0,314	0,005
2. Муомилоти активҳои ҷорӣ (R_b)		0,081	-0,002	0,073	-0,024	-0
3. Нишондоди пардохтпазирии ҷорӣ (R_c)		0,006	-0,001	0,078	0	-0,003
4. Таносуби уҳдадорҳои ҷорӣ ба қарзи дебиторӣ (R_d)		0,006	-0,01	0,005	-0,003	0,001
5. Қарзи дебиторӣ ба таносуби қарз (R_k)		-0,018	0,014	-0,056	0,001	-0
6. Таносуби қарз ба сармояи қарзи (R_l)		0,009	-0,005	0,054	0,001	-0
7. Қарз ба таносуби дороиҳои соф (R_o)		-0,005	0,002	-0,087	-0	0,003
8. Таъсири якҷояи ҳамаи омилҳо		0,083	-0,111	0,373	-0,339	0,005

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Тавре ки аз таҳлилҳо дида мешавад, дар соли 2023 дар корхона тамоюли мусбати даромаднокии дороиҳо мушоҳида шудааст, ки аз рушди бомуваффақияти он ва афзоиши ҷолибияти он барои сармоягузoron ва шарикони тичорат шаҳодат медиҳад.

Меъёри асосии самаранокии фаъолияти ташкилот таносуби суръати афзоиши нишондиҳандаҳои зерин мебошад:

$$TP_{\text{фоида}} > TP_{\text{фурӯш}} > TP_{\text{дороиҳо}} > TP_{\text{сармояи худӣ}}$$

Расми 2.9. – Тағйирёбии фондҳои активҳо
 Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Агар корхона динамикаи мусбати даромадҳои дороиҳо дошта бошад ва корхона ба меъёрҳои муайяншудаи самаранокӣ мувофиқат кунад, он гоҳ барои сармоягузор манфиатдор хоҳад буд.

Чадвали 2.8. - Меъёрҳои асосии фаъолият ҚСҚ «Хуросон»

Шумораи нишондодҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Фоида аз фурӯш	8686	206885	-54214	787526	24937	38636
суръати афзоиш	X	23,818	-0,262	-14,526	0,032	1,549
2. Даромади фурӯш	568971	6854775	6263775	8207745	2698145	2708752
суръати афзоиш	X	12,048	0,914	1,31	0,329	1,004
3. Активҳо	2502288,5	2406183,5	2135268	2259015,5	2646226	2644400,5
суръати афзоиш	X	0,962	0,887	1,058	1,171	0,999
4. Сармояи ҳуди	776967	844835	866034	1185046,5	1435692	1129934
суръати афзоиш	X	1,087	1,025	1,368	1,212	0,787
Меъёрҳои асосии фаъолият (ТРфоида. > ТРфурӯш. > ТРАкт. > ТРСармояи ҳуди.)		Нест	нест	Нест	нест	иҷро карда шуда истодаанд

Сарчашма: таҳияи муаллиф

ҚСҚ барои соли 2023 ба ҳама меъёрҳои асосии самаранокии корхона мувофиқат мекунад:

- суръати афзоиши ҳаҷми фурӯш аз суръати афзоиши дороиҳо зиёд бошад;
- суръати афзоиши фоидаи фурӯш аз суръати афзоиши ҳаҷми фурӯш зиёд бошад;
- суръати афзоиши дороиҳо аз суръати афзоиши сармояи ҳудӣ зиёд бошад.

Ҳамин тариқ, ҚСҚ барои сармоягузор ҷолиб аст.

Хулоса аз боби дуюм.

1. Барои ташкили идоракунии самараноки фаъолияти сармоягузорӣ асосноккунии заминаҳои методологии фаъолияти сармоягузорӣ муҳим мебошад. Бинобар он таҳқиқотҳо дар самти ошкор кардани зухуроти муҳимми сармоягузорӣ, пеш аз ҳама такмил додани баъзе ҷанбаҳои методологӣ ва нишондодҳои андозагирии ин категорияро тақозо менамояд. Таърифи муқаррар кардани мафҳуми умумии категорияи «сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ» хеле душвор аст, Аз ин лиҳоз муқаррароти принсипалии муҳим рӯйи кор меояд: барои ба даст овардани

баҳои бозътимоди сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ муҳиммияти ошкор намудани моҳият ва мазмуни он дар ҳавзаи байнисоҳавӣ ва дараҷаи мувоффиқати онҳо ба вазифаҳои мушаххаси амалӣ меафзояд. Ин ҳолат барои баровардани ҳулосаҳои асосии зерин асос мегузорад:

- байни тафсири густурда ва маҳдуди сармоягузориҳо фарк гузоштан лозим аст, зеро аксар вақт сармоягузориҳо ба маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ шабоҳат медиҳанд;

- мафҳуми «сармоягузорӣ»-ро муайян карда, шабоҳат ва фарқҳои функционалии байни категорияҳои «раванди сармоягузорӣ» ва «фаъолияти раванди сармоягузорӣ»-ро дар комплекси агросаноатӣ муайян кардан лозим аст;

- ҳамчун яке аз мафҳумҳои асосӣ, сармоягузорӣ ба КАС то ҳол ягона маънидод карда намешавад ва ин ҳам ба хусусиятҳои функционалии соҳа ва ҳам ба хусусиятҳои гуногуни табиӣ, иқлимӣ, иқтисодӣ ва захиравӣ зич алоқаманд аст; агар сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ хусусияти бисёрфункционалӣ дошта бошад, пас ҳадафи онҳо мушаххастар аст;

- васеъ намудани андӯшти захираҳои истеҳсолӣ, ки дорои арзишҳои бештари сармояӣ мебошанд ва имкон медиҳанд, ки навъ ва сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда зиёд карда шавад.

2. Меъёрҳои баҳодиҳии сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ бояд, пеш аз ҳама ба хусусиятҳои функционалии соҳаҳои КАС ва намудҳои фаъолият асос карда шаванд. Ин таҳияи меъёрҳои ягонаи мувофиқро талаб мекунад, ки ба ҳадафҳои гуногуни соҳа ва арзёбии захираҳои истифодашаванда ҷавобгӯ бошанд. Аз ин рӯ, барои ба даст овардани арзёбии бозътимоди сармоягузориҳо ба комплекси агросаноатӣ бояд мушаххассозӣ – тақсим кардани ҳадаф ба зермақсадҳои сатҳи поёни (барои зерсоҳаҳои алоҳида ва намудҳои фаъолият) анҷом дода шавад. Дар баробари ин, барои муайян намудани хусусиятҳои умумии соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ меъёрҳои таҳияшудаи хусусии (як навъ) андозагирии самаранокии сармоягузориҳо

бояд дар сатҳи ҳар як соҳа умумӣ карда шаванд. Ин усул имкон медиҳад, ки натиҷаҳои фаъолияти умумии сармоягузорӣ комплекси агросаноатӣ аниқтар баҳо дода, дараҷаи ғоиданокии маблағҳои гузошташуда ва имконияти ба даст овардани самара муайян карда шавад. Барои ноил шудан ба дигаргунсозии куллии сохтории комплекси агросаноатӣ ташаккули системаи меъёрию мақсадноки фаъолияти сармоягузорӣ вазифаи асосӣ мебошад. Вай аз бисёр омилҳои муайянкунандаи мақсадҳо ва нишондиҳандаҳои техникӣ-иқтисодӣ иборат аст, ки самарائي иқтисодии иқтисодиро (истеҳсолот ва истеъмолкунанда) тавсиф мекунанд. Хусусияти асосии ин система дар он аст, ки вай ба дараҷаи татбиқи принципҳои асосии фаъолияти сармоягузорӣ – ба мақсад мувофиқ будани маблағҳои ҷудокардашуда ва истифодаи захираҳои сармоягузорӣ возеҳтар ҷавоб медиҳад. Охири дар методологияи баҳодиҳии сармоягузориҳо ба комплекси агросаноатӣ мавқеи асосиро ишғол намуда, барои гузаронидани таҳлили ҳамаҷониба, махсусан дар соҳаи ҳаракати даврии сармоя ва ошкор намудани тағйироти зарурӣ дар параметрҳои миқдорӣ ва сифатии занҷири технологияи «сармоягузорӣ – илм – истеҳсол – бозор» хизмат менамояд.

3. Қисми муҳимми омилҳои (хусусиятҳои омилӣ) ҷолибияти сармоягузорӣ ва нишондиҳандаҳои ифодакунандаи он барои ҳама ё аксари сатҳҳои сохтории иқтисодӣ умумӣ мебошанд. Масалан, андозаи захираи сармоягузории дохилии корхонаҳо, суръати тағйирёбии ғоида ва ҳаҷми истеҳсолот, ҳиссаи корхонаҳои зиёновар дар шумораи умумии онҳо (мутаносибан дар кишвар, минтақа ё соҳаи мушаххас) мебошанд. Хусусиятҳои дигари омилӣ танҳо ба як ё якчанд сатҳҳои сохтории иқтисодӣ хосанд. Масалан, муносибати аҳоли ба ҷараёни ислоҳоти иқтисодӣ, ки аз рӯйи натиҷаҳои интиҳоботҳо (президентӣ ё парлумонӣ) муайян карда мешавад, нишондиҳандаи омилӣ аст, ки танҳо барои сатҳи макроиқтисоди (кишварӣ) ва минтақавӣ маъмул аст. Чунин омил бешубҳа ҷолибияти сармоягузорӣ, ба монанди бузургиву доираи тағйирдиҳии

меъёри бозтамвил аз тарафи Бонки миллии кишвар барои чен кардани динамикаи ҷолибияти сармоягузори кишвар дар маҷмӯъ татбиқшаванда мебошад. Сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ ҳамчун ифодаи умумии миқдорӣ аз ду ҷузъ иборат аст: сатҳи иқтидорӣ ва ё имконпазирии сармоягузорӣ ва сатҳи хавфҳои сармоягузорӣ. Ҷолибияти сармоягузорӣ дар КАС-и сатҳҳои гуногун дар шакли фаъолияти сармоягузорӣ дар ин низом амалӣ мегардад. Фаъолияти сармоягузорӣ рушди воқеии фаъолияти сармоягузорӣ дар шакли маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ мебошад. Муносибати байни ҷолибияти сармоягузорӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ барои ҳар як сатҳи сохторӣ хусусияти алоқамандии ҳамгиро дорад: ҷолибияти сармоягузорӣ сифати омили ҷамъбаस्तкунанда дошта (тағйирёбандаи мустақил), фаъолияти сармоягузорӣ бошад хусусияти вобастагӣ аз онро, сифати натиҷавӣ (тағйирёбандаи вобаста) мебошад.

БОБИ 3. АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ВА ТАМОҶУЛИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ОНҲО ДАР ШАРОИТИ ДИГАРГУНИҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ

3.1. Ислоҳоти институтсионалӣ ва тараққиёти истеҳсолоти агросаноатӣ

Дар ин зербоб масъалаҳои илмие, ки мавриди омӯзиш қарор мегиранд, аз давраҳои гузаштаи таръихӣ то замони муосир ҳамеша дар доираи назару андешаҳои шумораи хеле зиёди олимону пажӯҳишгарони илмҳои бахши аграрии иқтисодӣ қарор доранд. Ин аз муҳимияти соҳаи кишоварзӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ, ки аз рушди сатҳи сифати он ҳаёту рӯзгори мардум вобаста аст, гувоҳӣ медиҳад. Воқеан ҳам «истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ, – навишта буд К. Маркс, – шартӣ аввалини ҳаёти истеҳсолкунандагонӣ бевосита ва умуман тамоми истеҳсолот мебошад». [60, с. 184]

Муаммои озуқаворӣ мамлакат ва таъмини амнияти он муҳимтарин соҳаи фаъолияти давлатӣ ҳам мебошад. Агар дар доираи муносибати таърихӣ-мантиқӣ ба муаммои таъминоти мардум ба маҳсулоти озуқаворӣ назар кунем, пас дар охири солҳои 80-уми қарни гузашта сатҳи таъминот дар Ӯзбекистон Шуравӣ ва аз ҷумла дар Тоҷикистон хеле баланд буд. Сифати маҳсулот ба стандартҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки Ҳуроки тиббӣ наздик мешуд. Дар он давра нигоҳ доштани сатҳи мувозинати талаботу пешниҳоди маҳсулоти озуқа ва такмил додани сохтори он (маҷмуи маҳсулоти озуқаворӣ) масъалаи ягона буд, ки барои ҳалли он тамоми институтҳои ҳокимияти давлатии ба соҳаи аграрӣ масъул, кӯшиш ба харҷ медоданд. Аммо, бо сабаби сифати давраи рушди соҳаҳои аграрӣ талабот ба бархе маҳсулотҳои дар дохил истеҳсолшаванда дар сатҳи зарурӣ қонеъ гардонда намешуд ва барои бартараф намудани он аз дигар кишварҳо ворид карда мешуд. Аз рӯйи маълумотҳои олимони рус В.В. Милосердов В.В. ва К.В. Милосердов, – «ҳаҷми умумии калория ба ҳар як сари аҳоли ба дараҷаи мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқарда ҳанӯз дар

аввали солҳои 70-ум расида ба меъёри истеъмоли оқилона мувофиқ буд. Соли 1990 дар як шабонарӯз 3100 ккал, сафеда ба 85 г (хайвонӣ 42 г), раған ба 107 г, карбогидрат ба 456 г [67, с. 503] расид» (Чадвал 3.1.)

Ҳадаф аз овардани ин далелҳо дар он аст, ки барои арзёбии сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ нишондиҳандаҳои дар чадвали 3.1. овардашуда ба ҳайси меёр ва ё индикатори ба он ноилгардӣ хизмат менамояд, зеро кулли дигаргуниҳои институтсионалӣ ва таъминоти институтсионаливу инфрасохтори идоракунии фаъолияти соҳаҳои кишоварзӣ, аз он ҷумла фаъолияти сармоягузорӣ дар ин бахш, дар ниҳояти қор ба таъмини амнияти озуқаворӣ равона карда мешавад.

Дар давраи ислоҳоту табодули бозории низоми иҷтимоиву иқтисодии мамлакат, ки пас аз соли 1991 сурат гирифт, дар комплекси агросаноатӣ низ дигаргуниҳои куллии иҷтимоию иқтисодӣ ва институтсионалӣ ба амал омаданд. Ба ҳамагон маълум аст, дар натиҷаи ислоҳоти аграрӣ дар соҳаи кишоварзии мамлакат ба ҷойи колхозу совхозҳои калон хоҷагиҳои сершумори шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ (хоҷагиҳои деҳқонӣ, хоҷагиҳои ёрирасон, кооперативҳо, корхонаҳои хурд ва ғайра) ташкил карда шуданд. Дар ин шароит давлат аз вазифаҳои идоракунии комплекси агросаноатии мамлакат ва ҳифзи истеҳсолкунандагони кишоварзӣ даст кашид, зеро ки дигаргуниҳои институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ, умуман дар бахши аграрии иқтисодиёт дар солҳои аввал ба идеология ва концепсияи либерализми радикалӣ асос ёфта буд. Асоси назариявӣ методологии ин концепсия дар ниҳоят табдил додани соҳа ба иқтисодиёти моли майда равона шуда буд, ки ҳадафҳои сиёсати иқтисодии он ба се постулат тақия менамуд: либерализатсия, ғайридавлатикунонӣ ва муътадилгардонӣ тавассути танзими мониторингӣ.

Ин сиёсати аграрӣ ва ислоҳот ба ҳадди аксар маҳдуд намудани нақши институтҳои давлат ва даҳлати он ба соҳа, паст намудани вазифаҳои он дар доираи назорат ба муомилоти пул ва таъмину ҳифзи

хукукии равандҳову институтҳои ислохоти гузаронидашудаи стода нигаронида шуда буд, ки дар ниҳояти кор сиёсати «терапияи зарба»-ро рӯйи майдон овард ва ҳамин тариқ боиси сар задани бухрони системавӣ гашт. [107, с. 3]

Чадвали 3.1. - Истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ ба ҳар сари аҳоли дар як сол, кг.

Маҳсулот	Маълумоти институт ҳӯрок дар	Сол			
		1970	1980	1985	1990
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	70,0	48,0	58,0	62,0	69,0
Шир ва маҳсулоти ширӣ	360,0	307,0	314,0	325,0	386,0
Тухм (дона)	256,0	159,0	239,0	260,0	297,0
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳӣ	18,2	15,4	17,6	18,0	20,0
Шакар	35,3	38,8	44,4	42,2	47,0
Равғани растанӣ	13,2	6,8	8,8	9,7	10,2
Картошка	110,0	130,0	109,0	104,0	106,0
Сабзавот ва зироатҳои полизӣ	165,0	82,0	97,0	102,0	89,0
Мева ва буттамева	80,0	35,0	38,0	48,0	35,0
Маҳсулоти нонпазӣ	110,0	149,0	138,0	133,0	119,0
Мазмуни ғизои ҳаррӯза (г):					
Суғурҳо	85,0	75,0	77,0	80,0	85,0
Равғанҳо	104,0	81,0	93,0	101,0	107,0
Карбогидратҳо	386,0	468,0	458,0	452,0	465,0
Қувва (ккал)	2837,0	2917,0	2992,0	3050,0	3100,0

Манбаъ: Милосердов В.В., Милосердов К.В. Аграрная политика России – XX век. – М.: ФГУП «ВО Минсельхоза России», 2002. – С.503 – 504.

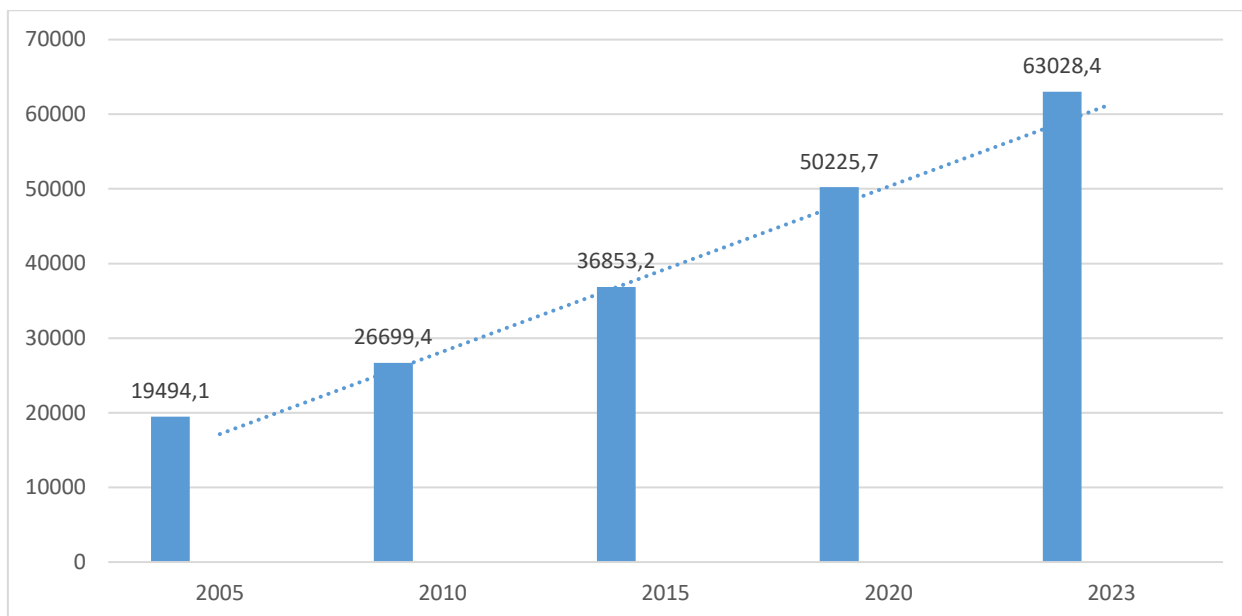
Дигаргуниҳои институтсионалӣ ва раванди ташаккулу рушди бозори харобкунанда дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ки аз бозору нархҳои озод асос мегирифт, доираи танзиму назорати давлатӣ, ҳаҷми дастгириву кумаки он то ба ҳадди ақал кам шуд. Ҳамин тариқ заминистифодабарандагонӣ калон аз байн рафтаанд, иқтисоди неруманди комплекси агросаноатӣ ва кишоварзии қаблӣ ба истехсолоти хурди молӣ ва ҳатто натуралӣ табдил ёфта буд. Пардохтпазирии аҳоли барои қонё гардонидани талаботи худ ба молҳои озуқаворӣ ва дигар молҳои барои зиндагӣ зарурӣ тадриҷан паст шуд. Дар натиҷа соҳаҳои корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёти мамлакат, бахусус ҷузъи кишоварзии он, метавон гуфт, ки аз соҳаи сардармади хоҷагии қишлоқ ба бахши

зиёновари иқтисодиёт мубаддал гашт. Истеҳсолоти аграрӣ ба таври умум дучори вазъияти вазнину бухронии соҳа гардид. Чунончи, солҳои 1991-1998 назар ба соли 1990 ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи кишрҳои хоҷагии қишлоқ 44 фоиз кам шуд.

Пайдоиши сохтори институтсионалии нав дар натиҷаи дигаргуниҳои инқилобии институтсионалӣ (наэволюсионӣ), боиси ташаккули бозори номунтазам гашт. Кормандони КАС, баҳусус мардуми ба соҳаҳои кишоварзӣ шугљдошта табиист, ки ба шароити нави пайдошуда зуд мутобиқ шуда натавонистанд, зеро институтҳои нави бозорӣ, "озодии фаъолият" барои онҳо ҳоло бегона буд ва онро истифода бурда натавонистанд. Кишоварзӣ, ки соҳаи асосии истеҳсолоти агросаноатӣ мебошад дар шароити шадиди иқтисодиву молиявӣ қарор гирифт: нобаробарӣ дар мубодила бо дигар соҳаҳо тариқи нархҳои тафриқавию ноадолатона, забт шудани бозори дохилӣ аз ҳисоби маҳсулотҳои воридотӣ, авҷ гирифтани шакли бартерии муносибатҳои муодила дар натиҷаи фалаҷ шудани низоми бонкӣ, паст шудани музди меҳнати кормандони комплекси агросаноатӣ, баҳусус кишоварзӣ ва ғайра. Аз соли 1991 то соли 2001 даҳҳо ҳазор гектар заминҳои кишоварзӣ бо сабабҳои дарболозикршуда ва нарасидани захираҳо барои ташкили такрористеҳсоли одӣ аз истифодабарӣ ва аз гардиши кишоварзӣ берун рафтанд, сифат ва ҳосилхезии заминҳо ба таври фалокатовар паст шуд, раванди такрористеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ бо сабаби фарсуда шудани фондҳои асосӣ, афзудани сарбории системаи мошинҳо, трактору комбайнҳои куҳна ва ғайра аз қор баромаданд. Бо таври назаррас коҳиш ёфт. Дар ин давра шиддати раванди деиндустриализатсия ва парокандашавии ҷисмонии қувваҳои истеҳсолкунандаи комплекси агросаноатӣ пурзӯр гардид, ҳиссаи корхонаҳои калони кишоварзӣ, ки қаблан пешбарандаи сифатҳои рушди индустриалӣ буданд, яку якбора кам шуд ва дар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ мавқеи ночизро гирифт.

Ва ниҳоят, пас аз соли 2000-ум тадричан аз нав барқарор намудани соҳаҳо ва корхонаҳои комплекси агросаноатӣ пайваста бо ташаккули заминаҳои институционалӣ ва сохтори муносиби он, ба амал омад. Дар ибтидои асри XXI самарҳои ба қабули як қатор санадҳои конунгузорӣ дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ ва комплекси агросаноатии мамлакат дигаргунӣ рӯи кор омаданд. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 21 июли соли 1994, Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 1997, ки бо тағйири иловаҳо аз 18 июни соли 2008 сурат гирифт, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 19 майи соли 2009 ва ғайра. Дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ – Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Консепсияи истифодаи замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 31 августи соли 2004 № 349) танзими бонизоми истифодаи заминро муайян намуд. Дурнамои давлатии истифодаи захираҳои замин дар шароити ба муносибатҳои бозор гузаштани бахши аграрӣ дар ин қарор муайян гардид.

Агар то соли 1990, то барҳам додани хоҷагиҳои калони кишоварзӣ (колхозҳову совхозҳо) масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 821 ҳазор гектарро ташкил дода буд, пас аз ислоҳот дар соли 2003 ба сатҳи 822,6 ҳазор гектар ва соли 2023 бошад майдони кишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сатҳи – 861 ҳазор гектар расид. [58, с. 23] Ин тамоюли болоравӣ аз эҳёи самараҳои нахустини аз нав ташкил кардан ва эҷоди шакли хоҷагиҳои аграрии нав шаҳодат медиҳад. Хоҷагиҳои хурди кишоварзӣ – хоҷагиҳои деҳқонӣ тадричан ба шароити тағйирёбандаи бозор мутобиқ шуда натиҷаҳои назаррасро ба даст оварданд ва ба эҳёи соҳаи кишоварзии мамлакат, ки соҳаи марказии КАС мебошад, сарм гузоштанд. Обу ҳавои мусоиди солҳои охир ва дар баробари ин афзудани ҷамъоварии умумии маҳсулоти кишоварзӣ барои зиёд шудани истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ имконият фароҳам овард. (Расми 3.1.).

Расми 3.1. - Динамикаи ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (бо нархҳои муқоисапаванда дар соли 2023, млн. сомонӣ)

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 275

Чуноне ки аз расми 3.1. аён аст истеҳсоли маҷмуи умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2023 63 миллиард сомонино (бо нархи соли 2023) ташкил дод, ки нисбат ба соли 2005 беш аз 3 маротиба зиёд шудааст.

Дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми маҳсулоти растанпарварӣ аз 14,1 то 43,3 миллиард сомонӣ (3,1 маротиба) зиёда шудааст, вазни қиёсии он дар маҷмуи маҳсулоти умумии кишоварзӣ аз 72,6 то 68,7% ва ё 3,9 банди фоизӣ паст шуд. Соли 2023 ҳаҷми маҳсулоти чорводорӣ аз 5,4 то 19,6 миллиард сомонӣ зиёд шудааст, ки нисбат ба соли 2005 беш аз 3,6 маротиба зиёд шудааст. [64, с. 265] Вазни қиёсии он дар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ аз 27,4 то 31,3, яъне 3,9 фоиз афзудааст. Аслан рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ сурат гирифтааст.

Солҳои охир пайваستا бо татбиқи сиёсати саноатикунӣ ва ё индустриякунонии босуръати кишвар бахши аграрии мамлакат яке аз бахшҳои пешбар ва воқеии иқтисодиёт, ба рушди саноати коркард ва таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат карда истодааст. Ин соҳаи иқтисодиёти мамлакат ҳамчун соҳаи пешбарандаи истеҳсолоти моддӣ ва

хоҷагии халқи кишвар ба раванди дигаргуниҳои сохтории умумӣ ва сифатии иқтисодиёти миллӣ шомил шуда, зери таъсири неруманди пешрафти илму техника ва инноватсия қарор гирифт. Дар ин чода ҷаҳолияти сармоягузориҳои сифати инноватсионидошта дар КАС суръатнок шуд, ки ба бозсозии амиқи сохтори техникуву технологӣ мусоидат намуда истодааст. Механизмҳои институтсионалии танзиму дастгирии давлатии сармоягузории рушди комплекси агросаноатӣ ва соҳаи пешбари он – кишоварзӣ, ки дар асоси равиши барномавии мақсаднок асос ёфтаанд, низ тағйиру такмил ёфт.

Дар солҳои зикршуда механизмҳои институтсионалии танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ дар доираи татбиқи «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012–2022» (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, № 383 тасдиқ шудааст) сурат гирифта буд. Барномаи мазкур вазифаҳо, ҳадафҳо ва самтҳои сиёсати аграриро мушаххас намуда, самтҳои стратегӣ ва роҳҳои таъмини кишоварзии сердаромад ва ба содирот нигаронидашударо муайян намуда буд. Таваҷҷуҳи махсус ба истифодаи механизмҳои гуногуни дастгирии давлатии КАС аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ сурат гирифта, сатҳи таъсири манфӣ ба рушди кишоварзӣ аз ҷумлаи омилҳои макроиқтисодӣ, ба монанди болоравии нархи захираҳои энергетикӣ ва дигар воситаҳои моддию техникӣ, ки маҳдудиятҳоро дар истифодаи имкониятҳои истеҳсолоти аграрӣ ва ба роҳ мондани такрористеҳсолкунии васеъ эҷод менамуд, коҳиш дод. Барномаи зикршуда “ҷорӣ намудани лоиҳаҳои инноватсионӣ, гузаштан ба технологияи нави сарфакунандаи захираҳо ва дар ин асос татбиқи моделҳои тараққиёти босуръати иқтисодиётро таъмин менамояд» [20] равона шуда буд. Натиҷаи татбиқи ин барнома тараққиёти нисбатан устувори соҳаҳои кишоварзиро таъмин намуда бошад ҳам, аммо дар соҳа афзоиши ноустувори истеҳсоли маҳсулот, махсусан зироаткорӣ мушоҳида карда мешавад. Ин вазъият, пеш аз ҳама аз давраи аграрии иқтисодиёти КАС, ки зери таъсири

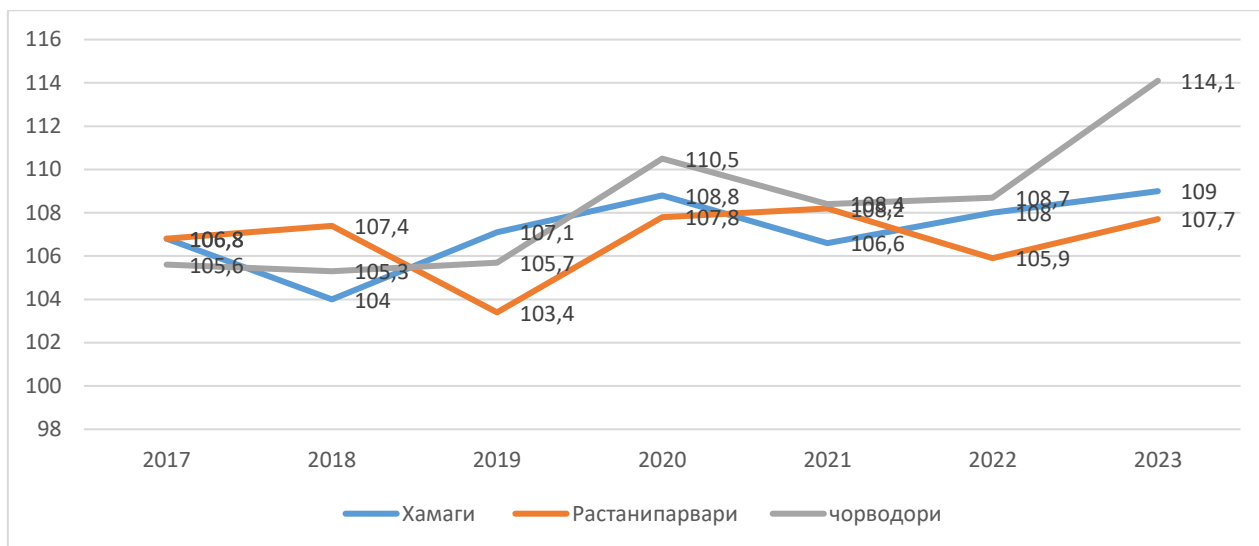
омилҳои табиӣ (обу ҳаво) ва таъсири қонунҳои биологии организмҳои зинда, ки воситаи предмети меҳнати соҳа мебошанд, сурат мегираду ба равандҳои истеҳсолот таъсир мерасонад, алоқаманд мебошад. Илова бар ин солҳои охир таъсири омилҳои иқтисодиву молиявӣ, ташкиливу идоракунии захираҳои истеҳсоли ва ғайра, бештар шудаанд ва тавре ки аз маълумоти ҷадвали 3.2. дида мешавад, тафовут дар индекси маҳсулоти умумии кишоварзӣ аз сатҳи миёна хеле назаррас аст: масалан, дар соли 2017 ин тафовут (-2,2%) ва соли 2023 (+1,7%) буд. Чунин афзоиши ноустувор бештар дар зироаткорӣ мушоҳида мешавад, аммо индекси маҳсулоти чорво низ соли 2023, нисбат ба соли 2022 яку якбора дар сатҳи 6,1 фоиз баланд шудааст.

Агар васеътар шарҳ диҳем, чунон ки аз расми 3.2. дида мешавад, шиддати солони афзоиши истеҳсолоти кишоварзӣ муътадил ва устувор намебошад, нишондоди онҳо сол аз сол фарқ мекунад, коэффиенти фарқияти онҳо, яъне қиммати максималиву минималии онҳо хеле калон аст. Агар дар солҳои 2017–2018 тамоюли пастравӣ мушоҳида мешуд, ин вазъият дар натиҷаи паст шудани суръати афзоиши маҳсулоти чорводорӣ ба вуқӯъ омадааст, пас солҳои 2018–2019 болоравӣ ба ҷашм мерасад, ки аз ҳисоби афзоиши маҳсулоти чорводорӣ сурат гирифтааст. Маълум аст, ки боду ҳавои номусоид ба растанипарварӣ зуд таъсир мерасонад, бинобар ин пасту баландшавии нишондоди маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ ба он бештар вобаста мебошад. Минбаъд пайваста бо афзоиши истеҳсолоти растанипарварӣ маҳсулоти умумии кишоварзӣ низ таъмин гардид.

Ҷадвали 3.2. - Индекси маҳсулоти кишоварзӣ (дар тамоми категорияҳои иқтисодиёт бо нархҳои муқоисашаванда соли 2023, бо фоизи соли гузашта).

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳамагӣ	106,8	104,0	107,1	108,8	106,6	108,0	109,0
Аз он ҷумла							
растанипарварӣ	106,8	107,4	103,4	107,8	108,2	105,9	107,7
чорводорӣ	105,6	105,3	105,7	110,5	108,4	108,7	114,1

Манбаъ: Маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с.175

Расми 3.2. - Индекси маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ (дар тамоми категорияҳои иқтисодиёт бо нархҳои муқоисагари соли 2022, бо фоизи соли гузашта)

Манбаъ: Маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с.175

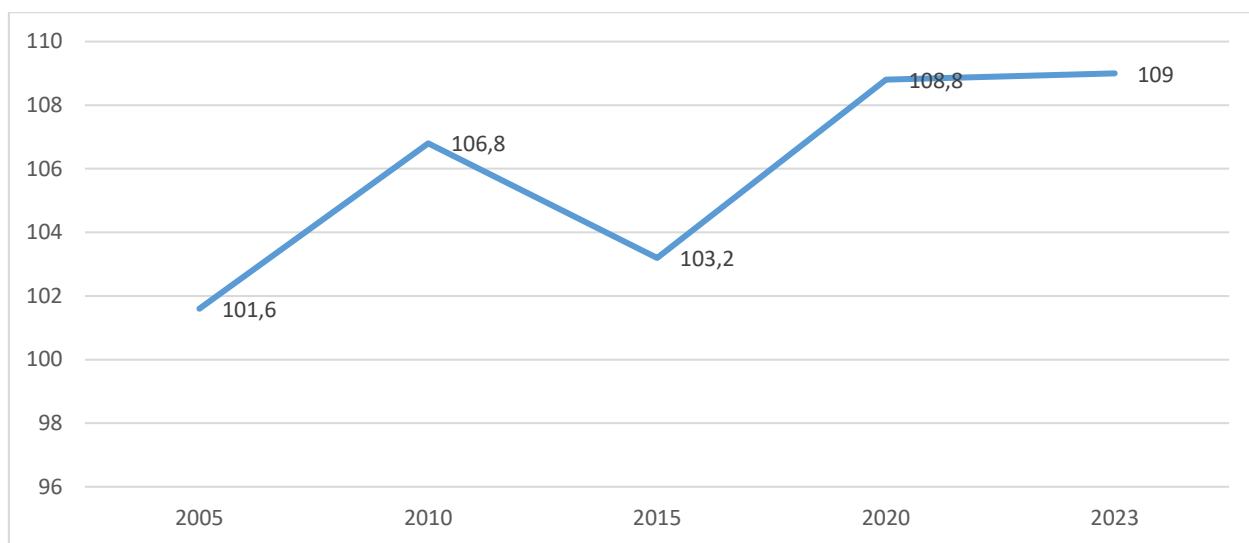
Умуман инкишофи истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ сифати устувор дорад. Масалан, дар панҷсоли аввал, яъне давраи солҳои 2005–2010 дараҷаи рушди истеҳсоли маҷмуи умумии маҳсулоти кишоварзӣ 137,6 фоизро ташкил дода буд. Маҳсулоти умумии растанипарварӣ бошад 139,0%, маҳсулоти умумии чорводорӣ 129,8 фоизро ташкил дода буд. Дар давраи солҳои 2010 – 2015 ин нишондиҳандаҳо мувофиқан 137,8. 136,4 ва 137,7 фоизро ташкил додааст, ки нисбат ба панҷсолаи қаблӣ (ба истиснои маҳсулоти умумии растанипарварӣ) баланд мебошад. Умуман дар ин се панҷсолаи охир рушди назаррас мушоҳида намешавад, яъне индекси маҳсулоти кишоварзӣ яқранг мондааст. Ин ҳолат дар бораи пурра истифода набурдани иқтидори иқтисодии соҳа ва сифати анағнавию институтсионалии он шаҳодат медиҳад.

Ҷадвали 3.3. - Дараҷаи рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар панҷсолаҳо, %.

Нишондиҳандаҳо	2005–2010	2010–2015	2015–2020	2020–2023
Маҷмуи маҳсулоти умумии кишоварзӣ	137,6	137,8	136,4	115,4
Аз он ҷумла:				
Растанипарварӣ	139,0	133,6	136,4	121,6
Чорводорӣ	129,8	151,4	137,7	134,2

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯйи: Оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 275.

Агар мо индекси маҳсулоти умумии кишоварзиро дар давраи тулони солҳои 2015–2023 мушоҳида намоем, пас ноустувории рушд боз ҳам аёнтар мегардад, яъне ноустувории истехсолоти кишоварзӣ баръало аён аст.

Расми 3.3. - Нишондоди маҳсулоти умумии кишоварзӣ (дар тамоми категорияҳои хочагӣ, ба ҳисоби фоиз нисбати соли гузашта)

Манбаъ: Омори солони Чумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 275

Нишондоди оморӣ дар соли 2005 101,6 ва дар соли 2010 дар сатҳи 106,8 қарор дошт. Умуман, дар солҳои 2005 ва 2015 ва 2021 нишондод дар сатҳи паст қарор дошт. (расми 3.3.) Фоизнокии фарқият аз нишондиҳандаи миёнаи нишондодҳо хеле баланд аст, ки он яке аз нишондиҳандаҳои ноустувории истехсолоти кишоварзӣ мебошад. Пеш аз ҳама аз хавфу хатарҳо вобаста ба шароити табиӣ, норасоии сармоягузорӣ ва ҳавасмандии пасти сармоягузoron ба соҳа ва дигар шароиту омилҳо аз ноустувории истехсолоти кишоварзӣ вобаста мебошад. Воқеан ҳам вазъии истехсолоти кишоварзии мамлакат аз сатҳи пасти индустрияи рушди он, шароити табиӣ (боду ҳаво) вобаста аст ва ин аз раванди анъанавӣ ва ё суннатии истехсолоти кишоварзӣ бармеояд. Бартараф намудани ин мушкилот бо афзун намудани ҳаҷми сармоягузорӣ барои рушди саноативу навоварии соҳа, баланд бардоштани пояи техникиву технологии он вобаста мебошад.

Аз ин рӯ, ягона роҳи умедбахши рушди соҳаҳои иқтисодиёти КАС дигаргунсозии фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ бо

мақсади гузаштан ба роҳи саноатикунонӣ, ҳамгунсозӣ ва навсозӣ мебошад, ки на танҳо сатҳи вобастагии онҳоро аз омилҳои обу ҳаво ва иқлим коҳиш медиҳад, балки инчунин дараҷаи чандирии даромади корхонаҳои кишоварзӣ ва нархи маҳсулоти онро аз шароити бозор, талаботи бозор паст мекунад. [141, с. 80]

Асосҳои стратегии сиёсати аграриро дар самти баланд бардоштани сатҳу самаранокии истифодаи захираҳои истеҳсоли КАС концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ханӯз соли 2008 (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008 № 658) қабул шуда буд, муайян менамояд. Дар доираи амалӣ гардонидани сиёсати аграрии мамлакат тадбирҳои мушаххас дар ҷодаи оқилона ҷойгир кардани истеҳсолоти кишоварзӣ ва тахассусгардонии он дар минтақаҳои гуногуни мамлакат, дастгирӣ ва ҳифзи истеҳсолкунандагони аграрӣ андешида шудааст, инчунин дар таъмини рушди зерсохтори иҷтимоии деҳот, ки дараҷаи некуаҳволии мардуми онро таъмин менамояд дар роҳи татбиқ қарор гирифтааст. Умуман ҳадафи асосии сиёсати аграрии мамлакат таъмини рушди бонизоми тамоми соҳаҳои КАС, баланд бардоштани сатҳи самаранокӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти онҳо мебошад, ки омилу шароити таъмини амнияти озуқавориро дар системаи амнияти миллии кишвар мусоидат мекунанд. Дар давраи нави рушди мамлакат амалӣ намудани ин ҳадафҳои стратегӣ Барномаи рушди низоми агроозуқа ва кишоварзии устувор то давраи соли 2030 (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 1 марти соли 2023, №54 тасдиқ шудааст) нақши намоёнро ба иҷро мерасонад. Дар барномаи номбаршуда дар заминаи арзёбии имкониятҳову иқтидори соҳаҳои аграрӣ, комплекси аграрии мамлакат ва минтақаҳои он самтҳои стратегӣ ва роҳҳои таъмини фаъолияти самаранокӣ субъектҳои КАС мушаххас карда шудааст. Дар доираи ин барнома системаи тадбирҳо таҳияву амалӣ гашта, рушди нисбатан муътадили бахши аграрии иқтисодиёт, нишондиҳандаҳои сифатии онҳо тамоюли афзоишро касб намуда истодааст. Ба ибораи дигар татбиқи нуктаҳои асосии барномаи

зикршуда ҳолати иқтисодиёти комплекси агросаноати ро ба самти мусбат тағйир дода истодааст. Дар ин ҳола мукамалгардии механизмҳои дастгирии давлатии ба корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, механизмҳои таъсирбахши системаи қарзу суғурта, қори институти лизинг ва дигар шаклҳои сармоягузори, ки ба мустаҳкам шудани заминаи техникӣ ва технологияи корхонаҳои КАС мусоидат менамояд, сурат гирифта истодааст.

Ҷадвали 3.4. - Истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ба ҳар як сари аҳоли (кг.).

Маҳсулот	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 то 2018, %
Гандум	141,5	152,2	165,0	161,8	175,0	172,3	121,7
Картошка	106,8	107,9	108,7	106,2	109,6	112,4	105,2
Сабзавот	234,7	236,7	263,5	264,9	272,0	297,2	126,6
Харбуза	71,1	76,1	80,5	83,5	84,4	99,2	139,5
Мева ва буттамева	49,6	51,4	49,7	45,3	51,3	65,2	131,4
Ангур	26,8	26,8	25,4	27,3	30,2	18,7	-30,2
Гӯшт дар вазни забҳ	14,5	14,8	16,0	16,7	17,5	19,6	15,2
Шир	108,9	108,5	108,5	106,3	106,6	109,8	100,8
Тухм, дона	49,9	78,7	104,5	107,4	121,4	120,2	240,8

Манбаъ: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 15.

Ба вазъияти умумии сармоягузори КАС-и мамлакатро аз рӯи нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли баҳо додан мумкин аст. Дар давраи солҳои 2018–2023 истеҳсоли қариб ҳамаи маҳсулоти озуқавории кишоварзӣ тибқи маълумоти ҷадвали 3.4. ба ҳар сари аҳоли тамоюли афзоянда дорад. Аммо истеҳсоли ғалла ба ҳар сари аҳоли қаме зиёд гашта, ин аз ҳолати рақобати пасти он нисбат ба ғаллаи воридотӣ вобаста мебошад, сатҳи паст шудани истеҳсоли ангур ба пиршавии тоқзорҳои мавҷуда вобаста буда ҳоло сармоягузори ба боғҳои нави ангур суръат гирифта истодааст, ки минбаъд афзоиши ангурро таъмин хоҳад кард. Сатҳи наҷандон баланди истеҳсоли шир ба ҳар сари аҳоли, бо паст шудани сифати сохтори пода, қам шудани вазни қиёсии модаговҳои зотӣ ва баланд шудани арзиши захираҳои хӯроқи қорво

вобаста аст. Дар ҷумҳурӣ ягона самти назаррас истеҳсоли тухм (дар давраи таҳлилшуда бештар аз 2,4 баробар афзуд), ки бо афзудани сармоягузорӣ ва имтиёзҳо дар ин чода тараққиёти устувори мурғпарварии саноатии мамлакатро таъмин намудааст.

Чадвали 3.5. - Динамикаи нишондиҳандаҳои сифатии истеҳсолоти кишоварзӣ (бо нархҳои муқоисавии соли 2023, млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 2018, %
Умумӣ	43066,2	46140,7	50225,7	53576,2	57841,7	63028,4	146,5
Таносуби ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо ғоиз	19,8	20,9	22,7	22,4	22,9	24,3	4,5 ғ ф
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба 100 га киштзорӣ кишоварзӣ (бо нархҳои муқоисавии соли 2022), сомонӣ	117366	125584	136721	146128	157654	171110	145,8

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ – Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с.14–15.

Қобили зикр аст, соҳаҳои КАС тадриҷан аз вазъи ноустувори иқтисодӣ баромада истодаанд ва дар самтҳои афзалиятноки истеҳсолоти кишоварзӣ дигаргуниҳои сифатӣ ба амал омаданд, ки ин аз сармоягузориҳои солҳои охир ба соҳа гувоҳӣ медиҳанд. Маълумотҳои чадвали 3.5. нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2018–2023 суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба ҳар гектар замини кишт аз 117 то 171 ҳазор сомонӣ, ё худ бештар аз 45,8 ғоиз афзудааст. Маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба ҳар як коркунӣ соҳа ҳам тибқи афзоиши ҳосилнокии меҳнат тамоюли мусбат

дорад. Дар давраи таҳлилӣ ин нишондиҳанда аз 20,3 то 30,6 ҳазор сомонӣ зиёд шуда, суръати рушди он ба 150,7 фоиз баробар гардид. Музди меҳнати миёнаи моҳонаи номиналии ҳисобшудаи кормандон мувофиқан аз 492,13 то 811,73 сомонӣ ё зиёда аз 1,6 баробар афзудааст. [64, с. 133] Дар ин сурат суръати афзоиши музди миёнаи моҳонаи ҳадди ақали меҳнати коргарон аз суръати афзоиши ҳосилнокии меҳнат зиёд аст, ки ин қонуни иқтисодии тезтар афзудани ҳосилнокии меҳнатро нисбат ба суръати афзоиши музди меҳнат вайрон мекунад.

Ҷадвали 3.6. - Динамикаи ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ, ки бо ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ вобаста аст, млн.сомонӣ.

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 ба 2018, %
Ҳамагӣ, саноат, млн. сомонӣ	23894	27613	30890	38829	43025	46857	203,3
Аз он ҷумла:							
Саноати коркард	13520	15952	19054	22313	26497	28537	211,1
Аз он:							
истеҳсоли маҳсулоти хӯроқа, аз ҷумла нӯшоқиҳо ва тамоқу	4900	5399	7089	7608	10383	11621	236,7
истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ	2479	2636	2870	4096	4720	4500	180,0
Маснуоти ҷармӣ ва истеҳсоли пойафзол	63	71	91	120	137	133	211,1

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 256.

Дар давраи таҳлилшуда ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар ММД аз 19,8 то 24,3 фоиз ё 4,5 банд афзудааст. Ин рушд ҳамзамон ба тараққиёти бахши коркарди саноатии КАС ва афзудани ҳиссаи он дар истеҳсоли ММД низ сабаб шудааст. Чуноне ки маълумоти ҷадвали 3.6. нишон медиҳад, дар давраи солҳои 2018–2023 ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ беш аз 2 маротиба афзудааст. Саноати коркард, ки соҳаи асосии истеҳсолкунандаи

арзиши иловагӣ мебошад тарҳи рушди иқтисодии мамлакатро асосан он муайян менамояд, аз 13,5 то 28,5 млрд сомонӣ ва ё 2,3 маротиба афзудааст. Ҷузъи муҳимми саноати коркардро, корхонаҳои саноатӣ ва КАС, ки бо ашёи хом ва ё маҳсулоти кишоварзӣ фаъолият мебаранд, дар ин шаш соли охир тамоюли рушди устувор гирифтаанд. Масалан, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку соли 2023 дар сатҳи 11621 млн. сомонӣ қарор дошт, нисбат ба соли 2018 беш аз 2,36 маротиба зиёд шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ бошад дар ин давра аз 2479 то 4500 млн. сомонӣ ва ё 809%, маснуоти ҷармӣ ва истеҳсоли пойафзол бошад беш аз 2,1 маротиба зиёд шудааст.

Ҷадвали 3.7. - Тағйироти сохтории соҳаҳои саноати коркард, ки ба ашёи хом соҳаи кишоварзӣ вобаста аст, %.

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 ба 2018, %
Ҳамагӣ саноат	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—
Аз он ҷумла:							
Саноати коркард, %	56,6	57,8	61,7	57,5	61,6	60,9	4,36ф
Аз он:							
истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку	20,5	19,6	22,9	19,6	24,1	24,8	4,3 бф.
истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ	10,4	9,5	9,3	10,5	11,0	9,6	−0,86ф
маснуот аз ҷарм ва истеҳсоли пойафзол	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	—

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с.15-16.

Чунин тамоюли рушдро бешубҳа рушди истеҳсоли кишоварзӣ, ки ташаккулдиҳандаи асосии ашёи хом мебошад, муайян намудааст. Чуноне ки маълумоти ҷадвали 3.6. нишон медиҳад дар сохтори саноати коркард ҳиссаи корхонаҳои саноатии истеҳсолкунандаи маҳсулоти хӯрока, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку, ки мустақиман бо маҳсулоти кишоварзӣ вобаста аст сол аз сол афзуда истодааст. Соли 2023 андозаи он 24,8 фоизро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 4,3 банди фоиз афзудааст. Аммо ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ бошад дар ин

давра аз 10,4 то 9,6 фоиз кам шудааст, истеҳсоли маснуоти ҷармӣ дар сатҳи якхела қарор гирифтааст. Ҳамин тариқ беш аз 34 фоиз истеҳсоли саноати коркарди ин соҳаҳо мавриди таҳлил қарор гирифта ҳиссаи онҳо тамоюли афзоиш дорад.

Ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки бозори дохилии мамлакат аз ҳисоби истеҳсолоти маҳсулоти ватанӣ ғанӣ гашта истодааст ва сиёсати воридотивазкунанда босуръат татбиқ шуда истодааст. Пас сармоягузорӣ дар КАС. баҳусус соҳаи бунёдии он кишоварзӣ самараҳои калони синергетикиву занҷириро дар тамоми соҳаи иқтисодиёт, баҳусус саноат меорад.

Воқеан ҳам, дар тараққиёти соҳаҳои иқтисодиёт сатҳи кишоварзӣ бузург аст, вале ба ин нишондиҳанда кам диққат дода мешавад: аксар вақт дар мавриди муайян намудани механизми дастгирии давлатии соҳа сатҳи синергетикон ба тараққиёти соҳаҳои дигари иқтисодиёти мамлакат ба назар гирифта намешавад. Афзоиши истеҳсоли маҳсулот дар КАС ҳиссаи калони афзоиши солонаи ММД-и мамлакатро муайян мекунад, зеро дараҷаи кори муътадили зиёда аз 80 фоизи ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ ба кори бомуваффақияти он вобаста аст. [145, с. 46]

Яке аз шартҳои асосии пешбурди самаранокии истеҳсолоти агросаноатӣ ҳамчун манбаи сармоягузорӣ кам ва нигоҳ доштани ҳосилхезии табиӣи заминҳои кишоварзӣ мебошад. Ба ҳама маълум аст, ки сармоягузорӣ ба замин ва баланд бардоштани ҳосилхезии замин ҳам аз тарафи давлат ва ҳам аз субъектҳои кишоварзӣ, сарфи назар аз шакли моликият ва хоҷагидорӣ самти муҳимми фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити муносибатҳои бозорӣ тамоми заминистифодабарандагон меҳоянд аз пешбурди соҳибкории аграрӣ дар соҳаи кишоварзӣ баҳра баранд, вале то ҳол ба замин кам маблағ мегузоранд. Ин ҳолат ба ҳама ё қариб ҳамаи заминистифодабарандагон дахл доранд, ба истиснои заминҳои наздиҳавлигӣ.

Тибқи омили расмӣ раванди аз муомилот баромадани заминҳои кишоварзӣ ханӯз ҳам мушоҳида мешавад, заминҳо қисман ба партов табдил ёфта истодаанд, ки масоҳати онҳо айни замон 19,0 ҳазор гектарро ташкил медиҳад. [65, с. 271] Ғайр аз ин, дар ин давра бадтар шудани сифати заминҳои кишоварзӣ низ мушоҳида карда мешавад: паст шудани хусусиятҳои химиявӣ физикии хок, ки мутаносибан ба ҳосили зироатҳои асосӣ таъсир мерасонад. Ин хусусиятҳо дар минтақаҳои гуногуни мамлакат фарқ мекунад. Бинобар он таъмини афзоиши устувор ва дигар масъалаҳое, ки дар боло муҳокима шуданд, дар минтақаҳои мамлакат ба таври гуногун ҳал карда мешаванд.

Бояд таъкид кард, ки ҳама гуна раванди сармоягузорӣ, бахусус ҷалби захираҳои замин дар гардиши кишоварзӣ, пеш аз ҳама дар сатҳи минтақавӣ баррасӣ карда мешавад. Ин муносибат имкон медиҳад, ки хусусиятҳои раванди сармоягузорӣ ва омилҳое, ки ба рушди он таъсир мерасонад муайян карда шуда, механизми таъсиррасонӣ ба онҳо барои ноил шудан ба самаранокии он таҳия гардад. Комилан возеҳ аст, ки раванди сармоягузори ҷалби захираҳои замин дар гардиши кишоварзӣ аз ҷониби сармоягузори минтақа ва бахши кишоварзӣ муайян карда мешавад. Ин масъалаҳо дар боби чоруми диссертатсия мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

3.2. Таъминоти институтсионалии идоракунии сармоягузорӣ ва арзёбии он дар самти рушди заминаҳои моддию техникии КАС

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи рушди соҳаи механикунонии инноватсионии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025–2029» бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.11.2024, №624 тасдиқ гардидааст, ки инфрасохтори муҳим дар ҷоннок намудани фаъолияти сармоягузорӣ ба рушди заминаи моддию техникии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ мебошад. Ин Барнома «бо назардошти

муҳиммияти соҳаи механикунонии кишоварзӣ дар ҳалли мушкилотҳои соҳаи кишоварзӣ, баланд бардоштани ҳосилнокӣ, дар ин замина афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, истифодаи самараноки захираҳои замин, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, таъмини рушди устувор ва таъсиси низоми ба тағйирёбии иқлим тобовар ва ташаккули рақобатпазирии соҳаи кишоварзӣ дар шароити муосир бо истифода аз техника ва мошинолотҳои муосири кишоварзӣ ҷиҳати ташаккули равандҳои инноватсионӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ, таҳия ва қабул гардидааст». [5, с. 2] Дар барнома самтҳои асосии муосири механикунонии равандҳои агротехникии технологияи истеҳсолоти растанипарварӣ ва чорводорӣ дар пояи татбиқи инноватсия, истифодаи техникаи муштаракӣ кишоварзӣ, ки якҷанд амалиёти технологиро дар як вақт ба иҷро расонида, мушкилоти соҳаро ҳал менамоянд, нишон дода шудааст.

Ҳисоби тамоми сарчашмаҳо 207 миллиону 880 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад. Дар ҳаҷми умумӣ 95,0 миллион сомонӣ ба буҷет рост меояд, боқӣ 112 миллиону 880 ҳазор сомонӣ бошад, аз ҳисоби шарикони рушд ва бахшҳои хусусӣ маблағгузори мешаванд. [5, с. 4] Воқеан ҳам дар барнома рушди асосҳои инфрасохториву институтсионалии фаъолияти сармоягузори дар самти механикунонии инноватсионии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтааст. Чӣ тавре ки аз маълумоти ҷадвали 3.8. аён мегардад, сармоягузори ба самтҳои вусъат додани инфрасохтори институтсионаливу инфрасохтори сармоягузори бештар равона карда мешавад.

Масалан дар мавриди гузаронидани баҳисобгирии муфассали техникаи кишоварзӣ сарфи назар аз шакли моликият, ки дар солҳои 2026–2025 дар ҳаҷми 200 ҳазор сомонӣ аз буҷети давлатӣ пешбинӣ шудааст, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷиҳати такмил додани низоми назорат, санҷиш, бақайдгирӣ ва аз қайд баровардани техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ таҳия карда мешаванд.

Чадвали 3.8. - Сармоягузорӣ барои татбиқи марҳалаи якуми Барномаи рушди соҳаи механикунонии инноватсионии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025–2029 (ҳазор сомонӣ).

	2025		2026		2027	
	Бучети давлатӣ	Дигар манбаъҳо	Бучети давлатӣ	Дигар манбаъҳо	Бучети давлатӣ	Дигар манбаъҳо
Гузaronидани бахисобгирии муфассали техникаи кишоварзӣ сарфи назар аз шакли моликият	100		100			
Ташкили базаи ягонаи иттилоот оид ба микдор, ба қайд гирифтани ва аз қайд баровардани техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ	1000	500	2000	500	1000	
Мустаҳкам намудани заминаи моддию техникӣ дар самти хариди мошину таҷҳизоти кишоварзӣ, инчунин таҷҳизоти таълимӣ	1000	600	1500	400	500	
Таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки низоми санҷиши давлатӣ ва санҷиши техника ва таҷҳизоти кишоварзиро ба стандартҳои муқарраршуда танзим мекунад		50		50		
Такмили тартиб, меъёрҳо ва санҷиши стандартҳои низоми давлатии тестӣ бо дарназардошти талаботи замон		50		50		
Ҳамоҳангсозии стандартҳои миллии бо талаботи байналмилалӣ		60		60		60
Заминаи моддию техникаи Муассисаи давлатии «Стансияи таълимии давлатии кишоварзии Тоҷикистон» дар самти таъмир, хариди техника ва таҷҳизоти саҳро, инчунин таҷҳизоти лабораторӣ барои азназаргузаронии давлатӣ ва озмоиши мошину таҷҳизоти истеҳсолӣ ва воридшавандаи кишоварзӣ ва таъмири инфраструктураи зарурӣ	4000	1500	4000	1500	4000	
Коркарди усулҳо ва меъёрҳои нави баҳо додан ба сифати машинаю таҷҳизоти кишоварзӣ		100		100		
Дастгирии давлатӣ тавассути зиёд намудани маблағ-гузории рушди лизинги молиявӣ (дар доираи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2015, № 474)	20000	20000	20000	20000	20000	20000
Таҳлили комплекси талаботи ба техника ва таҷҳизоти кишоварзии вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳои ҷумҳурӣ.		100		100		100

Сарчашма: Аз замимаи Барномаи рушди соҳаи механикунонии инноватсионии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025–2029.

Ташкили базаи ягонаи иттилоот оид ба микдор, ба қайд гирифтани ва аз қайд баровардани техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ, ки барои ин кор дар давраи солҳои 2025 –2027 дар ҳаҷми 4 млн. Сомонӣ аз буҷет ва 1 млн. Сомонӣ аз дигар манбаъҳо пешбинӣ шудааст, барои ба даст овардани маълумоти боэътимод дар бораи микдор ва ҳолати техникии машинаю таҷҳизоти кишоварзӣ ва аз ин лиҳоз ҷиҳати таъминоти идоракунии заминаи моддиву техника ва фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Барои мустаҳкам намудани заминаи моддию техники дар самти хариди мошину таҷҳизоти кишоварзӣ, инчунин таҷҳизоти таълимӣ тибқи ин барнома дар ҳаҷми 3 млн. Сомонӣ аз буҷаи давлатӣ ва 1 млн. Сомонӣ аз дигар сарчашмаҳо пешниҳод гардидааст, ки ҳамчун манбаъ дар мавриди таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамчун механизми ташкили идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ хизмат менамояд. Таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки низомии санҷиши давлатӣ ва санҷиши техника ва таҷҳизоти кишоварзиро ба стандартҳои муқарраршуда танзим мекунанду барои ин 100 ҳазор сомонӣ ва такмили тартиб, меъёрҳо ва санҷишҳои стандартҳои низомии давлатии тестӣ бо назардошти талаботи замони буҷети давлатӣ чудо мегардад, сохтори институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузориҳои инноватсиониро такмил менамояд. Сармоягузориҳои ҳаҷми хеле калон (12 млн. Сомонӣ аз буҷети давлатӣ ва 3 млн. Сомонӣ аз дигар манбаъҳо) барои неру бахшидани заминаи моддию техникии муассисаи давлатии «Стансияи таълимии давлатии кишоварзии Тоҷикистон», барои таъмир, хариди техника ва таҷҳизоти саҳроӣ ва лабораторӣ барои ташкили озмоиши мошину таҷҳизоти истехсолӣ ва воридшавандаи кишоварзӣ ва таъмири шабакаҳои зарурӣ равона мегардад, ки механизми муҳим барои идоракунии фаъолияти сармоягузориҳои инноватсионӣ махсуб мешавад. Дастгирии давлатӣ афзун намудани сармоягузориҳои рушди институти лизинги молиявӣ (дар доираи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2015, № 474), ки беш аз 5 млн. Сомонӣ аз ҳисоби буҷет ва 5 млн. сомонӣ аз дигар

манбаъҳо сафарбар мешавад, механизми муосири идоракунии фаъолияти сармоягузориҳо дар КАС дар самти ғанӣ гардонидани фондҳои асосии он мебошад.

Дастгирии давлатии фаъолияти сармоягузории корхонаҳои кишоварзӣ чихати суръат бахшидан ба таҳаввулоти индустриалии кишоварзӣ бояд пеш аз ҳама ба таъсири системавӣ ва мақсадноки мақомоти давлатӣ ба таъмини рушди заминаи истеҳсолӣ ва моддию техникии субъектҳои хоҷагидор барои ба даст овардани самараи иқтисодии фаъолияти онҳо нигаронида шавад. Дарачаи инкишофи базаи техникӣ–технологии корхонаҳои КАС, ки аз шумораи умумии унсурҳои техникӣ технологияи фаъоли соҳаи истеҳсолу фурӯши маҳсулот иборат аст, сатҳу сифати истеҳсоли маҳсулот ва рақобапазирии онро муайян менамояд. Манбаи техникӣ технологияи корхонаҳои кишоварзӣ, ки маҷмуи таҷҳизот (системаи мошинҳои кишоварзӣ, таҷҳизот, дастгоҳҳо), комплекси системаҳои нақлиёт, интиқол ва иттилоотро дар бар мегирад, ташаккулу рушди сохтори мувоффиқии интституционаливу ташкилиро тақозо менамояд. Яъне дар назар дорем, ки фаъолияти системаҳои истеҳсоливу технологӣ дар шакли шуъбаҳо, гурӯҳҳои муташаккил, соҳаҳои технологӣ ва дигар сохтори ташкилӣ дар КАС роҳандозӣ мегардад. Аз сатҳи рушди ин ҷанбаҳои иқтисоди КАС тарҳу самтгирии фаъолияти сармоягузорӣ шакл мегирад, ғанӣ гардонидани унсурҳои заминаи моддию техникии истеҳсолоти кишоварзӣ тавассути таҳияву татбиқи лоиҳаҳои мушаххаси сармоягузорӣ сурат мегирад. Мафҳуми системаи техникӣ–технологии комплекси агросаноатӣ дар омӯзишу ҳамгироии ҷанбаҳои технологӣ ва техникии фаъолияти истеҳсоливу хоҷагидорӣ ифода меёбад. Масалан, ҷузъи технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ аз унсурҳои зерин иборат аст:

– ҷараён ё равандҳои агротехникии коркарди замин, хок, ҳамчун предмети муҳимми меҳнат, анбор, назорати ҳаракати захираҳои истеҳсолӣ, маҳсулот ва дигар қисмҳои таркибии раванди истеҳсолот;

– маҷмуи усул ва методҳои коркарди захираҳои истеҳсолот ва ба даст овардани ҳосил;

– маҷмуи ҳуҷҷатҳои технологи барои мақсадҳои умумӣ ва махсус.

Тарафи техникий истеҳсолоти кишоварзӣ бошад аз чунин унсурҳо иборат мебошад:

– захираҳо ва заминаи энергетикӣ фаъолият;

– низоми мошинҳои кишоварзӣ, воситаҳои нақлиёт, таҷҳизоти соҳаи чорводорӣ ва ғайра;

– заминаи техникий андӯхту коркард ва истифодабарии иттилоотро зимни ташкилу идораи равандҳои истеҳсолот.

Чадвали 3.9. - Гурӯҳи нишондандаҳое, ки ба дараҷаи техникӣ ва технологии равандҳои истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ баҳо медиҳанд.

Гурӯҳи нишондандаҳо	Нишондандаҳои хусусӣ
<i>Дараҷаи бо воситаҳои меҳнат таъмин намудани раванди истеҳсолоти кишоварзӣ;</i>	<i>таносуби сармоягузорӣ ба вазн, таҷҳизоти техникӣ (арзиши таҷҳизот ва мошинаҳо ба шумораи коргарон дар вақти муайян), таносуби қувва ба вазн ва дараҷаи автоматикунонии равандҳои истеҳсолот.</i>
<i>Дараҷаи прогрессивии равандҳои техникӣ-технологӣ</i>	<i>Бо воситаҳои нави аз ҷиҳати техникӣ мукаммали меҳнат мусаллаҳ гардондани ҷойҳои кор дар шароити муосири иқтисодӣ.</i>
<i>Ҷорӣ кардани техника ва технологияи пешқадам</i>	<i>Самарайи иқтисодӣ аз иҷрои тадбирҳои пешбинишудаи ташкилӣ-техникӣ; ҳиссаи равандҳои прогрессивии технологии мавҷуда, коэффисиентҳои механикунонӣ ва автоматикунонии истеҳсолот.</i>

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Қабули қарорҳои сармоягузорӣ лоиҳагирии институтсионалиро талаб менамояд, ки охирин дар пояи таҳлили сатҳи таъминоти техникӣ ва технологии равандҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои КАС бо истифода аз нишондандаҳое, ки дар чадвали 3.9 оварда шудааст, сурат мегирад. Ҳамзамон тарҳи шаклирии сохтори институтсионалӣ ва лоиҳагирии институтсионалии сармоягузорӣ ба самти мустаҳкам намудани заминаи

моддиву техниии корхонаҳои КАС аз рӯи хусусиятҳои сохти ҷузъҳои он, ки дар расми 3.4. нишон дода шудааст, асос ёфтааст.

Расми. 3.4. - Хусусиятҳои сохтори базаи техникӣ-технологии истеҳсолот дар КАС.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҷараёни таҷдиди базаи техникӣ-технологии комплекси агросаноатӣ асосан дар шаклҳои зерин ба амал меояд;

– сохтмон ва ё ба вуҷуд овардани иқтидорҳои истеҳсоли, иншоотҳо (ташкили устохонаҳои ёрирасон, техникӣ, таъмир, алоқа ва ғайра), ки мақсади васеъ намудани истеҳсолотро дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ мусоидат мекунанд;

– дигаргунсозӣ ба тавассути таҳияву татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори ҳадафноки азнавсозӣ ё аз нав таҷдид намудани истеҳсолот, аз ҷумла ҳам иқтидори нав ва ҳам васеъ кардани иқтидорҳои амалкунанда ва ё истеҳсолоти ғирирасон;

– тағйирот ва ё азнавтаҷҳизонидани техникаӣ, ки лоиҳаҳои сармоягузори мувоффиқро ҷиҳати тақмил додани сатҳи ҷараёнҳои техникаӣ ва технологияи намудҳои алоҳидаи фаъолияти истеҳсоливу хоҷагидорӣ ё намудҳои истеҳсолот дар пояи амалӣ намудани техника ва технологияи муосир нигаронида шудаанд.

Солҳои охир, бахусус пас аз соли 2015 бо татбиқи тадбирҳои ҳукумат ҷиҳати таъмини рушди заминаи моддию техникаи корхонаҳои кишоварзӣ ҷиҳати дастгирӣ беҳбудсозии вазъи базаи техникаи соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ, раванди сармоягузорӣ намоён ба назар мерасад. Ҷӣ тавре ки маълумотҳои ҷадвали 3.10. гувоҳӣ медиҳанд, дар солҳои 2016–2023 дар натиҷаи сармоягузорӣ, яъне маблағгузори асосӣ, шумораи тракторҳо дар иқтисоди кишоварзӣ бештар аз 18,1 ҳазор адад, ё худ бештар аз 2,5 баробар афзуда, мутаносибан шумораи плугҳои тракторӣ 7,5 ҳазор дона, тухмипошакҳои тракторӣ 284 дона зиёд шудааст. Дар давраи таҳлилшуда шумораи комбайнҳои ғалладарав 685 адад ё худ бештар аз 2,8 баробар афзудааст. Баробари тараққӣ кардани соҳаҳои чорводорӣ ва маҳсулоти чорво майдони кишти зироатҳои хӯроки чорво (зиёда аз 15,2 ҳазор гектар) ва майдони алафҳои бисёрсола боиси 684 дона зиёд шудани шумораи алафдаравҳо гардид, ки 5,6 баробар афзудааст. Дар баробари ин кам шудани миқдори комбайнҳои хӯроки чорво (–9,3 фоиз) ва комбайнҳои ҷуворимакадаравӣ (–32 фоиз) мушоҳида карда мешавад, ки ин боиси паст шудани дараҷаи заминаи хӯроки чорво ва тараққӣ додани чорводорӣ мегардад. Кам шудани мошини пахтачинӣ (–67%) низ мушоҳида мешавад, ки ин тамоюл нигаронкунанда аст.

Парвариши пахта ва истеҳсоли нахи пахта як захираи стратегии рушди саноати кишвар мебошад. Дар ин радиф дар солҳои охир бо

дарназардошти аҳаммияти самараи синергетикии пахтакорӣ барои тараққиёти соҳаҳои хоҷагии халқ давлат боз ҳам ба густариш додани соҳаи пахтакорӣ диққати махсус медиҳад.

Ҷадвали 3.10. - Вазъи заминаи моддию техникии соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ, дона. Ҳисоб карда шудааст аз рӯи:

Соҳтори базаи техникӣ	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 назар ба 2016, %
Шумораи тракторҳо,	9197	26102	26405	27134	27776	27376	27590	27324	297,1
Плугҳои тракторӣ	2770	8932	9285	9352	9794	10181	10280	10356	373,8
тухмипошакҳои тракторӣ	2000	2375	2310	2307	2415	2301	2244	2284	114,2
Шумораи комбайнҳои ғалладарав	375	980	1021	1024	1099	1068	1098	1060	282,6
Балезчиён	147	418	468	484	611	714	801	831	565,3
Мошинҳои ҳуроки чорво	149	179	165	151	161	130	142	135	-9,3
Комбайнҳои чуворимакка	25	31	26	27	27	17	19	17	- 32
Шумораи машинаҳои пахтачинӣ	106	99	96	67	70	95	45	34	-67,9
Шумораи мошинҳои боркаш	2575	2777	2249	2470	1790	1684	1835	1819	-29,3

Сарчашма: Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: Маҷмуи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 281-282

Вазъияти воқеии базаи техникии истеҳсолоти аграриро аз рӯи миқдори техникаи кишоварзӣ, ки ба 100 гектар майдони кишт рост меояд, баҳо додан мумкин аст. Зеро замин захира ва воситаи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ буда, базаи техникӣ асосан барои хушсифат кор карда баромадани майдонҳои кишт ва зироатҳои кишоварзии дар он рӯёндашуда нигаронида шудааст. Аз маълумоти ҷадвали 3.11. аён мегардад, ки миқдори тракторҳо ҳамчун техникаи асосӣ дар кишоварзӣ ба ҳисоби ҳар 100 гектар майдони кишт аз 1,27 то ба 3,27 адад ва ё бештар аз 2,5 баробар дар давраи солҳои 2016-2023 афзуд. Плугҳои шудгор ва тухмипошакҳо ба ҳисоби ҳар 100 гектар майдони кишт, инчунин шумораи

комбайнҳои ғалладаравӣ ба ҳисоби ҳар 100 гектар ғалла мувофиқан зиёд шуд. (ниг. ба ҷадвал 3.11)

Ҷадвали 3.11. - Мошинҳои кишоварзӣ ба 100 гектар майдони кишт (воҳид).

Соҳтори базаи техникӣ	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 2016, %
Шумораи тракторҳо ба ҳар 100 гектар майдони кишт	1,27	1,26	1,10	3,11	3,15	3,28	3,27	3,27	252,4
Барои 100 гектар майдони кишт шудгори тракторӣ	0,35	0,36	0,33	1,06	1,11	1,13	1,13	1,15	317,2
Барои 100 гектар майдони кишт тухмипошакҳои тракторӣ	0,27	0,28	0,24	0,28	0,27	0,28	0,27	0,28	102,7
Шумораи комбайнҳо ба ҳар 100 гектар ғаллазор	0,11	0,11	0,08	0,23	0,25	0,27	0,27	0,28	222,0
Барои 100 гектар прессиштихобҳо майдони зироатҳои хӯроки чорво	0,18	0,15	0,14	0,40	0,46	0,49	0,53	0,57	370,3
Барои 100 гектар майдони зироати хӯроки чорво машинаҳои хӯроки чорво	0,18	0,16	0,14	0,17	0,16	0,15	0,16	0,15	-6,3
Комбайнҳои чуворимакадаравӣ барои 100 гектар. чуворимакка барои силос ва хӯроки сабз	0,25	0,16	0,13	0,18	0,16	0,15	0,14	0,14	-41,3
Шумораи машинаҳои пахтачинӣ ба ҳар 100 гектар.	0,07	0,07	0,06	0,06	0,05	0,04	0,04	0,04	-46,5

Сарчашма: Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: Маҷмуаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. – саҳ. 281-282. – с. 273; Маҷмуаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. – с 285-286

Бояд қайд намуд, ки гарчанде дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҳар 100 гектар майдонҳои кишт техникаи муҳимтарини соҳа муносиб карда мешавад, вале онҳо ба талаботи меъёрие, ки барои кам кардани талафи ҳосил ва маҳсулоти кишоварзӣ пешбинӣ шудаанд, ханӯз мувофиқ

нестанд. Дар натиҷаи кашол ёфтани коркарди агротехникӣ, талафот дар чамбоварии ҳосил ва дигар равандҳои технологӣ дар соҳа ба амал меоянд.

Дар давраи солҳои 2016–2023 тамоюли мустаҳкагардии сармояи асосӣ дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ дар минтақаҳои мамлакат низ сурат гирифта истодааст. Масалан, тракторҳо ҳамчун техникаи асосии ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ дар ҳамаи минтақаҳои мамлакат зиёд шудаанд: афзоиши теъдоди тракторҳо дар ВМКБ 181 адад, дар вилояти Суғд – 3740, вилояти Хатлон – 8658, НТҚ – 4615 адад, афзоиш низ 396,7 фоиз, 177,8, 292,5 ва 526,5 фоизро ташкил дод. Тавре рақамҳо гувоҳӣ медиҳанд, аз ҳама зиёд афзоиши шумораи тракторҳо дар ВМКБ ва ноҳияҳои тобеи марказ ба мушоҳида мерасад, ки ин аз татбиқи дастгирии давлатии истеҳсолоти моддию техникии хоҷагии қишлоқ дар доираи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 22 июли соли 2013, № 1003), ки ҳадафҳои асосии он ба фароҳам овардани шароити техникӣ ва технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ, «таъмини мавҷудияти захираҳои қарзи имтиёзнок барои корхонаҳо ва соҳибкдороне нигаронида шудаанд, ки дар ноҳияҳои кӯҳсор амал мекунанд», [14, с. 6] ба шуғли аҳоли ва бехбудии зиндагии онҳо мусоидат мекунад.

Кишти ғалладонагӣ барои аҳолии деҳоти кишвар соҳаи муқаррарӣ, муқаддас ва гарави асосии таъмини амнияти озукавории онҳо мебошад. Маҳз ҳамин чиз зарурияти зиёд кардани шумораи комбайнҳои ғалладаравро дар минтақаҳои таҳлилшудаи мамлакат муайян кард. Шумораи онҳо дар соли 2023 нисбат ба соли 2016 дар вилояти Суғд 240 адад, дар вилояти Хатлон 290 адад, дар навоҳии тобеи марказ 98 адад зиёд шудааст. Присепҳои тракторӣ дар шароити ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ воситаи асосии нисбатан камхарчи техникӣ мебошанд, ки ба воситаи онҳо захираҳои истеҳсолот ба ҳаракат даромада маҳсулот кашонида мешаванд. Аз ин рӯ, шумораи онҳо дар ВМКБ – 94 адад, дар

вилояти Суғд – 159 адад, дар вилояти Хатлон – 1745 адад, дар НТЧ – 2017 адад афзуд.

Чорводорӣ соҳаи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ буда, ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзии кишвар тамоюлоти афзоиш гирифтааст. Ин тағйироти сохторӣ аз ташаккул ва рушди низоми ҳавасмандии (афзоиши дараҷаи даромаднокии онҳо) субъектҳои хоҷагӣ дар истеҳсоли маҳсулоти чорво шаҳодат медиҳад. Тараққиёти онҳо ба базаи хӯроки чорво ва мувофиқатан ба устуворгардии базаи моддию техникии хӯроки чорво асос ёфтааст, ки ин пеш аз ҳама хеле зиёд шудани шумораи комбайнҳои хӯроки чорво, аз он ҷумла комбайнҳои силосғундор, ҷуворимакадарав, инчунин прессборкунакҳо дар ҳамаи минтақаҳои мамлакат (ба ғайр аз ВМКБ) алоқаманд мебошад.

Равандҳои истеҳсоли кишоварзӣ, ки бо коркарди майдонҳои кишт, замин, инчунин зироатҳои кишоварзӣ ҳамчун объекти меҳнат дар ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ алоқаманданд, бо истифодаи плугҳо ва култиваторҳои тракторӣ алоқаманданд. Аз ин рӯ, шумораи онҳо меафзояд: афзоиши мутлақи плугҳо дар ВМКБ 106 дона, дар вилояти Суғд 1367 дона, дар вилояти Хатлон 2916 дона, дар НТМ 2047 дона; Афзоиши мутлақи култиваторҳо низ мутаносибан 23, (-219), 568 ва 33-ро ташкил дод.

Сифати муосири истеҳсолот дар КАС, ки ба роҳи интенсификация индустриалӣ баровардани он масъалаи стратегӣ мебошад, охири аз рӯйи дараҷаи таъминоти қувва, пеш аз ҳама бо қувваи барқ вобаста мебошад. Зеро тараққиёти комплексҳои ҳозиразамони чорводорӣ, фермаҳо, фабрикаҳои мурғпарварӣ, анборҳо, яхдонҳо барои нигоҳ доштани маҳсулоти коркарди кишоварзӣ, обёрии механикии ҳозиразамон ва ғайра аз рӯйи дараҷаи таъминоти қувва муайян карда мешавад. Таҷдиди саноатии истеҳсолоти кишоварзӣ бо қувва, ки қисми муҳимтарини инфрасохтори ҳар як сохтори хоҷагии халқ, аз ҷумла сохтори агросаноатӣ мебошад, зич алоқаманд аст. Дар ҷумҳурӣ дар натиҷаи

татбиқи стратегияи таъмини истиқлолияти энергетикии кишвар сатҳи зарурии бо қувва таъмин намудани соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла иқтисодиёти кишоварзӣ ба даст омад. Дар соли 2023 беш аз 21,8 миллиард кВт-соат неруи барқ тавлид шудааст, ки нисбат ба соли 2017, беш аз 20,4% афзудааст. Ҳаҷми истеъмоли умумӣ бештар аз 10 фоиз афзуд. Дар соли 2023 дар соҳаи кишоварзӣ 2563 миллион кВт-соат неруи барқ масраф шудааст, ки нисбат ба соли 2017 – 6,9 фоиз кам мебошад. [64, с. 265] Дар давраи таҳлилшуда мутаносибан вазъи қиёсии истеъмоли қувваи барқ дар кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии истеъмол қариб 4,2 фоиз кам шудааст. Харочот ба ҳар 1 сомони маҳсулоти умумии кишоварзӣ аз 0,12 то 0,08 кВт-соат кам ё 33,3 фоиз кам шудааст. Ба андешаи мо, паст шудани дараҷаи истеъмоли қувваи барқ дар натиҷаи баланд шудани тарафҳои қувваи барқ ва мувофиқан кам шудани дараҷаи талафи қувваи барқ ба амал омад.

Чадвали 3.12. - Динамикаи ба кор андохтани фондҳои асосӣ дар бахши агарии иқтисодиёт.

Нишондодҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	С.2023 дар қиёс ба с. 2016
Умуман аз рӯи соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат миллион сомонӣ	4129,5	5406,6	6678,5	4859,3	7033,3	7266,8	5561,3	6860,5	166,1
Аз ҷумла дар кишоварзӣ	34,3	32,0	88,6	52,4	13,4	11,7	25,8	116,7	3,4 мар
ДАР %	0,83	0,59	1,32	1,07	0,19	0,16	0,15	1,70	0,87 б ф
Ба ҳар як коргари кишоварзӣ, сомонӣ	22,2	20,8	60,4	35,3	8,9	7,4	6,2	14,5	– 34,6
Ба ҳисоби 100 сомонӣ маҳсулоти умумӣ, кишоварзӣ	0,15	0,14	0,36	0,19	0,05	0,04	0,04	0,12	– 0,03

Сарчаҳма: Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. – с. 287; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. – с. 258.

Айни замон масъалаҳои муҳимтарин дар соҳаи иқтисодиёти агросаноатӣ сармоягузорӣ барои аз худ намудани технологияи пешқадам,

таҷҳизоти каммасраф ва технологияе мебошанд, ки истифодаи хушсифат ва аз ҷиҳати техникӣ экологӣ беҳавфи қувваи барқро таъмин мекунад. Мустаҳкам намудани базаи техникӣ-технологии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ба дараҷаи микдорӣ ва сифатии ба қор андохтани фондҳои нави асосӣ вобаста аст, ки сохти бахши аграрии иқтисодиётро муайян мекунад.

Чуноне ки маълумоти ҷадвали 3.12. нишон медиҳад дар давраи солҳои 2016–2023 дар мамлакат ҳаҷми фондҳои асосии бақорандохташуда дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ аз 4129,5 то ба 6860,5 миллион сомонӣ ва ё худ 166,1 фоиз афзудааст. Дар соҳаи кишоварзӣ бошад аз 34,3 то 116,7 миллион сомонӣ ё зиёда аз 3,4 маротиба зиёд шудааст. Аммо ҳаҷми бақордарории воситаҳои асосӣ дар тури ин солҳо муътадил нест, нобаробар аст: масалан, сатҳи баландтарин дар соли 2023, пасттарин дар соли 2021 8,4 миллион сомони ро ташкил дод. Ин тамоюл дар вазни қиёсии ба қор андохтани фондҳои асосӣ дар ҳаҷми умумӣ низ мушоҳида карда мешавад, агар дар соли 2016 ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумӣ 0,83% бошад, соли 2023 ин нишондиҳанда 1,7-ро ташкил дода, 0,87 банди фоизӣ зиёд шудааст. Дар натиҷаи ба қор андохтани фондҳои асосӣ арзиши фондҳои бақорандохташуда ба ҳар як қорғари соҳаи кишоварзӣ аз 22,2 то 14,5 сомонӣ кам ва ё худ бештар аз 34,6 фоиз поён рафтааст. Дар бобати нишондиҳандаҳои асосӣ, яъне арзиши фондҳои асосии ба ҳар 100 сомонӣ маҳсулоти умумии кишоварзӣ фондҳои бақорандохташуда низ аз 0,15 то 0,9 сомонӣ ва ё худ бештар аз 6 баробар афзудааст. Бояд гуфт, ки дар комплекси агросаноатӣ, соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои хоҷагии халқ барои ташкили системаи мувофиқи мошинҳои таҷҳизоти соҳа, яъне барои ба дараҷаи меъёрӣ расонидани раванди механикунонии равандҳои истеҳсолот ва меҳнат сармоягузори хеле қалон талаб карда мешавад. Аз ин рӯ, ҳаҷми қорӣ намудани фондҳои асосӣ, ки дар ҷадвали 3.12. нишон дода шудаанд, ноқифоя аст ва суръати

дилхоҳи ба сатҳи индустриалӣ табдил додани кишоварзиро таъмин карда наметавонанд.

Чунин вазъият дар самти маблағгузори асосӣ ба соҳаҳои кишоварзӣ низ мушоҳида карда мешавад. Дар давраи солҳои 2016-2022. ҳаҷми маблағгузори асосӣ ба соҳаҳои иқтисодиёт аз 9,7 ба 16,6 миллиард сомонӣ, ё худ бештар аз 1,7 баробар афзудааст. Дар давраи таҳлилшуда, гарчанде ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ ба кишоварзӣ аз 73 ба 104 миллион сомонӣ, ё бештар аз 42 фоиз зиёд шуда бошад ҳам, вазни қиёсии он дар ҳаҷми умумии маблағгузори асосӣ дар соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат ба ҳисоби миёна танҳо 0,41%-ро ташкил додааст. (ҷадвали 3.13.). Албатта, чунин нишондод барои як соҳаи бузурги бахши воқеии иқтисодиёт, ки беш аз 23%-и маҷмуи маҳсулоти дохилиро тавлид намуда амнияти озуқавории кишварро таъмин мегардонад, хеле кам аст.

Ҷадвали 3.13. - Маблағгузори асосӣ ба соҳаҳои кишоварзӣ, (бо нархҳои ҷорӣ, млн. сомонӣ).

Маблағгузори-ҳои асосӣ аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёт – ҷамъ	9749,9	11179,7	11371,6	13361,0	12517,8	11775,5	15124,9	16655,2	171,1
аз ҷумла:									
дар кишоварзӣ	73,0	73,5	98,7	23,1	33,2	12,7	15,3	104,5	142,4
Ба % дар ҳаҷми умумӣ,	0,74	0,65	0,87	0,17	0,26	0,10	0,10	0,62	– 0,11

Сарчашма: Ҳисоб карда шудааст аз рӯйи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023 – с. 392; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. – с. 296.

Дар шароити ҳозираи тараққиёти бахши аграрии иқтисодиёт тамоюлҳои нави тағйир додани техника ва базаи технологияи корхонаҳои кишоварзӣ мушоҳида карда мешаванд. Дар ин тамоюл метавон ҷорӣ намудани технологияҳои баланди технологӣ (боғпарвариҳои интенсивӣ), тавсеаи истифодаи таҷҳизоти муосири микробарконики (дар сохтмони гармхона), технологияи иттилоотӣ ва ғайраҳоро дар раванди таъмини иттилоотии равандҳои истеҳсолӣ ва идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ мушоҳида кард.

Ин тамоюлҳои мусбат дар натиҷаи ҷалби сармояи хориҷӣ, бахусус сармоягузориҳои мустақим ба бахшҳои кишоварзӣ ба вуҷуд омадаанд. Мувофиқи маълумоти ҷадвали 3.14. ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ҳарчанд дар маҷмӯъ дар бахшҳои иқтисодиёт нисбатан муътадил буд, вале дар соли 2023 дар соҳаи кишоварзӣ нисбат ба соли 2015 якбора коҳиш ёфт. Ҳамин тавр, дар соли 2015 дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва хизматрасонӣ ба он вобаста дар оғози соли 2015 дар ҳаҷми 3117,5 ҳазор доллар ҷамъ шуда, дар давоми сол 4398,6 ҳазор доллар ворид шудааст, аммо дар соли 2023 чунин ҷамъоварӣ ва воридот мушоҳида нашудааст. Дар соли 2015 сармоягузорӣ ба соҳаҳои зироаткорӣ, сабзавоткорӣ тичоратӣ ва боғдорӣ дар аввали сол 32838,6 ҳазор долларро ташкил дода, дар давоми сол 38320,2 ҳазор доллар ворид гардидааст, аммо дар соли 2022 умуман дар давоми сол сармоягузорӣ нашудааст. Дар соҳаи боғдориҳои махсусгардонидашуда ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳолӣ, инчунин барои парвариши мевачот, чормағз, ҳарчанд мутаносибан дар соли 2015 дар ҳаҷми 25,0 ҳазор доллар гирифта шуда бошад ҳам, аммо дар соли 2023 вуҷуд надорад. Сармоягузориҳои хориҷӣ умуман, ҷараёни сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар соли 2022 танҳо дар парвариши мурғ барои гӯшт ва парандаҳои наслӣ мушоҳида мешавад. Ҳамин тариқ, дар соҳаи кишоварзӣ дар соли 2022 маҳдудияти шадиди ҷараёни сармоягузориҳои хориҷӣ ба амал омадааст, ки ба раванди табдили индустриалии соҳаҳои он монеа эҷод мекунад.

Дар оянда самти инноватсионии рушди соҳаҳои бахши аграрии иқтисодиёт бояд дар фаъолияти сармоягузорӣ дар самти тағйир додани сифатии сохтор ва таркиби базаи техникаю технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ инъикос ёбад. Ин тамоюлҳо бояд ҳангоми таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба назар гирифта шаванд, яъне дар лоиҳа бояд ба нав кардани базаи техникийи корхонаҳои кишоварзӣ диққати калон дода, ба иҷрои стратегияи тараққиёти он мусоидат кунад. Дар ин росто низоми давлатӣ ва дастгирии азнавтаҷҳизонидани техникаву технологӣ дар

доираи васеъ намудани воридоти воситаҳои техникӣ ва технологияҳои муосир ба истехсолоти кишоварзӣ нақши асосиро мебозад. Ин асосноккунии илмӣ принципҳои сиёсати техникӣ ва сармоягузори давлатро дар КАС, ки ба фароҳам сохтани шароити мусоид барои татбиқи заминаи навоаронаи техникӣ-технологӣ дар соҳаи истехсолоти кишоварзӣ, ташкили низоми муносиби таъминоти муҳандисию техникии рушди он, ки ба зиёд шудани ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, баланд шудани дараҷаи моддию энергетикӣ равандҳои технологӣ, иҷрои талаботи экологӣ, беҳатарию экологии ҷаҳонӣ ва маҳсулоти истехсолшаванда мусоидат мекунад, тақозо менамояд.

Ҷадвали 3.14. - Сармоягузори хориҷӣ ба КАС.

Нишондодҳо	2015		2023	
	Дар аввали сол чамъ карда шудааст	Гирифтанд	Дар аввали сол чамъ карда шудааст	Гирифтанд
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт	470867,3	3078536,6	3948421,1	345893,2
аз ҷумла:				
Кишоварзӣ, шикор ва хизматрасонии марбута	3117,5	4398,6	—	—
Парвариши зироатҳо, сабзавоткорӣ тичоратӣ ва боғдорӣ	32838,6	38320,2	84591,3	
Истехсолоти маҳсули боғу тоқпарварӣ	—	2005,3	—	—
Парвариши меваҳо, чормағзҳо, нӯшокиҳо ва зироатҳо	—	25,0	—	—
Парандапарварӣ барои гушт, мурғпарварӣ	—	—	1028,7	—

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. – саҳ. 261.

Дар маркази диққати олимону мутахассисон ва мақомоти давлатӣ мушкилоти беҳсозии базаи моддию технологияи комплекси агросаноатӣ ва кишоварзӣ қарор доранд. Татбиқи ҳадафҳои саноатикунории босуръат

дар комплекси агросаноатӣ ба ҳалли босуръати онҳо вобаста аст. Шароити ҳозираи кори соҳаҳои истеҳсолкунандаи воситаҳои истеҳсолот: машинасозӣ, тракторсозӣ, асбобсозӣ ва ғайра устувории иқтисодиёти соҳаи кишоварзиро муайян мекунанд. Вобаста ба ин, асоснок кардани андоза ва сохтори заминаи моддию технологӣ барои оянда бо назардошти омилҳои асосии истеҳсолот муҳим аст. Дар шароити кӯҳсори мамлакат рушди саноатикунони ҳоҷагирҳо метавон бо роҳи сармоягузорӣ ба қорӣ намудани технологияи навоарона ва истифодаи оммавии тракторҳои бисёрамалаи хурд ва миқдори зиёди техникаҳои кишоварзӣ ноил шуд.

Ҷадвали 3.15. - Андозаи субсидия дар арзиши маҳсулоти кишоварзӣ.

Давлатҳо	Доллар ИМА	Ҳиссаи он дар арзиши маҳсулоти кишоварзӣ
ИМА	118,9	20
Канада	4,7	25
Шветсия	1,8	50
Финляндия	3,1	65
Норвегия	2,6	75
Япония	49,3	80

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мукамалгардонии механизми дастгирии давлатии соҳа – роҳи дигари баланд бардоштани сармоягузорӣ дар таъмини рушди заминаи техникӣу технологияи иқтисоди кишоварзӣ мебошад. Масалан дар кишварҳои ғарб ва мамлакатҳои саноати миёна раванди сармоягузорӣ бо ҳиссаи зиёди маблағҳои ҷалбшуда хос аст, ки дар он институти субсидияҳо нақши калидиро ишғол мекунанд. Давлат ҳам субсидияи мустақими маблағгузори асосиро ба кишоварзӣ ва ҳам танзими мустақими равандҳои сармоягузори бо роҳи пардохтҳои пулӣ ва ё додани имтиёзҳои гуногун ба амал мебарорад. Дар айни замон дар як қатор мамлакатҳои таҷрибаи сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ андӯхт

шудааст. Масалан дар Амрико маблағҳои бучети федералӣ барои соҳаи кишоварзӣ дар шакли пардохтҳои бевоситаи пулӣ, қарзҳои имтиёзнок, қарзҳои бефоиз ва пардохтҳои бебозгашт ҷудо карда мешаванд. Ба деҳқонон аз ҳисоби маблағгузорӣ имтиёзҳои андоз дода шуда, пардохти қарз ба таъхир андохта мешавад.

Чуноне ки аз маълумоти ҷадвали 3.15. дида мешавад субсидия ба соҳаҳои кишоварзии мамлакатҳои тараққикарда аз 20 то 80 фоизи арзиши аслии маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳад, ки бо механизми дастгирии иқтисодӣ сурат мегирад. Дар Олмон истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ҳавасманд карда мешавад. Чунон ки омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, шаклу усулҳои таъсири давлат ба тараққиёти комплекси агросаноатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ бояд на саҳт балки нармтар гузаранд. Масалан, дар ИМА системаи амнияти иқтисодии деҳқонон сечузба мебошад, ки аз инҳо иборат аст: нархи миёнаи ғарав ва додани қарзҳо бо ғарави зироатҳо; пардохтҳои бевоситаи устувор, ки ба дараҷаи истеҳсолот вобаста набошанд ва дастгирии соҳаи кишоварзӣ дар шакли пардохтҳои зиддидаврагӣ. Дар фасли баҳор деҳқонон мувофиқи нархҳои тасдиқшудаи пасандозҳо барои ҳосил пешпардохт мегиранд. Агар нархи фурӯш аз нархи ғарав пасттар бошад, пас пардохти иловагӣ бояд дода шавад. Пардохти мустақими устувор танҳо барои ҳамон зироатҳое дода мешавад, ки нархи пасандоз тасдиқ шудааст. Сатҳи онҳо бо назардошти ҳаҷми умумӣ, ҳаҷми майдон ва ҳосил муайян карда мешавад. Истеҳсолкунандагон ҳуқуқ доранд, ки дар давоми сол ба андозаи 50 фоизи маблағи умумии пардохт пешпардохт гиранд. Аммо аввал аз онҳо талаб карда мешавад, ки бо намояндаи Вазорати кишоварзӣ шартномаи дахлдор банданд. Дар ҳолатҳое ки нархи бозори як навъи маҳсулоти растанипарварӣ аз нархи тасдиқшуда пасттар бошад, пардохтҳои зиддисиклӣ бояд супорида шаванд. Маблағгузориҳои барномаҳои ҳифзи замин, пеш аз ҳама онҳое, ки ба эрозияи об ва шамол осебпазиранд, васеъ мешавад. Ҳамин тариқ омӯзишу истифодаи

механизмҳои дастгирии сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатии давлатҳои хориҷӣ ва истифодаи он дар марҳалаи нави рушди мамлакат самарави назаррас меорад.

3.3. Асосҳои институтсионалии тамоюлоти муосири идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ

Сармоягузорӣ, ки омили асоси тараққиёти системаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла системаи агросаноатӣ мебошад, мунтазам дар ҳоли такрористеҳсол қарор дорад ва он ҷанбаи муҳимми идоракунии фаъолияти истеҳсоливу хоҷагидорӣ мебошад. Чуноне ки борҳо таъкид намуда будем, дар низоми хоҷагии халқи мамлакат комплекси агросаноатӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарин махсуб меёбад, зеро таъмини амнияти озукаворӣ, талаботи миллий ва минтақаҳо ба маводи озуқа ва ашёи хом барои корхонаҳои сааноатӣ бо фаъолияти пурсамари он алоқаманд мебошад.

Бинобар муҳиммияти КАС дар низоми иҷтимоиву иқтисодии мамлакат айни замон метавон гуфт, ки вай аслан дар доираи татбиқи сиёсати буҷетӣ рушд ёфта истодааст, зеро корхонаҳои КАС имкониятҳои маҳдуди худмаблағгузорию ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ доранд. Чунин ҳолат, яъне маҳудуд будани сармоягузорӣ ва сатҳи пасти қобилияти роҳбарону мутахассисони корхонаҳои КАС дар таҳияву пешниҳоди лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар самтҳои ғойдаовари соҳа таҷдиду дигаргунсозии сохторӣ ва сифатии иқтисодиёти КАС ва мутобиқгардии онро ба муносибатҳои бозории рушёбанда ва саноатикунони он дар сатҳи зарурӣ таъмин намебошад. Бинобар он тақмили сохтори институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити шиддат гирифтани маҳдудияти захираҳои сармоягузорӣ, пеш аз ҳама дар доираи татбиқи Моддаи 6-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» хеле зарур аст. Институтҳои ҳокимияи давлатӣ дар доираи ин қонун дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ бояд иҷрои вазифаҳои зеринро фаъол гардонал:

– мурочиати сармоягузoronро дар чараёни фаъолияти сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои бавучудодада баррасӣ намуда, робитаи байни мақомоти дахлдори давлатӣ ва сармоягузoronро таъмин намояд;

– сохтан ва нашр намудани мавод дар хусуси имкониятҳои сармоягузорӣ, барномаҳо, лоиҳаҳо ва шартҳои сармоягузорӣ;

– таҳия ва пешниҳодҳо ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва тақмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сармоягузорӣ;

– мусоидат намудан ба сармоягузoron дар ҳалли масъалаҳо ва баҳсҳои бамиёномада, аз ҷумла бо тартиби тосудӣ;

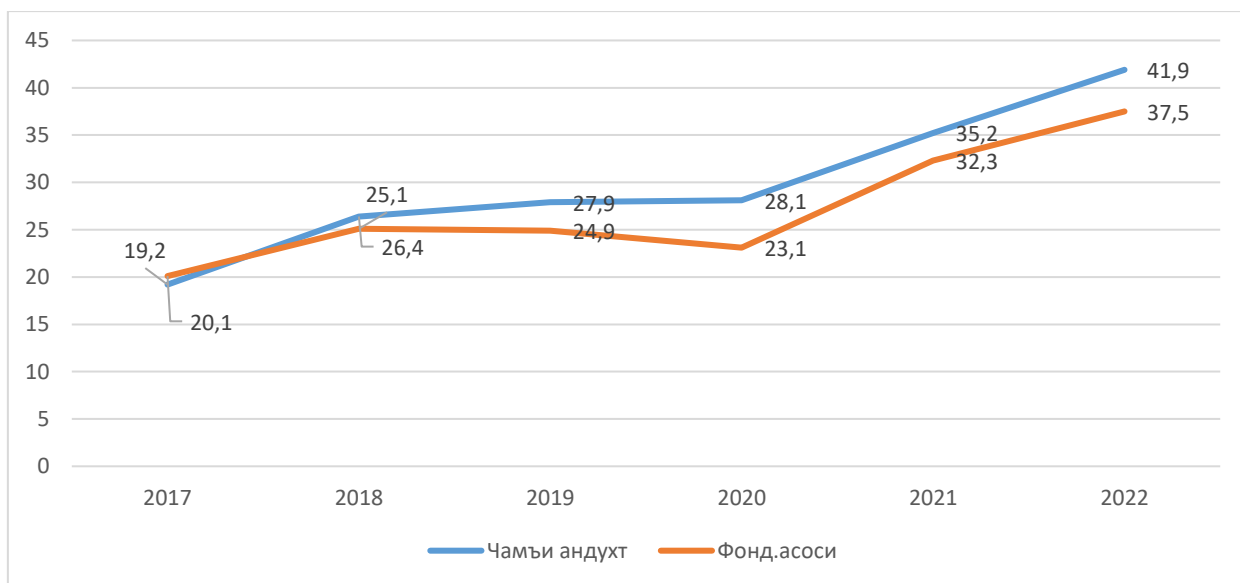
– сари вақт ба имзо расонидани созишномаҳо ва шартномаҳои сармоягузорӣ бо тартиби муқарраргардида;

– вазифаҳои дигареро, ки ба ҷалби сармояи мустақим, пешбурди сармоягузорӣ, дастгирӣ ва ғимояи сармоягузoron дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд, амалӣ намояд». [15]

Иҷрои вазифаҳои номбаршуда имконият медиҳад, ки бозори рушдёбандаи захираҳои сармоягузорӣ барои субъектҳои иқтисодии КАС дастрас гардидааст. Баланд бардоштани сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ дар ин самт муҳим мебошад, бинобар он талабот ба таҳияи стратегияи рушди фаъолияти соҳибкории аграрӣ, ки сатҳи ҷолибияти сармоягузорию, бахусус дар соҳаҳои аграрӣ баланд мебардорад, зарур аст.

Ҳамчун механизми институтсионалии муҳимми идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ таҳия ва татбиқи амалии стратегия ба мониторингу таҳлили амиқи ҳолати сармоягузорӣ ва муайян намудани мушкилот дар роҳи он ниёз дорад. Барои таҳқиқи мушкилоти фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ истифодаи усули муносибати системавӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Тибқи ин муносибат вазифаҳои асосӣ баррасӣ намудани сармоягузорӣ ҳамчун гардиши захираҳои пулие,

ки муносибати мустақим ва баръаксро дар системаи такрористехсолкунӣ доранд, мебошад. Маҳз вазъи иқтисоди воқеии мамлакат, талабот ва пешниҳоди захираҳои дахлдор тарҳи фаъолияти сармоягузорию пеш аз ҳама муайян менамояд. Дар шароити муносибатҳои бозории рушдбанда зарурати ба ҳам пайвастании танзими бозорӣ ва давлатии чараёнҳои сармоягузорӣ ба миён меояд. Нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ тамоюли рушди фаъолияти сармоягузорию дар иқтисоди кишвар нишон медиҳанд. Чӣ тавре ки аз расми 3.5. маълум аст дар давраи солҳои 2017–2022 ҳаҷми ҷамъи андӯхт, яъне ҷамъи сармоя аз 19,2 то 41,9 млрд сомонӣ ва ё беш аз 2 маротиба афзудааст. Дар ин давра ҳаҷми ҷамъи андӯхти сармояи асосӣ аз 20,1 то 37,5 млрд сомонӣ ва ё беш аз 1,8 маротиба афзудааст. Ҳиссаи сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ дар Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар соли 2022 дар сатҳи 18,4% қарор дошт, ки нисбат соли 2017 3,4 банди фоиз афзудааст. Дар хароҷоти умумӣ ҳиссаи хароҷот барои сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ дар солҳои охир ба ҳисоби миёна то 80% мерасад.

Расми 3.5. - Динамикаи ҷамъи андӯхт ва андӯхти сармояи асосӣ
Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с.217.

Аммо ин тамоюли умумиқтисодӣ дар комплекси агросаноатӣ нисбатан хеле паст мебошад. «Сарфи назар аз тадбирҳои, ки чиҳати беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар андешида мешаванд, ҳаҷми

сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар ҳаҷми на бештар аз 3 фоизи ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ба иқтисодиёт боқӣ мондааст ва тибқи маълумоти Созмони озуқа ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид, ҳиссаи кишоварзӣ дар маҷмуи фондҳои асосии иқтисодиёт 6 фоиз ва ҳиссаи ин соҳа дар ҳаҷми умумии қарзҳо 8,5 фоизро ташкил медиҳад, ки ин аз рӯйи аҳаммияти кишоварзӣ барои иқтисодиёти мамлакат чандон зиёд нест». [3, с. 7]

Дар шароити амалӣ намудани сиёсати воридотивазкунанда сармоягузорӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба КАС на танҳо барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти он, балки табилии индустриализу иноватсионии соҳаҳои он ҳамчун омили муҳимми рақобатпазир гардонидани маҳсулоти он, баланд бардоштан неруи муқовимати он ба молҳои воридотӣ, бахусус дар соҳаи кишоварзӣ, ҳолибияти тиҷорати корхонаҳои КАС ва ғайра аҳаммияти калон дорад. Иҷрои ин вазифа хеле муҳим аст, зеро рақобати маҳсулоти воридотӣ ҷаҳолияти истеҳсолкунандагони ватаниро маҳдуд карда, ба ин васила сатҳи вобастагии озуқаворӣ кишварро аз бозори ҷаҳонӣ озуқа афзоиш медиҳад. Бинобар он қабул ва татбиқи «Барномаи давлатии пешбурди содирот ва воридотивазкунӣ барои солҳои 2016–2020», ки ба се самти ба ҳам алоқаманд – тақмили заминаи институтсионалии рушди содирот ва воридотивазкунанда, диверсификатсияи истеҳсолоти воридотивазкунандаи ва ба содирот нигаронидашуда ва бартараф кардани монеаҳо дар роҳи савдо ва ба хизматрасонӣ алоқаманд, нафъ овард. «Барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва самтҳои афзалиятноки Барнома нақша-чорабиниҳо иборат аз 101 банд тасдиқ гардида, аз он 80 банд (79,2 фоиз) дар солҳои 2016–2019 иҷро гардид». [2, с. 2] Дар марҳилаи нави татбиқи Барномаи давлатии рушди содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 (аз 30 апрели соли 2021, №169) суръат гирифта истодааст. Ин барнома мусоидат менамояд, ки афзоиши ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ, рушди содирот, тақвияти истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва

воридотивазкунанда вусъат бахшида шаванд. Дар доираи татбиқи ин барнома дар КАС диверсификатсияи истеҳсолоту содироти мол, рушди тиҷорати электронӣ, баланд бардоштани сатҳи ҳолибияти сармоягузорӣ, инчунин бунёди фазои шарикӣ ва ҳамкориҳои давлат бо корхонаҳои КАС, таъсиси марказҳои муосири логистикӣ ва ғайра пешбинӣ карда шудааст.

Қобили зикр аст, ки муҳити ноқомили институтсионалиии КАС-ро дар таъкилу идораи фаъолияти сармоягузорӣ мавҷудияти парокандагии хоҷагиҳо ва афзалияти мутлақи истеҳсолоти хурди моли майда дар истеҳсолоти кишоварзӣ муайян менамояд. Ин имкон намедихад, ки хоҷагиҳои хурду пароканда дар ташаккули занҷири арзиши иловагӣ иштирок кунанд ва даромади мувофиқро ҳамчун манбаи сармоягузорӣ пайдо кунанд. Хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки намуди маъмул ва паҳншуда дар иқтисоди кишоварзӣ мебошанд, дар алоҳидагӣ ҳаҷми ноустувори истеҳсолот, зиёдшавии хароҷотро дар соҳаи мубодилаву хариду фурӯш (барои хариди воситаҳои истеҳсолот ва фурӯши маҳсулоти хеш) ва таҷрибаи ҳадди ақали маркетингро доранд. Аз шумораи умумии хоҷагиҳои деҳқонӣ 2 фоизро кооперативҳо ташкил медиҳаду ҳалос. [3, с. 4]

Дар чунин шароит корхонаҳои кишоварзӣ аз ҳалли мушкилоти сармоягузорӣ мустақилона баромада наметавонанд. Бинобар ин дастгирии давлатӣ ба ин бахши асосии иқтисодии КАС дар самти таъмини рушди дарозмуддати он хеле зарур аст, ки таъбодули индустриалии бо он алоқаманд аст. Муҳимияти соҳаҳои КАС буд, ки ҳанӯз 5 март соли 2007 таҳти № 241 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо мақсади таҳкими соҳаҳои КАС, рушди соҳаҳои ба ҳам алоқаманди иқтисодӣ, кишоварзӣ, саноат ва бехатарии озуқаворӣ таҳия шуда буд. Шакли мустақиму таъсирбахши ин қонунро дар дар самти дастгирӣ ба фаъолияти сармоягузорӣ моддаи 8-и вай – номгӯи соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ки ба онҳо субсидия (кумаки молиявӣ дода мешавад. (ҷадвали 3.16.)

**Ҷадвали 3.16. - Субсидияи давлатӣ ба соҳаҳои асосии КАС дар доир
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои
комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон».**

Номгӯй. Моддаи 8.	Тавсифи нафъи он
Тухмипарвариҳои элита ва ибтидоӣ, истеҳсоли тухмҳои репродуксияи якум ва дуюм, таъсиси фонди гардиши тухмии зироатҳои кишоварзӣ	Дастгирӣ ва кумаки молиявии давлат ба ин самти дорои сифати инновасиониву илмгунҷоишаш баланд барои таъмини хоҷагиро ба захираи инвенстсионии бунёди мусоидат менамояд, ки вай заминаи асосии баланд бардоштани ҳосинокии зироатҳо ва рақобатпазирии маҳсулоти онҳоро муайян менамояд
Ҳосилхезгардонии заминҳои кишоварзӣ; беҳтаргардонии ҳолати мелиоративии заминҳои қорами обӣ; азхудкунии заминҳои нава ба гардиши кишоварзӣ дохил намудани заминҳои партов;	Захираҳои замин моликияти истисноии давлат мебошад, ва ҳифзи он ба зиммаи вай аст. Бинобар он дар тақрири таъсиси он давлат мустақиман иштирок менамояд. Барои кишоварзон захираҳои замин ҳам воситаи асосии истеҳсолот ва ҳам предмети меҳнат маҳсуб мешавад ва ташаббусҳо дар баланд бардоштани ҳосинокии замин ва ба гардиш ворид намудани заминҳои нава доимо зери дастгирии молиявии давлат қарор мегирад.
Баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва зиёд намудани истеҳсоли пахта, картошка, сабзавот, ползӣ, ғаллагӣ, лубӣгӣ, тамоку ва мубориза бар зидди касалиҳои онҳо;	Ҳосилнокии зироатҳо, ки сатҳи сифати амнияти озуқавориро муайян менамоянд, дар доираи таъбири сиёсати озуқаворӣ мамлакат, ки он самти иҷтимоӣ ҳам дорад, дастгирии молиявӣ на танҳо ба кишоварзон нафъ меорад, балки барои тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва ҷомеа нафъ меорад.
Бунёди боғу тоқзорҳо ва парваришхонаҳо барои ниҳолҳои мевадиханда;	Таъсиси силсилабоғҳои инноватсионӣ ба таъбиқи индустриалии КАС суръат бахшида дар таъбири сиёсати воридоивазкунанда ва ба содирот таъбиқдошта сатҳ меғузорад.
Ҳарид ва парвариши чорвои зотӣ, паранда ва моҳӣ; рушди соҳаи байторӣ ва гузаронидани чорабиниҳои эпизоотӣ; рушди соҳаи занбӯри асалпарварӣ;	Чорводорӣ ва густариши равандҳои технологияи ин соҳа бо парвариши чорвои зотӣ алоқамандии зич дорад. Дастгирии молиявии ин соҳа на танҳо амнияти озуқавориро таъмин менамояд, балки самарҳои иқтисодии бештарро нисбат ба дигар соҳаҳо меорад
Инкишоф ва таъбири дастовардҳои илмию техникаӣ, ташкил ва таҳкими минбаъдаи фонди генетикии миллии зироатҳои кишоварзӣ, чорво, паранда ва моҳӣ, инчунин хариди асбобҳо ва таҷҳизоти замонавӣ, маводҳои химиявӣ биологӣ барои пажӯҳишҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва ғ.;	Соҳаҳои кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт илмгунҷоишиаш баланд мебошад. Бинобар он дастгирии молиявии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инкишоф ва таъбири дастовардҳои илмию техникаӣ, ташкил ва таҳкими минбаъдаи фонди генетикии миллии зироатҳои кишоварзӣ рушди устувори КАС-ро муайян менамояд.

Манбаъ: Моддаи 8-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (5 март соли 2007 таҳти № 241).

Бояд тазаккур дод, ки аслан бо дастгирии давлат рушди заминаи техникӣ-технологии кишоварзӣ, яъне дар доираи сармоягузори давлатӣ рушди кишоварзӣ сурат мегирад. Чӣ тавре ки маълумотҳои ҷадвали 3.17. бармеояд дар солҳои 2017–2023 ҳаҷми сармоягузорӣ ба соҳаҳои кишоварзӣ аз буҷети давлатӣ аз 353,4 то 1634,9 миллион сомонӣ ва ё худ бештар аз 4,6 баробар афзудааст. Суръати афзоиши сармоягузори давлатии кишоварзӣ нисбат ба суръати афзоиши хароҷоти давлат тезтар буда, коэффисиенти пешбаранда 1,76 (4,6/2,6) мебошад.

Ҷадвали 3.17. - Динамикаи сармоягузори давлатии кишоварзӣ.

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2022	2021	2023	с.2023 дар қисс ба соли 2016%
Хароҷоти умумӣ, буҷет, млн.сомонӣ	16277,4	18294,3	22264,2	24187,4	23806,6	29342,7	43034,8	265,4
аз ҷумла:								
кишоварзӣ, ҷангал, мохидорӣ ва шикор	353,4	451,0	689,4	612,9	1027,5	662,4	1634,9	462,8
ба фоизи ММД	0,7	0,8	1,1	0,8	0,9	0,7	1,3	0,66 ф
ба ҳисоби фоиз аз буҷети тасдиқшуда	97,2	93,7	108,1	84,1	98,2	86,2	76,8	–20,4
Иштироки соҳа дар истеҳсоли ММД, миллион сомонӣ	11427,6	14049,8	16507,9	19050,5	22690,7	22690,7	27104,8	237,7
Ҳиссаи дар % ММД	21,9	20,6	20,3	19,7	19,7	22,9	24,3	2,4 б ф

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯйи: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – С. 218-219, 387-399.

Дар давраи таҳлилшуда ҳиссаи сармоягузори давлатӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар низ аз 0,7 то 1,3 фоиз ё 0,66 банди фоизӣ афзоиш ёфт. Аммо маблағи воқеии буҷети давлатӣ, ки ба таъмини тараққиёти кишоварзӣ нигаронида шудааст, назар ба буҷети тасдиқшуда камтар аз худ карда мешавад. Масалан, агар дар соли 2017 97,2 фоизи буҷети тасдиқшуда иҷро шуда бошад, пас дар соли 2023 ин нишондод 76,8 фоиз ё 20,4 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Ҳамин тариқ, дар давраи таҳлилшуда, ба истиснои соли 2019, хароҷоти пешбинишуда ё тасдиқшуда дар буҷет барои соҳаи кишоварзӣ иҷро нашуд. Аммо саҳми соҳа дар истеҳсоли ММД беш аз 2,4 банди фоиз, яъне аз 21,9 то 24,3 фоиз афзудааст.

Бояд гуфт, ки кишоварзӣ объекти сармоягузори давлатии системаи

бучети ҷумҳурий мебошад, яъне ҳам аз ҳисоби бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва ҳам аз ҳисоби бучетҳои маҳаллӣ маблағгузорӣ карда мешавад.

Ҷадвали 3.18. - Динамикаи сармоягузориҳои давлатии кишоварзӣ аз рӯйи сатҳи системаи бучетӣ.

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	с.2023 дар қиёс ба с.2016 %
Бучети ҷумҳуриявӣ, млн. сомонӣ	122,3	117,6	106,4	111,2	164,4	143,1	156,1	127,6
Дар фоиз аз бучети давлатӣ, %	49,4	42,9	30,1	24,7	23,8	25,0	24,1	-25,3
Бучети маҳаллӣ, млн. сомонӣ	22,02	35,6	58,4	80,2	86,9	44,5	36,2	164,4
Дар фоиз аз бучети давлатӣ, %	8,9	13,0	16,5	17,8	12,6	7,8	5,7	-3,2

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯйи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 392-396.

Дар давраи солҳои 2016–2023 ҳаҷми сармоягузориҳои давлатӣ аз бучети ҷумҳуриявӣ аз 122,3 то 156,1 миллион сомонӣ ё зиёда аз 27,6 фоиз афзуд. Дар давраи таҳлилшуда маблағгузориҳои соҳа аз бучети маҳаллӣ аз 22,02 то 36,2 миллион сомонӣ ё 64,4 фоиз афзуд. Аммо тамоюли зиддиятнок мушоҳида карда мешавад: аз як тараф маблағгузориҳои давлатии кишоварзӣ аз бучети маҳаллӣ зиёд мешавад, аз тарафи дигар ҳиссаи ин намуди маблағгузорӣ кам мешавад. Умуман дараҷаи нокифоя будани маблағгузориҳои давлат, ки барои тараққиёти кишоварзӣ ҷудо карда мешавад, хуб мушоҳида мешавад. Барои тасдиқи ин андешаи худ аз таҳлили сохтори функционалии хароҷоти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Бонки ҷаҳонӣ гузаронида шудааст мисол меорем. Коршиносони Бонки ҷаҳонӣ таъкид доштаст, ки хароҷот барои таҳқиқоти кишоварзӣ ва хизматрасонии машваратӣ, идоракунии захираҳои табиӣ, рушди бахшҳои тухмипарварӣ ва зироаткорӣ, тадбирҳои санитарӣ-фитосанитарӣ, агрологистика, кишоварзии рақамӣ ва ғайра хеле паст, яъне каме бештар аз 1 фоизи ММД ва 0,7 фоизи бучети солонаи тасдиқшударо ташкил дода, вобастагии зиёд аз маблағгузориҳои

донорҳо (54 фоиз) доранд. [3, с. 7] Дар «Барномаи рушди низоми агроозукаворӣ ва кишоварзии устувор дар давраи то соли 2030» тадриҷан коҳиш додани нақши шарикони рушд дар бучети умумии татбиқи он, бо афзоиши тадриҷан нахуст ҳиссаи бучети давлатӣ ва сипас баҳши хусусиро пешбинӣ намудааст.

Воқеан ҳам бояд ба назар гирифт, ки кишоварзӣ соҳаи соҳибкорист ва бинобар ин, пеш аз ҳама, муносибат бояд махсус яъне эҷоди системаи ҳавасмандӣ бошад. Бинобар ин, манбаи асосии сармоягузорию корхонаҳои кишоварзӣ бояд маблағҳои худӣ хоҷагӣҳо ва захираҳои қарзӣ бошанд. Мантиқан, трансформатсияи бозорию фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ рушди онҳоро аз ҳисоби маблағҳои худӣ ва ҷалби захираҳои қарзӣ, истифодаи захираҳои озоди молиявиро, ки сарфи назар аз манбаъҳои ташаккул ва таъинот ҷойгир шудаанд, дар назар дорад.

Ҳама дар байни манбаъҳои худӣ сармоягузорию корхонаҳои кишоварзӣ захираи асосӣ мебошад. Хоҷагӣҳо аз рӯи салоҳияти худ мустақилона баъди иҷрои уҳдадорӣҳо ва супурдани ғоизҳои бонк ҳамаи худро тақсим карда ба раванди тақрибистеҳсолкунӣ сафарбар менамоянд. Аммо бисёр корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити инкишоф ёфтани муносибатҳои бозорӣ дар сатҳи кофӣ ҳама гирифта наметавонанд, бинобар он соҳибкории кишоварзӣ инкишофи ҷашмнорас дорад. Таъриқи маълумоти ҷадвали 3.19 нишон медиҳад, дар давраи солҳои 2016–2023. шумораи умумии корхонаҳои кишоварзии зиёновар аз 463 адад ба 1401 адад ва ё дар давраи таҳлилшуда 3 баробар афзуд.

Ҷадвали 3.19. - Ғуруҳбандии корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯи натиҷаҳои молиявӣ.

Нишондодҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Шумораи умумии корхонаҳо	463	466	506	1140	1017	1400	1394	1401
Маблағи ҳама, зиён (-), миллион сомонӣ	-25,0	-1,9	-64,4	-57,2	-22,4	3,3	1,8	43,7

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 410; Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – С. 420

Аз нишондоди чадвали 3.21. бармеояд, ки дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ тамоюли зиёд шудани корхонаҳои зиёновар, миқдори зарари онҳо ва ё фоидаи зарурӣ нагирифтани онҳо мушоҳида карда мешавад. Табиист, ки дар ин шароит ҳатто равандҳои муътадили такрористеҳсолкуниро таъмин кардан ва мустаҳкам намудани базаи моддию техникийи корхонаҳо имконопазир мебошад. Илова бар ин қарзи умумии корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯйи уҳдадориҳо сол то сол меафзояд. Соли 2023 ҷамъи қарздорӣ аз рӯйи уҳдадориҳо 3071,8 млн. сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2016 беш аз 8,5 маротиба афзудааст. Дар ин давра маблағи умумии қарзи кредиторӣ беш аз 10,5 маротиба зиёд шудааст. Қарз аз рӯйи қарзҳои бонкӣ бошад беш аз 7,5 маротиба афзудааст. (чадвали 3.20.) Афзудани чунин ҷамъи қарздорӣ имконияти сармоягузори ро аз рӯйи уҳдадориҳо ба корхонаҳои кишоварзӣ маҳдуд менамояд.

Чадвали 3.20. - Қарзи умумӣ аз рӯйи уҳдадориҳои корхонаҳои кишоварзӣ. (млн. сомонӣ, дар охири сол).

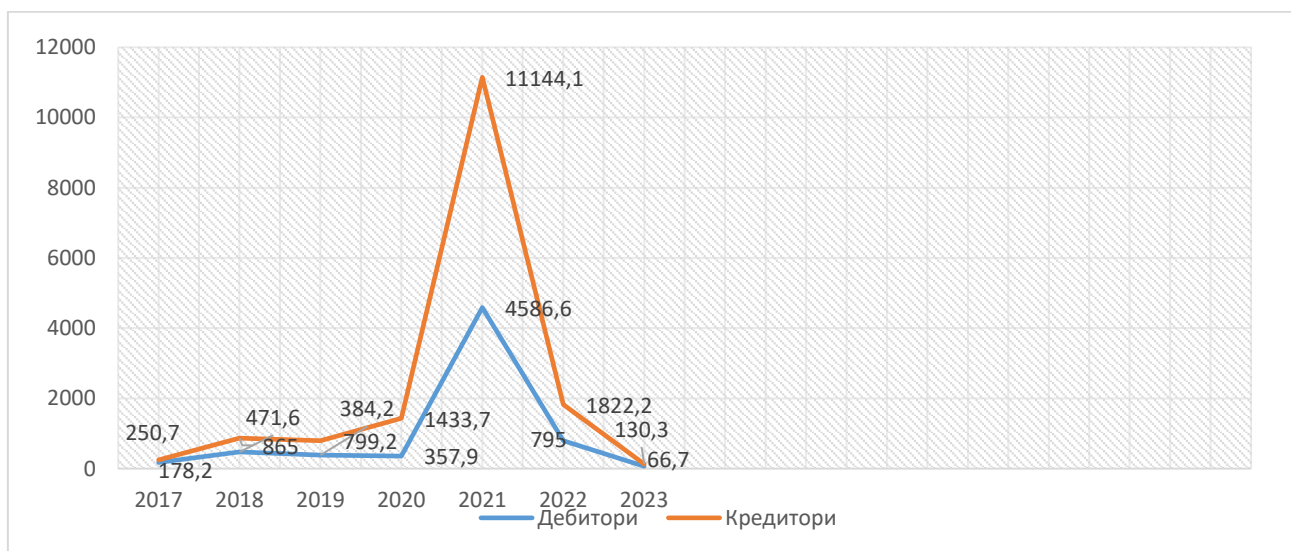
Нишондодҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	с.2023 дар қиёс ба с.2016 %
Ҷамъи қарздорӣ аз рӯйи уҳдадориҳо	360,5	414,5	1159,0	1144,4	2523,7	18278,8	3094,1	3071,8	852,1
Аз он ҷумла:									
маблағи умумии қарзи кредиторӣ	181,5	250,7	865,0	799,2	1433,7	11144,1	1822,2	1908,3	10,5 мар.
муҳлаташ ба охир нарасидааст	15,1	16,4	26,9	5,1	1,8	8,3	0,4	0,0	–
Қарз аз рӯйи қарзҳои бонкӣ	154,6	163,8	294,0	345,1	1002,9	4436,1	1271,9	1163,5	752,2
муҳлаташ ба охир нарасидааст	0,7	0,3	–	0,1	–	8,2	–0,7	0,0	–
Қарзҳои заёмӣ	24,4	–	–	–	–	4436,1	–	0,0	–

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯйи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – С. 493; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – С. 427

Таъсири қарзи дебиторӣ ба дараҷаи фаъолияти сармоягузори корхонаҳои кишоварзӣ, ки қарзи шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ қарздори онҳо мебошанд, назаррас мебошад. Дар доираи Стандарти байналмилалӣ

ҳисоботи молиявӣ ин намуди қарз ҳамчун маблағе муайян карда мешавад, ки корхона аз муштариён (қарздорон) маблағ интизор аст, зеро мол фурӯхта шудааст, аммо маблағ сари вақт гузаронида нашудааст. Дар давраи солҳои 2017–2023 ҳаҷми қарзи дебиторӣ аз 250,7 то 66,7 миллион сомонӣ ё худ бештар аз 73% кам шудааст. Дар соли 2023 ҳиссаи қарзҳои дебитории корхонаҳои кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии қарзи дебитории тамоми бахшҳои иқтисодиёт 0,5% нисбат ба 5 % -и соли 2017 буд, яъне дар давраи таҳлилшуда 4,5 банди фоиз кам шудааст.

Дар ин давраи таҳлилӣ қарзҳои кредиторӣ аз 178,2 то 130,3 млн. сомонӣ кам шудааст. Аммо таносуби қарзҳои кредиторӣ нисбат ба қарзҳои дебиторӣ баланд мебошанд ва агар ин таносуб соли 2017 дар сатҳи 1,4 буд, пас соли 2023 ин нишондиҳанда ба 1,96 баробар шудааст. Ҳангоме ки ҳаҷми қарзи кредиторӣ (қарзи корхонаҳои кишоварзӣ ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, ки қарзи кредиторӣ номида мешаванд) аз ҳаҷми қарзи дебиторӣ зиёд мешавад, таҳдиди амнияти молиявии корхонаҳои кишоварзӣ меафзояд. Чунин таҳдид баръало мушоҳида мешавад.

Расми 3.6. - Динамикаи қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ.

Манбаъ: Маҷмуаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 427-428.

Манбаъҳои маблағгузорӣ васеъ кардани фондҳои асосии корхонаҳои КАС, инчунин маблағҳои амортизатсионӣ ва пардохтҳои суғуртавиرو дар бар мегиранд, ки ҳоло дар бисёр хоҷагиҳо фонди

хӯрдашавии техникаи кишоварзӣ хеле ночиз аст ва молу мулки корхонаҳо суғурта карда нашудааст.

Сарчашмаи асосии сармоягузорӣ дар таҳкими заминаи техникӣ ва технологии кишоварзӣ ҷалби маблағҳои қарзӣ мебошад, ки яке аз вариантҳои сармоягузорию беруна мебошад. Сармояи қарзӣ – махсусан қарзҳои дарозмуддат барои харидани таҷҳизоти техникӣ нақши бағоят калон мебозанд.

Ҷадвали 3.21. - Динамикаи маблағгузорию қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ (млн сомонӣ).

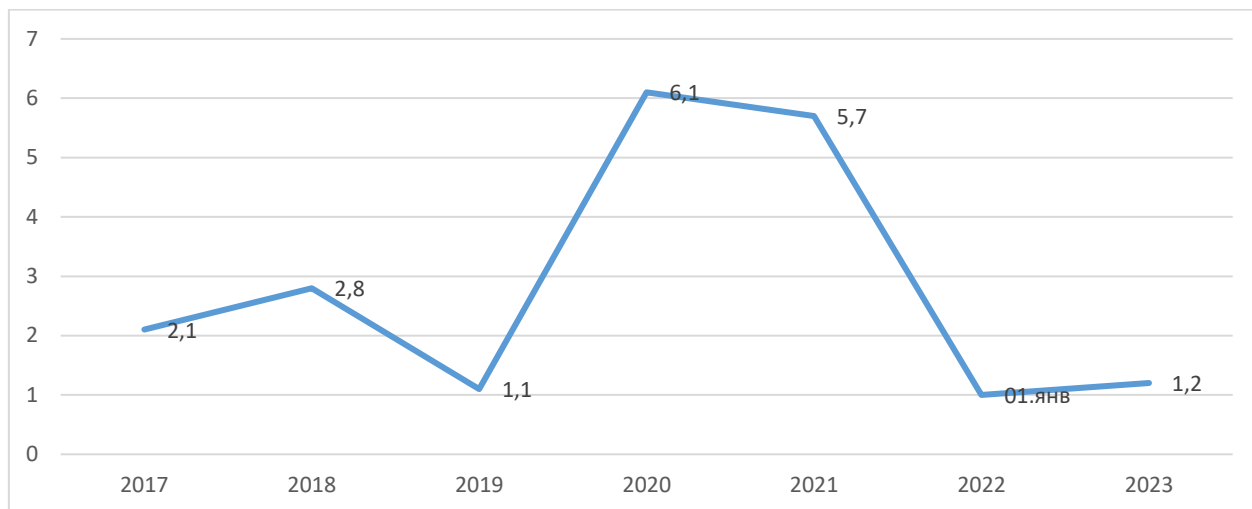
Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	с.2023 дар қийс ба с.2016 %
Маблағгузорию умумии қарзӣ ба иқтисодиёт,	3537,5	3913,3	5021,1	6370,5	8089,5	9795,7	12084,0	345,7
аз ҷумла								
Дарозмуддат	1445,9	1433,4	2301,0	3827,3	5046,3	6123,4	7689,5	542,8
Маблағгузорию қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ. млн. сомонӣ	185,7	236,0	265,3	290,3	379,3	479,6	274,2	148,1
аз ҷумла дарозмуддат	21,8	20,9	10,1	11,1	14,1	19,2	23,4	107,3

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯйи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 418.

Мутаассифона, чунон ки маълумоти ҷадвали 3.21. нишон медиҳад дар давраи 2015–2022 ҳаҷми қарздиҳии дарозмуддат дар соҳаи кишоварзӣ хеле ночиз аст, ҳамагӣ 7,3 фоиз афзудааст. Дар умум, андозаи сармоягузорию қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ нишондоди афзудан дорад, камшавӣ бошад – дар давраи таҳлилшуда 48,1 фоиз зиёд шудааст, яъне корхонаҳо ҳаҷми калони қарзро асосан барои пур кардани воситаҳои гардон мегиранд.

Тибқи таҳлилҳо бонкҳо барои сармоягузорӣ ба техникаи кишоварзӣ қарзи кам медиҳанд. Маблағҳои қарзӣ, сармояи судхурӣ ҳамчун «шакли классикии» сармоягузорию беруна одатан барои ба даст овардани сармояи асосии корхонаи кишоварзӣ ба муҳлате истифода мешавад, ки ба муҳлати истифодабарии фондҳои асосӣ мувофиқ аст. Солҳои охир дар

соҳаи кишоварзии иқтисодиёти ҷумҳурӣ хариди техникаи кишоварзӣ дар асоси муносибатҳои лизингӣ маблағгузорӣ карда мешавад.

Расми 3.7. - Динамикаи лизинг дар мамлакат.

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 418.

Аммо, чуноне ки маълумоти расми 3.7. нишон медиҳад, институти лизинг хеле ноустувор истифода мешавад, ҳаҷми маблағгузорӣ ба лизинг ночиз аст ва дар давраи солҳои 2017–2023 аз 2,1 то 1,2 млн. сомонӣ поён фаромадааст. Қобилияти пардохтпазирии корхонаҳои кишоварзиро бидуни ҷалби захираҳои қарзӣ ба тавассути лизинг ҳамчун яке аз шаклҳои муносири маблағгузориҳои техникаи кишоварзӣ метавон нигоҳ дошт. Таҷҳизоти аз рӯйи иҷора гирифташуда ба фонди асосии корхона аз сабаби он ки иҷорадеҳ ба корхонаҳои кишоварзӣ танҳо ҳуқуқи истифодабарии техникаро медиҳад, бинобар ин дохил карда намешавад. Тавре зикр гардид, лизинг дар баланд бардоштани фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатии минтақа нақши муҳим дорад. Ҳамчун меъёрҳои асосии фаъолияти лизингӣ мо инҳоро таъкид мекунем:

- арзиши ниҳоии лизинг барои иҷорагир;
- афзалиятҳои (камбудии) истифодаи нахшаҳои лизинги мавҷуда;
- хусусиятҳои асосии миқдорӣ ва сифатии иҷорадеҳҳо ва фаъолияти онҳо.

Бояд гуфт, ки институти лизинг як самти ояндадор дар таъмини молиявии корхонаҳои кишоварзӣ мебошад. Зеро механизми самарабахши

рафъи тафовут дар сохтори гардиши пулии корхонаҳои кишоварзӣ ва принципҳои маблағгузори тичоратӣ лизинг мебошад. Мухлати боздеҳи машину таҷҳизоти кишоварзӣ 5–7 сол аст. Айни замон қарзҳои бонкӣ барои зиёда аз 3 сол ба корхонаҳои кишоварзӣ дастрас нестанд. Ин ҷанбаи иқтисодӣ низ омили муҳимест, ки зарурати рушди лизингро дар соҳаи кишоварзӣ муайян мекунад.

Чунон ки дар боло қайд карда шуд, раванди такрористехсолкунӣ дар ин соҳаи кишоварзӣ зарурати иқтисодии ҷалб намудани маблағҳои қарзиро ба миён меорад ва ин қарзҳо бояд омили рушди иқтисодӣ ва неруи пешбарандаи соҳаи кишоварзӣ гарданд. Бо вучуди ин, қарзҳо вақте муфид хоҳанд буд, ки истифодаи онҳо самарае ба вучуд меорад, то арзиши қарз ва ғоизҳоро ҷуброн мекунад. Дар сурате ки истифодаи захираҳои қарзӣ дар КАС моли воқеӣ ба вучуд наоварад, ин боиси кам шудани даромад ва муфлисшавии корхонаҳо мегардад ва агар кишоварзон қарзҳои худро пардохт карда натавонанд, муфлис мешаванд.

Дар шароити муосир сармоягузори мустақими хориҷӣ ҳамчун катализатор барои содироти технология аз кишварҳои пешрафта ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ баррасӣ мешавад. Аз ин рӯ, бисёр кишварҳо барои ҳавасмандгардонии вуруди сармоягузори мустақими хориҷӣ сиёсатеро амалӣ мекунанд. [166, с. 196] Дастрасӣ ба технологияҳои нав ва усулҳои самараноки идоракуниро сармоягузори мустақими хориҷӣ чун як муҳаррики муҳимми рушд мекушояд, зеро он танҳо як манбаи сармоягузорӣ намебошад. Суръати рушди иқтисодӣ ба қарзгирии саривақтӣ ба татбиқи самараноки таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ вобаста аст. Сармоягузори мустақими хориҷӣ на танҳо ба рушди умумии иқтисодиро беҳтар таъмин мекунад, балки ба баланд бардоштани сатҳи таҳассусии қувваи корӣ низ саҳми назаррас мерасонад. Аз ин лиҳоз, нишондиҳандаи муҳимми рушди сармоягузори комплекси агросаноатӣ шумораи корхонаҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ мебошанд.

Бино ба маълумоти Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ соли 2023 дар сатҳи 21,6 миллион доллари амрикоӣ қарор дошт, ки аз он 21,5 миллион доллари амрикоиро сармоягузориҳои мустақим ва 77 ҳазор долларашро дигар намуди сармоягузорӣ ташкил намудааст. [58, с. 14] Қобилияти пардохтпазирии аҳоли нисбати манфиатҳои сармоягузориҳои хориҷӣ, ки дар марказҳои бузурги дорои инфрасохтори бозорӣ рушд ёфтаанд, дар ҳудудҳои дорои захираҳои зиёди ашёи хом мутамарказ шудаанд.

Дар шароити ҳозира мушкилоти душвортарин ба комплекси агросаноатии ҷумҳури ҷалб намудани сармоягузoron мебошад. Ҷалби сармоягузoron пеш аз ҳама аз ҷолибияти сармоягузориҳои объект (минтақа) вобаста аст. Ҳаҷми сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ новобаста аз тадбирҳои, ки ҷиҳати беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар андешида мешаванд, дар ҳаҷми на бештар аз 3 фоизи ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ба иқтисодиёт боқӣ мондааст. Сармоягузoron пеш аз ҳама ба он соҳаҳои сармоягузорӣ мекунад, ки даромади баланд медиҳанд ва ҳамзамон аз маблағи гузошташуда дар як муддати кӯтоҳ фоида ба даст меоранд, аммо ҳоло кишоварзӣ яке аз соҳаҳои камдаромад маҳсуб мешавад. Яке аз роҳҳои раҳӣ аз мушкилот ҷалби сармоягузoron барои рушди соҳаи кишоварзии кишвар мебошад. Дар шароити маҳдуд будани имкониятҳои сармоягузорӣ сармоягузoron ба минтақаҳои мераванд, ки барои тараққиёти истеҳсолоти кишоварзӣ имкониятҳои калон вучуд доранд. Арзёбии умумии чунин иқтидорҳоро аз рӯйи минтақаҳои ҷумҳури дар асоси системаи нишондиҳандаҳои зерин муайян кардан мумкин аст:

- масоҳати заминҳои кишоварзӣ;
- майдони замини қорам;
- майдонҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ;
- маҳсулоти кишоварзӣ бо нархҳои амалкунанда;
- индекси ҳаҷми воқеии маҳсулоти растанипарварӣ;

- индекси ҳаҷми физикийи маҳсулоти чорводорӣ;
- шумораи аҳолии, минтақа, деҳот;
- иқтидори энергетикӣ ба 100 гектар майдони кишт;
- ҷамъовариҳои умумии зироати асосӣ (масалан, пахтаи хом). [165, с.

93]

Ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ бо роҳи ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ, яъне таъмини манфиатҳои сармоягузорӣ.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи таҳрири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» ва як қатор қонунҳо (Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон,) имконияти ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, хусусан ба комплекси агросаноатии мамлакат барои ҷалби васеи сармоягузoron «имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ ва дигар имтиёзҳо бо тартиб ва шартҳои муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, созишномаҳо, шартномаҳои сармоягузорӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон» [15] пешниҳод кардааст. Дар доираи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятро ба танзим мебарорад ва ҷалби сармояи хориҷиро ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз ҷумла ба кишоварзии ҷумҳурӣ ҳавасманд менамояд. Аз ҷумла, навъҳои алоҳидаи таҷҳизоти воридотӣ аз андоз аз арзиши иловашуда таҷҳизоти кишоварзӣ, таҷҳизоти истеҳсолию технологӣ ва ҷузъҳои он, ки маҷмуи ягонаи технологиро ташкил медиҳанд, озод карда мешавад. Дар навбати худ, номгуи таҷҳизоти истеҳсолию технологӣ ва ҷузъҳои ҷузъӣ барои он мутобиқи номенклатураи молии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст. Дар айни замон ин суръати баланд бардоштани таҷҳизоти техникийи корхонаҳоро метезонад. Дар баробари ин, тибқи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми воридоти техникаи кишоварзӣ ва қисмҳои эҳтиётии он тибқи номгуи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ки Ҳукумати

Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад, онҳо аз пардохти бочи гумрукӣ озод карда шудаанд. Дар ин бора гуфта мешавад, ки дар ҷумҳурӣ барои рушду дастгирии бахши кишоварзӣ, бахусус системаи хизматрасонии агротехникии ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он ҷиҳати ҷалби сармоя тadbирҳои муайян андешида шудааст ва натиҷаи мусбат медиҳад. Мутобиқи Кодекси андоз ба корхонаҳое, ки бо сармоягузориҳои хориҷӣ таъсис ёфта, дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ машғуланд, ба истиснои корхонаҳое, ки ба коркард ва истифодаи захираҳои табиӣ, ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ алоқаманданд, имтиёзи андозбандӣ (озод кардан аз даромад) дода мешавад.

Дар шароити муносири рушди КАС-и мамлакат сармоягузорӣ дар сатҳи давлатӣ аҳаммияти калон дорад. Бинобар он пешбинӣ карда шудааст, ки барои татбиқи «Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор дар давраи то соли 2030 маблағгузориҳои Барнома «аз ҳисоби буҷети давлатӣ бо дарназардошти маблағгузориҳои барномаҳои дахлдори соҳаи кишоварзӣ ба маблағи 160,2 миллион сомонӣ ва аз ҳисоби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ 1 миллиарду 413 миллион сомонӣ ҳамчун дигар манбаъҳое, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст» [3, с. 22], амалӣ карда мешавад.

Ташаккули муҳити мусоиди бозорӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ баробар барои воридшавии васеи сармоягузориҳо дар сатҳи давлатӣ бояд таъмин карда шавад. Ин қомебиро бо роҳи ҷорӣ намудани механизми дурусти хоҷагидорӣ, ки хусусиятҳои кишоварзиро ба назар мегирад, ба даст овардан мумкин аст. Истифодаи ҳавасмандгардонӣ ва сармоягузориҳои мустақим ҳамчун зарурати танзими фаъоли давлатӣ боқӣ мемонад. Барои ба анҷом расондани сохтмони объектҳои қаблан шуруъшуда, мустақкам намудани базаи моддию техникӣ, дастгирии корхонаҳои хурд, барқарор намудани иқтидори техникӣ, сармояи давлатӣ истифода бурда мешавад.

Бонкҳо ҳамчун инфрасохтори муҳимми фаъолияти сармоягузорӣ ба кишоварзӣ ва яке аз самтҳои муҳимми фароҳам овардани шароити

мусоид барои афзоиши сармоя мебошанд. Сиёсати қарзии давлатӣ, ки ба субъектҳои соҳибкорӣ тавассути додани қарз бо Ҷоизҳои имтиёзнок, қарзҳои мақсаднок барои лоиҳаҳои сохташаванда ва ҷорӣ намудани ипотека дар асоси гавари амволи ғайриманкул омили муҳими барқарорсозии иқтисодиёти бахши бонкӣ мебошад. Аммо дар амал бахши бонкӣ ба сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ чандон аҳамият намедихад, илова бар ин, бонкҳо бо Ҷоизи баланд (тақрибан 20–25%) қарз медиҳанд, ки ин барои хоҷагӣҳо дар ҷунин давраи душвори рушди соҳаи кишоварзӣ дастнорас ва Ҷоидаовар нест.

Дар ин сурат дар сатҳи давлат масъалаи ислоҳоти низоми бонкиро барои додани қарз бо Ҷоизҳои мусоид барои истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дида баромадан лозим аст. Шароити муътадил гардондани иқтидори истехсолии аграрӣ муносибатҳои навро ба ҳалли муаммоҳои сиёсати сармоягузори ба вуҷуд меоварад.

Дар шароити муосир истифодаи самараноки маблағҳои мақсадноки Ҷуҷетӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ дар доираи барномаҳои мақсаднок ниҳоят муҳим аст. Масалан, иҷрои барномаҳои мақсадноки миллии бо захираҳои молиявӣ таъмин намудани комплекси агросаноатӣ, ки бояд мақомоти давлатии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ якҷоя амалӣ гардонанд. Ҳамаи ин барномаҳо бояд ба барномаи ягонаи давлатии сармоягузории мақсаднок дохил карда шуда бошанд. Барномаи миллий афзалиятҳои зерини сармоягузории давлатиро пешбинӣ мекунад:

- рушди объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ;
- таъмини тадбирҳои ҳифзи муҳити зист;
- рушди инфрасохтори аз ҷиҳати стратегӣ муҳим;
- дастгирӣ намудани базаи моддии таҳқиқоти илмии фундаменталӣ, маблағгузори ба соҳаҳои баланди технологӣ.

Барномаи мақсадноки сармоягузори самти иҷтимоӣ дорад, ки Ҳангоми таҳияи он «нуқтаҳои афзоиш» на ин ки соҳаҳо дастгирӣ намояд, балки ин барнома имкониятҳои илмӣю техникӣ ва технологияи

минтақаҳои мамлакатро ба кадри кифоя ба назар нагирифта, бо ҳамин самарои умумии маблағгузори давлатиро паст кард.

Яке аз муаммоҳои раванди сармоягузорӣ сатҳи пасти раванди индустриализатсияи комплекси агросаноатӣ, пеш аз ҳама кишоварзӣ мебошад. Афзоиш додани бақордарории фондҳои асосӣ, азнавсозӣ ва барқароркунии онҳо татбиқи дастовардҳои илмӣ-техникиро талаб мекунад. Зеро таъмини рақобатпазирии истеҳсолоти аграриро қорӣ намудани мошину таҷҳизоти принсипан нави дорои параметрҳои техникии ба стандартҳои ҷаҳонӣ мувофиқ, муайян менамояд. Бинобар ин дар тараққиёти истеҳсолоти аграрӣ ғайолтар иштирок кардани давлат зарур аст. Дар соҳаи КАС назар ба саноат ба фондҳои асосӣ камтар маблағгузорӣ равона карда мешавад ва манбаи асосии маблағгузорӣ маблағҳои худӣ корхонаҳо мебошад. Кишоварзӣ дар ҳама кишварҳои пешрафта, тавре зикр гардид, ба як бахши стратегӣ ва афзалиятноки иқтисодиёт тасниф карда мешавад ва аз ин рӯ, ҳукуматҳои ин кишварҳо ба истеҳсолоти кишоварзӣ дар ин ё он шакл кумак мекунанд. Дастгирии давлатӣ ва иштироки бевоситаи давлат дар маблағгузори сармояи асосии соҳаи кишоварзӣ бояд баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва мутобиқшавии истеҳсолкунандагони деҳотро ба шароити иқтисоди бозорӣ ҳавасманд гардонад. Дар баробари ин, яке аз шаклҳои дастгирӣ ва танзими давлатӣ ба равандҳои сармоягузорӣ ин аст: барномаҳои мақсадноки давлатӣ, ки тамаркузи маблағҳои бучетиро дар соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим таъмин менамоянд.

Таъмини сармоягузорӣ барои тараққӣ додани ҳолати техникий дигар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла, корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркард назар ба кишоварзӣ як қадар фарқ дорад. Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки ин соҳаи комплекси агросаноатӣ ба сектори аграрӣ вобаста аст. Таҳлили маъхазҳои илмӣ ва таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар тамоми мамлакат иқтисодии корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ суст истифода бурда мешавад. Ҳамин тавр, барои коркарди

гӯшти хом ва пахта умуман дар мамлакат иқтидорҳои мавҷуда ба ҳисоби миёна 23 фоиз истифода бурда мешаванду ҳалос. Дар баъзе минтақаҳо ин рақам аз 22 то 34 фоизро ташкил медиҳад. Сабаби ин, аз як тараф, ҳам аз ҷиҳати маънавӣ ва чи ҷисмонӣ фарсуда шудани базаи моддию техникаӣ бошад, аз тарафи дигар, нарасидани ашёи аслии кишоварзӣ мебошад. Бояд гуфт, ки кам истифода нашудани иқтидори корхонаҳои коркард инчунин бо он шарҳ дода мешавад, ки бисёре аз ташкилотҳои кишоварзӣ, ки бо раванди бозори истеъмолӣ робитаи мустақим доранд, қисми зиёди маҳсулоти кишоварзиро дар дохили кишвар ва бевосита дар бозор мефурӯшанд ва аз коркард канорагирӣ мекунанд.

Солҳои охир дар соҳаи коркарди комплекси агросаноатӣ шаклҳои ноқомии азхудкунии моликият ташаккул ёфтанд, ки сармоягузори беруна саҳми корхонаҳои соҳаҳои сердаромадтарини комплекси агросаноатиро, ки самарабахш кор мекунанд, харида истодаанд; Инҳо пеш аз ҳама корхонаҳои коркарди маҳсулот аз пахтаи хом, маҳсулоти ширӣ ва ғайра мебошанд. Ин нави корхонаҳои коркард дар самти таъмини афзоиши таҷҳизоти техникаи корхонаҳои худ сиёсати дигари сармоягузори бозорро пеш мебаранд. Ин ҳолат ба корхонаҳое, ки пахтаи хомро коркард мекунанд, бештар хос аст. Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки эҳёи фаъолияти сармоягузорӣ вазифаи муҳимми иқтисоди миллӣ ва шартӣ ҳатмии рафъи зухуроти бухронӣ дар комплекси агросаноатии кишвар ва минтақаҳои он мебошад.

Чуноне ки қаблан зикр намудем, хусусияти равшани мавсимӣ ва ноустувории истеҳсолоти кишоварзии кишвар, хавфҳои баланд чун омилҳои асосии ҷалби сармоя мебошанд. Аз ҳамин сабаб қариб 80 фоизи тамоми маблағгузорӣ ба фондҳои асосии комплекси агросаноатӣ аз ҳисоби маблағҳои худӣ корхонаю ташкилотҳои комплекс мебошад. Маҳдудияти манбаъҳои худро ба назар гирифта, барои пурзӯр намудани азнавтаҷҳизонидани техникаӣ зарур аст, ки барои ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла маблағҳои сармоягузори хориҷӣ шароит фароҳам оварда

шавад. Таҳқиқот собит кард, ки лоиҳаҳои калони сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ пеш аз ҳама дар соҳаҳои сердаромади истеҳсолоти агросаноатӣ, махсусан дар соҳаи коркард ва савдо ба амал бароварда мешаванд. Кишоварзӣ дар доираи манфиати сармоягузoron аст, вале танҳо аз нуқтаи назари базаи ашё хом.

Солҳои охир субъектҳои хоҷагидорӣи комплекси агросаноатӣ кӯшиш мекунанд, ки бо ёрии институти лизинг «гуруснагии сармоягузорино» рафъ кунанд. Корхонаҳо дар як вақт маблағи калонро сарф накарда, мошини таҷҳизоти хоҷагии қишлоқро бо шартҳои лизинг меҳаранд. Дар баробари ин аз сабаби зараровар будани аксарияти корхонаҳои кишоварзӣ имконияти бо шартҳои иҷора додани фондҳои асосӣ ба қадри кифоя истифода бурда намешавад.

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бояд аҳаммият ва зарурати солимгардонии молиявӣи иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣи кишвар ва минтақаҳои он, инчунин самаранокии нокифояи тадбирҳои вобаста ба татбиқи солимгардонии молиявӣи истеҳсолкунандагони кишоварзиро дарк намуда, таҳия ва татбиқи сиёсати минтақавӣ, ки барои барқарор кардани назорат ва баровардани корхонаҳои камдаромад ва зиёновар аз бухрон нигаронида шудааст, бояд таваҷҷуҳи махсус диҳанд. Инро бо роҳи барпо намудани институти тараққиёт – барпо намудани иттиҳодияҳои агросаноатӣи ноҳиявӣ ҳал кардан мумкин аст. Ҷанбаҳои асосии мусбати иттиҳодияҳои агросаноатӣи ноҳиявӣ (ИАН) инҳоянд:

- Таъсиси сохтори ягона бо идоракунии мутамарказ, ки аз ҷониби маъмурияти ноҳиявӣ назорат карда мешавад (дар марҳалаи аввал);
- ИАН механизми воқеии қарздиҳии корхонаҳои муфлисшудаи кишоварзиро фароҳам меорад;
- Ҳангоми додани амвол масъалаи пешгирӣ аз ҳабси он барои иҷро накардани ухдадориҳо дар назди қарздиҳандагон ҳал карда мешавад;
- Концентрасияи дороиҳои инвентаризатсия ва мутамаркази идоракунии имкон медиҳад, ки хароҷоти тақсимкунии кам карда,

ҳосилнокии меҳнат баланд ва назорат аз болои ҳаракати моддию пулӣ осон карда шавад;

- Дар доираи ИАН масъалаи кадрҳо тезтар ҳал карда мешавад, дастгоҳи идоракунӣ дар хочагиҳои муфлисшуда хеле кам карда мешавад, хоста гирифтани ва ба кор қабул кардани кадрҳои соҳибхисос аз рӯи касбҳои оммавӣ ба роҳ монда мешавад.

Ғайр аз ин, вай ҳамчун сохтори ягона имкон медиҳад, ки масъалаҳои монанди хариди захираҳо ва фурӯши мутамаркази маҳсулоти истеҳсолшударо ҳал карда шаванд. Фаъолияти самарабахши ИАН барои воридшавии сармоягузориҳо ҳам аз ҳисоби дастгирии давлатӣ ва ҳам сармоягузорӣ тавассути лизинг шароити мусоид фароҳам меорад.

Хулоса аз боби сеюм:

1. Саноатикунони босуръати кишвар, пеш аз ҳама бахши аграрии мамлакатро, ки яке аз бахшҳои пешбари воқеии иқтисодиёт буда, ба рушди саноати коркард ва таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат мекунад, бояд фаро гирад. Ин бахши муҳими воқеии иқтисодиёт ҳамчун соҳаи пешбарандаи истеҳсолоти моддӣ бояд дар миқдори дигаргуниҳои сохтори умумӣ ва сифатӣ дар иқтисодиёт дохил шуда, объекти калидии сармоягузорӣ бошад. Зеро сармоягузори дар ин бахш самараро занҷири ҳудро барои тамоми соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат меорад.

2. Механизмҳои институтсионалии танзими давлатии дастгирии сармоягузори рушди комплекси агросаноатӣ ва соҳаи пешбари он – кишоварзӣ, солҳои охир дар асоси равиши барномавии мақсадноки дастгирии ин соҳа асос гирифтааст. Дар даҳсолаи охир механизмҳои институтсионалии танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ дар доираи татбиқи «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012–2022» (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, № 383 тасдиқ шудааст) сурат гирифтааст. Барномаи мазкур дурнамо ва роҳҳои таъмини масолеҳи кишоварзии сердаромад ва

ба содирот нигаронидашударо муайян намуда, вазифаҳо, ҳадафҳо ва самтҳои сиёсати аграриро мушаххас намуд.

3. Дастгирии давлатии фаъолияти сармоягузорию корхонаҳои кишоварзӣ чӣ қадар суръат бахшидан ба таҳаввулоти индустриалии кишоварзӣ бояд пеш аз ҳама ба таъсири системавӣ ва мақсадноки мақомоти давлатӣ ба таъмини рушди заминаи истеҳсоли ва моддию техникии субъектҳои хоҷагидор барои ба даст овардани самарҳои иқтисодии фаъолияти онҳо нигаронида шавад. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз чӣ қадар ҳаҷм ва сифат аз дараҷаи инкишофи базаи техника-технологии субъектҳои хоҷагӣ, ки аз шумораи умумии унсурҳои фаъоли соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ иборат аст, зич вобаста мебошад. Рушди ин ҷанбаҳои иқтисоди кишоварзӣ на танҳо ҷузъи муҳими фаъолияти сармоягузорӣ мебошад, балки унсурҳои заминаи моддӣ ва техникии истеҳсолоти кишоварзӣ, самт ва таҳияву татбиқи лоиҳаҳои мушаххаси сармоягузорию муайян менамояд. Аз мафҳуми базаи техника-технологӣ маълум мешавад, ки истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҷиҳатҳои технологӣ ва техника иборат аст. Заминаи техникаву технологияи истеҳсолоти аграрӣ аз унсурҳои зерин иборат аст: амалиёт ё равандҳои вобаста ба коркарди агротехникии замин, ҳаракат, анбор, назорати ҳаракати захираҳо ва маҳсулот ва дигар қисмҳои таркибии раванди истеҳсолот; маҷмуи тарз ва усулҳои коркарди захираҳои истеҳсолот чӣ қадар ба даст овардани ҳосил; маҷмуи ҳуҷҷатҳои технологӣ барои мақсадҳои умумӣ ва махсус; заминаи энергетикӣ; системаҳои мошинҳои кишоварзӣ, таҷҳизот ва воситаҳои нақлиёт; воситаҳо ё базаи техникае, ки таъмини иттилооти равандҳои истеҳсолот ва идоракуниро таъмин менамоянд.

4. Дар шароити муосир сармоягузорӣ ё ҷудо кардани буҷети давлатӣ ба бахши кишоварзӣ на танҳо барои табдили индустриалии он дар соҳа, балки барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ, ҷолибияти тижорати кишоварзӣ ва ғайра аҳаммияти калон дорад. Пас аз ворид шудани ҷумҳурӣ ба СҶС рақобати воридотии

истеҳсолкунандагони ватаниро маҳдуд карда, ба ин васила сатҳи вобастагии озукавории кишварро аз бозори ҷаҳонии озуқа афзоиш медиҳанд, ки ин хеле муҳим аст. Бинобар он қабул ва татбиқи «Барномаи давлатии пешбурди содирот ва воридотивазкунӣ барои солҳои 2016-2020», ки ба се самти ба ҳам алоқаманд – тақмили заминаи институтсионалии рушди содирот ва воридотивазкунанда, диверсификатсияи истеҳсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда, бартараф кардани монеаҳо дар роҳи савдо ва хизматрасонӣ нафъ овард.

БОБИ 4. ҲОЛАТИ МУОСИРИ ТАШАККУЛУ РУШДИ ЗАМИНАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИВУ ИНФРАСОХТОРИИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИ.

4.1. Механизмҳои институтсионалии идоракунии равандҳои сармоягузори пайваста бо заминҳои кишоварзӣ

Ҳамаи шаклҳои сармоягузори ба бахши аграрии иқтисодиёт бо чалбу истифодаи захираҳои замини мамлакат ва минтақаҳои он алоқаманданд. Ин пеш аз ҳама, ба чунин шаклҳои дахл дорад, ки на танҳо ба сохтмони комплексҳои объектҳои моддӣ дар қитъаҳои муайяни замин, балки бо заминсозии кишоварзӣ ва ё майдонсозии (контурҳои) заминҳои кишоварзӣ барои истеҳсоли маҳсулот ва ба даст овардани даромад алоқаманд, мебошанд.

Тараққиёти истеҳсолоти кишоварзиро бе истифодаи замин ҳамчун захираи сармоягузори тасаввур кардан мумкин нест. Захираҳои замини кишоварзӣ дорои иқтидори мувофиқи истеҳсоли мебошанд, ки бо хосиятҳои табиӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ хосанд. (ҷадвали 4.1.) Ин хосиятҳои замин ҳангоми таҳрезии лоиҳаҳои сармоягузори ва раванди ҷаъолияти танзими иқтисодии муносибатҳои замин ба назар гирифта мешаванд. Дар мавриди ташкили муомилот вобаста ба ҳуқуқи истифодаи қитъаҳои замин, мониторинги заминҳои кишоварзӣ, банақшагирии истеҳсолот, баҳодиҳии захираҳои замин, муносибатҳои қарзиву молиявии субъектҳои ҳуқуқи замин, андозбандӣ ва ғайра хусусиятҳои иҷтимоиву экологӣ ва табииву иқтисодии таъсири мустақиму ғайримустақим доранд. Муносибатҳои замин, ки дар худ хосиятҳои истеҳсоливу муносибатҳои иҷтимоию иқтисодиро мутамарказ мекунанд ба инкишофи равандҳои сармоягузори дар кишоварзӣ таъсири муайян мерасонад ва дар асоси ташаккулу рушди инфрасохторҳои институтсионаливу инфрасохтори идоракунии ташкилу идоракунии ҷаъолияти сармоягузори дар КАС қарор мегиранд.

Заминҳои кишоварзӣ, ки воситаи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад, объекти муҳимми сармоягузорӣ махсуб ёфта дар асоси таҳия ва татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ дар баҳши кишоварзии иқтисодиёт қарор доранд.

Чадвали 4.1. - Объектҳои сохтори муносибатҳои замин, ки дар таъмини сохтори институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ қарор мегирад.

Шароити табиӣ	Шароити иҷтимоию иқтисодӣ
– ҳок – агроиқлимӣ – геоботаникӣ – гидрологӣ – антропогенӣ – сунӣ	– механизми ташкилию ҳоҷатӣ – ҳавасмандгардонии меҳнат ва ҳавасмандгардонии истифодаи оқилонаи замин – Қонуни замин – институтҳои танзими муносибатҳои замин
Субъектҳои муносибатҳои замин – сармоягузoron	

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Бинобар он мукамалгардонии заминаҳои институтсионаливу ифрасохтории амалӣ гардонидани муносибати замин дар шароити иқтисоди бозорӣ, ҳамзамон ба инкишофи равандҳои институтсионаливу ифрасохтории идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисоди аграрӣ мусоидат менамояд. Аз ин лиҳоз пеш аз ҳама ба таҳқиқи раванди ташаккулу рушди сохтори институтсионалии муносибати заминҳои кишоварзӣ рӯ меорем.

Самараи муҳимми иҷтимоию иқтисодии ислоҳоти замин инкишофи шакли бозории муносибатҳои замин буд, ки дар он заминистифодабарандагони кишоварзӣ ҳуқуқи моликият, истифода ва ихтиёрдорӣ замини кишоварзиро ба даст оварданд. Ба ибораи дигар, истеҳсолкунандагони кишоварзӣ бо шарофати пайдо шудани институти ҳуқуқи моликият ба замин ҳокимияти иқтисодиро ба даст оварданд, имконият пайдо карданд, ки ҳуқуқи худро дар истифодаи захираҳои замин амалӣ гардонанд, мустақилона дар замин кишт намоянд, парвариши зироат кунанд ва даромад ба даст оранд.

Ҳукуки моликият ба ихтиёрдорӣ бо тақсимои замин байни истифодабарандагон алоқаманд аст. То солҳои 90-уми асри гузашта тақсимои заминҳои кишоварзӣ асосан хусусияти маъмурӣ дошт, гарчанде ки як қисми замин дар ихтиёри аҳоли буд. Меҳнаткашони деҳот барои моликияти мутлақи истифода ва ихтиёрдорӣ имконият ва майлу хоҳиш надоштанд, ки ин як қатор сабабҳо буд. Якум ин, ки ҳукуки моликият ба замин аз ҷиҳати иқтисодӣ манъ буд, дуюм ин, ки барои самаранок ва оқилона истифода бурдани он шароит вучуд надошт. Зиеда аз он, дар бахши аграрии ватанӣ системаи муқарраршудаи сиёсати ташкилӣ, меҳнатӣ, нарх, қарз ва андоз, ки ба мазмуни иқтисоди бозорӣ мувофиқ бошад, арзи ҳастӣ надошт.

Гузаштан ба системаи иқтисодии бозорӣ ва ташаккули механизмҳои бозории муносибатҳои замин дар ҷумҳурӣ ба сармоягардӣ он имконият фароҳам овард. Заминистифодабарандагон, ки рента ва ё даромади нисбатан устувори заминро дарк намуданд, барои сармоягузорӣ ба он ва ё аз худ намудани заминҳои нав ҳавасманд мебошанд. Ба ин рафтори сифати бозоридошта эҷоду таъмини ҳифзи асосҳои ҳукукии ихтиёрдорӣ саҳмияҳои замин дар корхонаҳои кишоварзӣ, ки ҳукуки ба шахси воқеӣ ё ҳукуқӣ ба иҷора додани қитъаҳои замин ё ҳиссаро фароҳам овард, такон бахшид. Дар ин шароит нақши институти шартнома (контракт) – иҷрои шартномаи бисёртарафа оид ба истифодабарии қитъаҳои замин ва сармоягузорӣ ба он дар маҳалҳо афзуд. Шароити мубодилаи ҳукуки истифодабарии саҳми замин, ҳукуки мерос ва тухфа кардани ҳиссаи замин, аз рӯи шартномаи рента ё таъминоти якумра ба миён омад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» (модаи 19) “қитъаи замин барои ташкили хоҷагии деҳқонӣ бо ҳукуки истифодабарии якумраи меросӣ бо ҳукуки бегона намудан ё бе ҳукуки бегона намудан дар асоси аризаи шаҳрванд (шаҳрвандон) тибқи қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияҳо (шаҳрҳо) дода мешавад”. [13] Фаъолияти институти мубодила дар

системаи институтсионалии муносибатҳои замин муомилоти заминҳои кишоварзиро тавассути механизми мубодилаи ҳукуқи моликият барои истифода ва ихтиёрдорӣ додани замин ба соҳибони самаранок ва заминистифодабарандагон, инчунин ба ҳайси гарави бонкӣ ва ё ипотека истифода бурдани қитъаҳои заминҳои кишоварзиро мусоидат намуд. Аммо афзалиятҳову самараҳои ин институт дар мамлакат ва минтақаҳо ҳанӯз дар сатҳи зарурӣ қор намекунад. Ба зами ин, ба норасоии рушди механизмҳои бозорӣ заминистифодабарии кишоварзиро метавон дохил намуд, ки ғайринокии раванди сармоягузорию бозмедоранд:

- таъминоти меъёрию методии истифодаи институти шартнома – раванди ба таври шартномавӣ ба расмӣ даровардани муносибатҳои байни истифодабарандагон ва соҳибони қитъаҳои замин бо бақайдгирии минбаъдаи шартномаҳо;

- системаҳои баҳисобгирии амалиёт вобаста ба баҳисобгирии қитъаҳои замин дар қорхонаҳои кишоварзӣ;

- механизмҳои, ки ба раванди консентратсияи замин дар дасти субъектҳои соҳибқории аграрии муассир мусоидат мекунанд.

Дар рафти ислоҳоти замин мақсади асосӣ – таъсиси механизмҳои бозории истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар шароити монополияи моликияти давлатии замин ба даст омад, вале то ҳол ба вучуд овардани соҳиби самарабахши замин, ки сармоягузорию бар тақрирестехсоли ҳосилнокии замин дарёғ намедорад, муяссар нашудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 172 ҳазор хоҷагиҳои деҳқонӣ ва 159 қорхонаи давлатии кишоварзӣ ба сифати истифодабарандагони замин ва соҳибони саҳмияҳои замин мавҷуд буда, бозори ҳукуқи моликияти истифодаи замин ва имконияти ташкили иттиҳодияи ихтиёрӣ дар ҷамъиятҳо, ассотсиатсияҳо, кооперативҳо, инчунин имконияти аз нав тақсим кардани заминҳои кишоварзӣ ба ғоидаи хоҷагиҳо самарабахш ба вучуд омадааст. Сохтори фонди заминҳои кишоварзии мамлакат дар солҳои охир аз ҷиҳати шаклҳои заминистифода-барандагон ва аз ҷиҳати

категорияву масоҳати замин каме тағйир ёфт. Сохтори заминҳои кишоварзӣ дар ҷадвали 4.2. оварда шудааст. Аз маълумоти ҷадвал маълум мешавад, ки заминҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ дар соли 2023 масоҳати 3668,9 ҳазор гектарро ташкил медоданд, ки ин 25,9%-и майдони умумии замин дар ҷумҳуриро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 4.2. - Замини умумӣ ва замини истифодаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳазор гектар).

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	с.2022 ба с 2017 дар %
Замини умумӣ	14137,7	14137,9	14137,9	14137,9	14137,9	14137,9	14137,9	—
Ҷамъи заминҳои истифодаи кишоварзӣ	3658,2	3669,4	3674,1	3673,7	3666,4	3668,9	3683,5	100,7
аз он ҷумла:								
Мазраъ	657,3	659,0	663,9	662,0	660,9	660,1	661,7	100,6
ниҳолҳои бисёрсола	148,2	150,9	152,8	153,8	154,7	155,4	156,9	105,7
Алафдаравӣ	15,8	15,8	15,8	16,2	16,2	16,1	16,2	102,5
Чарогоҳ	2809,6	2818,0	2820,8	2821,7	2814,8	2818,1	2829,7	100,7
замини боир	27,1	25,7	20,6	20,1	19,8	19,3	19,0	29,8

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯйи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 275.

Масоҳати заминҳои кишоварзӣ ва заминҳои қорам (661,7 ҳазор гектар) дар ҷумҳурӣ дар давраи солҳои 2017–2023 қариб бетағйир боқӣ мондааст, ки ин аз афзоиши муаммои маҳдудияти заминҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад. Дар давраи таҳлилшаванда майдони ниҳолҳои бисёрсола, ки ба фондаи асосии захираҳои сармоягузорӣ тааллуқ дорад, аз 148,2 то ба 156,9 ҳазор гектар ё 5,7 фоиз афзуд. Майдони алафдаравӣ ҳамагӣ 0,4 ҳазор гектар афзуд. Дар масоҳати умумии заминҳои кишоварзии ҷумҳурӣ саҳми назаррасро чарогоҳҳо – 76,8 фоиз – соли 2002 2818,1 ҳазор гектарро ташкил дода нисбат ба соли 2017 дар сатҳи 20,1 ҳазор гектар зиёд шудааст. Чарогоҳ захираи муҳимми сармоягузори истиҳсолоти кишоварзӣ, пеш аз ҳама дар ҷорводорӣ мебошад. Барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар ҷорводории чарогоҳӣ, ки парвариши зотҳои гуногуни маҳаллӣ ва мутобик

шудан ба шароити тағйирёбандаи муҳити зистро дар бар мегирад, нақши муҳим дорад.

Тибқи нишондоди дарболозикршуда дар мамлакат шаклҳои сершумори заминистифодабарандагон – корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонии алоҳида, хоҷагиҳои наздиҳавлигӣ (қитъаҳои замини худии аҳоли) ва ғайра мавҷуданд.

Чадвали 4.3. - Истифодабарандагони заминҳои кишоварзӣ (ҳазор гектар).

Солҳо	Ҳамагӣ замин дар истифодаи корхонаҳои кишоварзӣ	Корхонаҳои кишоварзӣ	Аз онҳо				Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Богпарварӣ ва обҷақорӣ	Қитъаҳои назди ҳавлигии аҳоли
			Хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ ва инфиродӣ	Хоҷагиҳои давлатӣ	Муассисаҳои байноҳҷагӣ	Дигар корхонаҳои кишоварзӣ			
2017	6960,7	1823,6	385,3	1078,0	82,5	277,8	5136,2	1,0	226,6
2018	6976,1	1827,9	380,2	1067,8	82,5	297,4	5147,3	1,0	226,7
2019	6980,6	1830,4	380,2	1137,2	22,7	290,3	5149,3	1,0	226,5
2020	6978,2	1799,4	369,8	1151,3	20,6	257,7	5177,9	1,0	225,3
2021	6953,9	1841,0	373,4	1158,9	20,6	288,1	5111,9	1,0	274,1
2022	6939,9	1858,3	371,5	1180,0	20,6	286,5	5080,6	1,0	274,3
2023	6947,3	1858,6	371,6	1179,3	20,6	287,2	5087,7	1,0	275,4
2023 ба с.2017%	-0,19	101,9	-3,6	109,1	-75	103,3	-0,94	—	121,5

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи оморӣ) – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – с. 18-19; Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи оморӣ) – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 18.

Соли 2023 корхонаҳои кишоварзӣ дар ихтиёри худ 1858,6 ҳазор гектар замини кишоварзӣ доштанд, ки нисбат ба соли 2017 беш аз 32,4 ҳазор гектар зиёд шудааст. Саҳми он дар соли 2023 дар майдони умумии заминҳои кишоварзӣ 26,8 фоизро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017 дар сатҳи 0,6 банди фоизӣ зиёд шудааст. Дар ихтиёри хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ ва инфиродӣ дар соли 2023 беш аз 371,6 ҳазор гектар замин буд, ки нисбат ба соли 2017 дар сатҳи 3,5 ҳазор гектар кам шудааст. Ин дар натиҷаи ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ҳамроҳ шудан ба хоҷагиҳои деҳқонии амалкунанда ба миён омад. Хоҷагиҳои давлатӣ соли 2023 дар ихтиёри худ 1179,3 ҳазор гектар замини кишт доштанд, ки ин 17 фоизи майдони умумии киштзорро ташкил медиҳад. Дар давраи таҳлил майдони

кишти онҳо 9,4 фоиз афзудаст. Дар ташкилотҳои байниҳочагӣ тамоюли кам шудани майдони кишт мушоҳида карда мешавад – он аз 82,5 то 20,6 ҳазор гектар кам шудаст. Дар мамлакат ҳочагиҳои деҳқонӣ заминистифодабарандагони асосӣ мебошанд. Дар соли 2023 зиёда аз 5087,7 ҳазор гектар дар истифодаи онҳо қарор дошта, зиёда аз 73 фоизи тамоми майдони киштро ташкил медиҳад. Хонаводаҳои истиқоматӣ 275,4 ҳазор гектар замини кишоварзӣ дошта, масоҳати он нисбат ба соли 2017 беш аз 21 фоиз зиёд шудааст.

Дар раванди аз нав ташкил кардани корхонаҳои кишоварзӣ моделҳои пештараи заминсозӣ ва системаҳои ҳочагидорӣ тағйир ёфта, заминаҳои инфрасохтори муносибатҳои бозории истифодаи заминҳои кишоварзӣ тадриҷан ташаккул ёфт. Зеро ниҳодҳо ва шаклҳои пештараи истифодаи замин на ҳама вақт барои пай дар пай ҷойгир кардани ҳамаи шаклҳои ҳочагидорӣ ва ҳамкорӣ дар иҷрои якҷояи вазифаҳои ҳочагӣ, ки барои азхудкунӣ захираҳои сармоягузориро (хароҷоти моддию молиявӣ) талаб мекунанд, шароит фароҳам меовард. Дар рафти ислоҳоти замин на ҳамаеша нигоҳ доштани пуррагии комплексҳои истеҳсолию иҷтимоӣ, ташкил ва дақиқ гардондани истеҳсолот, масъалаҳои ташкили инфрасохторӣ (системаи хизматрасонии иҷтимоӣ ва маданияро ба аҳоли) сурат мегирифт. Татбиқи муносибатҳои нав ба мушкилот ва зухуроти манфии эҳтимоли дучор шуданд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин», ки 14 март соли 1992 № 604 қабул шуда буд, самтҳои асосии ислоҳоти заминро (моддаи 3.) махсус муқаррар кард:

“– гузаронидани инвентаризатсияи тамоми заминҳо аз рӯйи категорияи заминистифодабарӣ ва намуди замин;

– муайян намудани заминҳои истифоданашуда ва ғайриоқилона истифодашаванда барои ташкили фонди махсуси замин барои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо мақсади аз нав тақсим намудани минбаъдаи он барои истифодаи самараноки замин;

– додани замин барои истифодаи якумраи меросӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкили хочагии деҳқонӣ (фермерӣ) ва хунароҳои мардумӣ, инчунин заминҳои наздиҳавлигӣ;

– аз нав тақсим кардани замин ҳангоми тақдир додани ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ;

– муқаррар намудан ва аниқ кардани сарҳади воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ, маҳалҳои аҳолинишин ва сохтори заминию иқтисодии онҳо;

– бақайдгирӣ ва аз нав ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳои ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин." [7]

Дар моддаи 23. – Тартиби додани замин барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ дар Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин муқаррар шудааст: «Заминҳои барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ мувофиқ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дода мешаванд. Ҳуқуқи истифодаи қитъаҳои замини кишоварзӣ бо ҳуқуқи бегона кардани онҳо танҳо ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бевосита бо истеҳсолоти кишоварзӣ машғуланд, дода мешавад. Муносиб будани замин барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи танзими муносибатҳои замин ва мақомоти маҳаллии он дар асоси маводи таҳқиқоти ҳок, геоботаникӣ, заминсозӣ, агроиқтисодӣ ва дигар таҳқиқот муайян карда мешавад». [9]

Аммо дар санадҳои қонунгузори мамлакат оид ба истифода ва ташкили муомилоти заминҳои кишоварзӣ, ки раванди сармоягардӣ ва тақдир ёфтани онро ба объекти сардаромади сармоягузори суръат бахшад, ба қадри қифоя инъикос наёфтаанд ва ё мавҷуд нестанд:

– меъёрҳои нархӣ, ки ба ақидаи мо, боиси беқурб гардидани замин ва иқтидори иқтисодии он мегардад, барои муомилоти гарав ҳангоми ҷалби сармоя ба соҳаҳои кишоварзӣ хеле кам истифода мешавад. Илова бар ин, нархи нисбатан пасти замин наметавонад сармоягузорию ба он ва умуман истифодаи самаранок ва оқилонаи онро ба таври қофӣ ҳавасманд кунад;

– муайян намудани замина ё дастури методологии арзёбии талафоти замини ҳосилхези кишоварзӣ дар байни истифодабарандагони навъи заминҳо, ки сармоягузор хавфи онро аз рӯйи ин меъёр баҳо медиҳад;

– тадбирҳои мушаххас доир ба нигоҳдории шабакаҳои мелиоративӣ, гузарондани корҳои ирригатсионӣ (бо истифодаи технологияи ирригатсионӣ ва таҷҳизот дар тартиботи лоиҳавӣ);

– танзими инфрасохтори институтсионалии муносибатҳои мутақобилаи иштирокчиёни муносибатҳои замин (истифодабарандагони замини кишоварзӣ, мақомоти давлатӣ, мақомоти танзимкунанда ва ғ.);

– талабот ва имтиёз ба сармоягузорӣ барои аз худ намудани заминҳои нав ва ғайра.

Мушкилоти дар боло зикршуда талаб мекунад, ки механизмҳои самарабахши амалӣ гардондани муносибатҳои заминро дар шароити инкишофи муносибатҳои бозорӣ, ки фаъолияти сармоягузорию ба ин сарвати муҳим ангезиш медиҳад, коркард карда шаванд. Ин пеш аз ҳама ба ташаккули рушди институтҳои бозории муносибатҳои замин ҳамчун ҷузъи муҳими бозори амволи, ипотека дахл дорад. Иштирокчиёни фаъоли ин бозор бояд бонкҳо бошанд, ки барои гирифтани қарз ҳуқуқ доранд заминро ба сифати гарав гиранд. Масалан, тибқи моддаи 47. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека» «Ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин бо ҳуқуқи бегона кардан аз ҷониби хоҷагии деҳқони (фермери) бо розигии ҳамаи аъзоёни он ба гарав гузошта мешавад.» [8] Аммо метавон гуфт, ки чунин амалиёти бонкӣ, чун шарт ва омили суръатбахши фаъолияти сармоягузорӣ ва ҷалби сармоя ба бахши кишоварзии иқтисодиёт вучуд надорад. Сабаби ин вазъият паст будани сатҳи пардохтпазирии замин ҳамчун доройҳо мебошад. Истифодаи замини кишоварзӣ ҳамчун захираи истеҳсоливу сармоявӣ дар ҷумҳурӣ паст аст. Ин яке аз маҳдудиятҳои мавҷудай институтсионалӣ ва ҳуқуқии ба муносибатҳои молию пулӣ ҷалб намудани замин мебошад. Ташаккул ва инкишофи бозори ҳуқуқи истифодабарии захираҳои замин барои

мақсадҳои кишоварзӣ ба вучуд овардани инфрасохтор, пеш аз ҳама муассисаҳои иттилоотӣ машваратӣ, бонкҳои давлатии замин, ташкилотҳои суғурта ва ғайраро талаб мекунад.

Айни замон дар мамлакат инфрасохтори институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ ва идоракунии он рушд ёфтааст, ки онҳо дар Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ” ва ғайра инъикос ёфтанду механизми амалии онро татбиқи барномаҳои мақсаднок ташкил додааст. Масалан татбиқи “Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012–2020”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2012, № 450 тасдиқ шуда буд, муайян намудааст, ки “барои азхудкунии заминҳои нав бо сохтмони тамоми инфрасохтори дахлдор зарурати ҷалби маблағҳои сармояҳои дарозмуддат дар доираи 50–70 ҳазор сомонӣ ва барои барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда бо иҷрои маҷмуи корҳои беҳдошти замин хароҷоти 11–20 ҳазор сомонӣ барои як гектар рост меояд”. [1] Ин сармоягузорӣ аз тарафи давлат сурат гирифта буд. Дар давраи муосир татбиқ намудани «Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022–2027, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2022, №90 тасдиқ шудааст, идома дорад. Дар ин барнома барқарорсозии 5580 гектар заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда аз ҳисоби буҷети давлатӣ, дар маҷмуъ 16901 гектар заминҳои обёришаванда ба истехсолоти кишоварзӣ ҷалб карда мешавад, азхудкунии 11321 гектар заминҳои нави обёришаванда, аз ҷумла 1771 гектар аз ҳисоби буҷети давлатӣ, 9550 гектар аз ҳисоби лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва сармоягузориҳои мустақими дохиливу хориҷӣ, пешбинӣ шудааст. Илова бар ин, ки дар натиҷаи самараи синергетикӣ он

дар ташкили 64 ҳазор ҷойҳои нави корӣ (то 4 нафар/га) зухур мешавад. Барои татбиқи ин барнома давоми солҳои 2022–2027 беш аз 563,1 млн. сомонӣ сармоягузорӣ ҷудо мешавад ва барои азхудкунии заминҳои нави обёришаванда бошад 541,8 млн сомонӣ сармоягузорӣ, аз он ҷумла, аз ҳисоби буҷети давлатӣ 37,4 млн сомонӣ, аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ 117 млн сомонӣ, аз ҳисоби лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ 201,6 млн сомонӣ, тавассути ҷалби сармояҳои мустақими дохилию хориҷӣ 117 млн сомонӣ, дигар сарчашмаҳои маблағгузорӣ 68,8 млн сомонӣ сафарбар мешавад. Барои барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда 21,2 млн сомонӣ, аз ин ҷумла аз ҳисоби буҷети давлатӣ 20,3 млн сомонӣ, буҷетҳои маҳаллӣ 0,8 млн сомонӣ ва аз ҳисоби маблағҳои хизматрасонии соҳа 0,085 млн сомонӣ сафарбар карда мешаванд. [1]

Дар мамлакат чандин лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо мақсади дастгирии рушди соҳаи беҳдошти замин ва обёрӣ равона гардидаанд. Аз он ҷумла:

1. Обёрии заминҳои водии Данғара дар масоҳати 1750 га (марҳалаи 3), арзиши умумии лоиҳа 30,540 млн. доллари ИМА, муҳлати татбиқи лоиҳа солҳои 2013–2019. Аз ҷониби Бонки Исломии Рушд (87,62%) ҳамчун қарз ва ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (12,37%) маблағгузорӣ карда мешавад. Ҳадафи марҳалаи сеюм ин обёрӣ намудани 1750 га заминҳои нав ва бо ҷои қори доимӣ таъмин намудани 8 ҳазор аҳолии деҳот мебошад. Ҳангоми пурра татбиқ гардидани лоиҳаи мазкур дар ин заминҳо ба тариқи зайл зироатҳо кишт карда мешаванд: пахта 900 га, ғалладона 350 га, боғпарварӣ 300 га, сабзавотҳо 100 га, хӯроки чорво 100 га.

2. Таъминоти шуғли аҳоли барои устувори ҳолати қишлоқ ва идоракунии захираҳои обӣ (марҳалаи 2), арзиши умумии лоиҳа 57,90 млн. доллари ИМА, муҳлати татбиқи лоиҳа солҳои 2013–2020. Аз ҳисоби гранти Барномаи глобалии ҳолати қишлоқ ва амнияти озуқаворӣ (60,78%) ва гранти Ассотсиатсияи Байналмиллалии Рушд (39,21%) маблағгузорӣ карда мешавад. Лоиҳа аз ду қисмат иборат мебошад. Қисмати I. Корҳои ҷамъиятӣ оид ба барқарор намудани зерсохтори

обёрикунанда ва захбуру захкашҳо. Кисмати II. Расонидани кумаки техникӣ дар амалӣ намудани ислоҳоти қонунгузорӣ ва институтсионалӣ дар соҳаи идоракунии захираҳои об ин лоиҳаи мазкур дар 14 ноҳияҳои вилояти Хатлон, аз ҷумла ноҳияҳои Ёвон, Ҷ.Балхӣ, Хуросон, Бохтар, А.Ҷомӣ, Ҷиликӯл, Восеъ, Ҳамадонӣ, Панҷ, Н.Хусрав, Ҷайхун, Вахш, Қабодиён, Данғара, Шаҳритус ва 3 ноҳияҳои тобеи марказ, аз ҷумла Ҳисор, Ваҳдат ва Рӯдакӣ татбиқ мегардад.

3. Таъмини устувории ҳавзаи дарёи Панҷ ба тағйирёбии иқлим, арзиши умумии лоиҳа 13,59 млн. доллари ИМА, қисмати арзиши татбиқи лоиҳа аз тарафи Агентии беҳдошти замин ва обёрӣ 0,591 млн. доллари ИМА, муҳлати татбиқи лоиҳа солҳои 2014–2019. Аз ҳисоби гранти Бонки Осиёгии Рушд (95,65 %) ва ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (4,35%) маблағгузорӣ карда мешавад. Мақсади лоиҳа ба беҳбудии рӯзгори мардуми ҳавзаи дарёи Панҷ, ки аз таъсири тағйирёбии иқлим осебпазиранд, бо мусоидат дар мустаҳкам намудани заминаҳои техникӣ, барқарорсозии инфрасохторҳои системаи обёрикунӣ, шабакаҳои обкашӣ ва муҳофизати онҳо аз селу обхезӣ ва мутобиқ гардонидани онҳо дар шароити тағйирёбии иқлим, равона гардидааст. Лоиҳаи мазкур дар ноҳияҳои Панҷ, Кӯлоб, Восеъ, Дарвоз, Ишкошим, Роштқалъа, Ванҷ ва Рӯшон татбиқ шуда, 18 ҷамоати ин ноҳияҳои ҳавзаи дарёи Панҷро фаро гирифтааст.

4. Соҳилмустаҳкамкунӣ, сохтмони садҳо ва дандонасадҳои соҳилмуҳофизатӣ дар дарёи Панҷ ва сойи Чубекча дар ноҳияи Ҳамадонии вилояти Хатлон, арзиши умумии лоиҳа 6.354 млн. доллари ИМА, муҳлати татбиқи лоиҳа солҳои 2017–2018. Аз ҳисоби Маркази имдод ва корҳои башардӯстонаи шоҳигарии Арабистони Саудӣ (100%) маблағгузорӣ карда мешавад. Мақсади асосии лоиҳа ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мансуб буда, барои беҳбудии рӯзгори беш аз 120 ҳазор нафар мардуми ҳавзаи дарёи Панҷ, ки аз таъсири тағйирёбии иқлим осебпазиранд, бо

гузаронидани корҳои сохилмустаҳкамкунӣ дар дарёи Панҷ ва сойи Чубекчаи ноҳияи М.С.А.Ҳамадонӣ дар ҳудуди 20 км, ки бевосита барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегияи мазкур, аз ҷумла таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат менамояд, равона гардидааст.

5. Лоиҳаи идоракунии захираҳои об дар ҳавзаи дарёи Панҷ, арзиши умумии лоиҳа 31,61 млн. доллари ИМА, қисмати арзиши татбиқи лоиҳа аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 3,61 млн. доллари ИМА, қарзи Бонки Осиёгии Рушд 19,15 млн. доллари ИМА, гранти Бонки Осиёгии Рушд 5,85 млн. доллари ИМА ва гранти Фонди коҳиши камбизоатии Чопон 3,00 млн. доллари ИМА буда, муҳлати татбиқи лоиҳа солҳои 2016–2022. Мақсади лоиҳа ба беҳбудии рӯзгори мардуми ҳавзаи дарёи Панҷ ва беҳтар намудани зироаткорӣ обёришавнда ва идоракунии захираҳои об дар ҳавзаи дарёи Панҷ дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон равона гардидааст. [27]

Барои истифода бурдани иқтисодии ипотекаи замин дар марҳалаи ҳозира таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ, масалан, дар самти истифодаи имкониятҳои механизмҳои бозори фондӣ, аз ҷумла, коғазҳои қиматнок татбиқ кардан ба мақсад мувофиқ мебошад. Танҳо дар сурати фароҳам овардани шароити иқтисодӣ иҷтимоӣ метавонад, баланд бардоштани дараҷаи муомилоти бозорӣ заминҳои кишоварзӣ ба пешрафти комплекси агросаноатӣ ва бахши аграрӣ иқтисодиёт мусоидат кунад. Бояд гуфт, ки барои фаъолияти самараноки бозори ҳукуки истифодаи замин дар ҷумҳурӣ вобаста ба хусусиятҳои ҷуғрофӣ ҳудуди кишвар захираҳои бузурги сармоягузорӣ (ба як гектар 3000–5000 сомонӣ) зарур аст. Ин захираҳо бояд барои тартиб додан ва татбиқ намудани лоиҳаҳои ҷорӣ намудани технологияи нави истеҳсолоти кишоварзӣ, корҳои ирригатсионӣ мелиоративӣ, тараққӣ додани инфрасохтор ва ғайра сарф карда шаванд.

Аммо, дар сатҳи корхонаҳои иқтисодиёти бахши аграрӣ, ки сармоягузорӣ бевосита ба такрористехсолии ҳуди заминҳои кишоварзӣ ва

баланд бардоштани ҳосилхезии онҳо равон шудааст дар сатҳи кофӣ сурат намегирад. Бояд қайд намуд, ки имконияти маблағгузориҳои ҳаҷми калонро танҳо корхонаҳои нисбатан калони КАС доро мебошанд, бинобар ин, барои ташаккули сохтори мутараққии марҳалаи аз нав ташкил кардан ё азнавсозии бахши аграрии иқтисодиёт зарур аст.

Тавре дар боло зикр гардид, ҳар як раванди сармоягузорӣ ва махсусан дар соҳаи иқтисодиёти аграрӣ ба муомилот ҷалб намудани захираҳои замин алоқаи зич дорад. Фаъолияти сармоягузорӣ бо ҷалби заминҳои кишоварзӣ ба муомилоти кишоварзӣ на танҳо бо шароити баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузори соҳа, балки инчунин бо ҷалби сармоягузори деҳот, минтақаҳои аграрӣ саноатии комплекси агросаноатии он муайян карда мешавад. Минтақаи маҷмуи агросаноатии дорои сатҳи баланди ҳолибияти сармоягузорӣ баланд бардоштани самаранокии татбиқи ҳамаи намудҳои лоиҳаҳои сармоягузори мусоидат менамояд, аммо дар минтақае, ки ҳолибияти сармоягузорӣ паст аст, метавонад рушди он танҳо соҳаҳоеро, ки таваҷҷуҳро ба худ ҷалб менамояд, таъмин намояд.

Сармоягузoron ба вазъи иқтидори сармоягузори ҳудудҳо таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд ва одатан онҳо чунин иқтидори сармоягузориҳои ҷузъиро ба мисли меҳнат, инфрасохтор, захираҳои табиӣ ва ғайра арзёбӣ мекунанд. Аксари ҷузъҳои иқтидори сармоягузорӣ бо захираҳои замин – заминҳои кишоварзӣ алоқаманданд. Ҳолибияти КАС-и сатҳҳои гуногун барои сармоягузoron бо интиҳоби байни таваккали сармоягузорӣ ва даромадноки, инчунин таҳлили вазъ «хавфи сармоягузорӣ – иқтидори сармоягузорӣ»-и замин, заминҳои кишоварзӣ муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, таҳлили тақсимои захираҳои замин дар ҳудуди ин ё он минтақа барои муайян намудани шакли тақсимои ҳудудии ҳолибияти сармоягузорӣ мусоидат мекунад. Дар ин маврид вазифа аз он иборат аст, ки таносуб ё вобастагии иқтидори сармоягузорӣ ва хавфи он бо ҷузъҳои таркибии сохтори захираҳои замин муайян карда шавад. Ҷанбаҳои

методологии ҳалли ин масъала таҳлили паҳлуҳои гуногуни онро ба миён меорад:

– концентратсияҳо аз рӯйи минтақаҳои кишвар ва минтақаҳо, дар дохили минтақаҳо, таҳлили тақсимои захираҳои замин ва категорияҳои сатҳи онҳо;

– таҳлили сохтори заминҳои ҳар як ноҳия ва ҷамоатҳо, субъектҳои ҳудудӣ;

– таҳлили хавфи лоиҳаҳои амалишаванда вобаста ба сармоягузорӣ ба захираҳои замин.

Таҳлили заминҳои кишоварзӣ ҳамчун ҷузъи муҳимтарини иқтисодии сармоягузори субъектҳои кишоварзӣ бо назардошти як қатор нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ амалӣ карда мешавад. Дар ин сурат миқдори зарурӣ ва кофӣи онҳоро интиҳоб кардан, инчунин барои омӯختан ё таҳқиқоти онҳо усулҳои мувофиқро интиҳоб кардан лозим аст. Тибқи санадҳои қонунгузорӣ ва таҷрибаи муқарраршуда бақайдгирии давлатии замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи категорияҳои замин сурат мегирад. Дастрасӣ ба маълумот дар бораи заминҳои кишоварзӣ, ки барои қабули қарорҳои муассири идоракунӣ ва истифодаи оқилона ва самараноки онҳо мусоидат мекунад, зарур аст, зеро ҳадафи баҳисобгирии давлатии замин мебошад. Заминҳои кишоварзӣ – ин заминҳое мебошанд, ки мунтазам ба мақсадҳои иқтисодӣ истифода мешаванд ва аз рӯйи дараҷаи ҳосилхезии худ фарқ мекунанд. Баҳисобгирии замин аз рӯйи замин мувофиқи ҳолати воқеӣ ва истифодаи онҳо сурат мегирад. Ҳисоботи омили давлатӣ, аз ҷумла маълумот дар бораи мавҷудияти замин дар асоси маълумоти дар кадастри давлатии замин мавҷудбуда амалӣ карда мешавад. Амалиётҳоро барои ҷамъоварӣ, коркард ва ба низом даровардани маълумот дар бораи ҳамаи қитъаҳои замин, ки якҷоя фонди ягонаи заминро ташкил медиҳанд, дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, замини кишоварзӣ дороиест, ки бисёре аз соҳибон ва иҷоракорон барои истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба он таъя мекунанд.

Арзиши замини кишоварзиро шароити бозор ва арзиши таъмини гарав бо муқоисаи фурӯш муайян карда мешавад. Замини кишоварзӣ ҳамчун сармоягузорӣ як синфи афзояндаи алтернативии дороиҳо мебошад, ки барои диверсификатсия аз сабаби паст будани ноустувории байни дороиҳо муфид аст. Заминҳои кишоварзӣ ҳамчун хароҷоти сармояӣ ва ё асосӣ амал мекунанд, корхонаҳои кишоварзӣ аксар вақт заминҳои кишоварзиро ҳамчун як қисми нақшаҳои афзоиши сармоя меҳаранд. Хароҷоти сармоягузорӣ ба заминҳои кишоварзӣ талаботи стандартии маблағгузори аксарияти хоҷагиҳо мебошад. Ин гарав дорои ҷиҳатҳои кавиест, ки қарздиҳандагон ҳамчун дороии ҷолиб ва хеле пардохтпазир бо нархҳои муайяншаванда ва устувор таъя мекунанд.

Дар ин росто яке аз масъалаҳои асосӣ тақмили системаи заминсозӣ мебошад, ки бо баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори замин алоқамандии зиҷ доранд. Системаи заминсозӣ, аз ҷумла, механизмҳои ҷалб намудани сармоягузори ба истифодаи захираҳои замин бо мақсади баланд бардоштани самаранокии онҳо дар бар мегирад. Тавре ки мо дар боби дуҷуми диссертатсия муайян кардем, ҷолибияти сармоягузорӣ дар Маҷмуи ҳосияту шароитҳои сармоягузорӣ вобаста ба афзалиятҳои сармоягузорӣ мушаххас муайян карда мешавад. Инчунин, тавре ки дар боло зикр гардид, ҷолибият нишондиҳандаест, ки бояд ба ду ҷузъ тақсим карда шавад: ҳавфи сармоягузорӣ ва иқтидори сармоягузорӣ. Ҳавфи сармоягузорӣ хусусияти сифатӣ мебошад, ки имконияти аз даст додани сармоягузорӣ ва даромадро аз онҳо арзёбӣ мекунанд. Ва иқтидори сармоягузори метавон ҳамчун маҷмуи шароиту имкониятҳои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ифода намуд.

Миқдори зиёди омилҳои мавҷуданд, ки ба ҷалби сармоягузори марбут ба истифодаи захираҳои замин таъсир мерасонанд. Баъзе аз онҳо дар ҷадвали 4.4 оварда шудаанд. Гузашта аз ин, ҳуди омилҳоро низ метавон аз рӯи кадом сатҳ ва ё дар кадом муҳит баҳо дода ҷолибиятро ҷудо намуд.

Чадвали 4.4. - Таснифоти омилҳое, ки ҷолибияти сармоягузориро тавсиф мекунанд.

Омилҳо	Унсурҳо
Ҷолибияти муҳити беруна	
Вазъият дар бозори амволи ғайриманкул	Муносибати байни талабот ва пешниҳод, давраи маркетинги объектҳо
Талаботи истифодаи замин	Ҳуқуқ ба қитъаи замин, пардохти қитъаи замин
Вазъияти ҷамъиятию сиёсӣ	Тамоюли тағйирёбии аҳоли, муҳоҷират, сатҳи зиндагии аҳоли
Ҷолиб будани минтақа, маҳалл	
Хусусиятҳои ҷойгиршавӣ	Масофа ба маркази шаҳр ё ноҳия, наздикии объектҳои ба ҳам алоқаманд
Сатҳи рушд	Рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақа, , инфрасохтори истеҳсолӣ
Инфрасохтори нақлиёт	Пайваستшавӣ бо шабакаҳои нақлиёт, шароити роҳ
Ҷолибияти гирду атроф ва сайт	
Хусусиятҳои физикӣ	Мавҷудияти биноҳо дар майдон, шакли қитъаи замин, ҳолати он
Дастрасӣ ба сайт	Мавҷудият ва ҳолати роҳҳои даромадгоҳ ва таваккуфгоҳ
Дастгирии ҳуқуқӣ	Ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи ҳуқуқ ба қитъаи замин, ҳуҷҷатҳои бақайдгирифташуда

Сарчашма: Таҳия шудааст дар асоси: Люлин П.Б. Управление объектами коммерческой недвижимости: автореф. ди уч. ст. канд. экон. наук: 08.00.05.

Барои муайян кардани сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ усулҳо ва таҳқиқотҳои зиёде мавҷуданд. Ин аз он сабаб аст, ки ягон методологияи мушаххаси арзёбии ин нишондиҳанда муайян нашудааст. Ин барои сармоягузoron раванди таҳқиқоти пурраро душвор мегардонад ва дар навбати худ имкон намедихад, ки захираҳои замин пурра истифода шаванд. Дар ҳақиқат, бисёр заминҳои категорияи гуногун, аз он ҷумла заминҳои кишоварзӣ на мувофиқи таъинот ва на ба таври бояду шояд истифода бурда мешаванд.

Бо вучуди ин, барои равшан нишон додан ё муқоиса кардани ҷолибияти заминҳои ин ё он минтақа, бояд таҳлиле анҷом дода шавад, ки ба саволи "Оё умуман ба ин амвол сармоягузорӣ кардан меарзад?" ҷавоб диҳад. Усулҳои зиёде барои ҳисоб кардани ҷолибияти сармоягузорӣ дар

асоси хусусиятҳои интегралӣ мавҷуданд. Барои муайян кардани ҷолибияти сармоягузори заминҳои дар минтақа фаро гирифташуда формулаи зеринро пешниҳод мекунанд. [301, с. 17]

$$R(Zn) = \sum_{i=1}^n \omega_i \cdot \alpha_i$$

ки дар он R нишондиҳандаи интегралӣ ҷолибияти сармоягузори ҳудудҳо мебошад;

ω_i – коэффисиенти аҳаммияти нисбии (вазни) омили F_n ;

α_i – баҳодиҳии омили F_n дар ҳудуд (бо балл).

Аён аст, ки агар арзиши R баланд аст, сатҳи ҷолибияти сармоягузори қаламрав низ баландтар аст. Тавсия дода мешавад, ки ин формуларо махсусан барои муқоисаи нишондиҳанда ва тартиб додани маводи картографӣ барои тасвир истифода шавад.

Барои баланд бароштани ҷолибияти сармоягузорӣ, ба андешаи мо, бояд муносибати иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, экологӣ ва иҷтимоии баҳодиҳии самараноки заминро, ки дар ҷадвали 4.5. оварда шудааст, ба роҳ монд. Дар ин мавридҳо заминсозӣ бояд дар доираи якчанд ҷазои иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, таърихӣ, табиӣ ва иқлимӣ, экологӣ сурат гирад. [305, с. 9]

Ҷадвали 4.5. - Усулҳои баҳодиҳии самараноки захираҳои замин

Равишҳо	Мундариҷа
Иқтисодӣ	<i>Арзиши қитъаҳои замин; Маблағи максималии пардохтҳои ҷамъовардашуда.</i>
Ҳуқуқӣ	<i>Татбиқи самараноки ҳуқуқи моликият; Меъёри истифодаи замин.</i>
Экологӣ	<i>Ба ҳадди аксар нигоҳ доштани манзараҳои гаронбаҳои табиӣ Таъмини мувозинати экологӣ</i>

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Ин равишҳо зарурати равона кардани системаи идоракунии замин ва муносибатҳои заминро ба иҷрои вазифаҳои зерин талаб мекунанд:

- истифодаи бомақсад ва оқилонаи замин ҳамчун сарвати маҳдуд ва ивазнашавандаи табиӣ, зиёд кардани даромади иҷора ва имконияти пурратар ба буҷет даромадани маблағҳо;
- такмили низоми баҳисобгирӣ ва бақайдгирии ҳуқуқи замин, самтҳои кам кардани арзиш ва соддагардонӣ;
- пурзӯр намудани тадбирҳо ва усулҳои назорати ҷустуҷӯи ҳолат ва истифодаи замин.

4.2. Муайян намудани талаботи сармоягузорӣ ва таъминоти институтсионалии дастгирии давлатии сармоягузорӣ

Дар шароити саноатикунории босуръати мамлакат суръатбахшии табодули индустриалии корхонаҳои комплекси аросаноатӣ бо истифодаи дастовардҳои илмиву техникӣ ва ҷорӣ намудани инноватсия дар соҳаҳои КАС вобаста аст. Ин самтгирӣ дар марҳалаи муосири рушди иқтисодии КАС хеле муҳим аст, зеро айни замон як қатор омилҳо ба паҳншавию рушди равандҳои инноватсионии корхонаҳои КАС ҳалал мерасонанд. Сатҳи маҳдуди захираҳои молиявии ҳуди корхонаҳо, мавҷудияти монеаҳо дар роҳи дарёфти сармояҳои қарзӣ ва сатҳи пасти дастгирии молиявии давлатӣ дар роҳи ташкили фаъолият инноватсионӣ мушкилоти асосии соҳа мебошанд. Илова бар ин, чуноне ки борҳо қайд намуда будем, сатҳи пасти ҷолибияти сармоягузорию корхонаҳои КАС низ дар радифи омилҳои таъсирбахши фаъолияти сармоягузориҳои инноватсионӣ қарор дорад. Ин ҳолат пеш аз ҳама бо сабаби иттилооти номуайяну асимметрии бозори аграриву захираҳои сармоягузорию соҳа ба вучуд меояд ва дар натиҷа сармоягузoron "назорат ва шаффофиятро дар баҳши аграрии иқтисодиёт намебинанд ва истехсолкунандагони он наметавонанд худро ба сармоягузoron ҳамчун субъектҳои тичоратии рақобатпазир ва устувори молиявӣ пешниҳод кунанд". [109, с. 135]

Раванди такрористехсолии мутассилу устувор дар КАС маҳз бо такрористехсоли фаъолияти сармоягузорӣ суръат мегирад. Дар доираи

алоқамандии миёни рушди иқтисодӣ ва сармоягузорӣ метавон зухури чунин қонуниятро мушоҳида намуд: сармоягузорӣ ба ҳайси катализатори равандҳои иқтисодӣ баромад карда, самаранокии онҳо ба ҳайси меёри рушди мутавозеи субъектҳои соҳаи сармоягузорӣ хизмат менамояд.

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ дар корхонаҳои КАС барои ташкили раванди муътадили такрористеҳсол ду чараёни захираҳои воридотӣ зарур аст:

- чараён барои пур кардани сармояи гардон;
- чараён барои ташаккул, иваз ё зиёд кардани сармояи асосӣ.

Чараёни мутассил бо натиҷаҳои табилии сармояи гардон, ки дар асоси сармояи асосӣ сурат мегирад, алоқаманд мебошад ва бинобар он таҷдиду азнавсозии сармояи асосӣ зарур аст. Аз ин лиҳоз дар марҳалаи муосири рушди корхонаҳои КАС ташкили такрористеҳсолии густурда танҳо дар заминаи таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию инноватсионӣ имконпазир аст. Солҳои охир дар соҳаи кишоварзӣ ҳаҷми ба истифода додани фондҳои асосӣ ва сармоягузорӣ тамоюли болоравӣ дорад. Чуноне ки маълумоти ҷадвали 4.6. нишон медиҳад, дар давраи солҳои 2018-2023 ҳаҷми ба истифода додани фондҳои асосӣ аз 52,2 то 93,3 млн. сомонӣ ва ё 78,7% зиёд шудааст. Тамоюли мусбат дар он аст, ки ҳамаи сармоягузориҳо барои ба қор даровардани фондҳои асосӣ ба иншоотҳои истеҳсоли сафарбар шудаанд. Ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ соли 2023 114,9 млн. сомони ро ташкил додааст ва ин нисбат ба соли 2018 қариб 5 маротиба зиёд шудааст. Ин ҳаҷми маблағгузорӣ низ ба иншоотҳои истеҳсоли сафарбар шудааст. Чунин суръати сармоягузориҳо барои табодули индустриалии соҳаҳои КАС такони самарабахш медиҳад ва метавон доир ба ғанӣ гардидани заминаҳои технику технологияи истеҳсолти кишоварзӣ хулоса намуд.

Дар сармоягузориҳо саҳми манбаъҳои худии корхонаҳои кишоварзӣ, бахусус хоҷагиҳои деҳқонӣ назаррас мебошад. Аммо барои

таъмини рушди инноватсионии мутобиқ бо талаботи рушди инноватсионии кишвар дарёфти манбаъҳои гуногун зарур мебошад.

Ҷадвали 4.6. - Ба истифода додани фондҳои асосӣ ва сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ (бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомонӣ).

Солҳо	Фондҳои асосӣ ба кор андохта шуданд	аз он ҷумла аз рӯи иншоотҳои истеҳсолӣ	Маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ	аз он ҷумла аз рӯи иншоотҳои истеҳсолӣ
2018	52257	52257	23127	23127
2019	13449	13449	33208	33208
2020	11674	11674	12729	12729
2021	8414	8414	15267	15267
2022	25822	25822	104518	104518
2023	93378	93378	114905	114339
с.2023 қиёс ба с.2018, %	178,7	178,7	496,8	496,8

Сарчашма: Манбаъ: Сохтмон – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – С 24.

Манбаъҳои гуногуни сармоягузорӣ ва механизмҳои дастгирии молиявии фаъолияти инноватсионӣ дар адабиёти илмӣ хеле васеъ муаррифӣ шудаанд. Сатҳи баланди ҳавфи сармоягузорӣ ва фаъолияти назарраси инноватсионӣ дар соҳаи аграрӣ бо сабаби нисбатан паст будани ҳолияти сармоягузорӣ мушоҳида намешавад. Аз ин рӯ, мукамалгардонии механизмҳои дастрасӣ ба захираҳои гуногуни сармоягузорӣ, дастгирии давлатии ҳадафхову фаъолияти сармоягузорӣ ва таъминоти институтсионалии он зарур аст. Чуноне ки маъмул аст, яке аз марҳалаҳои муҳими ташкилу идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ ҷустуҷӯ ва ҷалби маблағгузорӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию инноватсионӣ мебошад. Дар ин марҳала арзёбии ҳолияти сармоягузорӣ ҷойгоҳи марказиро ишғол менамояд. Зеро он барои сармоягузoron имкони қиёси вариантҳои мухталифи сармоягузорӣ ва муайяну арзёбии ҳаҷми воқеии имконпазири он дар пояи интихоби принципҳои асосии сармоягузорӣ пайдо мешавад. Воқеан ҳам пайдо намудани ҳаҷми зарурии захираҳои сармоявӣ аз манбаъҳои гуногун барои ҳалли масъалаҳои пешбурду таъмини рушди корхонаҳои КАС мусоидат менамояд. Дар замони муосир рушди мутассили аксари корхонаҳои КАС мушоҳида

мешавад, бинобар он муносибати байни манбаъҳои сармоягузорӣ вобаста ба давраҳои рушди иқтисодии онҳо метавонад гуногун бошанд:

– дар марҳалаи рушди фаъол – роҳандозии такрористехсолии васеъ дар заминаи технологияи инноватсионӣ, манбаъҳои хеле ҳаҷман калони сармоя (қарзҳои бонкӣ ва дастгирии давлатӣ) талаб мешавад. Дар ин давраи таносуби сармояи худӣ ва сармояи қарзӣ метавонад мутаносибан дар сатҳи 30–40% ва 70–60% бошад;

– дар марҳала ё давраи рушди заиф таносуби сармояи худӣ ва қарзӣ дар сатҳи 50% то 50% имконпазир аст;

– дар шароити рушди иқтисодии ноустувору сифати бухронидошта, ки арзиши захираҳои қарзӣ боло мераванд, рушди корхонаҳои КАС заиф мешавад, бинобар он таносуби захираҳои худӣ ва қарзӣ дар сатҳи 70–80 фоиз ва 30–20 фоиз қарор мегирад.

Новобаста аз давраҳои рушди сиклӣ рушди корхонаҳо бидуни ҷалби сармоя маблағ аз манбаъҳои гуногун, махсусан ҷалби сармояи қарзии дарозмуддат ва миёнамуддат имконнопазир аст. Аз ин лиҳоз барои баратаф намудан таъсири омилҳои номуайянӣ рӯ овардан ба истифодаи механизмҳои лоиҳагирии институтсионалӣ хеле муфид мебошад. Ин ҷо пеш аз ҳама барои муайян кардани зарурати захираҳои сармоягузорӣ ва дарёфти манбаъҳои он истифодаи муносибати методологиву методии банақшагирии молиявиро дар назар дорем. Методологияи банақшагирии молиявиро, ки дар зер пешниҳод мешавад мо дар корхонаҳои кишоварзии ноҳияи Ҷ.Балхӣи вилояти Хатлон таҷриба намудем. Дар ин ҷода таъминоти иттилооти банақшагирии молиявӣ муҳим мебошад. Ба ин мақсад гирд овардан ва истифодаи иттилоот ва ё нишондиҳандаҳои зерини дарозмуддат (8–10 сол) ҳамчун маълумоти ибтидоӣ хизмат мекунанд:

- даромад аз фурӯши маҳсулот, иҷрои корҳо, хизматрасонӣ;
- қимати маҳсулоти фурӯхташуда;
- дар аввал ва охири сол мавҷуд будани фондҳои асосӣ;

- шохиси нархҳои истеъмоли;
- шохиси нархҳои фурӯши маҳсулоти аграрӣ.

Арзёбии суръати афзоиши даромад аз фурӯш ва арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда дар қиёс бо нишондиҳандаҳои соли базавӣ бояд бо нархҳои муқоисашаванда сурат гирад. Зеро ин ҳисобкунӣ таъсири омили тавварум, нархро бартараф менамояд ва имкон медиҳад, ки тағйир ёфтани ҳаҷми фурӯш аз ҷиҳати физикӣ муайян карда шавад. Тавре таҳқиқот нишон дод, даромади фурӯш дар давомии 10 соли охир (2013–2023) дар корхонаҳои кишоварзии ноҳияи Ҷ.Балхӣ вилояти Хатлон ба ҳисоби миёна 3,9 фоиз зиёд шудааст. Индекси суръати афзоиши хароҷот 1,02 буд. Мо бо истифода аз маълумот оид ба фондҳои асосӣ афзоиши солоне ва меёри сармоягузорӣ, ки ба ҳисоби миёна дар корхонаҳои кишоварзӣ 8,8 фоизро ташкил дод, қабул намудем.

Бо истифода аз индексҳои нархҳои истеъмоли ва нархи фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ пешгӯии даромад аз фурӯши маҳсулот ва арзиши фурӯши маҳсулот дар давраи то соли 2023 муқаррар карда шуд. Муқаррар намудани арзишҳои пешбинишавандаи афзоиши фондҳои асосӣ ҳамчун нишондиҳандаи зарурати сармоягузорӣ ба сармояи асосии корхонаҳои кишоварзӣ баромад мекунад. Мо зарурати сармоягузорию бо истифода аз ду нақши рушди кишоварзӣ дар ноҳия ҳисоб кардем: инертсионӣ ва инноватсионӣ. Нақши рушди инертсионӣ суръати мавҷудаи афзоиши нишондиҳандаҳои асосии фаъолият: даромад аз фурӯши маҳсулот, арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда, меёри сармоягузорию пешбинӣ мекунад. Нақши рушди инноватсионии рушд афзоиши солоне даромад аз фурӯши маҳсулот 8,5 фоиз ва меёри сармоягузорӣ 15 фоизро дар назар дорад (Ҷадвали 4.7).

Афзоиши солоне фондҳои асосӣ ба ҳисоби миёна 20 млн. сомонию дар варианти рушди инертсионӣ ташкил медиҳад. Дар сценарияи рушди инноватсионӣ бошад афзоиши солоне фондҳои асосӣ бояд ба ҳисоби миёна 55 млн. сомонию ташкил диҳад. Дар мавриди рушди иқтисодии

солонаи хоҷагиро дар сатҳи то 4 фоиз ба мақсад мувофиқ аст, ки 65 фоизи талаботи умумӣ аз ҳисоби ҷалб намудани қарзҳои дарозмуддат ва 35 фоиз аз ҳисоби манбаҳои худ – ғоида ва фарсудашавӣ қонеъ гардонда мешавад.

Ҷадвали 4.7. - Муайян намудани зарурати маблағгузори фаъолияти сармоягузори корхонаҳои кишоварзӣ н. Ҷ.Балхӣ в.Хатлон.

	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Даромади фурӯш маҳсулот (пешгӯӣ), млн. сомонӣ:							
нақши инертсионӣ	1781,7	1851,2	1923,4	1998,4	2076,3	2157,2	2241,4
нақши инноватсионӣ	1860,5	2018,7	2190,2	2376,5	2778,5	2797,6	3035,4
Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда (пешгӯӣ), млн. сомонӣ:							
нақши инертсионӣ	1282,8	1308,4	1334,6	1361,3	1388,5	1416,3	1444,7
нақши инноватсионӣ	1320,9	1347,3	1374,2	1401,7	1429,8	1458,4	1487,5
Ғоидаи умумӣ (пешгӯӣ), млн. сомонӣ							
нақши инертсионӣ	498,9	542,8	588,8	637,1	687,8	740,9	796,7
нақши инноватсионӣ	539,6	671,4	816,0	975,5	1348,7	1339,2	1547,9
Афзоиши фондҳои асосӣ, млн. сомонӣ:							
нақши инертсионӣ	151,4	164,7	179,2	194,9	212,1	230,8	251,1
афзоиши солона, млн.сомонӣ	—	13,1	14,5	15,7	17,2	18,7	20,3
нақши инноватсионӣ	173,5	199,5	229,4	263,8	303,4	348,9	401,3
афзоиши солона, млн.сомонӣ	—	26	29,9	34,4	39,6	45,5	52,4

Сарчашма: Дар асоси ҳисоботи солонаи корхонаҳои кишоварзӣ ноҳияи Ҷ. Балхӣ вилояти Хатлон дар давраи солҳои 2013-2021 ҳисоб карда шудааст.

Ин таносуби миёни сармояи худӣ ва сармояи қарзӣ ҳарчанд хавфнок бошад ҳам, аммо хоҷагиро таҳлилшаванда марҳалаи рушди аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол қарор доранд ва ин таносуб мувофиқ аст. Барои ташкили тақриристеҳсолии васеъ дар асоси инноватсия ҳаҷми калони сарчашмаҳои ҷалбшуда (қарзҳои бонкӣ ва дастгирии давлатӣ) тақозо мешаванд. Дар ин

маврид таносуби сармояи худӣ ва қарзӣ метавонад 30–40 фоиз ва 70–60 фоиз бошад. Дар сурате ки арзиши захираҳои қарзӣ баланд мешаванд, таносуби байни сармояи худӣ ва қарзӣ мувофиқан ба 60–70 фоиз ва 40–30 фоиз поён мефарояд.

Афзоиши ҳаҷми фоидаи соф барои пардохти захираҳои қарзӣ мусоидат менамояд. Барои муайян кардани сатҳи кифоягии фоидаи софи корхонаҳо ҷихати пардохти қарзи асосӣ аз рӯйи қарзҳои дарозмуддат пешгӯии ташаккули фоидаи соф зарур аст. Мавҷудияти бақияи фоидаи соф, пас аз сармоягузорӣ ва пардохти қарзӣ, аз кофӣ будани маблағҳои худӣ (барои татбиқи сиёсати сармоягузорӣ дар асоси инноватсионӣ) шаҳодат медиҳад. Арзёбии манбаъҳои самарабахши сармоягузорӣ дар корхонаҳои КАС ва кифоягии онҳо аз натиҷаҳои молиявии мусбати ҷаъолияти корхонаҳо ва қобилияти пардохти онҳо вобаста аст. [53, с. 115] Бинобар он мутобиқати таносуби байни сармояи худӣ ва қарзӣ бояд дар системаи идоракунии стратегӣ ва ҷаъолияти сармоягузорӣ қарор гирад.

Дар иқтисодиёти КАС, аз он ҷумла бахши аграрии он барои ҳавасмандгардонии ҷаъолияти сармоягузорӣ заминаҳо вучуд дорад, ки тарафҳо ва субъектҳои ҳавасманди дигар соҳаҳоро ба худ ҷалб менамояд, зеро КАС таъсири намоёни мултипликатории худро дар иқтисодиёти миллий дорад ва метавонад ба кӯтоҳтарин давраи баргардонидани сармояҳо дар иқтисодиёт мусоидат намояд, чунин талаботи устувор ба маҳсулоти озуқа вучуд дорад. Ҳамин тавр, дар шароити табодули индустриалии соҳаҳои КАС ва ташаккули иқтисодиёти индустриалию инноватсионии аграрӣ, такрористеҳсолкунии васеъ бояд дар асоси раванди пайвастаи сармоягузорӣ, ки хусусияти инноватсионӣ дошта бошад, месурат гирад. Дар ин ҷода ҷолибияти сармоягузориҳои корхонаҳои КАС метавонад яке аз меъёрҳои арзёбии дурнамои рушди инноватсионӣ бошад. Истифодаи лоиҳагирии институтсионалӣ яъне банақшагирии молиявӣ, молиявӣ имкон медиҳад, ки зарурати манбаъҳои маблағгузориҳои

фаъолияти корхонаҳои КАС-ро бо назардошти нишондиҳандаи самранокии он муайян намоем.

Вазъияти муосири иқтисодии комплекси агросаноатии бархе минтақаҳову ноҳияҳои мамлакат ва махсусан ҷузъи кишоварзии он душвор мемонад. Ҳарчанд дар ҳар як ноҳияи аграрӣ барномаи тараққиёти комплекси агросаноатӣ ҳамчун механизми идоракунии КАС таҳия шудааст, вале дар он бахши сармоягузорӣ дар сатҳи зарурӣ ифода наёфтааст. Инъикоси ҳаҷми дақиқи сармоягузорӣ ба КАС-и минтақа ва самараҳои интизории он хеле зарур аст. Зимни ҳисоб кардани ҳаҷми талабот ба сармоягузорӣ метавон муносибатҳои методии пешгӯии сармоягузорию ба комплекси агросаноатӣ, ки онро Институти иқтисодии кишоварзӣ ва таҳлили системаи АИКТ тайёр кардааст, метавон истифода бурд.

Тибқи ин муносибат ҳангоми муайян кардани ҳаҷми зарурии сармоягузории КАС аз чунин нукта баромадан лозим аст, ки минтақаи алоҳидаи мамлакат бояд дар ҳудуди худ ҳаҷми зарурии маҳсулоти озуқаворию истеҳсол кунад ва худтаъминкунӣ бо озуқа сураат гирад. Яъне меъёрҳои минималии физиологии ғизо ва истеъмоли навъҳои муҳимтарини маҳсулот, ки аз ҷониби Институти ғизо таҳия гардида, тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мувофиқи тавсияҳои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудаанд, бояд аз тарафи давлат кафолат дода шаванд.

Маъмул аст, ки дар тамоми мамлакат ва минтақаҳои он нақш ва аҳаммияти хоҷагиҳои хонавода дар истеҳсолот калон аст, махсусан дар истеҳсоли ширу гӯшт. Инчунин аҳоли дар хоҷагии шахсии худ барои эҳтиёҷоти худ бисёр навъҳои меваю сабзавот, буттамева ва ғайра, истеҳсол мекунад. Аз ин рӯ, баҳисобгирии истеҳсолот ва истеъмол дар қитъаҳои замини наздихавлигӣ ниҳоят зарур аст.

Масалан, дар вилояти Хатлон меъёрҳои лимити тавсифкунандаи сатҳи поёнии амнияти озуқаворӣ, инчунин параметрҳое, ки барои сатҳи

оптималии амнияти озукаворӣ гирифта шудаанд, то ҳол муайян карда нашудаанд. Аз ин рӯ, мо нишондиҳандаҳои зеринро барои ҳамчун маҳдудияти ақал қабул намудан тавсия медиҳем:

– талаботи физиологии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли бояд дар сатҳи на камтар аз меъёрҳои, ки дар сабади ҳадди ақали истеъмоли муқаррар шудаанд, қоне гардонидида шавад.

– иттилоот оид ба истеъмоли воқеии навиҳои муҳимтарини маҳсулот дар кишвар ва минтақа ҳамчун стандартҳои ғизои оқилона қабул карда мешавад. (Қадвали 4.8).

Қадвали 4.8. - Нишондиҳандаҳои таъминии аҳоли бо маҳсулоти озуқа дар н.Ҷ. Балхӣ вилояти Хатлонро бо озукаи худӣ.

Маҳсулоти асосии озуқа	Истеъмоли воқеӣ ба ҳар нафар, кг/сол	Сатҳи зарурӣ	Дастрасӣ ба сатҳи зарурӣ %
Маҳсулоти нонӣ	159,2	200	79,6
Картошка	38,2	50	76,4
Гӯшт ва маҳсулоти гӯшти, кг	29	74	39,2
Шир ва маҳсулоти ширӣ	65,48	90	72,7
Меваҷот	47,06	70	67,1
Сабзавот	103,62	137	75,6

Сарчашма: дар асоси пурсиши 100 хонаводаи ноҳия дар соли 2023). Коркарди муаллиф дар асоси ҷамъбасти пурсишномаҳо дар соли 2023.

Чуноне ки мебинем, истеъмоли меъёри минималии тамоми маҳсулоти асосии озуқа дар ноҳия таъмин намегардад. Барои ноил шудан ба ҳаҷми истеҳсолот мувофиқи меъёрҳои ҳадди ақали сабади истеъмоли, ҳанӯз ҳам заминаи зарурии моддию техникаӣ мавҷуд намебошад. Барои таъмин намудани аҳолии ноҳия ба истеъмоли сатҳи оқилонаи озуқа табодули истеҳсоли кишоварзиро бояд ба шакли интенсивӣ гузаронид, ба заминаҳои техникаву технологияи истеҳсоти кишоварзӣ бояд ҷида бахшид. Ҳоло бо тракторҳо таъмин намудани корхонаҳои кишоварзии ноҳияи таҳлилшаванда 50-60 фоиз, бо комбайнҳои ғалладарав 40- 45 фоизи меъёрро ташкил медиҳад. Зиёда аз 60 фоизи тракторҳо ва зиёда аз 50 фоизи комбайнҳои ғалладарав бештар аз муҳлати муқаррарии ҳурдашавӣ кор мекунанд, эътимоднокии онҳо дар дараҷаи пасти ҳалқунанда

мебошад. Чунин манзара дар дигар навъҳои технология низ мушоҳида мешавад. Сарбории бисёр навъҳои таҷҳизот хеле афзудааст. Масалан, майдони кишт ба як трактор назар ба соли 1990-ум 63 фоиз афзуд. Бинобар ин талаботи таъмир ва нав кардани парки машину тракторҳо торафт меафзояд. Аммо аксарияти истеҳсолотгарони кишоварзӣ барои нигоҳ доштани дараҷаи зарурии тайёрии техникии парки мошиниву тракторӣ ва нав кардани он имкониятҳои молиявӣ надоранд.

Дар шароити норасоии захираҳои сармоягузорӣ субъектҳои КАС, аз он ҷумла соҳаи кишоварзӣ, кӯшиш мекунанд, ки ин муамморо ҳамчун механизми қарзии сармоягузорӣ бо истифодаи институти лизинг ҳал намоянд. Айни замон, падидаҳои таҳвили таҷҳизот бо шартҳои лизинг ҳам бо истифодаи дастгирии давлатии фаъолияти лизингӣ дар комплекси агросаноатӣ аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ (лизинги давлатӣ ва минтақавӣ) ва ҳам дар асоси тиҷоратӣ аз ҷониби ширкатҳои лизингӣ мушоҳида мешавад. Аммо, маҳдудияти истифодаи институти лизинг ҳамчун инфрасохтори муҳимми фаъолияти сармоягузорӣ бо сабабҳои зерин алоқаманд мебошад:

- шароити лизинг амволи иҷораро барои корхонаҳое, ки имконияти пешпардохт надорад, дастнорас месозад;
- нархи баланди машину таҷҳизоти воридотӣ бо сабаби нокифоягии ҳаҷми фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ бо шартҳои иҷораи молиявӣ (лизинг).

Барои ноил шудан ба ҳаҷми пешбинишудаи маҳсулоти кишоварзӣ эҳтиёҷоти кишоварзиро ба техникаи соҳа вобаста бо меъёрҳои майяншуда муайян кардан лозим аст. Талабот барои оянда ба техникаҳои зироаткорӣ, чорводорӣ ва парандапарварӣ бо назардошти ҳаҷми пешбинишудаи заминҳои қорам барои кишт, майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ, саршумори ҳайвонот ва меъёри эҳтиёҷот ба техникаи кишоварзӣ муайян карда мешавад. Масалан дар асоси дурнамои рушди соҳаи ғаллапарварӣ дар ноҳияи таҳқиқшаванда ҳосили умумии ғалла аз

соли 2020 то соли 2027 аз 985,3 то 1329,7 ҳазор тонна мерасад; Майдони кишти зироатҳои ғалладонагӣ аз 189 ҳазор гектари то соли 2027 ба 232,4 ҳазор гектар мерасад. Ҳисобкунии пешгӯии истеҳсолот муайян кардани талаботи субъектҳои кишоварзиро ба манбаҳои дарозмуддати сармоягузорӣ мусоидат мекунад.

Пешгӯии эҳтиёҷоти захираҳо барои харидани мошину таҷҳизоти кишоварзӣ дар асоси усули ҳисобу китоби нормативии муайян кардани эҳтиёҷоти корхонаҳои кишоварзӣ ба мошину таҷҳизот тартиб дода мешавад. Ҳамин тариқ, банақшагирии эҳтиёҷоти сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ имкон медиҳад, ки ҳангоми таҳияи барномаҳои мақсадноки рушди иҷтимоию иқтисодӣ барои ояндаи наздик, пешбурди сиёсати кишоварзӣ ва аграрӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз муқаррароти асосии он истифода бурда шавад.

Масъалаи таҷдиди корхонаҳои кишоварзӣ ва дар маҷмӯъ комплекси агросаноатӣ вазифаи аввалиндараҷаи соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ ба шумор меравад, зеро сатҳи пасти заминаи моддию техникӣ ва истифодаи технологияҳои инноватсионӣ метавонад боиси аз байн рафтани қобилияти корхонаҳои кишоварзӣ барои васеъ намудани такрористеҳсолкунӣ гардад. Қабул ва татбиқи Барномаи рушди системаи агроозуқа ва кишоварзии устувор то давраи соли 2030 ва Барномаи рушди соҳаи механикунонии инноватсионии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025–2029» (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.11.2024, №624 қабул гардидааст) барои афзоиши сармоягузорӣ ба бахши кишоварзӣ заминаҳои мусоид фароҳам оварда истодааст.

Аммо афзоиши нобаробари мубодилаи байни иқтисоди кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт боиси кам шудани ҷаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ гардид. Олимони соҳаи иқтисодиёти бахши аграрӣ зарурати пурзӯр намудани ёри молиявии корхонаҳои кишоварзиро аллакай асоснок карда буданд. Дар ин ҷода таъминоти

институтсионалӣ ва ё муайян намудани тартиботу қоидаи дастгирии молиявии фаъолияти сармоягузории корхонаҳои кишоварзӣ муҳим аст. Аз ин рӯ, вазифаи нахустини танзиму дастгирии фаъолияти сармоягузории корхонаҳои кишоварзӣ, ба назари мо, таҳияи қоидаҳои мебошанд, ки аз технологияи истеҳсолӣ, талаботҳои технологӣ, таносубҳои пайвастшавии омилҳо барои сарфакории истифодаи захираҳо бармеояд. Ба ин муносибат ба сифати тадбири муваққатӣ гузаштан ба маблағгузори меъёрии корхонаҳои кишоварзӣ муҳим аст. Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии дастгирии давлатии корхонаҳои кишоварзӣ зарур аст, ки ҳаҷми захираҳои аз кишоварзӣ гирифташаванда ҳамасола бо ифодаи пулӣ ҳисоб карда, бо муносибатҳои молиявӣ қарзӣ пайваст карда шаванд ва ҳангоми таҳияи пешниҳодҳо оид ба дастгирии давлатии кишоварзӣ аз натиҷаи ҳисобҳо истифода шаванд, ки баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузории бахши кишоварзии иқтисодиётро мусоидат менамояд. Ин, пеш аз ҳама, ба ҳисоби захираҳои молиявии гирифташуда дахл дорад, ки он ба муайян кардани қисми зиёи аз гирифтани захираҳои молиявии иқтисодиёти кишоварзӣ, ки бо фурӯши маҳсулоти он алоқаманд аст, нигаронида шудааст. Ин манзара ба муқоиса кардани нишондиҳандаҳои такрористеҳсолкунии соҳавӣ, меъёрӣ ва нишондиҳандаи миёнаи иқтисодӣ мусоидат менамояд. Аломатҳои бадтар шудани шароити такрористеҳсолкунӣ сатҳи нисбатан пасти даромадноки ё зиёноварии истеҳсолот, паст будани музди меҳнат ва кам шудани андӯшти қаблии захираҳо дар корхонаҳои кишоварзӣ мебошанд. Аз ҷиҳати мазмуни иқтисодии худ ин ҳодисот маънои аз нав тақсим кардани даромад ва захираҳоро дар тамоми иқтисодиёти мамлакат ба ғоидаи соҳаҳову бахшҳои ғайрикишоварзӣ дорад. Аз бахши аграрии иқтисодиёт «ноаён» гирифтани як қисми арзиши нави даромади кишоварзӣ мушоҳида карда мешавад. Ҳаҷми захираҳои гирифташуда ҳамчун маҷмуи тағйироти нишондиҳандаҳои воқеии дар боло зикргардидаи кишоварзӣ аз арзишҳои ҳамчун меъёр қабулшуда муайян карда мешаванд.

Ҳамчун меъёр ва ё эталон барои муайян кардани фоида даромаднокии меъёрии (индикативии) корхонаҳои кишоварзии мамлакатро истифода бурдан мумкин аст. Оро метавон дар асоси методологияи муайян кардани даромаднокии индикативӣ, ки олимони Муассисаи давлатии илмӣ Институти умумироссиягии илмӣ таҳқиқоти кишоварзии Федератсияи Россия таҳия кардаанд, ҳисоб намуд.

Аммо талаботи корхонаҳои кишоварзӣ ба фоида аз сабаби давраи дуру дарози истеҳсолот, ҳавфи баланди сармоягузорӣ ва дохил намудани хароҷот барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ назар ба меъёрҳои муқарраршуда хеле баланд аст. Аз ин рӯ, сатҳи даромаднокии дар методологияи ҳисобҳои гузаронидашуда пешниҳодшуда чандон баланд намебошад.

Музди меҳнат дар кишоварзӣ ба андозаи 80 фоизи дараҷаи миёнаи музди коргарони иқтисодиёт қабул карда мешавад. Хароҷоти меъёрии ҷуброни воситаҳои сарфшудаи истеҳсолот дар методология хӯрдашавӣ ва хароҷоти воситаҳои модии гардонро дар бар мегирад. Тахмин карда мешавад, ки хӯрдашавии пурра ба мақсадҳои иқтисодии худ истифода бурда мешаванд ва арзиши фондҳои асосии истеҳсолӣ бо ифодаи физикӣ (бо нархҳои муқоисашаванда) кам намешавад. Инчунин, хароҷот ба маблағи воситаҳои модии гардонро (хӯроки чорво, маҳсулоти нафт, қувваи барқ ва ғайра) кам карда намешавад. Ҳамин тариқ, шартҳои ҳоси такрористеҳсоли одӣ бояд риоя карда шаванд.

Ҳисобу китоби баамаломада имкон медиҳад, ки ҳаҷми маблағҳоеро, ки дар корхонаҳои кишоварзӣ аз сабаби нисбатан бадтар шудани шароити такрористеҳсолкунӣ талаф ёфтаанд, муайян карда шаванд. Ҳисобкуниро бо истифода аз методологияи пешниҳодшуда ҳам дар сатҳи миллий ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ истифода бурдан мумкин аст. Омори давлатие, ки дар матбуоти кушод нашр мешаванд, ҳисоботи солонаи корхонаҳои кишоварзӣ ҳамчун базаи иттилоотӣ истифода мешаванд.

Ҳисобкуниҳо бо истифода аз ин усул имкон медиҳанд, ки муқаррароти зерин тасдиқ карда шавад:

1. Аз кишоварзӣ ду маротиба андоз гирифта мешавад, зеро гирифтани даромад бо воситаи андоз аз истеҳсолкунанда, вале ба ғоидаи истеъмолкунандаи маҳсулоти он аст;

2. Арзиши воқеии нисбатан арзони ашёи хоми кишоварзӣ дараҷаи баланди ҷолибияти сармоягузори бахши сеюми комплекси агросаноатиро муайян мекунад;

3. Гирифтани захираҳо аз кишоварзӣ асосан тавассути корхонаҳои кишоварзӣ сурат мегирад;

4. Ҳаҷм ва сохтори берунравӣ ва ё талафи захираҳои молиявӣ барои асоснок кардани маблағе, ки барои дастгирии бахши кишоварзии иқтисодиёт аз буҷет талаб карда мешавад, далел шуда метавонад.

Одатан ҳангоми асоснок кардани эҳтиёҷот ба захираҳои молиявии кишоварзӣ барои соли ояндаи молиявӣ нишондиҳандаҳои ҳисоби муҳосибӣ ва ҳисоботи омили давлатӣ, вазорату идораҳо истифода мешаванд. Ин манбаъҳои ахборот барои таҳлил ва таҳқиқот низ истифода мешаванд. Дар ин муносибат раванди талаф ва берунравии захираҳои молиявӣ, ки дар соҳаи кишоварзӣ устувор гаштааст, ба назар намерасад. Бинобар ин ҳангоми муайян кардани ин нишондиҳанда маълумотҳои ҳисоботи умумии солонаи баҳисобгирии корхонаҳои комплекси агросаноатии соҳаҳои кишоварзӣ, инчунин маълумотҳои оморӣ оид ба шохисҳои ҳаҷми физикии фондҳои асосӣ, шохиси нархҳои маҳсулоти саноатӣ, маҳсулот ва хизматҳое, ки корхонаҳои кишоварзӣ меҳарад, бояд истифода шаванд. Аз нав ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои ҳақиқии арзиш ба нархҳои муқоисашаванда имконият медиҳад, ки ҳаҷми кам шудани иқтидори истеҳсолӣ ва аз кишоварзӣ гирифта шудани захираҳо дурусттар ҳисоб карда шавад. Дар алоҳидагӣ кам шудани фондҳои асосӣ ва гардон муайян карда мешавад.

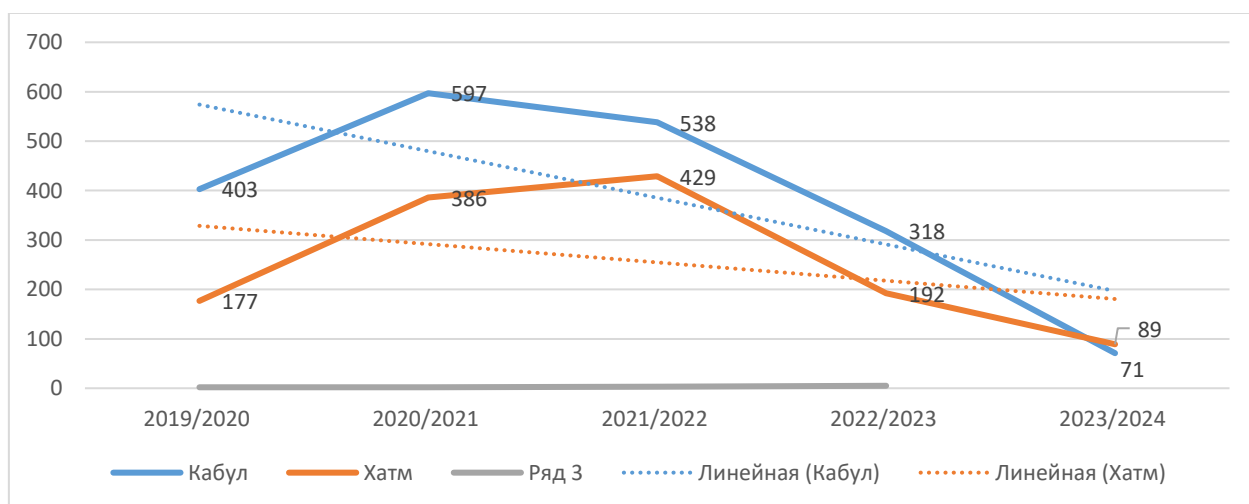
4.3. Механизмҳои инфрасохториву институтсионалии ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои инноватсионӣ дар КАС

Ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ ва ҳадафҳои рушди устувор, ки мустақиман бо КАС вобаста аст, бо як қатор мушкилот дар рушди инноватсионӣ рӯбарӯ аст, ки инкишофи онро душвор мегардонанд ва бо ҳамин васила модели рушди воридотивазкунанда дар сатҳи кофӣ таъмин нашуда истодааст. Чуноне ки дар Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ барои давраи то соли 2030 қайд шудааст, инкишофи заифи таҳқиқоти илмӣ ва конструкторӣ дар кишоварзӣ имконияти маҳдуди истифодабарии истехсолкунандагони кишоварзӣ барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти худ аз дастовардҳои илму техника зоҳир мешавад. Зеро, механизмҳои самарабахши ҳамкориҳои илм, маориф ва истехсолот вучуд надоранд, натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ дар амалия хеле суст қорӣ карда мешаванд. “Ба гуфтаи коршиносон, хароҷоти давлатӣ барои пажӯҳишҳои кишоварзӣ дар Тоҷикистон 0,05 дарсади арзиши маҷмуи маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса бо дигар кишварҳои рӯбатараққӣ даҳ маротиба камтар аст. Ин мамлакатҳо ба ин мақсадҳо ба ҳисоби миёна 1,5—2,0 фоизи арзиши маҳсулоти умумии кишоварзиро сарф мекунанд”. [4, с. 5]

Ҳамин тариқ сабаби асосии дар ин самт нарасидани сармоягузорӣ барои таъмин рушди индустриализу инновасионии корхонаҳои КАСи аслан ба иллати паст будани сатҳи даромаднокии истехсолоти аграрӣ ва ноустувории бозори маҳсулоти он алоқаманд мебошад. Воқеан ҳам сармоягузориҳои нокифоя имкони татбиқ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва бо ҳамин васила баланд бардоштани сифати маҳсулоти кишоварзии рақобатпазир, ки гавари таъмини рушди тамсилаи воридотивазкунанда мебошад, маҳдуд мекунад. Ин аввал аст.

Дувум, тағирёбии иқлим барои бахши муҳимми КАС ва дигар соҳаҳои кишоварзӣ як мушкилоти ҷиддӣ аст. Иқлими номусоиди табиӣ,

обу ҳавои номувофик, аз кабили хушксолӣ, обхезӣ ва шамолҳои саҳт, паҳншавии ҳашароти зараррасон ва бемориҳо ба зироатҳо ва ҳосилнокии онҳо таъсири манфӣ мерасонад, Дигаргуншавии иқлим барои низоми кишоварзӣ ва озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон як мушкили хатарзо эҷод мекунад. Бинобар он масъалаҳои устуворӣ ва тағйирёбии иқлим дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва барномаву нақшаҳои соҳавӣ ба таври муфасссал баррасӣ шудаанд. Дар доираи сифати бунёди гирифтани масъалаҳо чузъи ҷудонашавандаи тамоми афзалиятҳои стратегии барномаи рушди низоми агрозукаворӣ ва кишоварзии устувор дар давраи то соли 2030 таҳия шудааст ва дар роҳи татбиқ қарор гирифтааст. Дар ин барнома, таҷрибаҳои аз нигоҳи иқлимӣ ташкил намудани истеҳсолоти кишоварзӣ, нигоҳ доштани гуногунии биологӣ, зотҳои маҳаллӣ дар радифи тадбирҳои стратегӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд [4, с. 8], ки дар сохтори таъминоти институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС мавқеи стратегиро касб намудааст.

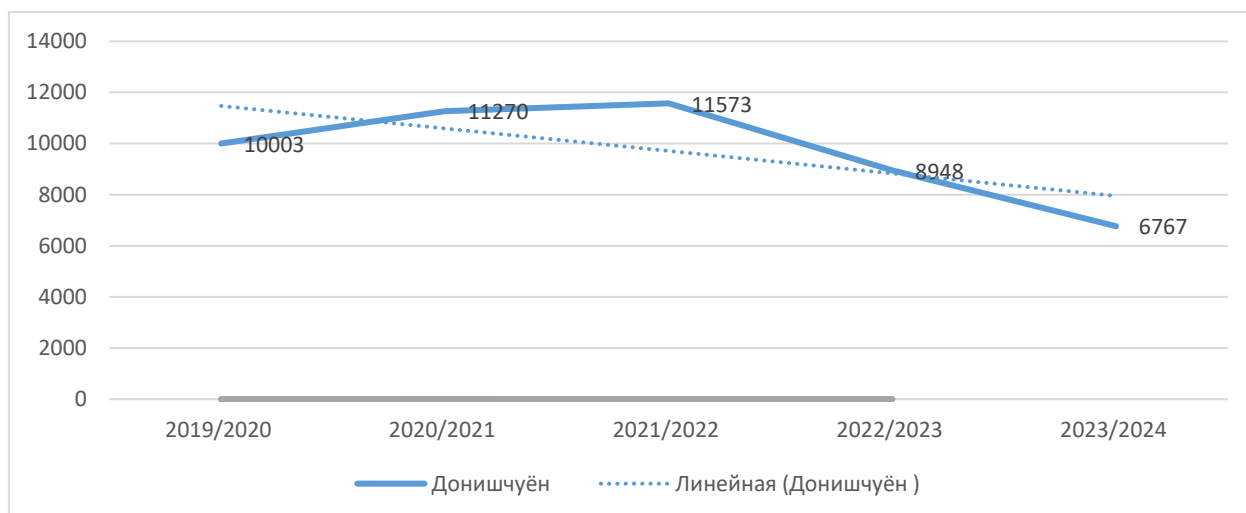
Расми 4.1. - Нақшаи қабул ва хатми донишҷӯён аз рӯи ихтисосҳои соҳаи аграрӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, нафар

Манбаъ: Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с.77.

Сеюм, дар марҳалаи нави рушди КАС муаммои нарасидани кадрҳо, бахусус захираҳои меҳнатии ихтисоснок ва ҳалли он мубраммият пайдо намудааст. Воқеан ҳам дар панҷ соли охир дар мамлакат шумораи қабули

донишчӯён дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, ки барои соҳаҳои КАС кадрҳои ихтисоси сатҳи миёна, ки ҳамчун захираи сармоягузорӣ ва муҳаррики асосии пешбурди иқтисодиёти аграрӣ аз 403 то 71 нафар кам шудааст. Шумораи хатм бошад дар ин давраи таҳлилӣ аз 177 то 89 нафар кам шудааст. (расми 4.1). Умуман ҳавасмандии ҷавонон барои шуғл бастан дар соҳаи аграрӣ тамоюли устувори пастравиро дорад.

Чунин ҳолати пастравии тайёр намудани кадрҳои баландихтисос дар мамлакат низ баръало мушоҳида мешавад. Масалан соли хониши 2023–2024 дар мамлакат шумораи донишчӯёни таҳсилоти олии касбӣ 6767 нафаро ташкил додаст, ки нисбат ба соли хониши 2019–2020 3236 нафар кам шудааст. (Расми 4.2)

Расми 4.2. - Донишчӯён аз рӯйи ихтисосҳои соҳаи аграрӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, нафар

Манбаъ: Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с.77.

Айни замон ба кадрҳои кифоя нарасидани мутахассисони соҳа, махсусан дар ноҳияҳои дурдасти мамлакат ҷорӣ намудани технологияи нав ва афзун намудани шумораи эҷодкоронро (ратсионализаторонро) душвор мегардонад. Илова бар ин, муҳочирати меҳнатии аҳолии деҳот барои рушди комплекси агросаноатӣ мушкилоти шадид эҷод мекунад. Коҳиши таваҷҷуҳ ба касбҳои соҳаи аграрӣ аслан аз сатҳи пасти музди меҳнати соҳа, сатҳи заифи рушди инфрасохтори иҷтимоии манотиқи деҳот ва дигар омилҳои раваниву рафтории қувваҳои кории ҷавон

бармеояд. Ҳалли ин муаммоҳо, ки сифати инноватсионӣ дорад, лоиҳаҳои махсуси сармоягузорию тақозо менамояд.

Ҷадвали 4.9. - Гурӯҳбандии ноҳияҳои аграрии вилояти Хатлон аз рӯи маблағгузорию асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядихӣ.

Гурӯҳҳо, млн сомонӣ	Ноҳияҳо	Млн. сомонӣ	Масоҳат, ҳаз метри км, кв	Ба ҳар км кв, сомонӣ	Ба ҳар нафар аҳоли, сомонӣ
То 133	Ҷ.Балхӣ	52,6	0,9	58444,4	274,5
	Ҷайхун	71,5	1,0	71500	538,8
	Дангара	33,6	2,0	16800	223,5
	Кӯшониён,	96,8	0,6	161333,3	412,3
	Вахш	111,2	1,0	111200	583,7
	Ҳамадонӣ	131,2	0,5	262400	911,7
	Ҷомӣ	102,8	0,6	171333,3	615,9
	Ш.Шоҳин	119,8	2,3	52086	2243,4
	Ба ҳисоби миёна	79,9	2,08	38271,3	644,8
134–257	Муминобод	234,5	0,9	260555	2582,6
	Темурмалик	150,9	1,0	150900	2225,6
	Шаҳритуз	242,7	1,5	161800	1962
	Хуросон	246,9	0,9	274333,3	2230,3
	Ба ҳисоби миёна	218,7	1,07	211897,1	2250,1
258–381	Фархор	300,0	1,2	250000	1832,6
	Леваканд	311,9	0,1	3119000	6721,9
	Панҷ	320,0	0,9	355555,5	2811,9
	Восеъ	322,8	0,8	403500	1554,1
	Дӯстӣ	344,6	1,2	287166,6	3115,7
	Кубодиён	348,3	1,8	193500	1952,3
	Балчувон	334,6	1,3	257384,6	11537,9
	Н.Хусрав	326,6	0,8	408250	8850,9
	Ба ҳисоби миёна	326,1	1,01	659294,6	4197,1
382– 505	Ховалинг	633,9	1,7	372882,3	11259,3
Аз 506 боло	Ёвон	1225,5	0,9	1361666,6	5515,3

Сарчашма: Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 2024. – с 18. Эзоҳ: Интервали гурӯҳ (Ҳмах–Ҳмин) ба 124 млн сомонӣ баробар аст)

Чорум, мавҷуд будани рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳо, бахусус дар соҳаи комплекси агросаноатӣ низ дар роҳи паҳнгардиву

истифодаи инноватсия мушкилиҳо эҷод менамояд. Баъзе минтақаҳо ва ноҳияҳои дохили он сатҳи баланди рушд ва дастрасӣ ба технология ва инфрасохтори муосир доранд, дар ҳоле ки минтақаҳои дигар ва ноҳияҳои он дар ин замина ақиб мондаанд. Масалан, дар минтақаи калони мамлакат – вилояти Хатлон метавон баръало нобаробарии рушди иқтисодии ноҳияҳои аграрии онро мушоҳида намуд. Баҳогузориҳои сатҳи нобаробарӣ аз рӯйи меъёри сармоягузорӣ, маблағгузориҳои асосӣ дар ноҳияҳои аграрии вилояти Хатлонро, ки дар ҷадвали 4.9. гурӯҳбандӣ намудем.

Тавре ки аз рақамҳои ҷадвали 4.9. дида мешавад, дар гурӯҳи якум, ки маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядиҳӣ то 133 млн сомони ро ташкил медиҳад, 9 ноҳия ва ё қариб 43 фоизи ноҳияҳои таҳлилшавандаро дар бар гирифтааст, ки ба ҳисоби миёна бар ҳар як ноҳия 79,9 маблағгузориҳои асосӣ рост омадааст, ки нисбат ба гурӯҳи дувум 2,7 маротиба, гурӯҳи сеюм 4 маротиба ва гурӯҳи чорум 8 маротиба кам мебошанд. Мувофиқан ҳаҷми маблағгузориҳои сармоявӣ ба ҳар нафар аҳоли, ки ба ҳисоби миёна 644,8 сомони ро ташкил додааст, нисбат ба гурӯҳи дуюм 4 маротиба, гурӯҳи сеюм 6,5 маротиба кам аст. Дар гурӯҳи якум 1210,7 ҳазор нафар, дар гурӯҳи дувум 419,3 ҳазор нафар, дар гурӯҳи сеюм 886,5 нафар, дар ноҳияи Ховалинг 56,3 ҳазор нафар ва Ёвон 222 ҳазор нафар аҳоли умр ба сар мебаранд. Дар умум шумораи аҳоли ҳамагӣ (2794,8 ҳазор нафар) аҳолии гурӯҳи аввал 43,3 фоизро ташкил медиҳад, аммо ҳамагӣ 11,8 фоиз маблағгузориҳоро дар тамоми ноҳияҳои вилоят ташкил додааст. Чӣ тавре мебинем, дар ноҳияҳое, ки нуфузи аҳолиаш бисёр аст, мувофиқан захираҳои меҳнати бисёр дорад, маблағгузориҳои асосӣ кам сафарбар шудааст. Мо ҳаҷми маблағгузориҳо ба ҳар км кв, низ ҳисоб намудем, ки он васеъгардии ҳудуди индустриалии ноҳияҳоро инъикос менамояд. Аз рӯйи ин нишондиҳанда 9 ноҳияи гурӯҳи якум, низ дар сатҳи паст қарор дорад. Яъне, ҳудуди ин ноҳияҳо аз нигоҳи иқтисодӣ аз худ нашудааст. Агар тағйироти ҳар ноҳияи гурӯҳи аввалро

нисбат ба бузургии миёнаи онҳо муқоиса намоем, фарқияташ хеле бисёр аст, коэффиенти вариатноки аз 0,3 боло аст, ки ин нишондиҳандаи баланди нобаробарӣ мебошад. Нобаробарии рушд дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар мушкилот эҷод менамод. Барои батараф намудани нобаробарии рушди минтақаҳои мамлакат таҳияву татбиқи барномаҳои сармоягузори мақсаднок тақозо мешавад. Дар ин ҳола татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои кӯҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» (22 июли соли 2013, № 1003), ки вазифаҳои “муҳайё намудани шароит барои бехсозии зисти аҳолии минтақаҳои кӯҳӣ, таъмини қору ғайрияти онҳо, ҳамчунин кам кардани фарқияти сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои кӯҳӣ нисбат ба дигар минтақаҳо; фароҳам овардани шароити сармоягузорӣ ва ҷалб намудани сармояҳо барои рушди минтақаҳои кӯҳӣ; инкишоф додани соҳибкорӣ хурд ва миёна дар минтақаҳои кӯҳӣ” [14, с. 6] ва ғайраҳо дорад, яке аз унсурҳои инфрасохтори институтсионалӣ дар самти идоракунии ғайрияти сармоягузорӣ дар минтақаҳо ва батараф намудани нобаробарии рушди онҳо махсус мешавад.

Панҷум, сатҳи нисбатан пасти самаранокии истеҳсолот ва ҳосилнокии меҳнат дар комплекси агросаноатӣ мебошад, ки бо сабаби истифодаи тарзҳои қушнашудаи коркарди замин, сатҳи пасти дараҷаи механикунонӣ ва автоматӣ қунондани равандҳои ғайрияти истеҳсолӣ ва ғайраҳо рӯйи қор меояд.

Барои ҳалли мушкилотҳои номбаршуда дар маҷмӯъ татбиқи технологияҳо ва усулҳои инноватсионӣ муҳим аст, ки самаранокӣ ва рақобатпазирӣ бахши кишоварзиро афзоиш медиҳанд. Дар замони муосир технологияи инноватсионӣ дар рушди комплекси агросаноатӣ бо таъмин намудани афзоиши нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ нақши асосӣ дорад. Таъминоти институтсионаливу инфрасохтори идоракунии сармоягузори инноватсионӣ вобаста ба намудҳои

фаъолияти инноватсионӣ, ки дар расми 4.3. оварда шудааст, сурат мегирад.

Расми 4.3. Навъҳои асосии фаъолияти инноватсионӣ дар КАС

Сарчашма: таҳия шудааст дар асоси Янгибоев Х.Б. Особенности инновационных процессов в развитии сельского хозяйства // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – №3.(13). – 2016 . – с.177).

Метавон чанд намунаи технологияҳои инноватсионӣ дар комплекси агросаноатиро номбар намуд:

– Дар соҳаи кишоварзӣ истифодаи маълумотҳои кайҳонӣ ва геодезӣ барои муайян кардани нишондодҳои оптималии коркарди замин ва сарфи нуриҳо. Системаҳои муосири идоракунии ва мониторинг дар кишоварзӣ. Истифодаи сенсорҳо ва зондҳо барои назорат кардани ҳолати хок, намӣ, ҳарорат ва параметрҳои дигар.

– Методҳои муосири коркарди замин, коркарди ҳадди ақал (no-till);

– Анвои муосири нуриҳои маъданӣ, нуриҳои аз ҷиҳати экологӣ беҳатар ва самаранок дар асоси партовҳои органикӣ ё маҳсулоти биотехнологӣ.

– Технологияи иттилоотӣ, яке аз самтҳои асосии татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар корхонаҳои баҳши аграрӣ вобаста ба ташкили кишоварзии самарабахшу манфиатовар мебошад, ки ба истифодаи маълумотҳои кайҳонӣ ва геодезӣ барои муайян намудани параметрҳои оптималии коркарди хок ва сарфи нуриҳои минералӣ асос ёфтааст. Ин технология имконият медиҳад, ки арзиши нуриҳои маъданӣ ва об кам карда, самарои истифодаи ин захираҳо зиёд карда шавад.

Чадвали 4.10. - Принсипҳои асосии таҳия ва қабули қарорҳои стратегияи сармоягузориҳои инноватсионӣ.

Принсипҳо	Шарҳи мухтасар
Экологизм	Субъектҳои КАС-ро ҳамчун системаи иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳамкориҳои ғайрифаъол ба муҳити зист, ки тавоноии худтанзимкунӣ доранд баррасӣ мекунамд, яъне пайдо намудани масъалаҳои муваққатӣ ё функционалиҳои сохторӣ. Ин имкон медиҳад, ки сатҳи сифатан гуногуни ташаккули стратегияи сармоягузориҳо ва бо назардошти лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳия гардад.
Мутобиқатӣ	Сиёсат ва стратегияи сармоягузорӣ як қисми муҳими стратегияи рушди иқтисодии КАС мебошад. Аз ин лиҳоз, лоиҳаи сармоягузорӣ бояд ба стратегияи навоариҳои сармоягузорӣ, субъектҳо, рушди даромад, ҳадаф ва вазифаҳои он мутобиқат кунад.
Якҷоякунӣ	Принсипи мебошад, ки аз қисмҳои ҷорӣ, амалӣ ва ояндадори идоракунии ғайрифаъолиятҳои сармоягузорӣ иборат аст. Коркарди стратегия ва лоиҳаи сармоягузорӣ асосан марҳалаи якуми раванди идоракунии стратегияи ғайрифаъолиятҳои сармоягузориҳои субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад.
Муайян намудани тарзу усули рафтори сармоягузор	Дар ин ҷо, стратегияи рушди афзоиш, тарзу усули рафтори сармоягузорӣ, ҳамаҷониби роҳҳои ғайрифаъолиятҳои сармоягузорӣ дар ҳама соҳаҳо ва шаклҳои ғайрифаъолиятҳои сармоягузорӣ мебошад. Роҳҳо, шаклҳо ва усулҳои ғайрифаъолиятҳои сармоягузорӣ дар ин тарз бо назардошти омилҳои тағйирёбии муҳити сармоягузориҳои ҳориҷӣ мунтазам тағйир меёбад.
Сармоягузорӣ ҷандирӣ ва алтернативӣ	Стратегия ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ мутобиқ бо назардошти тағйирёбии омилҳои таҳияи қарорҳо мешавад. Қарорҳои стратегияи сармоягузорӣ бояд дар асоси ҳамаҷониби ғайрифаъолиятҳои вариантҳои алтернативӣ ба самтҳо, шаклҳо ва усулҳои ғайрифаъолиятҳои сармоягузорӣ, интиҳоби беҳтаринҳо, дар асоси ин стратегияи сармоягузориҳои муштарак ва ташаккули механизмҳои татбиқи самарабахши он асос ёбанд. Дар хотир бояд дошт, ки ташаккул додани стратегия ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ ки механизми асосии ғайрифаъолиятҳои сармоягузорӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, афзоиши мавқеи рақобатпазирии корхонаҳо дар бозор муайян менамояд, бояд мусоидат кунад. Татбиқи ҳадафҳои умумии рушди стратегияи корхона ба андозае, ки дар он стратегияи сармоягузориҳои он натиҷаҳои пешрафти илмию технологиро ба даст меорад ва бо истифодаи босуръати натиҷаҳои нав мутобиқ карда мешавад.
Кам кардани хавфи сармоягузорӣ	Амалан, ҳамаи қарорҳои сармоягузорӣ, ки дар раванди ташаккул додани стратегияи сармоягузорӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ дараҷаи хавфи сармоягузорӣ тағйир меёбад. Вобаста аз усули сармоягузориҳои дар муносибат бо хавф, сатҳи арзиши қобили қабули он дар раванди таҳияи стратегияи сармоягузорӣ дар ҳар як корхона бояд гуногун бошад.
Салохият	Таҳия ва татбиқи стратегияи сармоягузорӣ ва лоиҳаҳо бояд аз ҷониби мутахассисони соҳибхисос, мутахассисон – менеҷментҳои молиявӣ (сармоягузорӣ), ки дорои дониш, малака ва таҷрибаи идоракунии, инчунин дорои маданияти сармоягузорӣ мебошанд, таъмин карда шавад.

Манбаъ: Бақоев Ш. Такмилдиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ (дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон), диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии н.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.05. – Иқтисод ва идоракунии хоҷагии халқ (иқтисодиёти минтақавӣ), 2019. – с. 43.

Ҳамаи намудҳои фаъолияти инноватсионӣ мутобик бо хусусияти худ таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию мувоффиқро тақозо менамоянд. Заминаҳои институтсионалии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ» (19 март соли 2013, № 944) хеле аниқ ифода ёфтааст: «Лоиҳаи сармоягузорӣ – лоиҳаи тичоратие, ки ҳаҷми назарраси сармоягузорию пешбинӣ намуда, дараҷаи баланди таваккалҳои молиявӣ, технологӣ, экологӣ ва дигарро дар бар мегирад ва барои рушди бахши муайяни иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии Тоҷикистон аз лиҳози стратегӣ муҳим мебошад». [16] Амалӣ гардонидани ҳадафҳои рушди инноватсионии КАС, ки бо тариқи таҳияву татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию инноватсионӣ амалӣ мегарданд, бояд иштирокдорони муносибати сармоягузорию инноватсионӣ бо иттилооти зарурӣ ва принципҳои асосии таҳия ва қабули қарорҳои стратегии сармоягузорӣ тақия намоянд, ки он дар қадвали 4.10. оварда шудааст.

Татбиқи принципҳои зироаткорӣ дақиқ дар кишоварзӣ як усули навоваронаест, ки истифодаи сенсорҳоро барои назорат кардани ҳолати хок, намӣ, ҳарорат ва дигар параметрҳо дар бар мегирад. Воқеан ҳам дар шароити муосир самтҳои инноватсионии рушди соҳибкорӣ аграрӣ дар асоси такмили технологияи парвариши зироатҳо, истифодаи тухмӣ ва нуриҳои баландсифат сурат мегирад. Дар ин ҳода системаи инноватсионии кишоварзӣ дақиқ дурнамоест, ки аз манбаъҳои гуногун барои қабули қарорҳои идоракунии истеҳсолот ва сармоягузорӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва маълумот асос ёфтааст. Моҳияти масъала аз он иборат аст, ки зироаткорӣ тибқи эҳтиёҷоти воқеии зироатҳои кишоварзӣ бо мақсади ба даст овардани ҳосили баланд бо хароҷоти ками захираҳо (тухмӣ, нуриҳои минералӣ, воситаҳои муҳофизати растаниҳо, об ва ғайра.) ташкил карда мешавад. Яке аз унсурҳои кишоварзӣ дақиқро системаи дифференсиалии истифодаи нуриҳо ташкил мекунад. Истифодаи ин система имконият медиҳад, ки

харочоти нуриҳо ба ҳисоби миёна ба 26-28 фоиз кам карда шавад. Ин система имконият медиҳад, ки нурипошӣ на дар тамоми майдонҳои кишт, балки дар он ҷойҳое, ки нури зарур аст, пошида шавад. Дар натиҷаи он дар ҳок моддаҳои зиёдатии маъданӣ ҳосил намешаванд, ки ин ҳам ба ҳуди растаниҳо ва ҳам ба тамоми майдонҳо ба ҳисоби миёна таъсири мусбат мерасонад. [151, с. 14] Таҷҳизоти техникий истифодаи дифференсиалии нуриҳои минералии "Field-IQ", "OptRX" ва ғайраҳоро асосан истеҳсолкунандагони хориҷӣ пешниҳод мекунанд. Дар паҳноии ИДМ истеҳсолкунандагони ин таҷҳизот ФР мебошад ва таҳти унвони «Агронавигатор» маъмул аст. Тибқи иттилооти истеҳсолкунандаи «Агронавигатор» ҳосили зироатҳои кишоварзӣ ба ҳисоби миёна 15 фоиз меафзояд ва дар сурати амалӣ шудани лоиҳаи сармоягузори инноватсионӣ ҳосили миёнаи зироатҳо 8,2 с/га зиёд мешавад. Татбиқи таҷҳизоти номбаршуда сармоягузори тоқозо менамояд, ки истифодаи он аз ҷиҳати иқтисодӣ имконпазир аст ва муҳлати баргардонидани харочоти он хеле ҷолиб мебошад. Ҳаҷми зарурии сармоягузорӣ ба таҷҳизоти махсуси иловагӣ барои техникаи мавҷудаи кишоварзӣ, умуман харочоти сармоягузорӣ барои татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ дар ҷадвали 4.3.4. оварда шудааст. Таҷҳизоти системаи деференсиалии андохтани нури (СДАН) «Агронавигатор» барои 25 гектар майдони кишт, ки ба хоҷагиҳои деҳқонии сатҳи миёна пешбинӣ шудааст.

Ҷадвали 4.11. - Ҳаҷми сармоягузорӣ ба татбиқи системаи инноватсионии кишоварзӣ бо даст овардани «Агронавигатор» барои парвариши зироатҳои кишоварзӣ

Объекти сармоягузорӣ	Адад	Нарх, ҳазор сомонӣ.	Сумма, ҳазор. сомонӣ.
Таҷҳизот барои сохтани харитаи ҳок	1	35	35
Таҷҳизот барои сохтани харитаи ҳосинокӣ	1	171	171
Таксимгари нуриҳои минералӣ	1	250	250
Таҷҳиоти системаи деференсиалии андохтани нури (СДАН)	1	950	950
Ҳамагӣ	—	—	1406

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Харчи сармоягузорӣ барои ба даст овардани таҷҳизоти системаи деференсиалии андохтани нурӣ (СДАН) дар 1 гектар ба 56,2 ҳазор сомонӣ рост меояд. Вобаста ба ин мо дар асоси таҳлили фаъолияти иқтисодии ҚСК «Сомонӣ»-и ноҳияи Кӯшониён имконияти сармоягузорию барои хариди таҷҳизоту системаи деференсиалии андохтани нурӣ – «Агронавигатор» муайян намудем. Натиҷаи таҳлили фаъолияти хоҷагидории корхона дар баҳши растанипарварӣ нишон дод, ки дар се соли охир (с.2021–2023), меъёри даромаднокии он ба ҳисоби миёна 32,4 фоизро ташкил додааст, ки аз меъёри фоизи бонкӣ баланд аст. Ба ҳисоби миёнаи сесолаи охир ғоидаи хоҷагӣ 980 ҳазор сомонию ташкил додааст. Азбаски татбиқи «Агронавигатор» то 15 фоиз ҳосилнокии зироатҳоро баланд менамояд, бинобар он ҳаҷми ғоидаю ба тахминан ба 1,13 зарб задем, ки ба сатҳи 1107,4 ҳазор расид.

Бо истифода аз формулаи зерин муҳлати дисконтии бозгашти сармоягузорию муайян намудем:

$$DPP = \min n \Rightarrow \sum_{i=1}^n \frac{CF_i}{(1+r)^i} > IC \quad (1.)$$

дар ин ҷо:

DPP– муҳлати дисконтии бозгашти сармоя;

IC (Invest Capital) – ҳаҷми сармоя;

CF (Cash Flow) – даромади пулӣ, ки аз сармоя бармеояд;

r – ставкаи дисконт;

n – муҳлати бозгашти сармоя.

Меъёри дисконт ва ё коэффитсиенте, ки афзоиши арзиши ояндаро ифода менамояд, $(1/(1+r)^n)$ ба ҳайси зарбкунандаи дисконт қабул намудем, ки дар он r – меъёри фоиз, n – шумораи солҳо мебошад. Агар суммаи даромади пулии дисконтшудаи татбиқи лоиҳа аз ҳаҷми сармои гузошташуда баланд гардад, пас мақсадноку самаранок будани сармояро ифода менамояд. Барои арзёбии ҳаҷми даромади пулии солони татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ ҷиҳати татбиқи «Агронавигатор» дар ҳаҷми 1406

ҳазор сомонӣ меъёри миёнаи дармаднокии дисконтиро ҳамчун тарҳи сатҳи таваррум (4,5%) аз меъёри дармаднокии корхона (32,4%) дар сатҳи 27,9% (32,4–4,5%), муқаррар менамоем. Арзиши сармояи лоиҳаро дар сатҳи 12%– солона (r), ки беҳавф мебошад, қабул намудем.

Ҷадвали 4.12. - Ҳисоби муҳлати дисконтии бозгашти сармоя.

Сол	Даромади пулӣ, ҳазор сомонӣ D . (35,5x1,12)	Омилҳои дисконт $1 / (1 + r)^n$ $1 / (1 + 0,279)^n$	Даромади пулӣи дисконтӣ ($D \times 1 / (1 + r)^n$)	Даромади пулӣи андӯхтшуда , ҳазор сомонӣ
	1.	2.	3.	4.
0	–1406 ҳазор сомонӣ	1	–	–1406
1	1107,4	0,781	864,8	–541,2
2	1240,3	0,611	758,8	–217,6
3	1389,1	0,478	663,9	881,5
4	1555,8	0,374	581,7	
5	1742,5	0,292	508,81	
Ҷамъ NPV				

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Сутуни сеюми ҷадвали 2.12. оид ба бузургии бозгашти сармоя иттиллоъ медиҳад, яъне соли сеюм сармояи гузошташуда пурра бозгашт мешавад: умуман давраи бозгашти сармоя бо меъёри фоизи 12% дар се солро дар бар мегирад: ($864,8 + 758,8 + 663,92 = 2287,5 - 1406 = 881,5$).

Ҳамин тариқ тибқи натиҷагирӣ муҳлати бозгашти сармоя дар ҳаҷми 1406 ҳазор сомонӣ барои хоҷагӣ ғоиданок ҳисобида мешавад. Дар мавриди таъмини босуботи дармаднокӣ дар сатҳи 32,4% муҳлати бозгашти сармоя метавонад 2 маротиба кам шавад.

Дурнамои тараққиёти комплекси агросаноатӣ дар мамлакат гуногун ва бисёр мебошанд. Дар Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2014 № 144 тасдиқ шудааст), таъкид шудааст, ки «дар шароити имрӯза сиёсати давлатӣ оид ба таъмини истиқлолияти озуқаворӣ ба рушди соҳаи кишоварзӣ, на танҳо дар шакли ашё, балки то

истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, ки бевосита ба истеъмолкунанда мерасад, равона шудааст. Ин содироти маҳсулоти кишоварзӣ, суръат бахшидан ба рушди боғдорӣ, чорводорӣ, занбӯрпарварӣ, моҳипарварӣ, ҳамчунин баланд бардоштани истеҳсоли пахта ва ғайра мебошад. Чунин талабот на танҳо ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки ба коркарди саноатии он низ дахл дорад». [10] Консепсияи мазкур то соли 2030, бо муҳлате, ки комплекси агросаноатӣ сатҳи нишондоди технологияи 5–6-ро касб менамояд, пешбинӣ карда шудааст. Дар Консепсия механизми молиявӣ иқтисодии татбиқи сиёсати инноватсионӣ дар КАС пешбинӣ шудааст:

« – истифодаи маблағгузори тақрири таҳияи илмӣ техникаӣ, инчунин кумакҳои давлатӣ, субсидия ва грантҳо;

– дастгирии барномаҳои байниминтақавии технологияҳои баланди инноватсионӣ;

– ҳавасманд намудани сармоягузoron;

– инкишоф додани лизинги технологияҳои илмӣ ва таҷҳизоти нодир;

– дастгирии фаъолияти патентҳо ва ихтироотҳо, мусоидат намудан барои ҳимояи моликияти зеҳнӣ;

– пешниҳод намудани ҳаҷми маблағгузорҳо ба соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ ҳангоми эълон намудани озмоиш барои татбиқи лоиҳаи илмӣ техникаӣ ва инноватсионӣ». [10]

Новобаста аз он ки бандҳои ин консепсия мавриди татбиқ қарор гирифта истодааст, аммо сатҳи пасти рушди инфрасохтори идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, масалан ба дараҷаи нокифоя тараққӣ кардани хизмати агросаноатӣ боис гардидааст. Инфрасохтори ба навҳо ҷудо кардан, гурӯҳбандӣ кардан, коркарди маҳсулот, инчунин нигоҳдорӣ дар сардхонаҳо, сарфи назар аз тадбирҳои рушди он (то соли 2022 иқтидори 496 анборҳои мевачот тақрибан 187 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад) дар марҳалаи ибтидоӣ қарор дорад ва сатҳи нигоҳ доштани коркарди пас аз ҷамъоварӣ, махсусан маҳсулоти зудпазанда ба талабот ҷавобгӯ нест. Мавсими бармаҳал пухта расидани меваҳои сабзавот дар Тоҷикистон яке аз

хусусиятҳои судманди рақобатпазирии соҳа мебошад. Мувофиқи ҳисобҳои пешакӣ эҳтиёҷоти нигоҳ доштани маҳсулот дар фасли зимистон 1432 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад. [3, с. 5]

Сарфи назар аз душворӣҳое, ки дар назди онҳо истодаанд, корхонаҳои кишоварзӣ омилҳои муайяне доранд, ки ба пешрафти он мусоидат мекунанд.

Аввалан Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзии органикӣ дорои иқтидори азим буда, метавонад ба истеҳсолкунандаи муҳимми маҳсулоти кишоварзии органикӣ дар минтақаи ҷаҳонӣ табдил ёбад ва дар бозори ҷаҳонӣ сатҳи муайяноро ишғол намояд. Дар дурнамои тараққиёти иқтисодӣҳои ноҳияҳои кӯҳсори кишоварзӣ тараққӣ додани соҳаи боғу тоқдорӣ дар мадди аввал қарор дорад. Боғу тоқпарварӣ дар асоси таҷрибаи даврони советӣ дар ағбаи Фаҳробод, совхозии «Бӯстон»-и шаҳри Кӯлоб ва совхозии «50-солагии Тоҷикистон»-и ноҳияи Рафт бо ин усул натиҷаи баланд дода буд. Махсусан ангури лалмӣ дар мамлакат аз ҷиҳати маза ва ширинӣ баробар нест. Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва талаботи зиёд ба меваи тар ва зардолуи хушк вазифа гузошта шудааст, ки дар оянда дар ноҳияҳои кӯҳсор майдони боғу тоқпарварӣ васеъ карда шавад. Мувофиқи ҳисоби мутахассисон даромаднокии ангури лалмӣ нисбат ба маҳсулоти гӯштӣ 9 баробар ва нисбат ба зироатҳои ғалладона қариб 25 баробар зиёд аст. Даромаднокии боғҳо нисбат ба пахтаи маҳиннах 4 баробар зиёд аст. Аз тарафи дигар, меваҳои ангури доманакӯҳҳо аз нигоҳи экологӣ тоза буда, ба ҳама намуди бемориҳои растанӣ тобоваранд. Ин барои боз ҳам тараққӣ додан ва васеъ кардани истеҳсолот имконият медиҳад.

Умуман, давлат ба тараққиёти комплекси агросаноатӣ фаъолонро ёрӣ мерасонад. Солҳои охир ҷиҳати дастгирии соҳаи кишоварзӣ як қатор тадбирҳо андешида шуда истодааст. Барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори кишоварзӣ бо истифода аз механизмҳои ташкилию иқтисодӣ, ки истифодаи фондҳои махсуси хусусӣ ё омехтаи

сармоягузорӣ, инчунин воситаҳои кам кардани хавфҳо дар маблағгузори кишоварзиро дар бар мегирад. [3, с. 5] Аз ҷумла, субсидияҳо, имтиёзҳо, барномаҳои рушд ва сармоягузориҳои инфрасохторӣ. Ин барои тараққиёти комплекси агросаноатӣ шароити мусоид фароҳам оварда истодааст.

Дар пешрафти комплекси агросаноатӣ прогресси илмию техникӣ ва технологияи инноватсионӣ нақши калон мебозад. Коркард ва ҷорӣ намудани навъҳо ва селекцияҳои навъи растаниҳо, истифодаи усулҳои муосири коркарди замин ва нуриҳои маъданӣ, инчунин дар ҷорводорӣ истифода бурдани технологияи пешрафта имконият медиҳанд, ки самарани истеҳсолот зиёд ва сифати маҳсулоти хоҷагии қишлоқ беҳтар карда шавад.

Умуман, пешомадҳои тараққиёти комплекси агросаноатӣ дар мамлакат хеле мусоид мемонанд. Дастгирии давлат, пешрафти илмию техникӣ ва технологияи инноватсионӣ дар рушди минбаъдаи соҳа нақши муҳим мебозад. Вале барои ба даст овардани муваффақиятҳо минбаъд ҳам дар роҳи ҳалли вазифаҳо ва проблемаҳои, ки дар назди комплекс истодаанд, ҷидду ҷаҳд барои пай дар пай тақмил додани механизмҳои идоракунии фаъолияти сармоягузориҳои инноватсиониро тақозо менамояд.

Равандҳои инноватсионӣ ҷараёни доимӣ ва муттасили табдил додани ғояҳои мушаххаси техникӣ ё технологӣ дар асоси коркардҳои илмӣ ба технологияҳои нав ё ҷузъҳои ҷудогонаи он ва ба коркарди бевосита дар истеҳсолот бо мақсади ба даст овардани маҳсулоти сифатан нав мебошанд. Навоварӣ, ба ақидаи И.Шумпетер, ки аввалин маротиба ин истилохро пешниҳод кардааст, «тиҷоратикунонии равандҳо: кушодани бозорҳои нав, ҷорӣ намудани шаклҳои нави ташкилӣ мебошад. Вақте ки тағйирот дар сатҳи технологӣ рух медиҳад, ин ихтироъ аст, вақте ки тиҷорат дар тағйирот иштирок мекунад, онҳо навоварӣ мешаванд. Инноватсия як зуҳури ҳамзамон илм, технология ва тиҷорат аст». [88, с.

96] Инноватсия заминаи зехнӣ ва моддии рушди сармоягузорӣ, яке аз омилҳои асосии ҷолибияти сармоягузорӣ мебошад.

Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ навоарӣ ҳодисаи технологӣ буда, ҳангоми офаридани онҳо танҳо ба тамоюлҳои илму техника тамаркуз кардан мумкин нест. Зарур аст, ки ба ном «даъвати талабот», яъне эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва талаби самарабахш бошад. Дар шароити бозор ҷидду ҷаҳди асосӣ бояд ба гардиши иқтисодӣ ҷорӣ намудани натиҷаҳои ғайриияти илмию техникӣ нигаронида шавад.

Раванди инноватсионӣ истехсол ва тичоратикунонии дониш ва технологияҳои илмӣ буда, сарчашмаҳои муодили идеяи инноватсионӣ ҳам хоҳиши баланд бардоштани сатҳи дониш, технологияи мавҷуда ва ҳам хоҳиши қонеъ гардонидани талаботи бозори потенсиалӣ буда метавонад.

Рушди босуръати технологӣ барои афзудани истехсоли маҳсулот, баландбардории ҳосилнокии меҳнат, кам кардани муҳлати баргардонидани маблағгузорӣ ва баланд бардоштани даромаднокии он имконият медиҳад. Татбиқи қомеъҳои прогресси илму техника дар натиҷаи аз ҳисоби дигар соҳаҳои саноат шомил шудани сармоя ба комплекси агросаноатӣ истифодаи самаранокии онҳо мебошад. Баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории корхона аз афзоиши самаранокии идоракунӣ, ки натиҷаҳои ғайриияти корхонаҳои кишоварзӣ ва технологияҳои инноватсиониро ҷорӣ мекунанд, шаҳодат медиҳанд. Афзалияти стратегии рушди соҳаи кишоварзӣ ин пешрафти илмию техникӣ мебошад, ки ба равандҳои сармоягузорӣ ва инноватсионӣ асос ёфтааст.

Таҷрибаи давлатҳои аз нигоҳи кишоварзӣ пешрафтаре мо бояд аз истехсолоти агросаноатии онҳо, ки ба сатҳи «панҷуми» технологӣ бо истифодаи биотехнология ва информатика асос ёфтаасту консентратсияи сармоягузорию дар байни субъектҳои соҳибкорӣ мусоидат мекунад, омӯзему истифода барем.

Хусусияти асосии раванди инноватсионӣ дар КАС-и мамлакат аз он иборат аст, ки ин раванд дар рафти дигаргунсозихои доимии сохторӣ ба амал бароварда мешаванд ва мақсади ниҳой ба системаи тараққиёти индустриалии мамлакат самаранок дохил намудани иқтисодии аграрӣ бошад.

Фаъолияти инноватсионӣ танҳо дар сурати оқилона ташкил кардани ин раванд натиҷаи мусбат мебахшад. Таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи дунё собит кардааст, ки ин фаъолият ҳангоми тавачҷуҳ ба эҳтиёҷоти минтақавӣ ба инноватсия самараноктар мегардад. Аз ин рӯ ба вучуд овардани инфрасохтори зарурии таъмини соҳа, механизми ҳавасмандгардонии фаъолияти илмию техникӣ дар марҳалаи ҳозира ва ташаккул додани сиёсати минтақавии илмию техникӣ, вазифаи аввалиндараҷаи мутахассисони соҳа мебошад.

Самти рушди равандҳои инноватсиониро хусусиятҳои ҳар як минтақа муайян мекунанд: сифатҳои хос, шароити табиӣ ва иқтисодӣ, сохтори мавҷудаи истеҳсолот, сатҳи иқтидори илмӣ ва ташаккули сиёсати илмию техникии минтақа мебошад. Хусусиятҳои минтақа инчунин самтҳои афзалиятноки рушди онро муайян мекунанд, ки ба навоарӣ ниёзи хосса доранд. Бо ҷамъбасти ҳамаи гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки равандҳои инноватсионии КАС бояд ба ҳалли мушкилоте равона карда шаванд, ки ба хусусиятҳо ва ниёзҳои минтақа алоқаманданд.

Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дар рушди равандҳои инноватсионӣ дар сатҳи комплекси агросаноатӣ нишон дод, ки:

- вижагиҳои рушди равандҳои инноватсионӣ, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои асосии КАС ва афзалиятҳои рушди минтақа, истифодаи ҳадди аксар аз афзалиятҳои муайяни рақобатии он мебошад;
- интенсификатсияи ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар аксари кишварҳо аз рӯйи сатҳи системаи дастгирии давлатии соҳаи илмию инноватсионии комплекси агросаноатӣ муайян карда мешавад;

- низоми қарздиҳии имтиёзнок, суғуртаи давлатии қарзҳо, суръатбахшии хӯрдашавӣ, андозбандии имтиёзнок дар ҳама марҳалаҳои давраи инноватсионӣ муҳимтарин механизми ҳавасмандгардонии рушди инноватсионист.

Дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар корхонаҳои соҳаи истеҳсолоти агросаноатӣ таҷрибаи мусбати фаъолияти инноватсионӣ ташаккул меёбад. Фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун нишонаи рушди динамикӣ, рақобатпазирӣ, самаранокии он ва ба ин васила баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузори бахши кишоварзии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Навоварӣ дар шароити муосир бо истеҳсол ва паҳншавии тавлид (таксим)-и дониш ва иттилоот робитаи зич дорад. Онҳо омили муҳими истеҳсолот мегарданд, ки афзоиши иқтисодиёти корхонаҳои кишоварзӣ ба истифодаи онҳо вобаста аст. Инро равандҳои навоварона дар соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон тасдиқ мекунанд.

Муассисаҳои асосии таъмини илмӣ соҳаҳо ва корхонаҳои комплекси агросаноатии вилоят инҳоянд: Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав, Донишкадаи энергетикӣ Тоҷикистон, филиали Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва ғайра.

Иқтидори илмию техникӣ комплекси агросаноатии вилоят барои гузарондани таҳқиқоти илмӣ ва конструкторӣ имкониятҳои кофӣ дорад, ки инро сохтори миқдорӣ ва сифатии захираҳои меҳнатие, ки ба таҳқиқот ҷалб карда шудаанд, тасдиқ мекунад. Аммо маблағгузорӣ ба илм ҳанӯз мувофиқи мақсад набуда, раванди назарнорас мушоҳида карда мешавад, навкунии базаи моддию техникӣ корҳои илмию таҳқиқотӣ хеле заиф аст.

Бояд ҳуди корхонаҳои агросаноатӣ ба раванди навоварӣ манфиатдор бошанд ва иштирок кунанд, зеро онҳо фармоишгарони маҳсулоти илмию техникӣ мебошанд.

Дар доираи таҳқиқот мо дар корхонаҳои аз ҷиҳати инноватсионӣ фаъол ва омилхое, ки ба рушди фаъолияти инноватсионии онҳо монеъ мешаванд, муайян намудем. Омилҳои асосие, ки аз рӯи сатҳи таъсир чудо карда мешаванд, дар ҷадвали 4.3.6. оварда шудаанд.

Сатҳи пасти дастгирии молиявӣ аз ҷониби давлат ба фаъолияти инноватсионӣ, норасоии молиявии маблағҳои худӣ омилҳои асосии монеа мебошанд. Шароити қарздиҳӣ, ки он ҳам як нишондиҳандаи молиявӣ ва иқтисодӣ аст, низ дувумин омили муҳим аст.

Ҷадвали 4.13. - Омилхое, ки ба навоарӣ дар корхонаҳои комплекси агросаноатии в. Хатлон ҳалал мерасонанд.

Омил	Рӯйхати омилҳо аз рӯи маълумот барои:		
	2020	2021	2022
Набудани маблағҳои худӣ	1	1	1
Набудани дастгирии молиявии давлат ва қарзӣ	2	2	2
Арзиши баланди инноватсия	3	3	4
Иқтисодии пасти инноватсионии корхона	4	5	7
Талаботи пасти самаранок ба маҳсулоти нав	5	4	3
Хавфи баланди иқтисодӣ	6	6	6
Муҳлатҳои тулонии баргардонии хароҷот барои инноватсияҳо	7	7	8
Рушди сусти бозори технология	8	9	10
Рушди сусти инфрасохтори инноватсионӣ (хизматрасониҳои миёнаравӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ, бонкӣ ва ғайра)	9	10	11
Ҳуҷҷатҳои нокифояи қонунгузорӣ ва меъёрӣ	10	8	5
Нарасидани кадрҳои соҳибхтисос	11	12	15
Набудани маълумот дар бораи технологияҳои нав	12	14	13
Набудани имкониятҳои ҳамкорӣ бо дигар корхонаҳо ва ташкилотҳои илмӣ	13	13	14
Набудани маълумот дар бораи бозорҳои фурӯш	14	11	9
Номуайянии дар вақти раванди навоарӣ	15	16	12
Набудани ниёз ба навоарӣ аз сабаби навоариҳои қаблӣ	16	15	17
Бардошти корхона ба навоарӣ	17	17	16

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Тибқи ақидаи роҳбарони корхонаҳо ва маълумотҳои дар ҷадвали 4.13. овардашуда маълум мегардад, ки фаъолияти пасти инноватсионӣ, пеш аз ҳама бо сабабҳои истеҳсолӣ на иқтисодӣ вобаста мебошанд.

Чунин омилҳо, аз қабилӣ, тахассуси пасти кадрҳо, инкишофи заифии инфрасохтори инноватсионӣ, заминаи ҳуқуқӣ ва бозори технология тағйирот дар рейтингро нишон медиҳад.

Агар дар соҳаи қонунгузорӣ тағйироти мусбат сураат гирад, ин омил фавран дар шакли пасти шудани аҳаммияти ин нишондод қайд карда мешавад, аммо дар соҳаи рушди инфрасохтори инноватсионӣ вазъ баръакс аст. Суръати рушди инфрасохтори инноватсионӣ аз талаботи замони муосир ақиб мемонад ва аз ин рӯ, рушди нокифояи он омили асосии монеи фаъолияти инноватсионӣ мегардад. Дар бораи дараҷаи тараққиёти бозори технология низ ҳаминро гуфтан мумкин аст, аммо интизор шудан мумкин аст, ки таъсири чунин омилҳо, аз қабилӣ рушди сусти бозори технологӣ ва рушди нокифояи инфрасохтори инноватсионӣ беҳтар мешаванд.

Омили дигаре, ки тағйир ёфтани талаботро нисбат ба дараҷаи неруи илмӣ нишон медиҳад ва коркарди таҷҳизоти навро таъмин мекунад, тахассуси нокифояи кадрҳо мебошад, ки торафт бештар мешаванд. Дар айни замон корхонаҳои кишоварзӣ имконият надоранд, ки захираҳои заруриро ба маблағгузорӣ барои бозомӯзии кадрҳо равона кунанд.

Натиҷаи таҳқиқотҳои омории ва сотсиологӣ нишон медиҳад, ки аҳаммияти омилҳои системӣ вобаста ба комплекси агросаноатии минтақа тағйир намеёбад ва тафовут дар вазни нисбии ин ё он нишондаҳанда мебошад. Масалан, набудани захираҳои молиявии худӣ ҳамчун омилӣ дараҷаи аввал, ки ба фаъолияти инноватсионӣ монеъ мешавад, барои тамоми соҳаҳои комплекси агросаноатӣ хос аст. Умуман, ҳатти байни омилҳои, ки ба навоҳарӣ мусоидат мекунанд ва монеа мекунанд, хеле нозук аст. Чунин мешавад, ки он чизе, ки дар ибтидо фаъолияти инноватсиониро бозмедорад, дар лаҳзаи муайян ба ангеҷаи рушди он табдил меёбад. Ҳамин тавр, масалан, дар аввали солҳои 90-ум бисёре аз корхонаҳо пасти шудани сатҳи таъсири мақомоти давлатӣ ба фаъолияти онҳоро мусбат арзёбӣ карданд, аммо имрӯз баҳоҳо дигар шуданд ва ҳоло

нуқтаи назари бартаридошта зарурати танзими оқилонаи давлатӣ ва дастгирии раванди инноватсионист.

Чунин омилҳое аз қабili дастгирии нокифояи молиявии давлат, инкишофи нисбатан заифи заминаи қонунгузорӣ, сатҳи пасти рушди инфрасохтори инноватсионӣ, ки ба раванди инноватсионӣ монеа мешаванд, ба андозаи муайян ба фаъолияти давлат марбутанд. Дар чараёни баррасии масъалаи иштироки давлат дар бехбуди фазои инноватсионӣ дар кишвар мушкили асосӣ – маблағгузори нокифояи давлат ба миён гузошта мешавад.

Дар ташаккули неруи илмию техникӣ яке аз самтҳои афзалиятнок маблағгузори он ба ҳисоб меравад, ки аз якҷанд манбаъҳо сурат мегирад. Аммо маблағгузори нокифояи давлатӣ танҳо як тарафи масъала ва дар айни замон андаке сифати абстрактӣ дорад, зеро на танҳо ҳаҷми маблағгузорӣ муҳим аст, балки ин маблағҳо чӣ гуна, ба кӣ ва дар асоси кадом механизмҳо чудо карда мешаванд, дар ин ҷо вазъият чандон равшан нест. Сатҳи пасти истифодаи фишангҳои ғайримустақим аз ҷониби давлат барои ҳавасмандгардонии фаъолияти илмӣ ва навоарона тарафи дигари масъала мебошад. Усули асосӣ муайян намудани фазои мусоиди инноватсионӣ ва танзими ғайримустақим мебошад. Ҳавасмандгардонии ғайримустақим ба танзими ҳуқуқии иштироки муассисаҳои гуногун дар раванди инноватсионӣ, тақсимои ҳуқуқ ба моликияти зеҳнии офаридашуда, инчунин танзими андоз дахл дорад.

Механизмҳои гуногуни иштироки давлат дар фароҳам овардани фазои мусоиди инноватсионӣ дар иқтисодиёт таҷриба шудааст. Мо метавонем се ҷузъи фаъолияти давлатиро дар ин самт шартан чудо кунем:

1. Ташаккули механизмҳои махсуси молиявии дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ;
2. Эҷоди инфрасохтори инноватсионӣ;
3. Истифодаи усулҳои бавоситаи танзим.

Ду механизми асосии молиявии иштироки давлат дар инноватсия вучуд дорад:

– маблағгузори тавассути системаи барномаҳои давлатии илмию техники дар сатҳҳои гуногун;

– аз ҳисоби фондҳои махсус ташкилшуда.

Умуман 14 фоизи маблағгузори бучети давлатро аз рӯи сатри «Таҳқиқоти асосӣ ва пешбурди пешрафти илмию техники» барномаҳои давлатӣ ташкил медиҳанд. Дар айни замон ҳуди барномаҳо хеле нобаробаранд, шумораи онҳо хеле зиёд аст, бисёрии онҳо аксар вақт аз нав дида баромада намешаванд, натиҷаҳои онҳо баҳо дода нашудаанд. Барои таъмини рушди фаъолияти инноватсионӣ, фонди инноватсионии венчурӣ нақши махсусан муҳим мебозад. Дар Ғарб, махсусан дар ИМА фондҳои венчурӣ хеле маъмуланд ва имрӯзҳо дар Иёлоти Муттаҳида зиёда аз 610 ширкати венчурӣ дар соҳаи тиҷорати технологияи баланд амал мекунанд.

Ҳоло дар мамлакат дар заминаи донишкадаҳои оли паркҳои илмӣ ташкил карда мешаванд ва мувофиқи оинома бо комплекси агросаноатӣ алоқаи муайян доранд. Корхонаҳои хурди инноватсионӣ дар ҳайати паркҳо таъсис дода мешаванд.

Чамъбасти таҷрибаи фаъолияти навоарон дар комплекси агросаноатӣ ба мо имкон дод, ки ҳулосаю таклифҳои зеринро ба миён гузорем.

1. Маблағгузори дар байни мушкилоте, ки ба рушди фаъолияти сармоягузори ва инноватсионӣ монеа мешаванд, дар мадди аввал қарор мегирад. Сиёсати инноватсионӣ аз сабаби набудани маблағҳои худӣ, ки манбаи асосии маблағгузори ва омили рушди инноватсионии корхона мебошад, хусусияти кӯтоҳмуддат дорад. Нишондиҳандаҳои вазъият мунтазам кам шудани хароҷоти таҳқиқотӣ ва конструкторӣ, мавҷуд набудани хароҷот барои маркетинг ва омӯзиши кадрҳо мебошад,

2. Таъсири фаъоли давлат, тибқи натиҷаҳои таҳқиқоти омӯзиши омилҳои берунӣ ва дохилии таъсиррасонӣ ба раванди инноватсионӣ нишон медиҳанд, ки дар ин самт ҳанӯз паст аст.

3. Сохторҳои метавонанд дар байни иштирокчиёни раванди инноватсионӣ дар сатҳҳои гуногуни иқтисодӣ механизми пайвастандан ба бошанд ва фаъолияти инноватсиониро (ташаббусҳои инноватсионӣ) ҳамоҳанг намоянд, вучуд надоранд. Дар робита ба ин, мо модели фонди инноватсионии рушди технологӣ, ки муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва марказҳои таҷрибавии конструкторӣ, корхонаҳои инноватсионии комплекси агросаноатӣ, хизматрасонии машваратӣ ва дигар иштирокчиёни раванди инноватсиониро муттаҳид месозад, пешниҳод намудем. (Расми 4.4.) Ин модел асоснок кардан ва татбиқи амалии тартиб додани лоиҳаҳо дарбар мегирад. Яъне, технологияи инноватсионӣ аз тарҳрезии он то татбиқи он як давраи пӯшида аст.

Расми 4.4. Намунаи фонди минтақавии рушди технологӣ дар комплекси агросаноатӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар баробари ин ташаккули инфрасохтор ва маблағгузори он метавонад аз ҳисоби барномаи давлатии сармоягузори бучети давлатӣ ва

маблағҳои худӣ иштирокчиёни технологияҳои инноватсионӣ – субъектҳои хоҷагидорӣи комплекси агросаноатӣ амалӣ карда шаванд. Ҳадафҳои бунёд:

- баланд бардоштани ҳолибяти сармоягузори корхонаҳои КАС;
- беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ;
- баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшудаи корхонаҳои инноватсионӣи КАС;
- беҳтар намудани вазъи молиявӣи истеҳсолкунандагонӣи кишоварзӣ;
- афзоиши даромади андоз аз татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ;

Вазифаҳои фонд:

- ташаккули сиёсати инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣи сатҳҳои гуногун;
- тарҳрезӣи тиҷорат;
- эҷоди маҳсулоти нави инноватсионӣ ва татбиқи онҳо;
- расонидани ҳадамоти иттилоотӣ ва машваратӣ;
- ташкили намоишгоҳҳо, ярмаркаҳо, семинарҳо;
- тайёр кардан ва бозомӯзии кадрҳо;

Ҷаъолияти самараноки фонд бо риояи манфиатҳои иқтисодӣ ва дигар манфиатҳои иштирокчиёни он таъмин карда мешавад. Манфиатҳои иштирокчиёни фонд:

- афзоиши даромадҳои андоз аз корхонаҳои инноватсионӣ;
 - гирифтани як қисми фоида аз татбиқи лоиҳа дар давраи муайян (2–3 сол);
 - гирифтани маблағҳои иловагӣ аз буҷети давлатӣ;
 - афзудани талабот ба хизматрасонӣ ва маҳсулоти пулакии иштирокчиёни фонд;
 - имкониятҳои иловагӣи таҳқиқоти илмӣ ва тақмили кадрҳои илмӣ;
- Ба андешаи мо, фонд дар ҳар як КАС-и минтақаи кишвар, ки дорои иқтисодӣи илмӣи мувофиқ аст, бояд таъсис дода шавад.

4. Иштироки давлат дар ҳавасмандгардонӣи инноватсия

– фаъолият бояд дар маблағгузории мустақими ташаббусҳо ва ё объектҳо, аз ҷумла корхонаҳое, ки технологияи навро ҷорӣ мекунанд ифода ёбанд. Тадбирҳои ғайримустақими ҳавасмандгардонӣ истифодаи усулҳои фискалӣ, танзими ҳуқуқӣ дар соҳаҳои эҷод, интиқол, ҳифзи моликияти зеҳнӣ, инчунин фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти сохторҳоро, ки дар истехсол ва фурӯши донишҳои илмӣ ва технология машғуланд, дар бар мегирад. Тадбирҳои ғайримустақими ҳавасмандгардонӣ бояд ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди ҳамкориҳои илм ва тиҷорат мусоидат кунанд.

5. Танзими ҳуқуқии фаъолияти инноватсиониро такмил додан зарур аст. Қонунгузориҳо, пеш аз ҳама Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ ва сиёсати давлатии инноватсионӣ», инчунин қонунҳо дар бораи фондҳои венчурӣ, ихтироотӣ, моделҳои ғойданок ва намунаҳои саноатӣ, ихтирооти махфӣ ва сирри тиҷоратӣ мутобик ба муносибатҳои нави фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ таҳрир гарданд.

6. Ташкили фаъолияти инноватсионии КАС рушди таъминоти иттилоотии фаъолияти инноватсионӣ ва омодагории кадрҳоро талаб мекунад.

7. Ҳамкориҳои муассисаҳои илмӣ ва корхонаҳое, ки хизматрасонии инноватсионӣ доранд, ривож дода шавад. Барои рушди иқтисодии комплекси агросаноатӣ концепсияи ҳамачонибаи модели инноватсионӣ ва сармоягузорию таҳия кардан лозим аст.

Хулоса аз боби чорум:

1. Тамоми шаклҳои сармоягузорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт бо ҷалбу истифодаи захираҳои заминӣ, ташкили массив ва контурҳои заминҳои кишоварзӣ барои истехсоли маҳсулот ва ба даст овардани даромад, алоқаманданд. Захираҳои замини кишоварзӣ дорои иқтидори иқтисодӣ мебошанд, ки ҳангоми тарҳрезии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба назар гирифта шаванд. Муносибатҳои замин ҳам хосиятҳои истехсолии замин ва ҳам муносибатҳои иҷтимоию иқтисодиро мутамарказ мекунанд,

ки ба инкишофи равандҳои сармоягузорӣ дар кишоварзӣ таъсири муайян мерасонад.

2. Дар марҳалаи саноатикунони иқтисодиёти КАС истифодаи дастовардҳои прогресси илму техника ва ҷорӣ намудани навигарии соҳаи аграрӣ нақши намоён дорад. Аммо бо сабаби таъсири як қатор омилҳои боздорандаи ин раванд ҳолати рушди равандҳои сармоягузори инноватсионӣ заиф аст ва раванди инноватсионӣ васеъ паҳн нашудааст. Сабабҳои асосии он нокифоя будани маблағҳои ҳуди корхонаҳо, вучуд доштани монеаҳои ҷиддӣ дар роҳи дарёфти захираҳои қарзӣ барои инноватсия, инчунин маҳдуд будани дастгирии молиявии давлатӣ мебошад. Маҳдудияти истифодаи технолоияи иттилоотӣ боиси паст шудани ҳолибияти сармоягузорӣ ба корхонаҳои комплекси аросаноатӣ (бо сабаби арзи ҳастӣ доштани иттилооти асимметрӣ) ба вучуд овардааст. Зеро сармоягузoron "назорат ва шаффофиятро дар бахши аграрии иқтисодиёт намебинанд ва истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ наметавонанд ҳудро ба сармоягузoron ҳамчун субъектҳои тичоратии рақобатпазир ва устувори молиявӣ пешниҳод кунанд

3. Сармоягузорӣ омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ мебошад ва аз нуқтаи назари назарияҳои гуногун қолаби зеринро метавон барассӣ кард: сармоягузорӣ ҳамчун муҳаррики равандҳои иқтисодӣ баромад карда, самаранокии онҳо барои рушди мутаносиби субъектҳои соҳаи сармоягузорӣ меъёр ба ҳисоб меравад. Барои ташкили раванди муътадили такрористехсолкунӣ дар корхонаҳои КАС дар шароити иқтисоди бозорӣ ду чараёни захираҳои воридотӣ зарур аст: чараён барои пур кардани сармояи гардон; чараён барои ташаккул, иваз ё зиёд кардани сармояи асосӣ. Аммо суръати ин ҳарду чараён дар КАС заиф мебошад, ки андешидани тадбирҳои мушаххасро тақозо менамояд ва онро мо дар боби панҷум асоснок менамоем.

БОБИ 5. РОҲҶОИ АСОСИИ ТАКМИЛ ДОДАНИ МЕХАНИЗМҶОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ ВА ИНФРАСОҲТОРИИ ИДОРАКУНИИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

5.1. Такмили сохтор, вазифаҳо ва дастгирии институтсионалии идоракунии ҷаъолияти сармоягузорӣ.

Айни замон дар мамлакат татбиқи марҳалаи дуюми (солҳои 2021–2025) Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, яъне рушди босуръат дар асоси сармоягузорӣ таъмин гардида истодааст. «Дар ин марҳала татбиқи максималии иқтидорҳои институтсионалии модели нави рушд, ки дар ҷараёни иҷрои “Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016–2020” пешбинӣ шудааст, ба даст меояд. Яқбора зиёдшавии ҳаҷми сармоягузорӣ дар баҳши воқеӣ ва инфрасохтор ҳамчун заминаи асосӣ барои рушди иқтисодиёт мегардад. Афзоиши сармоягузориҳо ҳам аз ҳисоби ҷалби сармои мустақими хориҷӣ ва ҳам тавассути суръат баҳшидан ба афзоиши ҷамъи дохилӣ ба даст оварда мешавад. Ин аз ҳисоби баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҷолибияти сармоягузорию иқтисодиёт, таҳкими суботи макроиқтисодӣ, инчунин баланд бардоштани самаранокӣ ва умқи баҳши молиявӣ имконпазир мегардад. Афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳо тавассути ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва маблағҳои пасандозҳои дохилӣ ба даст меоянд. Ин дар ҳолати баланд шудани сатҳи рақобатпазирӣ ва ҷолибияти сармоягузорию иқтисодиёт, мустаҳкам гаштани суботи макроиқтисодӣ, инчунин рушди самаранокӣ ва амиқи баҳши молиявӣ ба вуқӯъ меояд» [21, с. 26] Чуноне ки аз маълумоти ҷадвали 5.1. аён аст, дар давраи солҳои 2021–2025 барои татбиқи ҳадафҳои стратегии сармоягузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳо дар ҳаҷми 36483 млн. долл. пешбинӣ шудааст, ки нисбат ба давраи солҳои 2016–2020 беш аз 42,7% зиёд мебошад. Дар давраи солҳои 2026–2030

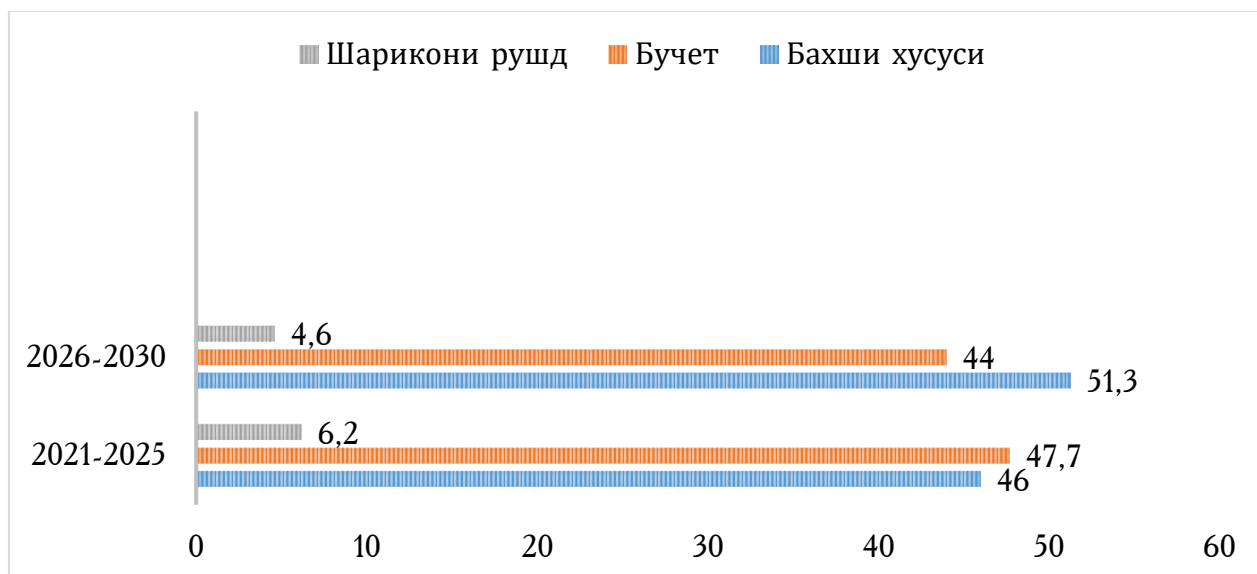
бошад сармоягузорӣ дар ҳаҷми 118138 млн. сомонӣ пешбинӣ шудааст, ки нисбат ба давраи қаблӣ беш аз 2,1 маротиба зиёд аст.

Ҷадвали 5.1. - Пешбиниҳои сохтор ва сарчашмаҳои маблағгузориҳои татбиқи Стратегия (млн.долл. ИМА)

Захираҳо	2016–2020	2021–2025	2026–2030	2016–2030
Захираҳои бахши хусусӣ	9149	16796	28807	54752
Захираҳои буҷетӣ	14000	17420	24696	56116
аз ҷумла, захираҳои буҷети дохилӣ	11597	15153	22095	48845
Саҳми шарикони рушд	2403	2267	2600	7270
Ҳамагӣ	25552	36483	56103	118138

Манбаъ: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – с. 30.

Чуноне ки аз маълумоти расми 5.1. бармеояд дар давраи солҳои 2021–2025 ҳиссаи асосиро дар сармоягузорӣ маблағҳои буҷетӣ ташкил медиҳанд, ки ҳиссаи он 47,7%-ро ташкил додааст ва нисбат ба сармоягузориҳои бахши хусусӣ 1,7 ҷида зиёд мебошад.

Расми 5.1. - Сохтори сарчашмаҳои маблағгузориҳои татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. %

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Воқеан ҳам дар ин давра вазифаҳои иқтисодии давлат барҷастатар рӯйи қарб омада истодааст, зеро бунёди инфрасохторҳои дорони муҳимияти миллидошта ҳаҷми қарбони маблағгузориҳои буҷетиро талаб

менамояд, ки онҳо дар ниҳояти кор ба рушди тамоми навъҳои соҳибкорӣ ва умуман субъектҳои баҳши хусусӣ мусоидат менамояд. Ҳамин аст, ки дар давраи солҳои 2026-2030 пешравӣ шудааст ва ҳиссаи баҳши хусусӣ дар сармоягузориҳо то сатҳи 51,3 афзудааст, яъне нисбат ба ҳиссаи бучети давлатӣ 7,3 банди фоиз афзоиш ба назар мерасад. Дар давраи солҳои 2026–2030 ҳиссаи шарикони рушд дар сармоягузорӣ нисбат ба давраи қаблӣ дар сатҳи 1,6 банди фоиз кам мешавад. Ин тамоюлот, ба назари мо сифати мусбат дорад, зеро вобастагии иқтисодиёти кишварамон аз сармоягузориҳои хориҷӣ паст мешавад ва ҳамин тариқ амнияти сармоягузориҳои мамлакат таъмин мегардад.

Татбиқи ҳадафҳои стратегӣ тавассути сармоягузориҳои бузург бештар аз такмили сохтор, вазифаҳо ва таъмини институтсионаливу инфрасохториҳои идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои баҳши воқеии иқтисодиёт вобаста аст.

Расми 5.2. - Сохтори институтсионаливу инфрасохториҳои идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ
 Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Идоракунии самараноки фаъолияти сармоягузорию дар КАС ҳамчун соҳаи пешбарандаи сектори воқеии иқтисодиёт сатҳу сифати рушди инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ муайян менамояд. Маҷмуи шаклу усулҳо, манбаъҳои сармоягузорӣ, инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ, инчунин воситаҳои таъсиррасонӣ ба раванди такрористехсолкунии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ мебошанд, ки мақсади васеъ намудани истехсолот ва ё таъсиси иқтидорҳои истехсолии навро дорад.

Инфрасохтори сармоягузорию метавон ба ҷузъҳои сохтори зерин тақсим кард:

Қисми якум – ҳавасмандӣ, ки ба таъмини ҳамбастагӣ ё ҳамкориҳои мутақобилаи механизми сармоягузорӣ бо муҳити беруна нигаронида шудааст ва хусусияти иқтисодиву иҷтимоӣ дорад. Омӯзиши блоки мазкур ба гурӯҳбандӣ ва тафсилоти ҳадафҳо ё зермақсадҳои ҷузъӣ, инчунин тамоми манфиатҳои фаъолият ва интизориҳо, ки ангеzaҳои сармоягузориҳои эҳтимоли ҳангоми муайян кардани объектҳои сармоягузорӣ, истифодаи захираҳои сармоягузорӣ ба онҳо асос ёфтаанд, нигаронида шудааст;

Қисми дуюм – таъминоти захиравӣ, ки намудҳои захираҳои сармоягузорӣ, манбаъҳои эҳтимолии онҳо, самтҳо ва усулҳои ҷамъкунии онҳоро дар бар мегирад;

Қисми сеюм – дастгирии ҳуқуқӣ ва методӣ, ки заминаи институтсионалии танзими фаъолияти сармоягузорию муайян мекунад. Он аз санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии дахлдор, ки аз ҷониби Маҷлиси миллӣ ва Ҳукумати кишвар қабул шудаанд, инчунин маҷмуи коркардҳои методологӣ оид ба банақшагирӣ, таҳрезӣ ва гузаронидани фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои мушаххаси иқтисодиёт иборат аст.

Қисми чорум – таъминот ва ё дастгирии ташкилӣ, ки ба созмони сохторҳои ташкилӣ, ки фаъолият ва равандҳои сармоягузорию барои

ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда мусоидат меkunанд, равона карда шудааст.

Дар системаи механизмҳои сармоягузорӣ тартиб додани лоиҳаҳои гуногун, нақшакашӣ ва идоракунии нақши халқунандаро ишғол мекунад. Онҳо барои анҷом додани ҳисобҳои оқилонаи ҳаракати захираҳои сармоягузорӣ, таҳлили захираҳои молиявӣ, инчунин баҳодиҳии истифодаи тадбирҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ заруранд.

Ҳамин тариқ, инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ ин системаи ҷузъҳо ва ё блокҳои ба ҳам алоқаманд мебошад, ки аз институтҳои сершумори марбут ба бахшҳои муайяни сохтори мураккаб таркиб ёфта, ба ҳаракати мутассили захираҳои молиявӣ аз соҳиби захираҳои сармоягузорӣ ба аҳоли, корхонаҳо ва ташкилотҳо мусоидат менамояд.

Дар сохтори институтсионалии фаъолият ва ташкили сармоягузорӣ ҳаракати захираҳои пулию молиявӣ дар чунин блоки муҳим (аввалин) – институтҳои низоми бонкӣ нақши муҳимро ишғол менамояд, [46, с. 56] ки ба он дохил мешаванд:

- бонкҳои универсалӣ, ки дар бахши бонкӣ бештар амалиёт анҷом медиҳанд;

- бонкҳои сармоягузори дараҷаи якум, ки фаъолиятҳои дар бозори аввалияи фондӣ сурат мегирад ва танҳо ба муомилот бо қоғазҳои қиматнок машғул мешаванд;

- бонкҳои сармоягузори дараҷаи дуюм, ки фаъолияти онҳо ба амалӣ намудани амалиёти қарздиҳӣ (дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат) ба корхонаҳо, субъектҳои хоҷагидор алоқаманд буда, инчунин бо қоғазҳои қиматнок муомилотро қисман анҷом медиҳад;

- бонкҳои ипотекаӣ, ки ба фаъолият оид ба ҷалб ва ҷойгиркунии захираҳои дарозмуддати бо амволи ғайриманқул таъминшуда машғуланд.

Қисми дуюм – ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ.

Ба блоки дуюм ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ дохил мешаванд:

- институти ломбардҳое, ки аз ташкилотҳои қарзӣ иборатанд ва бо гарави молу мулкӣ манқул қарз медиҳанд;

- шарикӣ қарзӣ, ки барои расонидани хизмати қарзӣ ва ҳисоббаробаркунӣ ба аъзоёни онҳо таъсис ёфтаанд;

- иттиҳодияҳои қарзӣ – кооперативҳои қарзӣ мебошанд, ки аз ҷониби гурӯҳҳои шахсонӣ воқеӣ ё ташкилотҳои қарзии хурд барои анҷом додани амалиёти гуногуни молиявӣ қарзӣ таъсис дода мешаванд;

- ба соҳибкорӣ хурд, ҷамъиятҳои қарзии мутақобила, ки аз ҷиҳати хусусияти худ бо фаъолияти бонкҳои тижоратӣ мувофиқат меkunанд ва хизматрасонии молиявӣ мерасонанд;

- ташкилотҳои суғуртавӣ, ки аз фурӯши хизматрасониҳои суғуртавӣ (полисҳо, қабули саҳмҳо) ба аҳоли, инчунин сармоягузориҳои захираҳои ҷамъшуда ба сармоягузориҳо, қоғазҳои қиматноки корпоративӣ ва давлатӣ ва дигар объектҳо даромад ба даст меоранд;

- фондҳои нафақавӣ ғайридавлатӣ ташкилотҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ мустақил буда, захираҳо ва дороиҳои худро аз ҳисоби саҳмҳои мунтазам гирифтаи кормандон ва саҳмҳои ширкатҳое, ки фонди нафақаро ташкил медиҳанд;

- ширкатҳои молиявӣ, ки ба қарздиҳии фурӯши молҳои истеъмолии халқ ба додани қарзҳои истеъмоли таҳассусдоранд.

Ба блоки сеюм институтҳои сармоягузорӣ дохил мешаванд:

- ширкатҳо ва фондҳои сармоягузорӣ, ки як намуни муассисаҳои молиявӣ қарзӣ мебошанд. Онҳо захираҳои сармоягузориҳои хусусиро дар асоси барориши қоғазҳои қиматноки худ ҷамъ меkunанд, инчунин онҳоро дар қоғазҳои қиматноки эмитентҳои дигар ҷойгир меkunанд;

- биржаҳои фондӣ, ки ҳамчун бозорҳои махсусӣ аз ҷиҳати институтсионалии ташкилшудаи қоғазҳои қиматнок муаррифӣ мешуданд ва фаъолияти онҳо дар асоси пешниҳодҳои мутамарказ оид ба хариду

фурӯши қоғазҳои қиматнок, ки аз ҷониби брокерҳои биржа аз номи сармоягузори институтсионалӣ ва хусусӣ бароварда мешаванд, амалӣ мегардад;

– дилерҳои сармоягузор, ки амалиёти хариди қоғазҳои қиматнокро аз номи худ ва аз ҳисоби худ барои ҷойгиркунии минбаъдаи онҳо дар байни сармоягузориён анҷом медиҳанд;

– брокерҳои сармоягузорӣ, ки ба сифати миёнарав барои якҷоя кардани харидорон ва фурӯшандагони қоғазҳои қиматнок барои комиссия баромад мекунанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои қисми якум асосан – муассисаҳо ё ташкилотҳои молиявии қарзӣ инкишоф ёфтаанд, ки дар байни онҳо муассисаҳои низомии бонкӣ мавқеи бартаридоштаро ишғол менамоянд. Аммо дар солҳои охир шумораи ташкилотҳои молиявии қарзӣ тамоюли камшавӣ доранд. Тавре аз маълумоти ҷадвали 5.2. дида мешавад, шумораи онҳо дар соли 2022 нисбат ба 94 адад дар соли 2018 86 ададро ташкил дода, 8 адад ё 8,5 фоиз кам шудааст. Ин коҳиш асосан аз ҳисоби кам шудани шумораи ташкилотҳои маблағгузори хурд (–15 адад) ба амал омад.

Ҷадвали 5.2. - Сохтори низомии бонкӣ (воҳидҳо, дар охири давра).

Ташкилотҳои қарзӣ	2018	2023	Тағйирот дар соли 2023 нисбат ба соли 2018.
Ташкилотҳои молиявии қарзӣ	94	86	– 8
Аз инҳо			
Бонкҳо	17	15	– 2
Бонкҳои анъанавӣ	–	14	14
Филиалҳои бонкҳои хориҷӣ	1	1	–
Бонкҳои исломӣ	–	1	–
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	0	1	1
Ташкилотҳои маблағгузори хурд	62	47	–15
Амонатҳои қарзии хурди ташкилотҳо	25	19	–14
Ташкилотҳои қарзии хурд	8	3	–5
Фондҳои қарзии хурд	31	25	–26

Манбаъ: Бюллетени омили бонкӣ, 2018. – 3 12 (281)23. – с.74; Ахбори омили бонкӣ, 2023. – № 12 (341). – с.19.

Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд (–14 адад), ташкилотҳои қарзии хурд (–5) ва фондҳои қарзии хурд (–26 адад). Шумораи бонкҳо низ 2 адад коҳиш ёфт.

Тамоюли коҳишёбии сохторҳои низоми қарзии ҷумҳурӣ бо афзоиши рақобат дар бозори хизматрасонии молиявӣ қарзӣ, инчунин кам шудани эҳтиёҷоти агентҳои иқтисоди ҷумҳурӣ ба захираҳои қарзӣ аз ҳисоби кам шудани эътимоди онҳо ба бонкҳо, паст шудани сатҳи устувории молиявӣ ва сатҳи баланди нархи захираҳои қарзӣ суръат гирифтааст. Сарфи назар аз ин тамоюлҳои манфӣ, сармоягузориҳои қарзии бонкҳо бо пули миллий афзоиш меёбад. Дар соли 2023 ҳаҷми умумии сармоягузориҳои қарзии бонкҳо 12084,0 сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 3 баробар афзоиш ёфтааст. Тамоюли мусбат он аст, ки дар давраи таҳлилшуда ҳаҷми қарзҳои дарозмуддат беш аз 5,3 маротиба афзуд. Ҳаҷми маблағгузориҳои қарзӣ ба кишоварзӣ ҳамчун соҳаи асосии комплекси агросаноатӣ аз 236,0 ба 274,2 миллион сомонӣ (16,1 фоиз) зиёд шудааст. Аммо, лизинг аз 2,8 ба 1,3 миллион сомонӣ паст фаромадааст. Ҳаҷми маблағгузориҳои қарзи ба шахсони алоҳида аз 1541,9 то 6551,2 миллион сомонӣ (4,2 маротиба), ба корхонаҳои хусусии тижоратӣ аз 567,4 то 1737,6 млн. сомонӣ (3 маротиба) афзудааст (Ҷадвали 5.3.).

Қарз дар фаъолияти сармоягузориҳои ҳар як субъекти хоҷагидорӣ нақши асосиро ишғол намуда, ба таври объективӣ ҳамчун яке аз манбаъҳои ташаккули шаклҳои гуногуни сармоя ва дороиҳои корхонаҳо баромад мекунад. Захираҳои қарз дар баробари дороиҳои ҳуди корхонаҳо бо роҳи сарфаи вақт дар раванди такрористеҳсолкунӣ тезтар ба муомилоти иқтисодӣ ҷалб намудани дороиҳо мусоидат мекунанд. Ҳамин тавр, ба воситаи институтҳои системаи қарзии функсия «қувваи пешбарандаи қарз» дар тезонидани муомилоти пул ва мол зоҳир мегардад ва охири аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунанда тезтар мегузарад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон институтҳои суғурта вақтҳои охир ҳамчун унсури бахши муомилоти иқтисодиёт фаъолона амал мекунанд.

Дар охири соли 2023 дар кишвар 16 ташкилоти суғуртавӣ (1 давлатӣ ва 15 ғайридавлатӣ) фаъолият мекарданд, дар ҷумхури 67 филиали ташкилотҳои суғурта амал мекунад.

Ҷадвали 5.3. - Динамикаи сармоягузориҳои қарзии дарозмуддати банкҳо бо пули миллий (млн. сомонӣ).

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	С.2023 қиёс ба с. 2018,%
Ҳамагӣ	3913,3	5021,1	6370,5	8089,5	9795,7	12084,0	308,8
Муддати кӯтоҳ	2479,9	2720,1	2543,2	3043,2	3672,3	4394,5	177,2
Дарозмуддат	1433,4	2301,0	3827,3	5046,3	6123,4	7689,5	536,5
Аз ҷумла							
Корхонаҳои кишоварзӣ	236,0	265,3	290,3	379,3	479,6	274,2	116,1
Кӯтоҳмуддат	215,0	255,3	279,2	365,2	460,4	250,8	116,3
Дарозмуддат	20,9	10,1	11,1	14,1	19,2	23,4	111,9
Лизинг	2,8	1,1	6,1	5,7	3,3	1,2	-57,1
Кӯтоҳмуддат	2,1	1,1	6,1	0,8	0,2	0,1	-95,2
Дарозмуддат	0,7	0,0	-	4,9	3,1	1,1	157,1
Барои шахсони алоҳида	1541,9	2027,6	2393,4	3641,9	4684,7	6551,2	422,1
Кӯтоҳмуддат	1135,9	1322,1	1198,8	1612,5	2003,9	2767,2	238,9
Дарозмуддат	406,0	705,5	1194,6	2029,4	2680,8	3784,0	9,3 раз
Корхонаҳои хусусии тиҷоратӣ	567,4	927,6	1700,9	1795,8	1814,4	1737,6	306,3
Кӯтоҳмуддат	236,6	189,9	161,0	146,6	136,5	120,9	- 49,1
Дарозмуддат	330,7	737,7	1539,9	1649,2	1677,9	1616,7	488,9

Сарчашма: Мутобиқи ҳисоб карда шудааст: Солномаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – сах. 408.

Кори муқаммалӣ институтҳои дарболозикршуда хусусиятҳои вижагии бозори тараққиёбандаи кишвар, минтақаҳо ва соҳаҳо ро инъикос мекунад. Равандҳои сармоягузорӣ сифати динамикӣ доранд, бинобар он сохтори институтсионалии онҳо бояд ҷандир бошад ва аз ин рӯ, тақмил дода шавад. Дар шароити муосир дар ҷумхури, ки раванди босуръати индустрикунонӣ ва дигаргунсозии индустриалӣ дар корхонаҳои

агросаноатӣ чараён дорад, сохтори институтсионалӣ бояд системаи хавасмандгардонии рушди фаъолияти сармоягузорӣ тавассути такмили конунгузорӣ, аз ҷумла ниҳодҳои марбут ба соҳаҳои низоми агросаноати ро ба мисли ҳифзи ҳуқуқи моликият, кафолатҳо, ҷаброни зарар ва ғайраҳо ро ба вуҷуд оварад.

Мақсади асосии инфрасохтори институтсионалии сармоягузорӣ кам кардани хароҷоти муомилот дар ҳама марҳалаҳои раванди такрористехсолӣ мебошад. Дар комплекси агросаноатии иқтисодиёт бояд сохтори нисбатан муносиби институтсионалӣ барои фароҳам овардани фазаи мусоиди фаъолияти сармоягузорӣ таъсис дода шавад, ки зерсистемаҳои асосии дастгирии онро дар бар мегирад:

- иттилоот ва машварат;
- ташкилию иқтисодӣ;
- муоширати иҷтимоӣ,
- назорат ва ғайра.

Зерсистемаи иттилоотӣ ва машваратӣ ба пойгоҳи иттилоот (ҷамъоварии иттилоот ва коркарду интиқоли он), инчунин ҳадамоти машваратӣ ё машваратҳо оид ба сармоягузорӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ дахл орад. Мундариҷаи иттилоот ва эътимоднокии он талаботи асосии пойгоҳи иттилоот мебошанд. Барои қонеъ кардани ин талабот зарур аст:

– баланд бардоштани шаффофияти иттилоотии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ба талаботи стандартӣ мутобиқ намудани онҳо, таъмини ҳаҷми зарурии иттилоот, ки барои таҳияву идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ заруранд;

– сатҳи баланди масъулият дар таъмини эътимоднокии ва воқеияти иттилоот дар бораи сармоягузорӣ;

– муқовимат ё таҳияи механизмҳои, ки имконияти истифодаи ғаразнокӣ маълумоти мавҷударо аз ҷониби шахсони манфиатдор (шахси сеюм) маҳдуд мекунанд;

– пешниҳод намудани хизматҳои ҳамачонибаи машваратӣ барои ҳамаи марҳалаҳои раванди сармоягузорӣ ва расмиёти сармоягузорӣ.

Дар зерсистемаи ташкилии ниҳодҳои давлатӣ, ки соҳаи сармоягузорию танзим мекунад, инчунин сохторҳои худтанзимкунӣ дохил мешаванд. Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти танзими бозори озуқаворӣ ва мақомоти дигар аз ҷумлаи муассисаҳои давлатӣ мебошанд. Биржаҳои фондӣ ва молӣ, ассотсиатсияҳои бонкӣ, палатаҳои савдо ва саноат, маркази брокерҳо, сармоягузорию холдингҳо ва дигар институтҳои худтанзимкунӣ махсус мешаванд.

Ба институтҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ муассисаҳои бахши иҷтимоӣ (маориф, тандурустӣ ва ғ.) дохил мешаванд, ки дар асоси сафарбар намудани захираҳои нисбатан калони сармоягузорӣ аз манбаъҳои гуногун фаъолият ва инкишоф меёбанд.

Институтҳои коммуникатсионӣ, аз қабili бахши энергетика ва маҷмааи нақлиётӣ муҳимтарин ҷузъи институтсионалии фазои сармоягузорӣ мебошанд. Воқеан, ҳангоми қабули қарорҳои сармоягузорӣ сармоягузорию пеш аз ҳама ба ин инфрасохторҳо таваҷҷуҳ мекунад.

Институтҳои назоратӣ ниҳоди муҳими идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ мебошанд. Ин ниҳодҳоро ба таври объективӣ зарур аст, ки сатҳи масъулиятро барои баланд бардошти натиҷаҳои сармоягузорӣ дар субъектҳои соҳибкорӣ зиёд мекунад. Назорати татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамчун воситаи консепсияи масъулияти субъекти иҷтимоӣ баромад мекунад.

Ҳамин тариқ, бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои ташкили фаъолияти сармоягузорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт бояд сохтори универсалии институтсионалӣ ташаккул дода шавад, ки зерсистемаҳои дастгирии онро, аз қабili молиявӣю иқтисодӣ, иттилоотӣю машваратӣ, ташкилӣ, иртиботӣ, назорат ва ғайра дар ҳамгироӣ фаъолият намоянд. (расми 5.3.).

Расми 5.3. - Инфрасохтори институтсионалии сармоягузорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар бахши аграрии иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар сохтори институтсионалӣ фаъолияти бисёртарафаи узвҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ мушоҳида карда мешавад. Сабабҳои ин вазъиятро хусусияти системаи ибтидоии институтсионалии (тамсили иқтисодиёти маъмуриву фармондеҳӣ), ки муддати тулонӣ вучуд дорад, муайян менамояд. Яке аз сабабҳои ҷолибияти пасти иқтисодиёти деҳот барои сармоягузoron ин мувофиқати нопурраи инфрасохтории танзими ҳуқуқии иқтисоди бозорӣ бо амалияи воқеии иқтисодӣ муайян мебошад, бинобар он таъсири танзимкунандаи меъёрҳои амалияи иҷтимоӣ бештар мебошад. Дар воқеъ, амали фаъоли институтҳои ғайрирасмӣ дар иқтисодиёти деҳот, ки ба пайдоиши иттилоот асосан тавассути механизмҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад, заминаи фарҳангӣ ва ахлоқии ташкили фаъолияти иқтисодиро ташкил медиҳад. Раванди кори сохтори институтсионалии раванди сармоягузорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёти кишвар ва минтақаҳои он нишон медиҳад, ки мушкили асосӣ дар инертсияи фаъоли институтҳои

кухнаи ғайрирасмӣ, рафтори ғайрибозории аксари субъектҳо, қоидаҳо ва меъёрҳои рафтори тичоратӣ мебошад. [140, с. 158] Дар натиҷа принципҳои асосии фаъолияти пурсамари сармоя хеле коҳиш меёбад. Дар шароити дигаргунсозии босуръати бозории иқтисодиёти аграрии ҷумҳурии аксари меъёру қоидаҳо дар сатҳи расмиву ҳуқуқӣ ҳанӯз пурра таъмин карда нашудаанд, ки ин сабаби ташаққули ҳам бозорҳои пинҳонӣ ва ҳам нимрасмӣ мебошад. Ба вучуд омадан ва фаъолияти муносибатҳои ғайрирасмӣ ва робитаҳои шабакавии агентҳои системаи агросаноатӣ ва хоҷагии деҳоти кишвар, пеш аз ҳама, аз сатҳи пасти мушаххасоти ҳуқуқи моликият, номуайянии онҳо, набудани сатҳи зарурии ҳифзи ҳуқуқи моликият. манфиати моликони, зуд иваз шудани роҳбарон ва соҳибони корхонаҳои кишоварзӣ аз сабаби муфлисшавии «табӣӣ» ва «сунӣӣ» ва ғайра ба миён меояд.

Инкишофи сусти ташкилотҳои бахши транзаксионии иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ, набудани институтҳои асосӣ, ки барои амалӣ намудани амалиёти транзаксионӣ (амалиёти бозорӣ) заруранд, сатҳи ангезаи иштирокчиёни муносибатҳои шартномавиро паст мекунад. Фаъолияти сусти институти шарикии тичорӣ боиси афзоиши сатҳи дастнорасӣ ва арзиши баланди маълумоти воқеӣ дар бораи истеъмолкунандагони эҳтимолии маҳсулот ва таъминкунандагони захираҳо, сабаби пайдоиши ҳолатҳои монополистӣ, аз ҷумла хатарҳои ҷиноии бозорҳои асосӣ мегардад.

Омили маҳдудкунандаи сармоягузорӣ инчунин сатҳи пасти таваҷҷуҳи низоми бонкии кишвар, мусоидат ба фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ мебошад. Мушкилоти гирифтани қарз бо ғоизи дастрас, сатҳи аз ҳад зиёди талаботи гарав, мушкилоти техникӣ дар татбиқи расмӣёт ва дарёфти захираҳои молиявӣ суръати амалиётро суст карда, хароҷот ё арзиши онро зиёд мекунад.

Институтҳои молиявӣ, ки ба сармоягузории дарозмуддат нигаронида шудаанд, барои иштирок дар равандҳои сармоягузорӣ дар

корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ҳавасмандии паст доранд. Фондҳои сармоягузорӣ ва сармоявӣ кӯшиш мекунанд, ки даромади зуд ба даст оранд, бинобар он захирахоро асосан ба соҳаҳои фоидаовари иқтисодиёт равона мекунанд. Сатҳи номукаммалии қонунгузори дахлдор, инчунин паст будани самаранокии кори роҳбарон низ омили маҳдудкунанда мебошад.

Дар кишварҳои иқтисоди бозории пешрафтадошта фондҳои нафақаи ғайридавлатӣ ва ширкатҳои суғурта ҳамчун бузургтарин сармоягузори институтсионалӣ баромад мекунанд. Ин институтҳоро дар ҷумҳурӣ институтҳои молиявии хусусӣ ташкил кардаанд, ки асосан ба манфиатҳои иқтисодии онҳо хизмат мекунанд. Асоси ҳуқуқи фаъолияти онҳо, инчунин идоракунии касбии дороиҳои ин фондҳо хеле суст аст. Фарҳанги сармоягузорӣ вучуд надорад ва таҷрибаи идоракунии сармоягузорӣ андӯхт нашудааст. Бисёре аз субъектҳои баҳши аграрӣ таҷрибаи ҳамкорӣ бо сармоягузори хориҷӣ надоранд. Барои аксари корхонаҳои кишоварзӣ ташкили фаъолияти сармоягузорӣ аз коркарди захираҳои аз ҷониби давлат таъминшуда вобаста аст.

Институтҳои бесамари фаъолияти сармоягузорию дар КАС бартараф кардан мумкин аст. Барои ин сохтори иқтисодиёти онро босамар тағйир дода, таҳияву татбиқи маҷмуи тадбирҳои зарур аст, ки онҳо ба паст намудани сатҳи фаъолияти ғайрирасмӣ, такмил додани идоракунии корхонаҳо, паст кардани сатҳи хароҷоти марбут ба анҷом додани амалиётҳо мусоидат менамоянд. Дар натиҷа иқлими сармоягузорӣ беҳтар мегардад ва ба ин васила воридшавии иловагии сармоягузорӣ таъмин мегардад.

Бозор аслан на як институтро, балки бисёр институтҳоро дар бар мегирад. Аз ҷиҳати мазмун, он шаклҳои гуногуни институтсионалии муносибатҳои мубодилавӣ ва транзаксияҳои гуногунро дар бар мегирад, ки ба иҷрои муомилоти шартномавӣ, ташкили фурӯши таъҷилӣ ё батаъхиратода, бо пардохт ё пардохти қарзӣ, дар асоси ташкили

иттилооти шаффоф дар бораи шарикон, контрагентҳо, муҳофизат, инчунин муқаррар намудан ва риоя намудани ҳамаи қисмҳои уҳдадорӣҳои шартномавӣ, асос ёфтааст.

Ҳама равандохе, ки дар бозор рух медиҳанд, ҳамчун хароҷоти транзаксионӣ тасниф карда мешаванд, ки ба раванди сармоягузорӣ таъсир мерасонанд. Зеро натиҷаи умумии институтсионализатсияи инфрасохтори сармоягузорӣ ба кам кардани хароҷоти амалиёти сармоягузорӣ нигаронида шудааст, ки мақсади ниҳонии он истехсол ва фурӯши манфиатҳои ояндаи иқтисодӣ (мол ва хизматрасонӣ) мебошад. Аммо дар айни замон дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ҳаҷми хароҷоти транзаксионӣ тамоюли афзоиш дорад, ки яке аз сабабҳои ҷолибияти пасти сармоягузoron мебошад. Сатҳи баланди ин намуди хароҷот ба сармоягузорӣ ҳалал мерасонад, зеро он барои ноустувории молиявии корхонаҳои КАС шароит фароҳам меорад.

Хароҷоти транзаксионӣ хароҷоти истифодаи системаи иқтисодӣ мебошанд, ки ба мубодилаи бозор асос ёфтааст. [252, с. 66] Мавҷудияти хароҷоти транзаксионӣ муносибатҳои мубодиларо дар бозорҳои кушоди маҳсулоти аграрӣ муайян мекунад. Зеро дар иқтисоди воқеӣ ҳама гуна муомила ё мубодила хароҷоти захирахоро тақозо менамояд. Хароҷоти ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот, хароҷоти гуфтушунидҳо ва қабули қарорҳо, хароҷоти назорат ва ҳифзи ҳуқуқи иҷроӣ шартнома одатан хароҷоти транзаксиониро тавсиф мекунанд. [54, с. 9] Истилоҳи хароҷоти транзаксионӣ дар иқтисод дар солҳои 30-юми асри гузашта аз ҷониби Р.Коуз ворид карда шудааст. Номбурда ин истилоҳро барои шарҳ додани мавҷудияти сохторҳои иеархӣ, ба монанди ширкат дар системаи бозор истифода бурд. Ба ақидаи Р.Коуз, ба вучуд овардани ташкилот ҳамчун «ҷазираҳои шуур» бо афзалиятҳои нисбии онҳо аз ҷиҳати сарфаи хароҷоти транзаксионӣ алоқаманд аст. Ба ибораи дигар, сатҳи хароҷоти трансаксия зарурати таъсис ё таъсис надодани корхонаро муайян мекунад. Вай таъкид кард, ки фишор овардан ба таъсири механизми нарх

ва иваз кардани он ба системаи назорати дохилии маъмурӣ хусусияти фаъолияти корхона аст.

Хамин тариқ, хароҷоти транзаксионӣ ё хароҷоти мубодилаи ҳуқуқи моликият аз ташкили дуруст ва оқилонаи муносибатҳои байни корхонаҳои КАС ва муҳити беруна, асосан фаъолияти он дар бозор, ки аз механизмҳои мавҷудаи бозорӣ, ки сохтори маҷмуи муносибатҳои мубодиларо танзим менамояд, алоқаманд мебошад.

Таърифи мафҳуми хароҷоти транзаксионӣ аз ҷониби Р.Коуз баъдан таҳти тасҳеҳ ва дигаргуниҳо қарор гирифт. Аммо ин мафҳум дар назарияи иқтисодии ғарбӣ барои корҳои таҳлилӣ истифода мешуд ва аҳаммияти бузурги таҳлилӣ пайдо кардааст. Муносибати О.Вильямсон ба тафсири таърифи хароҷоти транзаксионӣ нисбат ба равиши Р.Коуз васеътар аст. О.Вильямсон инчунин як қисми хароҷоти «дохилӣ»-ро ба хароҷоти транзаксионӣ, ба монанди хароҷоти марбут ба фаъолияти идоракунӣ ва ташкилӣ дохил кард. Мувофиқи таснифоти О.Вильямсон ду намуди хароҷоти транзаксионӣ ҳудо карда мешаванд: «ex ante» ва «ex post». Хароҷоти гурӯҳи "ex ante" хароҷоти марбут ба таҳияи лоиҳа ва шартномаи амалиёт, хариду фурӯш ва гуфтушунидҳо аз рӯйи он иборат аст. Хароҷоти гурӯҳи «ex post» аз хароҷоти ташкилӣ ва амалиётӣ иборатанд, ки бо иҷрои вазифаҳои идоракунӣ алоқаманданд, масалан, мониторинг, қабули баҳсҳо ва қарорҳои он, хароҷоте, ки дар натиҷаи мутобиқшавии сушт ба вучуд меоянд, хароҷоти вобаста ба танзими муносибатҳои шартномавӣ, ки дар натиҷаи ҳолатҳои ғайричашмдошт ба вучуд меояд, хароҷоте, ки бо иҷрои уҳдадорихои шартномавӣ алоқаманданд аст. [82, с. 608]

Дар таҳлили иқтисодӣ ба ғайр аз таснифи хароҷоти муомилотӣ аз рӯйи ақидаи О.Вильямсон, хароҷоти умумӣ ва миёнаи транзаксионӣ низ ҳудо карда мешавад. Хароҷоти умумии амалиёт метавонад бидуни осеб ба самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ва истехсолӣ аз ҳисоби зиёд шудани шумораи амалиёт афзоиш ёбад [75, с. 32] дар мавриди арзиши хароҷоти

миёна бошад, он ба самаранокии мубодила дар бозор баръакс алоқаманд аст.

Дар шароите, ки давлат дар бозор ба сифати субъект баромад мекунад, яъне, хароҷоти чамъоварӣ ва коркарди захираҳои иттилоотиро ба уҳда мегирад, барои бақайдгирии ҳуқукии муомилот, назорати иҷрои он ва ғайра зарур аст, зеро хароҷоти транзаксионии давлатро ба вучуд меорад.

Чамъбасти адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки таснифоти умумии қабулшудаи хароҷоти транзаксионӣ вучуд надорад, аммо панҷ шакли онҳо фарқ мекунанд. [50, с. 79] Дар соҳаи иқтисодиёти КАС хароҷоти транзаксионӣ ба инҳо тақсим мешаванд:

- хароҷоти ҷустуҷӯи иттилоот;
- хароҷоти гуфтушунӣ;
- хароҷоти андозагирӣ;
- хароҷоти мушаххассозӣ ва ҳифзи ҳуқуқи моликият;
- хароҷоти рафтори оппортунистӣ.

Бояд тазаккур дод, ки баробари рушди муносибатҳои бозорӣ ҷорӣ намудани усулҳои ҳамоҳангсозии фаъолияти хоҷагидорӣ зарурати ташаккул ва рушди бахши транзаксионии иқтисодиётро ба миён меорад, ки савдои яклухт ва чакана, алоқа, хизматрасонии молиявӣ бонкӣ, суғурта ва маркетингро дар бар мегирад. Ба андешаи мо, бахши транзаксионӣ дар низоми бозори аграрӣ аз маҷмуи соҳаҳо, зербахшҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо иборат мебошад, ки фаъолияти онҳо ба таъмини шароити мубодилаи ҳуқуқи моликият ва кам кардани хароҷоти транзаксионии (берунӣ) корхонаҳо нигаронида шудааст ва ба баланд шудани дараҷаи интенсивии мубодилаи байни онҳо, инчунин тезонидани суръати фуруши маҳсулоти истеҳсолшударо мусоидат мекунад.

Таҳлили инфрасохтори сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки дар бахши аграрии иқтисодиёти кишвар ва минтақаҳои он то ҳол фазаи институтсионалии бозории фаъолияти сармоягузорӣ дар маҷмӯъ

ташақкул наёфтааст. Он дорои хосиятҳои ғайрисистемавӣ буда, ҳамчун Маҷмуи аморфӣ аз институтҳои гуногунсифат ва зиддиятнок амал мекунад. Аз сабаби набудани алоқамандии мутақобила ва самти ягонаи институтсионалӣ сатҳи пасти ҷолибияти сармоягузорӣ мушоҳида мешавад. Дар комплекси агросаноатӣ институтҳои ташкилию ҳуқуқии амалкунанда самарани дилхоҳ намебахшанд. Зеро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ чунин қисматҳои муҳимми муҳити институтсионалӣ, аз қабилӣ иқтисодӣ, иҷтимоию равонӣ ва фарҳангӣ-арзишӣ вучуд надорад ва ё дар камолот нест. Ба сифати мисол Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии маҷмуи агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро (бо қарори Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 декабри соли 2021 № 202) овардан мумкин аст. Дар ин қонун, қайд шудааст, ки «истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ – ташкилотҳо, соҳибкорони инфиродӣ, шахрвандоне, ки хоҷагии ёрирасони шахсӣ доранд, кооператсияи матлубот, хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), ки бо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ё коркарди аввалия ва минбаъдаи (саноатии) он ва ба муомилоти бозор ворид намудани ин маҳсулот машғуланд, ба шарте ки ҳиссаи даромади умумии онҳо аз ин маҳсулот на камтар аз 70 фоиз дар давоми соли тақвимӣ бошад.» [12] Ин муқаррарот шартҳои асосии бозсозии (реструктуризатсияи) уҳдадории корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва солимгардонии молиявии онҳоро муайян мекунад. Қонуни мазкур ҳуқуқи гирифтани муҳлатро барои пардохти қарзи буҷетҳо ва қарздорони дигар пешбинӣ мекунад. Бо вучуди ин, ҳанӯз ҳам вазъи сусти молиявӣ барои аксари корхонаҳои кишоварзӣ, ки қобилияти пардохтҳои ҷориро надоранд, ҳолати таъсирбахши қарзи кредиторӣ ва дебиторӣ мавҷуд аст, ки сатҳи ҷолибияти сармоягузорию коҳиш медиҳад. Рафтори оппортунистии кредиторон ба раванди солимгардонии молиявии кишоварзӣ низ таъсири манфӣ мерасонад, ки дар ташкили фаъолияти сармоягузорӣ мушкилиҳои маъмурӣ ба вучуд

меоянд. Ин ҳолат бо нарасидани кадрҳои баландхатисоси идоракунии, ки қобилияти истифодаи усулҳои муосири идоракунии доранд, вобаста аст.

Дар комплекси агросаноати дар шароити индустрикунонии босуръат институтҳои сармоягузорию сохтмонӣ, ё худ комплекси сармоягузорию сохтмонӣ торафт ғаёлтар мешаванд. Мо ҳарҷоти транзаксионии сармоягузорию (лоиҳахоро), ки бо сохтмони гармхонаҳои саноатӣ алоқаманданд, мавриди таҳлил қарор додем. Дар ҳақиқат дар соҳаи истеҳсолоти аграрии ҷумҳурии тамоюли ба вучуд овардани гармхонаҳои саноатӣ мушоҳида карда мешавад. Масалан, дар шаҳри навоҳии вилояти Суғд дар соли 2022 536 гармхона мавҷуд буд, ки 5-тои онҳо инноватсионӣ маҳсуб мешаванд, 275 гармхона аз рӯи модели чинӣ ғаёлият мекунад. Масоҳати умумии гармхонаҳо 55 гектарро ташкил медиҳад. Дар соли 2023 дар гармхонаҳо 562,2 тонна помидор, 156,2 тонна бодиринг ва 189 тонна қаламфури булғорӣ, пиёзи қабуд, ғашниҷ ва бодӣён истеҳсол шудааст. [25]

Бояд тазаққур дод, ки гармхонаҳои муосири индустриалӣ-инноватсионӣ самтҳои ҷолибтарини сармоягузорӣ барои истеҳсоли интенсивии маҳсулоти сабзавотӣ мебошанд. Гармхонаҳо дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ истеҳсолоти аз ҳама ғоидаовар мебошанд, зеро онҳо ба принципҳои истеҳсоли интенсивии сабзавот бо автоматикунонии амиқи равандҳои парвариш асос ёфтаанд. Бо вучуди ин, ворид шудан ба ин тиҷорат сармоягузориҳои назаррасро талаб мекунад. Арзиши тахминии як маҷмааи гармхонаи замонавии «аз сифр» ва «қалид» барои лоиҳаи 10 гектар тақрибан 1,5 миллиард сомонию ташкил медиҳад. Ин мабғлагузориҳои асосӣ дар сурати дар асоси татбиқи донишҳои нави илмӣ самаранок истифода бурдан, муҳлати то 6-7 сол барғардонда мешаванд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки таҳия ва татбиқи ин лоиҳа доништалаб буда, иштироки агентҳои зиёд, ташкилотҳои маҳсусғардонидашуда, кадрҳои соҳибхатисос ва ғайраро талаб мекунад. Ин табиист, ки ҳарҷоти муайян, ҳарҷоти амалиётро ба вучуд меорад.

Ҳангоми таҳлили хароҷоти муомилоти фаъолияти сармоягузорӣ ва сохтмон мо ба чор гурӯҳи сохтори объективии мавҷудаи хароҷоти муомилотӣ дар ин намуди фаъолияти сармоягузорӣ, ки олими рус Н.А. Асоул [93, с. 48], пешниҳод намудааст, таъя мекунем. (ниг. чадвали 5.4). Ба ин муносибат аз ҷиҳати методӣ таҳлили гурӯҳҳои асосии зерини хароҷоти муомилот дуруст аст: А). таҳқиқот ё ҷустуҷӯи иттилоот, В) муносибатҳои шартномавӣ; С) таъмини равандҳои технологӣ D) ҳифзи ҳукуки моликият;

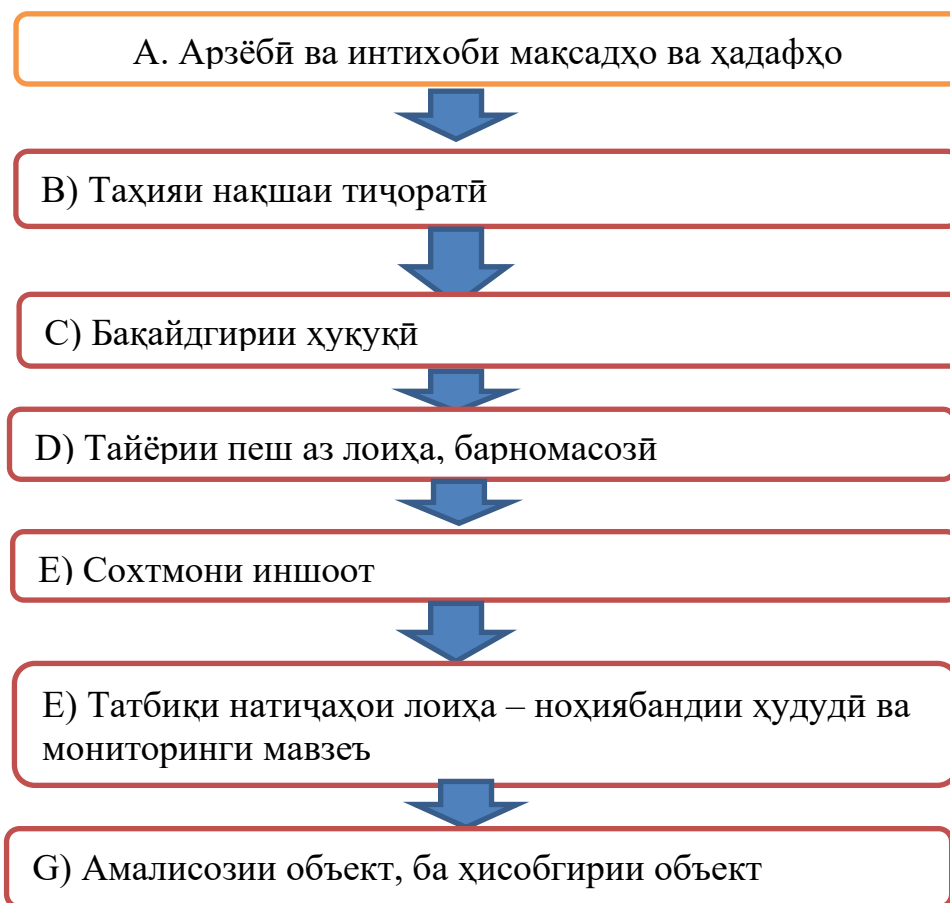
Чадвали 5.4.. - Сохтори хароҷоти муомилотӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ ва сохтмон

Хароҷоти амалиёти гурӯҳӣ	Навъи хароҷот дар гурӯҳ	Амалиётҳое, ки ба хароҷоти муомилот марбутанд (Асоул Н.А.)
Таҳқиқот (ҷустуҷӯи иттилоот)	Маълумот (дастгирӣ, коркард, истифода).	Ҷамъоварии маълумот дар бораи вазъи кунунии комплекси сармоягузорӣ ва сохтмон.
қарордод	Муошират (шахсӣ, ғайришахсӣ).	– банақшагирии ҳамкории байни субъектҳо; – гуфтушунид, муҳокимаи манфиатҳо, нақшаҳои ҳамкорӣ; – қарорҳо оид ба шаклҳо, хусусият, муҳлати ҳамкорӣ
Таъмини равандҳои технологи		– муттаҳидсозии созишномаҳо бо истифода аз расмиёти бастанӣ шартномаҳо; – бастанӣ шартномаҳо. – назорат аз болои иҷрои ухдадорӣҳои субъектҳо дар ҷараёни ҳамкории. – татбиқи мӯҷозот нисбати субъектҳои рафтори оппортунистӣ. – ҳамкории иштирокчиёни раванди мубодилаи захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ.
Ҳифзи ҳукуки моликият		Мушаххас ва ҳифзи ҳукуки моликият.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Зеро фаъолияти сармоягузорӣ ва сохтмон маҳз ҳамин гурӯҳҳое мебошанд, ки ҷузъҳои асосӣ ё сохтори хароҷоти амалиётиро ифода мекунанд. Муқаррар намудани боварии ин намуди хароҷот имкон медиҳад, ки онҳо ба ҷуҷети лоиҳаи сармоягузорӣ ҷудо карда шаванд. Инчунин гурӯҳҳои хароҷоти транзаксиониро аз рӯйи марҳалаҳои

фаъолияти сармоягузорӣ ва сохтмон мукоиса кардан лозим аст ва ба мо имкон медиҳад, ки марҳалаҳои муҳимтарини фаъолияти сармоягузорӣ ё давра ва гурӯҳҳои дахлдори хароҷотро муайян кунем.

Расми 5.4. - Марҳалаҳои давраи сармоягузорӣ ва сохтмон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ба ибораи дигар, аниқ кардани хусусияти хароҷоти транзаксионӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ. Мо дар расми 5.4. давраҳои зерини фаъолияти сармоягузорӣ ба сохтмонро барои ташкили сохторҳои нигохдории маҳсулоти кишоварзӣ ҷудо карда метавонем.

Мо дар байни мутахассисон оид ба тақсими хароҷоти амалиёт байни марҳалаҳои давраи сармоягузорӣ ва сохтмон дар гармхонаҳои кооперативи «Муҳсиддини Н», ки масоҳати 3,3 гектарро ташкил медиҳад, пурсиш гузаронидем. Натиҷаҳои таҳқиқот дар ҷадвали 5 ҷамъбаст карда шудаанд, ки дар он тақсимои ғоизии хароҷоти транзаксионӣ аз рӯи марҳалаҳои давраи сармоягузории сохтмонӣ, инчунин гурӯҳҳои хароҷоти

транзаксионӣ инъикос ёфтааст. Барои сохтмони гармхона андозаи сармоягузорӣ 3,2 миллион сомони ро ташкил дод, ки 736 ҳазор сомони ро хароҷоти транзаксионӣ ташкил медиҳад.

Ҷадвали 5.5. - Тақсими хароҷоти амалиётӣ аз рӯи марҳалаҳои давраи сармоягузорӣ ва сохтмон барои ташкили гармхона.

Марҳалаҳои сармоягузорӣ давраи сохтмон	Ҳиссаи гурӯҳ дар ташаккули хароҷоти амалиётӣ, %			
	Ҷустуҷӯи иттилоот	Шартнома	Таъмини равандроҳои технологи	Ҳифзи ҳуқуқи моликият
A	79	21	0	0
B	69	30	0,9	0,1
C	32	29	1	38
D	56	21	8	10
E	19	36	45	0
F	1,0	55	12	32
G	28	54	14	4
Миёна	40,5	35,1	11,5	12,0

Сарчашма: Аз маълумоти пурсиш тартиб дода шудааст.

Дар доираи лоиҳаи сармоягузори сохтмони гармхонаи саноатӣ дар марҳалаи муайяни давраи сармоягузори сохтмонӣ гурӯҳи таҳқиқшудаи хароҷоти амалиётӣ ташаккул ёфтааст. Меёри интихоб сатҳи миқдории хароҷоти транзаксионӣ буд, ки гурӯҳҳои бартаридоштаи хароҷоти транзаксиониро дар марҳалаи муайян аниқ мекунад. Дар асоси маълумоти ҷадвали 5.5. метавонем дар бораи омилҳои асосии сохтмони ташаккули хароҷоти транзаксионии фаъолияти сармоягузори сохтмонӣ, ки хусусияти хароҷоти амалиётро тавсиф мекунанд, ба хулосае биоем. Дараҷаи баланди хароҷоти транзаксионӣ дар чунин марҳалаҳои фаъолияти сармоягузорӣ ва сохтмонӣ, ба монанди баҳодиҳӣ ва интихоби мақсадҳои сармоягузорӣ, таҳияи нақшаи бизнес ва омодагии пеш аз лоиҳа, барномарезӣ мушоҳида мешавад. Дар ҳаҷми умумии хароҷоти транзаксионӣ ҳиссаи калонро гурӯҳи «таҳқиқот (ҷустуҷӯи иттилоот)» ишғол менамояд. Мумкин аст, ки ба ҳисоби миёна зиёда аз 40 фоизи

харочоти транзаксионии фаъолияти сармоягузорию сохтмонию кооперативи «Мухсиддини Н» барои бунёди гармхона дар натиҷаи ҷустуҷӯ ва коркарди захираҳои иттилоотӣ ташаккул ёфтааст. Ҷои дуюмро котрактинг (ба ҳисоби миёна 35,1%) ҳамчун раванди иртиботӣ ишғол мекунад, ки асосан ба мубодилаи захираҳои иттилоотӣ асос ёфтааст, ки сифати он сатҳи харочоти транзаксионии раванди шартномавиро муайян мекунад. Ба гуфти раиси кооперативи «Мухсиддини Н» харочоти умумии кооператив барои ташкили ҷустуҷӯ ва гирифтани маълумот дар бораи пудратчиён, бастанӣ шартнома ва назорати иҷрои он қариб бо арзиши шартнома қиёс карда мешавад, дар баъзе мавридҳо қариб тамоми ғолидаи лоиҳаҳо мегирад. Воқеан, ҳаҷми хароҷот барои ба даст овардан ва коркарди иттилоот, инчунин хароҷоти марбут ба раванди ғуфтушунидҳо дар фаъолияти сармоягузорию сохтмонӣ аз ҷониби бисёре аз муаллифон [96, с. 37], [22], [102, с. 52], [45, с. 23] ҳамчун қисми зиёди хароҷоти дохилии субъектҳои хоҷагидор муайян карда шудаанд. Аз ин рӯ, дар заминаи таъсиси ҷунин ниҳод ё ҷузъҳои инфрасохтори институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ ҳамчун марказҳои иттилоотӣ-таҳлилии комплекси агросаноатӣ мушкилоти беҳсозии фазои иттилоотӣ дар кишвар ва минтақаҳои он метавонад ҳал карда шавад. Онҳо ба паст шудани дараҷаи хароҷоти муомилотии фаъолияти сармоягузорӣ кумак мерасонанд ва бо ҳамин барои зиёд кардани муомилоти корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва кам кардани хароҷоти ташкили сохторҳо ва объектҳои сармоягузорӣ миқдори муайяни захирахоро озод мекунанд. Ҳамин тариқ, сабаби сатҳи баланди хароҷоти транзаксионии фаъолияти сармоягузорӣ мавҷудияти фазои иттилоотии бемантиқ дар комплекси агросаноатии кишвар ва минтақаҳои он барои фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Бинобар ин, вазифаи кам кардани хароҷоти амалиётӣ аз ҷиҳати назариявӣ ҳалли ба ташаккули механизмҳои институтсионалӣ ва иттилоотии идоракунии фазои иттилоотии комплекси агросаноатӣ дар

тамоми сатҳҳои иқтисодӣ, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат мекунад, мебошад.

5.2. Асосҳои концептуалии марҳалаи муосири ислоҳоти низоми комплекси агросаноатӣ ва бахши сармоягузори он

Дар Барномаи рушди низоми хӯроквории кишоварзӣ барои давраи то соли 2030 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023 таҳти №54 тасдиқ шудааст) ислоҳоти минбаъдаи кишоварзӣ, бунёди низоми устувор ба ҳар гуна тағйиротҳои иқлимӣ, инчунин бунёди шароити муносиб барои пешбурди соҳаи кишоварзӣ, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва таъмини амнияти озукаворӣ дар назар гирифта шудааст. [19]

Дар Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008 № 658 тасдиқ карда шудааст) масъалаҳои таҷдиди сохтори низоми идоракунии комплекси агросаноатӣ, мувофиқи ташкили концентратсияи он дар заминаи мутамарказ ва мусоидат ба равандҳои технологӣ низ мавқеи марказӣ доранд ва инчунин истифодаи захираҳои сармоягузорӣ барои тезондани дигаргунсозии индустриалии иштироккунандагони муносибатҳои агросаноатӣ ва умуман низом ба мақсад мувофиқ мебошад. Ба ҳамин тариқ, марҳалаи ҳозираи ислоҳоти комплекси агросаноатӣ бояд ба тақмили механизмҳои ташкилию иқтисодӣ ва институтсионалию инфрасохтории таъмини инкишофи шаклҳои комплекси ташкили истеҳсолоти агросаноатӣ ва бахши сармоягузори он нигаронида шавад. Намунае, ки солҳои охир ба мушоҳида мерасад ва чараҳои ҳамгироии иттиҳодияҳои навҳои гуногун дар низоми КАС шомили ҳислати системавӣ намебошанд ва бунёди илмие надоранд, ки хусусиятҳои рушди фазоӣ, иқтисодии институтсионалӣ, омилҳои моддӣ ва ғайримоддӣ ба амаломатаи шароитҳои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакатро инъикос кунанд. Қобили қайд аст, ки иттиҳодияҳои ҳамгиро дар КАС

низомии мураккаберо ташкил медиҳанд ва дорои муҳитҳои ҳаҷми ҳамкорихои дохиливу хориҷӣ, сохторҳои ташкилии ҷараёнҳои захирахои сармоягузорӣ мебошанд (моддӣ, молиявӣ, иттилоотӣ ва корӣ). Дар марҳалаи нави таракқиёти иқтисодӣ бахши кишоварзӣ иттиҳодияҳои ҳамгироӣ бояд «аз поён» ба амал омада, ба муносибатҳои вазъи ҳамгироӣ, низомии мақсад ва мановфеи иштирокунандагонии он асос ёбанд. Бинобар ин, меъёри асосии самаранокии ислоҳот ва сохтмони муносибатҳои идоракунӣ бояд ба самаранокии интегралӣ сармоягузорӣ, ҷараёнҳои самаранӣ системавӣ, ки бо сохтор ва таъсири мутақобилаи ҷараёни унсурҳои муайян карда мешаванд, асос ёбад. Дар заминаи ин, таҳияи асосҳои методологӣ ва методии татбиқи ислоҳот нав карда мешавад, ки ба таъмини самаранокии сармоягузори низомҳо, пеш аз ҳама ҳамгироии технологӣ, инчунин ба ташкили самараноки ҳаракати захирахои сармоягузорӣ дар низомии занҷири технологӣ мусоидат мекунад.

Чуноне ки дар боби аввали диссертасия қайд шуда буд, таҳқиқот ба равиши институтсионалӣ ва методологияи институтсионалӣ асос ёфтааст. Зеро ислоҳот ин дигаргунсозӣҳои институтсионалӣ, ба вучуд овардани муҳити институтсионалӣ мебошад, ки маҷмуи институтҳо, усулҳо, меъёрҳо ва қоидаҳоро ташкил медиҳад, ки муносибатҳо ва низомҳои ҳамкориҳои низомҳои иқтисодии мутараққӣ, системаи агросаноатиро сохтор ё танзим мекунад. Чунон ки муҳаққиқони назарияи механизмҳои иқтисодӣ Лео Хурвитс, Р.Майерсон, Э.Маскин қайд кардаанд, ҳама гуна таъсири мутақобилаи агентҳои ҳар як системаи иқтисодӣ, аз ҷумла системаи агросаноатӣ ба бозҳои стратегӣ баробар аст ва шакли худӣ бозӣ механизм аст. «Бозӣ тавсифи он аст, ки чӣ гуна бозингарон (мавзӯҳо ё унсурҳои низом) метавонанд амал кунанд ва ҳама гуна маҷмуи амалҳо ба чӣ оварда расонанд». [32]

Бозӣҳо ва татбиқи меъёр ва қоидаҳо тавассути ташкилоти муайян ва сохтор анҷом дода мешавад.

Дар иқтисодиёти КАС бисёр муассисаҳои гуногун мавҷуданд, ки низомии муназзами ба ҳам алоқамандро ташкил медиҳанд ва дар зеритаъсири омилҳое, ки тақсимбандии ниҳодхоро бартараф мекунад, васеъ мешаванд. Омилҳои асосӣ аз инҳо иборатанд: а) диверсификатсия ва амиқгардонии ихтисоси иштирокчиёни иттиҳодияҳои интегралӣ, ки ба васеъшавии ниҳодҳо дар доираи назарияи А. Смит оид ба тақсими меҳнат мусоидат мекунад; б) тағйирот ё дигаргуниҳои сохторӣ дар низоми агросаноатӣ дар натиҷаи ислоҳот, муайян кардани ташкили муассисаҳои нав ё тақмили муассисаҳои мавҷуда; в) миқёси фаъолият – инкишофи муносибатҳои байнисоҳавӣ ва муносибатҳои додугирифти иқтисодӣ, инчунин алоқаҳои байни аъзоёни иттиҳодияҳо. Натиҷаи амали чунин омилҳо ё сабабҳо боиси зарурати ислоҳот, таъсиси ниҳодҳои нав ва тақмили ниҳодҳои мавҷуда ва ба ин васила эҷоди низоми институтсионалӣ мегардад. Дар марҳалаи кунунии рушди кишвар вазифаи марҳалаи дуюми Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 – «Марҳалаи рушди босуръат дар асоси сармоягузорӣ (солҳои 2021–2025) амалӣ карда мешавад, ки он рушди иқтисодиро аз ҳисоби афзоиши якбораи сармоягузорӣ дар бахши воқеӣ ва дар доираи татбиқи сохторҳои инфрасохторӣ таъмин менамояд». [21, с. 26]

Аз ин рӯ, ниҳодҳои низоми комплекси агросаноатӣ ва бахши сармоягузорию он ки ҳамкориҳои сармоягузорию ба танзим медароранд, ба баланд бардоштани сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ, афзоиши таваҷҷуҳи сармоягузорони калон ба комплекси агросаноатӣ, инчунин баланд бардоштани сатҳи эътимоду боварӣ дар назди олимони иқтисодии низоми агросаноатӣ ба рушду тараққию оянда нигаронида шудааст.

Татбиқи амалии концепсияи ислоҳот ҷустуҷӯи механизмҳои нави танзими давлатӣ ва дастгирии рушди комплекси агросаноатиро, ки хусусияти сармоягузорӣ дорад, тақозо мекунад. Дар Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои асосии фаъолияти сармоягузорӣ ва сармоягузорӣ дар низоми агросаноатӣ: баланд бардоштани сатҳи

заминаи техникӣ ва технологии истеҳсолот, таъсиси паркҳои технологӣ, тавсеаи ширкатҳои лизингии минтақавӣ бо саҳми ғоиданоки захираҳои молиявии давлатӣ, шаффофияти ғайолияти ниҳод ва баҳши сармоягузорӣ, муассисаҳои илмӣ таҳқиқотӣ, муассисаҳои илмӣ сармоягузорӣ, корхонаҳои сармоягузорӣ ва инфрасохторӣ нишон дода шудаанд. [11, с. 63] Барои дастгирии институтсионалии идоракунии ғайолияти сармоягузорӣ дар доираи татбиқи консепсияи мазкур тақмил ва тасҳеҳи санадҳои мавҷуда, таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав идома дорад, ки ба ташаккули низоми ягонаи институтсионалии ғайолияти комплекси агросаноатӣ ва баҳши сармоягузории он мусоидат мекунад. Тавре дар боло зикр гардид, муқаррароти асосии консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва механизмҳои татбиқи амалии он дар «барномаи рушди системаи агросаноатӣ ва устувори кишоварзӣ барои давраи то соли 2030» инъикос ёфтааст. Ба вазифаҳои асосии татбиқи ин барнома тақмили низоми идоракунӣ бо таъя ба ғайолгардонии табдили саноатии баҳши саноатии иқтисодиёт дар асоси қорӣ намудани методҳои нави пешгӯӣ ва банақшагирӣ, танзими байнисоҳавӣ ва диверсификатсияи хароҷотҳои давлатӣ, ки ба рушд ва тараққии баҳш равона шудаанд, инчунин, баланд бардоштани қолибияти сармоягузории соҳаи кишоварзӣ, ки қараёни ҳавасмандгардонии захираҳои сармоягузории шахсӣ, баланд бардоштани сатҳи соҳибқории аграрӣ, инчунин механизмҳои кам кардани ҳавфҳои сармоягузорию дар назар дорад, дохил мешаванд. [19, с. 8] Ба амал баровардани ин гуна тадбирҳо ҳеле зарур аст, зеро дараҷаи тараққиёти истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ барои ноил шудан ба дараҷаи зарурии ҳудтаъминкунии озуқаворӣ, ки мамлакат дучори он мебошад, ҳанӯз қифоя нест. Дар ҷумҳурӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ нисбатан суст ба қашм мерасад. Сабабҳои ин ҳолат сатҳи рушди инфрасохтори комплекси агросаноатӣ ва бозори кишоварзӣ, ба қадри қофӣ инқишоф наёфтани базаи моддию техникӣ, таназзули соҳтор ва сифати заминҳои

кишоварзӣ ва тағйироти номусоиди шароити табиӣ мебошад. Тамоюли афзоиши аҳоли ба бозорҳои озукавории кишвар ва минтақаҳои он низ таъсир мерасонад. Проблемаҳои асосии муҳим, ки ҳалли онҳо беҳсозии фаъолияти сармоягузорию тақозо мекунад, дар ҷадвали 5.6. оварда шудаанд.

Ҷадвали 5.6. - Масъалаҳои асосии муҳим, ки ҳаллу ҷасли онҳо фаъолгардонии фаъолияти сармоягузорию тақозо мекунад.

Масъалаҳо	Шарҳи мухтасар
Парокандагии хоҷагиҳо ва истеҳсоли молҳои хурди истеҳсолкунандагони маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ	<i>Чунин вазъият имкон намедиҳад, ки онҳо дар раванди таъсис ё занҷирҳои арзиш иштирок намуда, бо ин васила даромади дахлдор ба даст оранд. Дар ин шароит хоҷагиҳои хурд (хоҷагиҳои деҳқонӣ) хароҷоти муомилотию бар уҳда мегиранд. Фақат 2 Ҷоизи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба муносибатҳои кооперативӣ ҷалб карда шудаанд. Ба мақсади ба вуҷуд овардани шаклҳои нави муттаҳидшуда ба амал баровардани лоиҳаҳои сармоягузорию дорои характери ташкилӣ зарур аст.</i>
Сатҳи пасти самаранокии истифодаи замин	<i>Бад шудани ҳолати заминҳои кишоварзӣ, махсусан ҷароғоҳҳои лалмӣ, ки зиёда аз 75 Ҷоизи фонди заминро ташкил медиҳанд, ба амнияти озукавории соҳаи ҷорводорӣ ва амсоли инҳо таҳдид мекунанд. Зиёд кардани ҳаҷми маблағгузорию ба тақриристеҳсолкунии захираҳои замин роҳи ягонаи ҳаллу ҷасли мушкилот маҳсуб меёбад.</i>
Нарасидани тухмии хушсифат, ниҳолҳо ва масолеҳи кишт, ки ба шароити маҳал мувофиқ аст	<i>Зиёда аз 50 Ҷоизи тамоми маводи кишоварзӣ, аз ҷумла тухмӣ, ниҳолҳо ва маводи ниҳолшинонӣ аз хориҷ ворид карда мешавад. Зеро корхонаҳои тухмипарварӣ ба сабаби маҳдуд будани захираҳои молиявӣ ва мутаносибан сармоягузорию ҳанӯз ҳамагӣ 40—50 Ҷоиз таъмин карда нашудаанд. Маводи воридотӣ аз хориҷи кишвар ба шароити маҳал мувофиқат намекунанд.</i>
Мунтазам дарк накардани принсипи «хоҷагидорӣ дақиқ» ва дар амал татбиқ намудани он	<i>Татбиқи принсипи «хоҷагии дақиқ» усули самарабахши заминсозӣ, аз ҷумла гузарондани таҳлили ҳок ҳангоми интихоби зироати соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Аммо рушди нокифояи сармоягузорию инфрасохторию ва иқтисодии кадрӣ корхонаҳои кишоварзӣ наметавонад принсипи инноватсионии «фермерии дақиқ»-ро амалӣ созанд, бинобар ин, зарурати таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию ба миён меояд.</i>
Инкишофи сусти институти хизмати машваратии кишоварзӣ	<i>Фақат 20 Ҷоизи хоҷагиҳо бо хизмати машваратчиёни хоҷагии кишлоқ таъмин карда шудаанд. Тибқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ, тақрибан 2,5% истеҳсолкунандагон ба иттилооти кишоварзӣ дастрасӣ доранд. Муассисаҳои илмӣ ва таълимӣ дар бобати ба таври машваратӣ оид ба селекцияи зироатҳо ва истифода бурдани технологияи истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ суст аст.</i>

Масъалаҳо	Шарҳи мухтасар
Дараҷаи пасти инкишофи тадқиқоти илмӣ ва дар комплекси агросаноатӣ ҷорӣ намудани он	<i>Сабаби ба амал омадани ин вазъият набудани механизмҳои самарабахши ҳамкории илм, маориф ва истеҳсолот мебошад. Ба фикри мутахассисон, маблағгузори давлатӣ барои тадқиқотҳои илмӣ дар бахши кишоварзӣ 0,05 фоизи арзиши маҳсулоти умумии соҳаи кишоварзиро ташкил медиҳад, ки ин назар ба дигар мамлакатҳои тараққиёбанда дах баробар кам аст. Рушди татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар ин самт тақозои рушди инноватсионии муосир мебошад.</i>
Дараҷаи нокифояи иҷрои вазифаҳои мақомоти давлатӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ	<i>Ҷаъолияти муассисаҳои давлатӣ дар сатҳҳои гуногун оид ба таҳия ва татбиқи сиёсати кишоварзӣ дар соҳаи шугли аҳоли дар комплекси агросаноатӣ, обёрӣ, замин, бехатарии озуқаворӣ, ҷароғоҳҳо ва ғайра пароканда ё такрорӣ буда, хусусияти зиддиятнок дорад. Ин барои азнавсозии низомии идоракунии низомии агросаноатӣ, инчунин барои тайёр кардани кадрҳои замонавӣ ва баланд бардоштани ихтисоси кормандони мақомоти давлатие, ки дар ин соҳаҳо кор мекунанд, маблағгузориро талаб мекунанд.</i>
Набудани ҳамоҳангсозии мувофиқи байнисоҳавӣ ва байнисоҳавӣ оид ба масъалаҳои идоракунии комплекси агросаноатӣ	<i>Мутобиқшавии сусти байнисоҳавӣ ва байнисоҳавӣ оид ба масъалаҳои хоҷагии об, экология, хоҷагии ҷангал ва дигар намудҳои ҷаъолият, инчунин парокандагии вазоратҳо, комитетҳо ва идораҳои ҷудоғонаи вобаста ба идоракунии комплекси агросаноатӣ ва хоҷагии қишлоқ, ки ба мақсадҳои нисбатан маҳдуди худ маҳдуд мешаванд, ба ташаккули комплекси комплекси дарозмуддати сармоягузорӣ ҳалал мерасонад</i>
Дараҷаи пасти таъминоти ахбори идоракунии низомҳои агросаноатӣ	<i>Мавҷудияти нопурра ва тафсилоти нокифояи маълумоти оморӣ, татбиқи мониторинг ба набудани технологияҳои муосирӣ ҷамъоварӣ ва коркарди захираҳои иттилоотӣ, инчунин маблағгузори нокифоя барои татбиқи параметрҳои технологияҳои рақамӣ вобаста аст. Ин татбиқи сармоягузориҳои инноватсионӣ дар соҳаи иттилоотии комплекси агросаноатиро талаб мекунанд.</i>
Сатҳи пасти ҷалби сармоя ба соҳаи кишоварзӣ ҳамчун звенои марказии комплекси агросаноатӣ	<i>Ҳарчанд ҷиҳати бештар намудани фазои сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ тадбирҳо андешида ва амалӣ карда мешаванд, вале ҳаҷми сармоягузорие, ки ба соҳаи кишоварзӣ равона карда шудааст, дар сатҳи на бештар аз 3 фоизи ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ба иқтисодиёт боқӣ мемонад, ки бо назардошти аҳаммияти соҳаи кишоварзӣ барои иқтисодиёти кишвар хеле кам аст. Тақсимои нобаробари сармоягузориҳо дар бахши кишоварзӣ мушоҳида мешавад, шарикии судманд байни деҳқонон, корхонаҳои кишоварзӣ ва сармоягузорони ҳатимолӣ вуҷуд надорад.</i>

Хотимаи ҷадвали 5.6.

Масъалаҳо	Шарҳи мухтасар
Маҳсулнокии пасти меҳнат дар заминаи ҳиссаи зиёди одамоне, ки дар соҳаи кишоварзӣ машғуланд (зиёда аз 62% ҳамаи онҳое, ки дар иқтисодиёти кишвар машғуланд)	<i>Роҳи раҳой аз ин вазъ маблағгузорӣ ба навсозии техникӣ ва технологии соҳаро тақозо мекунад, то ҳосилнокии меҳнат, ҳосили зироатҳо ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ зиёд карда шавад. Дар соҳаи кишоварзӣ ҷойгир кардан ва тараққӣ додани корхонаҳои саноатӣ шиддати бозори меҳнати хоҷагии қишлоқро бартараф мекунад.</i>

Сарчашма: Тартиб дода шудааст мутобиқ ба: Барномаи рушди низоми кишоварзӣ ва устувори кишоварзӣ дар давраи то соли 2030 (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 54 тасдиқ шудааст). – сах. 3–7.

Проблемаҳои мавҷудаи муҳим, ки дар ҷадвали 5.6. нишон дода шудаанд, имконият намедиханд, ки истеҳсоли бисёр маҳсулоти озуқаворӣ соҳаи кишоварзӣ ба дараҷаи худкифӣ таъмин карда шавад, гарчанде ки дар мамлакат барои истеҳсоли маҳсулоти алоҳидаи соҳаи кишоварзӣ имкониятҳои потенциали мавҷуданд. Масалан, зиёда аз 46 фоизи захираи асосии соҳаи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ – майдонҳои киштро, зироатҳои ғалладонагӣ ишғол мекунанд. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мамлакат аз ҳисоби истеҳсоли ҳудаш ба қадри кифоя истеҳсоли маҳсулоти нонӣ надорад. Дар назария ва амалия истеъмоли миёнаи умумии маҳсулоти нонӣ ба ҳар сар аҳоли соле 116 килограмм муайян карда шудааст. Ғайр аз ин, аз ҳар килограмм гандум одатан 69-65 фоизи маҳсулоти нонӣ истеҳсол карда мешавад. [31]

Ҷадвали 5.7. - Сатҳи худтаъминкунии ба маҳсулоти нонӣ дар мамлакат.

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2023 г. к 2020, %
Ҳаҷми истеҳсоли гандум пас аз коркард, ҳазор тонна	864,2	876,1	934,2	860,5	-0,4
Ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии ғалла, %	47,3	48,9	53,1	49,2	1,9пп
Истеҳсоли гандум ба ҳар сари аҳоли, кг/сол	78,0	79,1	92,9	74,7	-4,2
Сатҳи мувофиқат ба стандартҳои маҳсулоти нонӣ, кг/сол (зарб ба 0,63)	49,14	49,8	58,5	47,0	-4
Воридоти гандум, ҳазор тонна.	957,0	968,8	464,4	1023,5	106,9

Идомаи ҷадвали 5.7.

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2023 г. к 2020, %
Воридоти гандум ба як нафар, кг/сол	98,4	97,9	46,1	99,5	101,1
Сатҳи мувофиқат ба стандартҳои маҳсулоти нон, кг/сол (зарб ба 0,65)	63,9	63,6	29,9	64,6	101,1
Истеъмоли воқеии як нафар, кг/сол (с.4+с.7)	113,1	113,4	88,4	111,6	-1,32
Сатҳи муносибат ба меъёр (с.8/116 x100),%	97,5	97,7	76,2	96,2	-1,3 пп
Ҳаҷми истеҳсоли худӣ ба ҳаҷми умумии истеъмоли маҳсулоти нонӣ, % (с.4/с.8).	43,4	43,7	66,1	42,1	1,3пп

Сарчашма: Ҳисоб карда шудааст: Соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ – Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 15, 32; Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2024.

Тибқи маълумоти ҷадвали 5.7. дар ҷумҳурӣ ҳаҷми истеҳсоли гандум баъди коркард дар вазни коркардшуда дар соли 2023 860,5 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2020 3,7 ҳазор тонна кам шудааст. Истеҳсоли гандум ба ҳар сари аҳоли дар соли 2023 74,7 кг/солро ташкил дод ё 2,5 % кам шуд. Дар зарфи чор соли охир дараҷаи қонё гардондани ғалла ба стандарти истеҳсоли маҳсулоти нонӣ (ба 0,63 зарб шуда) дар як сол 51,1 килограммро ташкил дод. Воридоти гандум дар соли 2023 1023,5 ҳазор тоннаро ташкил дода, нисбат ба соли 2020 6,9 фоиз зиёд шуда, ҳаҷми он ба ҳар сари аҳоли аз 98,4 то 99,5 кг/сол афзуд. Истеъмоли воқеӣ ба ҳар сари аҳоли, аз ҷумла воридоти ғалла, дар соли 2023 ба ҳар сари аҳоли 111,6 килоро ташкил дод, ки 1,32 фоиз кам шудааст. Сатҳи наздикшавӣ ба меъёр (ба 116 кг) дар соли 2023 96,2 фоизро ташкил дода, нисбат ба соли 2020 1,3 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Дараҷаи худтаъминкунӣ бо ғалла ба ҳар сари аҳоли, яъне истеҳсоли ғаллаи ватанӣ нисбат ба ҳаҷми умумӣ (маҷмуи истеҳсол ва воридот) аз 43,4 то 42,1 фоиз ё 1,3 фоиз кам шуд. Ҳамин тавр, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти худӣ нисбат ба ҳаҷми умумии истеъмоли маҳсулоти нонӣ 48,8 фоизро ташкил медиҳад, ки ин ба амнияти озуқаворӣ дар самти ин маҳсулот хатари эҳтимоли дорад. Талаботи

солона ба гандум қариб 2 миллион тоннаро ташкил медиҳад, вале истеҳсоли ҳақиқии гандум дар ҳуди мамлакат 600 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад. Зиеда аз 464 ҳазор тоннаи ин маҳсулот ба маблағи беш аз 132 миллион доллари амрикоӣ ворид карда шуда, тамоюли афзоиши воридоти гандум мушоҳида мешавад. [24]

Ин ҳолат дар дигар маҳсулоти ғизоӣ, ба ҷуз тухм ва гӯшти мурғ мушоҳида мешавад. Барои қонё гардондани талаботи аҳоли ба маҳсулоти нонӣ барои воридоти он маблағҳои калони молиявӣ сарф карда мешаванд. Агар иқтидорҳои корхонаҳои кишоварзии комплекси агросаноатӣ қодир ба истеҳсоли маҳсулоти худии озуқаворӣ ҷиҳати таъмини пурраи талаботи аҳолии мамлакат мебуданд, пас ин маблағҳоро метавонистем дар дохили мамлакат барои сармоягузори соҳаҳои гуногуни иқтисоди мамлакат харҷ кунем.

Дар чунин ҳолат зарурати пурзӯр намудани ислоҳоти институтсионалию сохторие ба миён меояд, ки ба сафарбар намудан ва истифодаи самараноки захираҳои сармоягузорӣ дар низоми агросаноатии ватанӣ дар асоси ба вуҷуд овардани механизмҳои ташкилию иқтисодии ҳамохангсозии фаъолияти ҳамаи ташкилотҳо ва субъектҳои хоҷагии низоми агросаноати мусоидат меkunанд. Чунон ки маълум аст, дар марҳалаи ибтидоии ислоҳот масъалаи асосӣ таҷдиди колхозу совхозҳо ва ташкили хоҷагиҳои сершумори хурд барои ба субъектҳои бозор табдил додани онҳо буд. Аммо тақсим шудани колхозҳои собиқи калон ба вазъияте оварда расонд, ки таркиби заминҳои соҳаи кишоварзӣ, базаи моддию техникии корхонаҳо дар низоми агросаноатӣ ба маҳсусгардонии оптималӣ мувофиқ набуда, як қатор параметрҳои (маблағгузорӣ, таъминоти қувваи коргарӣ ва амсоли инҳо) истеҳсолот, шумораи шаклҳои хурди хоҷагиҳои ғайри қобилӣ рақобатпазир афзуд. Дигаргуниҳои институтсионалӣ одатан ҳамчун ҳамзистии рақобати шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба назар гирифта мешаванд, ки ба ташаккули иқтисодиёти серсохт (хоҷагиҳои ба шаклҳои моликияти давлатӣ, хусусӣ, омехта,

моликияти оилавӣ асос ёфтаанд) мусоидат карданд. Фаъолияти иловагии онҳоро низ ба назар гирифтанд лозим аст. Онҳо дар шароити мамлакат мисли низоми ягонаи иҷтимоӣ иқтисодӣ баромад мекунад. Дар ин низом ниҳоди муҳим корхонаҳои кишоварзӣ мебошанд, ки бештар ба бозор нигаронида шудаанд. Ниҳоди дигари ин низом иқтисоди оилавӣ мебошад, ки асосан ба истеъмоли дохилӣ нигаронида шудааст. Ҳоло дар низоми агросаноатии мамлакат ташкилотҳои сершумори гетерогенӣ, асосан фаъолияти худмухторро ба роҳ монда, бо алоқаҳои ғайрисистемавӣ ва танзими фаъолияти байни онҳо амал мекунад. Тавре аз маълумоти ҷадвали 5.8. дида мешавад, дар соли 2023 дар бахши кишоварзии низоми агросаноатии мамлакат 181444 адад ташкилотҳои гуногун фаъолият доштанд, ки ин нисбат ба соли 2018 3044 адад зиёд шудааст. Зиёда аз 176524 адади онҳо хоҷагиҳои деҳқонии алоҳида махсуб меёбанд, ки зиёда аз 97 фоизи ҳамаи хоҷагиҳои амалкунандаро ташкил медиҳанд. Шумораи ин корхонаҳо нисбат ба соли 2018 3856 адад афзоиш ёфтааст. Охирин аз мавҷудияти мушкилоти ҷиддии марбут ба парокандагии хоҷагиҳо ва истехсоли хурди маҳсулоти кишоварзӣ шаҳодат медиҳад, ки ба намуди муосири рушди системавӣ номувофиқ аст. Тамоюли мусбат аз 147 то ба 158 адад афзудани шумораи совхозҳо, инчунин афзоиши шумораи ҶСК (Ҷамъиятҳои саҳомии кушода) ва ҷамъиятҳои саҳомӣ, яъне 186,5 адад мебошад ва ин имкон медиҳад, ки захираҳо барои сармоягузориҳои инноватсионӣ мутамарказонида шуда, инкишофи системавии комплекси агросаноатӣ таъмин карда шавад. Ба андешаи мо, тамоюли манфӣ ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ва истифодабарандагони об, инчунин хоҷагиҳои колхозӣ ва кооперативиро дар бар мегиранд: дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 шумораи онҳо мутаносибан 50,8 ва 21,2 фоиз кам шудааст. Ин дар бораи чараёни пурзӯр шудани қувваи марказ, ки дар натиҷаи афзудани зиддиятҳои манфиатҳои иштироккунандагони иттиҳодия ва кооператив ба амал меояд, сухан меравад. Дар соли 2023 шумораи хоҷагиҳои ёрирасон ва соҳибкорони

инфироӣ, ки ба соҳаи кишоварзӣ машғуланд, низ коҳиш ёфт. Сабаби ин тамоюл, ба фикри мо, дараҷаи пасти ташаккули сохтори оқилонаи институтсионалии иқтисодиёти деҳот мебошад, ки дараҷаи баланди хароҷоти муомилотро ба вуҷуд меорад ва аз маблағи ғоидае, ки аз чунин намудҳои ғайолият ба даст меояд, зиёд аст.

Ҷадвали 5.8. - Теъдоди ҳамаи намудҳои хоҷагҳои кишоварзӣ ва корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти аграрӣ.

Ташкилотҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат 2018,%
Шумораи ҳамаи навъҳои ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ	178400	176975	183926	171899	176984	181444	101,7
аз он ҷумла:							
Совхозҳо	147	148	159	161	159	158	107,5
Ассотсиатсияи хоҷагҳои деҳқонӣ ва истифодабарандагони об	120	76	59	59	59	59	-50,8
Хоҷагҳои коллективӣ ва таовунӣ	4622	3937	3867	3731	3583	3641	-21,2
ҶСК ва ҷамъиятҳои саҳҳомӣ	222	269	276	348	398	414	186,5
хоҷагҳои ёрирасон	621	570	560	591	615	598	-3,7
хоҷагҳои алоҳидаи деҳқонӣ	172668	171975	179005	167009	172107	176524	102,2
соҳибкорони инфироӣ, ки ба кишоварзӣ машғуланд	—	—	—	—	63	50	-20,6
Саноати коркарди истеҳсолӣ	3286	3449	3586	3658	4648	5058	153,9
Аз он ҷумла:							
Истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ, аз ҷумла нӯшокӣ ва тамоку	468	462	501	515	634	795	169,9
истеҳсоли бофандагӣ ва дӯзандагӣ	390	368	397	414	451	484	124,1
истеҳсоли чарм, маснуоти чармин ва пойафзол	20	18	20	20	24	27	135

Манбаъ: Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с.336–343; Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 19–20.

Дар низоми агросаноатии мамлакат ва ноҳияҳои он корхонаҳое низ хастанд, ки ба коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ машғуланд. Масалан, дар соли 2023 шумораи корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку 795 ададро ташкил меод, ки нисбат ба соли 2020 беш аз 69,9 адад зиёд шуда, шумораи корхонаҳои истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ аз 390 адад ба 484 адад (24,1 фоиз), маҳсулоти чармӣ ва пойафзоли истеҳсоли аз 20 то 27 адад (35%) афзоиш ёфт. Дар натиҷаи суст ва ғайрисистемавӣ мутобик карда шудани ғайриқонунии корхонаҳои саноати соҳаи кишоварзӣ ва коркарди маҳсулот аз иқтисодҳои истеҳсолии онҳо (45-50 фоиз) кам истифода бурда мешавад. Ба ибораи дигар, суръати пешравии рушди шумораи корхонаҳои коркарди саноатӣ бидуни таъмини дахлдор бо ашёи хоми ватании кишоварзӣ боиси паст шудани самаранокии ғайриқонунии онҳо мегардад.

Аз ин рӯ, бояд ҷузъи муҳимми механизми ислоҳоти аграрӣ, тағйироти ҳамроҳшудаи мақоми деҳқонон ва мавқеи дигар корхонаҳои низоми агросаноатӣ дар доираи иттиҳодияҳои нави ҳамгироишуда оид ба равишҳои квазиитератсионӣ гардад, ки мақсаду ғайриқонунии онро муайян мекунад.

Татбиқи ин равандро ба мақсади ба даст овардани ғайриқонунии бештар дар ташаккули арзиши аслии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ барои паст кардани дараҷаи фишори иқтисодии бисёр шарикони хоҷагӣ шароит фароҳам меоварад. Дар баробари ин, дастгирии мутобикшавии субъектҳои хоҷагидорӣ кишоварзӣ ба шароити тағйирёбандаи иқлим, кам шудани дастрасӣ ба об ва зиёдшавии зуд-зуд рух додани ҳодисаҳои табиӣ зарур аст.

Ислоҳоти ҷорӣ дар комплекси агросаноатии кишвар ҳамчун дигаргунсозии асосии институтсионалӣ қабули низоми мушаххаси тадбирҳо оид ба татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии бахшҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии

Тоҷикистон» (аз 15 декабри соли 2021, № 597) мебошад, ки барои ҳалли масъалаҳои молиявӣ иқтисодии корхонаҳо ва бехозии вазъи молиявӣ корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ пешбинӣ шудааст.

Қонуни мазкур самтҳои асосии ислоҳот ва сиёсати давлатии кишоварзӣ, механизмҳои асосии дастгирӣ ва танзими давлатии комплекси агросаноатиро муайян мекунад. Н. И. Буздолова, донишманди машҳури рус, ки ба таҳқиқи масъалаҳои иқтисодии кишоварзӣ машғул мебошад, роҷеъ ба мазмунӣ ислоҳоти кишоварзӣ чунин мегӯяд: «Раванди тағйирёбии муносибатҳои кишоварзӣ, табдили тамоми низомӣ истеҳсолоти агросаноатӣ шомили таҷдиди назарраси сохтори аграрӣ ва методҳои хоҷагидорӣ, тарзҳои танзими иқтисодӣ ва ҳуқуқи истеҳсолот», ки ба баланд бардоштани сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ, рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолӣ дар бозорҳои дохилӣ мусоидат мекунад, асос ёфтааст.

Ба фикри мо, ислоҳоти аграрӣ бояд низомӣ мукаммалӣ мутобикшудае бошад, ки тадбирҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ, ташкилӣ, техникӣ-технологӣ ва институтсионолӣ идеологиро дар бар гирифта, ба консепсияҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи дигаргунсозии иқтисодиёт ва мутобик шудан ба дигаргуниҳои бахши кишоварзии иқтисодиёт асос ёбад. Дар марҳалаи кунунӣ тараққиёти иқтисодиёти соҳаи кишоварзии мамлакат бояд баланд бардоштани дараҷаи капиатлизатсияи тамоми захираҳои дар соҳаи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ истифодашаванда, ба вучуд овардани соҳиби самарабахше, ки инкишофи механизми ҳавасмандгардонии меҳнати кишоварзиро таъмин менамояд, вазифаҳои асосии ислоҳот маҳсуб меёбад. Тавре дар боло зикр гардид, ҳадафҳои ниҳонӣ ислоҳот дар шароити таъбиқи саноатикунонӣ босуръати кишвар баланд бардоштани сатҳи пойгоҳи техникӣ ва технологияи корхонаҳои кишоварзӣ мебошад, ки ба таҳкими дигаргунсозии саноатӣ онҳо мусоидат мекунанд.

Баландбардории сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси нишондодҳои зерин таъмин карда мешаванд:

- дар иқтисодиёти аграрӣ ва деҳот ташкил ва роҳандозии шаклҳои гуногуни ҳамгирӣ;

- ташкили тадқиқоти маркетингӣ ва таъмини рушди инфрасохтори комплекси агросаноатӣ дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ;

- такмили механизмҳои танзими нархгузорӣ, қарздиҳӣ, принципҳои андозбандӣ, суғурта, дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони деҳот ва амсоли инҳо.

Давраи кунунии ислоҳот бояд ба муҳайё кардани шароит ва муҳити ташаккули шаклҳои комплекси калони хоҷагидорӣ, ки ба гурӯҳбандӣ асос ёфтааст, яқоя «бо инкишофи хоҷагии пудратӣ, ки бо роҳи шартномаҳои дарозмуддати байни коркардкунанда ва истеҳсолкунандагони сершумор муттаҳид намудани занҷири истеҳсол ва тақсимкунӣ «истеҳсолкунанда – коркардкунанда»-ро дар назар дорад, нигаронида шавад. [19, с. 18] Дар доираи алоқаҳои ҳамгироии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, хоҷагиҳои хурд ва оилавӣ амал карда, ба инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, якдигарро пурра намуда, «монешавӣ»-и низомро бартараф мекунанд. Бинобар ин, вазифаи асосии ислоҳоти муосир ва дигаргунсозии институтсионалӣ ҷустуҷӯи шаклҳои самарабахши ташкили муносибатҳои истеҳсолию иқтисодии байни шаклҳои гуногуни субъектҳои хоҷагӣ мебошад.

Дар марҳалаи ибтидоии ислоҳот ба муносибати аз нав ташкил кардани корхонаҳои давлатӣ тамоюли кам кардани онҳо мушоҳида карда мешуд. Дар марҳалаҳои аввали ислоҳот аз ҷиҳати рушди ва беасос будани асоси концептуалии ислоҳот сектори давлатӣ дар иқтисодиёти аграрӣ ҳароб гардид. Ин на танҳо ба ҷорӣ намудани прогресси илму техника, инчунин ба ҳалли бисёр масъалаҳои тараққиёти соҳаи иҷтимоии деҳот, дараҷаи истеҳсоли маҳсулот, балки барои маблағгузорӣ ба техника ва

технологияи нав низ таъсири манфӣ расонд. Тамоюли мушохидашуда дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ ба бозсозии баҳши давлатӣ аз як тараф, ба марҳалаи ҳозира ва дараҷаи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият мувофиқ бошад, аз тарафи дигар, истеҳсол ва дигар намудҳои ҷаҳолияти ин соҳа дар асоси ҳамкориҳои тиҷоратӣ ба амал бароварда мешавад. Айни замон дар баҳши кишоварзии иқтисодии давлатӣ ҷаҳолияти хоҷагидорӣ, ки асосан аз ҳисоби моликияти давлатӣ ҷаҳолият мекунад, дар соли 2023 ба маблағи 6159,8 миллион сомонӣ маҳсулоти умумӣ истеҳсол карда шудааст, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 2,5 баробар афзуда, нисбат ба дигар шаклҳои хоҷагидорӣ баландтарин мебошад. Ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар давраи солҳои 2018–2023 аз 5,6 то 9,8 фоиз ё 4,2 банди фоиз афзуд (ҷадвали 5.9.)

Ҷадвали 5.9. - Динамика ва сохтори маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи шакли хоҷагидорӣ (млн. сомонӣ, бо нархҳои муқоисавии соли 2022).

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2018, %
Ҳамагӣ	43066,2	46140,7	50225,7	53576,2	57841,7	63028,4	146,3
Аз он ҷумла:							
Баҳши умумӣ	2435,7	3422,9	4508,4	5834,4	6324,8	6159,8	252,8
Бо % нисбат ба ҳама	5,6	7,4	8,9	10,9	10,9	9,8	4,2 пп
Хоҷагиҳои аҳоли	23652,0	23639,1	25044,1	25823,9	28039,8	30962,4	130,9
В % к всего	54,8	51,2	49,8	48,2	48,4	49,0	–5,8
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	16978,5	19078,7	20673,2	21917,9	23477,1	25906,3	153,2
Бо % нисбат ба ҳама	39,3	41,2	41,0	40,9	40,5	41,1	1,8пп

Сарчашма: Мухосиба шудааст: Соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи оморӣ), 2023. – с.16.

Дараҷаи баланди афзоиши ҳаҷми маҳсулоти умумӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ низ мушохида мешавад: дар соли 2023 онҳо 25906,3 млн. сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 53,2 фоиз афзуда, ҳиссаи он низ нисбат ба соли 2017 1,8 банди фоизӣ афзуда, аз 39,3 то 41,1 фоизро ташкил дод. Хоҷагиҳои деҳқонӣ низ истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти кишоварзӣ боқӣ мемонанд, дар соли 2023 ҳиссаи онҳо дар

ҳаҷми умумии маҳсулоти умумӣ 49,0 фоизро ташкил дод. Онҳо бо ҷалби сармояи хусусӣ ва оилавӣ дар соли 2023 ба маблағи 30962,4 миллион сомонӣ маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол намуданд, ки нисбат ба соли 2018 30,9 фоиз зиёд мебошад. Бахши давлатӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ якҷоя ҳамагӣ 50,9 фоизи маҳсулоти умумиро истеҳсол мекунанд, хоҷагиҳо бошанд, 49,1 фоизро истеҳсол мекунанд. Ин таносуб аз сохтори нокифояи иқтисодии кишоварзӣ ва сатҳи пасти истифодабарии неруи субъектҳои хоҷагидорӣ ҳамчун шахси ҳуқуқӣ гувоҳӣ медиҳад. Фаъолияти сармоягузорӣ, интенсивӣ ва инноватсионӣ танҳо аз ҷониби корхонаҳои нисбатан калони кишоварзӣ ё иттиҳодияҳои муттаҳидшуда, ки имкони тамаркузи захираҳои сармоягузорӣ ва мувофиқи таъйинот истифода бурдани онҳоро доранд, амалӣ карда метавонанд.

Таъмини инкишофи сохти ҳозираи ташкилию технологӣ, ки ба ҳамгирӣ ва тавозунӣ асос ёфтааст, унсuri муҳимми ислоҳоти ҳозираи аграрӣ мебошад. Маҳз ҳамин шакли ташкили истеҳсолот ба табдили бозории захираҳои сармоягузорӣ ва капитализатсияи онҳо дар низоми агросаноатии деҳот мусоидат мекунад. [138, с. 15] Замина ва шартҳои татбиқи ин раванд инҳоянд:

- иқтидори бузурги сармоягузории бахши иқтисоди аграрӣ, ки мутобиқи шаклҳои хоҷагидорӣ диверсификатсия шудааст, қабл аз ҳама дар он сармояи хусусӣ афзалият дорад;

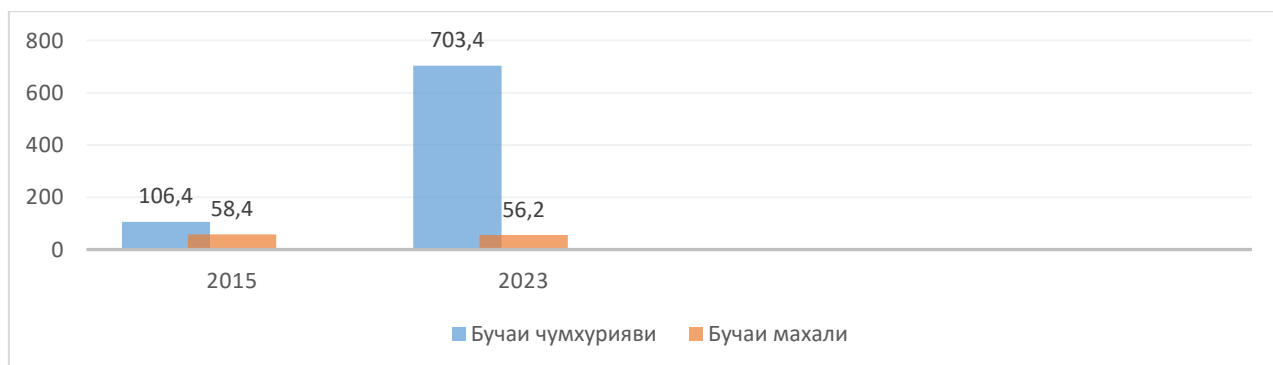
- гуногунии субъектҳои хоҷагидорие, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ дар доираи ташкили институтсионалӣ, хусусияти вазифаҳои давлат ва сармоягузориҳои хусусӣ дар ҷараёни сармоягузорӣ машғуланд;

- рушди ниҳодҳои зиёди бозори молиявӣ, ки пешниҳодҳои самаранок ва дархости захираҳои сармоягузорию таъмин мекунанд;

- тақсими маблағи сармоягузорӣ ба объектҳои сармоягузорӣ мутобиқ ба меъёрҳои муносиби иқтисодӣ ва арзёбии ҷолибият тавассути механизмҳои ташкилию иқтисодии фаъолияти сармоягузорӣ.

Ҳамон тавре болотар қайд карда шуд, бахусус инфрасохтори рушдѐфтаи фаъолияти сармоягузорӣ шомили ниҳодҳои бахши молиявӣ (сохторҳои бонкӣ, ҷамъиятҳои суғуртавӣ, ширкатҳои лизингӣ) ва бахши ғайрибонкии маблағгузорӣ, шаклҳои тавозунӣ дар деҳот ва амсоли инҳо ба рушди механизмҳои бозоргонӣ сафарбар кардани сармоягузорӣ ва маблағгузориҳои самаранок мусоидат мекунанд. Механизмҳои дастгирии молиявии давлатии соҳаҳои кишоварзӣ таҷдид шуданд ва маблағгузорӣ аз ҳисоби бюджет тавассути ниҳодҳои барномавӣ мақсаднок амалӣ карда мешаванд.

Дар ҳоли ҳозир барнома ва зербарномаҳои мухталифи Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба дастгирӣ ва рушди соҳибкории кишоварзӣ нигаронида шудаанд, амалӣ карда мешаванд. Дар доираи татбиқи ин барномаҳо қорхое дар ҷодаи муайян кардани самтҳои афзалиятноки рушди субъектҳои хоҷагидорӣ соҳаи кишоварзӣ ва дастгирии молиявӣ дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ бурда шуда истодаанд. Дар давраи солҳои 2015–2023 дастгирии давлатӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ аз 106,4 то 703,4 миллион сомонӣ ё қариб 6,6 маротиба афзуда, аз буҷетҳои маҳаллӣ бошад, аз 58,4 то 56,2 миллион сомонӣ ё 3,8 фоиз кам шуд (расми 5.5.) Дар маҷмӯъ, дастгирии молиявии соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ дар ҳаҷми умумии дастгирии давлатӣ дар соли 2023 зиёда аз 92 фоизро ташкил дод, ки ин аз афзалияти соҳа дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар гувоҳӣ медиҳад.

Расми 5.5. - Маблағгузориҳои соҳаи кишоварзӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ (млн. сомонӣ)

Манбаъ. Маҷмуаи омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – с. 384–401.

Афзоиши солонаи ҳаҷми дастгирӣ аз таваҷҷуҳи мақомоти давлатӣ ба баҳши кишоварзии иқтисодиёт шаҳодат медиҳад, ҳарчанд ки андозаи ҷудогардидаи дастгирии молиявии давлатӣ эҳтиёҷоти молиявии истеҳсолкунандагони кишоварзиро таъмин намекунад. Айни замон ба маблағи умумии беш аз 39 миллион доллари амрикоӣ як қатор лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ амалӣ шуда истодаанд, ки ба рушди минбаъдаи соҳа мусоидат мекунанд. Яке аз онҳо лоиҳаи «Дастгирии кишоварзӣ дар заминаи ҷомеа (CARS+) мебошад, ки бо саҳми Ҳукумати кишвар ва Ҳазинаи байналмилалӣ рушди кишоварзӣ амалӣ мегардад. Давраи татбиқи он солҳои 2023–2030-ро дар бар мегирад. Аз соли 2021 лоиҳаи «Беҳтар намудани устувории соҳаи кишоварзӣ» бо ҷалби захираҳои Бонки ҷаҳонӣ амалӣ мегардад. Арзиши лоиҳа беш аз 9 миллион доллари амрикоӣ буда, санаи анҷоми он соли 2026 аст. «Мустаҳкам намудани заминаи баҳши устувори кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ тавассути афзоиши дастрасӣ ба тухмии хушсифат, ниҳолҳои ба иқлим тобовар, беҳтар намудани дастрасии хизматрасониҳои агрологистикӣ барои деҳқонон ва корхонаҳои кишоварзӣ ва таҳкими идоракунии ниҳодҳои давлатӣ» [23] ҳадафи асосии лоиҳа мебошад. Лоиҳаҳо дар амалӣ намудани ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барномаҳои қабулшуда, аз ҷумла барномаи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, концепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ва татбиқи дигар барномаҳои соҳавӣ саҳми арзанда доранд.

Дар натиҷаи ифтитоҳи «Барномаи ислоҳоти аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2012–2020 як қатор мушкилоте, ки бо маҳсулнокии пасти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ алоқаманд буданд, ҳаллу фасл шуданд. ФАО татбиқи Барномаи ислоҳоти аграриро тавассути дастгирии молиявӣ барои таҳкими иқтидори таҳлилӣ ва техникаи кишоварзӣ ва фароҳам овардани муҳити мусоиди институтсионалӣ дастгирӣ намуд. ФАО дар доираи лоиҳаи «Ташаккули иқтидор барои таҳкими амнияти озуқаворӣ ва ғизо дар кишварҳои алоҳидаи Қафқоз ва

Осиёи Марказӣ» пеш аз ҳама, татбиқи лоиҳаи озмоишии «Мусоидат ба рушди фарогири иқтисодӣ тавассути грантҳо дар асоси баробарӣ» захираҳои молиявии муҳоҷиронро ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди устувори деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон равона кардааст. [30]

Бахши бонкӣ, ки дорои иқтидори бузурги истифодаи маблағҳои муомилотӣ ва захираҳои қарзӣ мебошад, яке аз ниҳодҳои муҳимми инфрасохтори институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки қарзгирӣ барои фаъолияти сармоягузорӣ то ҳол барои субъектҳои соҳибкорӣ мушкил боқӣ мемонад. Зеро аз сабаби паст будани устувори молиявии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ онҳо наметавонанд ухдадорихои (гарави) баргардонидани онро иҷро кунанд. Аз ин рӯ, қарз додани бахши истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ назар ба талаботи саноат хеле кам аст. Коршиносони Бонки Осиёи Рушд (БОР) ҳанӯз соли 2005 қайд карда буданд, ки «зарурати сармоягузори асосӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар 7 соли оянда 700 миллион доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Барои дар сатҳи 6-7% нигоҳ доштани суръати рушди солонаи саноат сармоягузорӣ ба инфрасохтори обёрӣ (500 миллион доллар), мошину таҷҳизоти кишоварзӣ (60 миллион доллар), коркарди пахта (45 миллион доллар) ва маҳсулоти хӯрокворӣ (30 миллион доллар) ва дигар эҳтиёҷот (20 миллион доллар) зарур мебошад. [30] Дар ҳоли ҳозир дар доираи татбиқи Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва рушди устувори кишоварзӣ дар давраи то соли 2030 дар заминаи бонкҳои ватанӣ низоми давлатии миллии хизматрасонии молиявӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси агросаноатӣ ташаккул меёбад. Пеш аз ҳама ба таъмини тараққиёти босуръати зироаткорӣ ва чорводорӣ диққат дода мешавад. Масалан, андешидан ва ба амал баровардани тадбирҳои додани захираҳои қарзии имтиёзноки дарозмуддат барои рушди чорводорӣ ба таҷдиди пойгоҳи техникӣ-технологии соҳа такони калон бахшид. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 24 августи соли 2024) дастур додааст,

ки ба Агентии захираҳои моддии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои хариди гандуми истеъмоли дар дохили ҷумҳурӣ ба маблағи 50 миллион сомонӣ қарзи бефоида ҷудо карда шавад, ки ин боиси фароҳам овардани талаботи муассир дар бозори гандум ва мусоидат ба фаъолияти сармоягузорию хоҷагиҳои ғалладонагӣ мегардад. Тибқи ин қарор, аз ҳисоби Фонди муътадилгардонии рушди иқтисодии мамлакат, ки аз ҳисоби барзиёд иҷро намудани қисми даромади буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ташаккул меёбад, ба муҳлати 1 сол қарз ҷудо карда мешавад. Ин тадбирҳо дар таъмини амнияти озуқавории кишвар самти афзалиятнокдоранд. Солҳои охир давлат ҷиҳати таъмини имтиёзҳои андоз ҳамчун механизми маблағгузорию ғайримустақими самтҳои афзалиятноки бахши кишоварзии иқтисодиёт тадбирҳо андешида истодааст. Зухури функцияи ҳавасмандгардонии имтиёзҳои андоз дар доираи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 21 феввали соли 2021, №1511 таъмин карда мешавад, ки дар он механизмҳои пешниҳоди имтиёзҳои андоз такмил дода шудаанд. [18, с. 21] Тибқи ин қонун, молҳое, ки барои навсозии корхонаҳои саноатии парандапарварӣ заруранд, аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод карда мешаванд.

Ин тадбирҳо дар доираи моддаҳои 169 ва 345-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд, ки «воридоти технология, таҷҳизот ва маҳсулот барои таъмини саноати мурғпарварӣ ва (ё) ҳангоми воридоти молҳо бевосита барои эҳтиёҷоти корхонаҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсоли хӯроки омехта барои паранда ва чорводорӣ» озод карда мешаванд. [17, с. 145] Дар қонунгузорию амалкунанда 7 номгӯи имтиёзҳои андоз ва гумрукӣ дар соҳаи парандапарварии саноатӣ муқаррар карда шудааст. Ин тадбирҳо татбиқи курси воридотивазкуниро дар самти афзоиши ҳаҷми истеҳсоли дохилии гӯшти паранда ва тухм таъмин намуданд. Дар натиҷаи ҷорӣ намудани имтиёзҳои андоз дар соҳаи номбурда дар давраи аз соли 2017 то соли 2023 шумораи фермаҳои

парандапарварӣ аз 65 адад ба 198 адад ё дар давраи солҳои 2017–2023 зиёда аз 3 маротиба афзоиш ёфт. Истехсоли тухми мурғ низ бештар аз 4,9 баробар афзуд, ки ин боиси 13 баробар кам шудани воридоти тухми мурғ гардид. Ин тадбирҳо боиси коҳиши мизони осебпазирии бозори дохилии тухм ба бозори берунӣ гардиданд. Дар соли 2022 корхонаҳои саноатии парандапарвариӣ мамлакат 5,1 миллион дона тухми мурғ содир кардаанд. Дар мавриди воридоти тухми мурғ дар соли 2022, ки 15,1 миллион доноро ташкил дод, онҳо асосан тухми инкубаторӣ буда, барои парвариши мурғ пешбинӣ шудаанд. [144, с. 12]

Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирӣ ва инкишофи соҳибкории кишоварзӣ маҷмуи тадбирҳоро ба амал мебарорад. Масалан, барои таъмини рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар доираи лоиҳаи «Беҳтар намудани устувории соҳаи кишоварзӣ» ва беҳтар намудани сохтори фондҳои асосӣ, заминаи моддию техникии хоҷагиҳои тухмипарвариӣ вилоят диққати асосӣ дода мешавад. Дар соли 2023 давлат маблағи зеринро барои харидории техникаи кишоварзӣ ҷудо намуд: 20 адад плуг, 15 адад мошини култиватор, 13 адад тухмипошак барои тухми пахта, 13 адад тухмипошак барои ғалладонагиҳо, 4 адад техника барои поку тамиз кардани тухмиҳо, 15 адад мошини барои шинонидани картошка, 15 адад мошини барои чамъовариӣ картошка, 2 адад техника барои тахту ҳамвор кардани замин, 4 адад мошинҳои пахтатозакунӣ ва 4 адад агрегат барои чамъовариӣ пахта. Ба хоҷагиҳои тухмипарварӣ дар шакли грант 70 % ва шакли пардохти лизинг 30 % воғузор карда шуд. Дар соли 2022 ба мақсади баланд бардоштани ҳосили соли оянда аз ҷониби хоҷагиҳои тухмипарварӣ 280 тонна тухмии гандуми гурӯҳи элитаи навъҳои «Гром» (100 тонна), «Алексеич» (120 тонна) ва «Безостая 100» (60 тонна) ва иловатан 381,8 тонна нуриҳои минералӣ 150 тонна тухмии навъи элита гурӯҳи «Лодос» (105 тонна), «Перла» (50 тонна), Ария (10 тонна) картошкаи тухмии навъи элитаи «Гала» (400 тонна), «Кроне» (130 тонна),

иловатан 3507,4 тонна нуриҳои минералӣ харидорӣ карда шуд. Дар натиҷаи чунин тадбирҳо ҳосили фаровони зироатҳои кишоварзӣ ба даст оварда шуд. Дар доираи лоиҳа барои кишти соли 2024 барои баҳрабардорон 150 тонна тухмии гандуми гурӯҳи элита, 200 тонна «Алексеич», 150 тонна «Тимирязевка 150», инчунин 1250 тонна нуриҳои минералӣ харидорӣ карда шуд. [29]

Ислоҳоти замин ҷузъи муҳимтарини ислоҳоти аграрӣ мебошад, ки онро равандии дигаргунсозии муносибатҳои замин ва сохтори истифодаи замин ҳамчун объекти муҳимми маблағгузорӣ муайян мекунад. Гарчанде замин воситаи асосии истеҳсолот дар кишоварзӣ бошад ҳам, танҳо танзими муносибатҳои замин кифоя нест. Бе ҳалли масъалаҳои нобаробарии нархҳо, таҷҳизоти техникӣ, баланд бардоштани дараҷаи ҷалби сармоягузориҳо, хизматрасонии техникӣ ва амсоли инҳо самараи дилхоҳ ба даст оварда намешавад. Ба ибораи дигар гӯем, бе ҳалли масъалаҳои дигари тараққиёти КАС беҳтар намудани муносибатҳои замин ғайриимкон аст. Замин гарчанде омили асосӣ ҳисоб карда шавад ҳам, аз нуқтаи назари ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ, омили ягонаи афзоиши самарабахш нест. Масъалаҳои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ маблағи кофӣ, пойгоҳи тавоноии техникую технологӣ ва биологӣ, инчунин таъмини инкишофи инфрасохтори ба шароити ҳозира мувофиқро (инфрасохтори истеҳсоли, иҷтимоӣ, бозорӣ, инфрасохтор ва амсоли инҳоро) талаб мекунад.

Замини кишоварзӣ на танҳо манбаи сармоягузорӣ, балки объекти асосии сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Тибқи омили расмӣ, соли 2021 дар ҷумҳурӣ беш аз 21,1 ҳазор гектар замини обӣ кишт карда нашуда, 18,1 гектар замини обӣ бекор ва аз гардиши кишоварзӣ бароварда шудаанд. [6, с. 2] Омили асосии ин аҳвол дараҷаи фарсудашавии иншоотҳои гидротехникӣ ва пойгоҳҳои насосии дохили хоҷагӣ мебошад. Сабаби ин вазъияти мушкilotи молӣ дар сармоягузорӣ, пеш аз ҳама маҳдуд будани дастрасӣ ба қарзҳои имтиёзноки дарозмуддат

мебошад. Аз ин рӯ, дар доираи татбиқи «Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз муомилоти кишоварзӣ баровардашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022–2027» (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2022, № 90 тасдиқ шудааст) маблағгузорӣ ба андозаи умумии 563,1 млн. сомонӣ барои аз худ намудани «11321 гектар заминҳои нави обӣ, аз ҷумла 1771 гектар аз ҳисоби буҷети давлатӣ, 9550 гектар аз ҳисоби лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва сармоягузориҳои бевоситаи дохилию хориҷӣ дар назар гирифта шудааст. Ҳамчунин, барқарор намудани 5580 гектар заминҳои аз гардиши кишоварзӣ баровардашуда бо ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ, буҷети маҳаллӣ ва маблағҳои хизматрасонии саноатӣ пешбинӣ шудааст, ки дар маҷмуъ имкон медиҳад, ки 16901 гектар замини обӣ ба гардиши кишоварзӣ ворид карда шаванд». [6, с. 4]

Натиҷаи таҳқиқоти ин фасл ба мо имкон дод, ки як қатор хулосаю таклифҳо барорем. Хулосаҳои асосие, ки хусусияти тавсиявӣ доранд, инҳо мебошанд:

Аввал. Чунон ки қайд карда шуд, марҳалаи ҳозираи ислоҳоти низоми агросаноатӣ ба ташкили типи ҳамгирои ташкилот ба ташаккул ва инкишофи сохтори нави ташкилию технологӣ нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, дар марҳалаи нави рушди низоми агросаноатии кишвар дар стратегияи рушди он бояд масъалаҳои ташкили ёрии ибтидоӣ ба шаклҳои ташаккулёфтаи интегратсияи ташкили истехсолоти кишоварзӣ, ки иқтидори рушди индустриалӣ-инноватсионӣ доранд, аммо камбӯд ва норасоҳои молиявӣ эҳсос карда мешавад, инъикос ёбад. Дар КАС ба вучуд овардани шаклҳои нави ҳамгирӣ муҳим мебошад, махсусан дар он ҷое, ки хоҷагиро ба татбиқи маблағгузориҳои инноватсионӣ қодир нестанд. Дар комплекси ҳозираи агросаноатии мамлакат бештар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ ба иштирок кардан дар ташаккули низомҳои ҳамгироии уфуқӣ дар асоси шартномаҳои тарафайн манфиатдор

мебошанд, ки дар он стратегияи умумии рафтор дар бахши бозори онҳо инъикос ёфтааст.

Дуюм. Барои бовар кунондан ва зиёд кардани шавқу ҳаваси онҳое, ки хоҳиши дар иттиҳодияҳои ҳамгироӣ иштирок кардан доранд, арзёбии самаранокии сармоягузори сохторҳои ҳамгироиро, ки объектҳои сармоягузори истеҳсоли маҳсулоти мушаххас мебошанд, гузаронидан лозим аст. Нишондиҳандаи одии самаранокии сармоягузори метавон сатҳи даромаднокии корхона доир ба маҳсулоти сармоягузоришуда ҳисобид: муносибати даромади соф нисбат ба хароҷотҳо – ҳамаи корхонаҳои сармоягузоришуда дар давраи тақиқот аз ҳисоби сармоягузориҳо, бо дарназардошти коэффитсиенти синергӣ (натиҷаи ҳамкориҳои ҳамоҳангшудаи иштирокчиёни иттиҳодияҳои интегратсионӣ, барои мисол дар бахши ҳуди бозор, ки метавонад бузургии ($a > 1$) ба даст оранд, агар иттиҳодия битавонад нархҳои худро дар бозор ҷойгузин кунад).

Сеюм, барои татбиқи ҳама гуна ислоҳот хароҷот лозим аст. Сатҳи самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ дар ҷаҳорҷӯби иттиҳодияҳои ҳамгиро, инчунин дар натиҷаи коҳиш ёфтани хароҷотҳои пардохтӣ ба амал меояд. Барои ташкили идоракунии самаранок сохтани пойгоҳҳои иттилоотии идоракунии хароҷотҳои пардохтии марбут ба фаъолияти сармоягузорӣ зарур мебошад. Пас таҳияи «Рӯйхатти баҳисобгирии хароҷотҳо» дар шӯъбаи маркетинги комплекси агросаноатӣ имкон медиҳад, ки ба таври воқеӣ чараёни ташаккули лаҳзаҳои хароҷоти пардохтӣ арзёбӣ карда шавад, барои мисол, аз рӯйи марҳалаҳои давраи сармоягузорӣ муайян кардани масъалаи ташкилотҳои ҳамгиро ва иштирокчиёни онҳо, ислоҳи фаъолияти аъзо, ки барои дарёфти устувории молиявӣ мусоидат мекунанд.

ХУЛОСА

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсия хулосаҳои зерин бароварда шуда.

А) Дар самти назариявӣ,

1. Равандҳои модернизатсия ва рушд дар маҷмааи саноати аграрӣ бевосита ба тағйиротҳои вобаста аст, ки дар сохтори институционалии иқтисодии деҳот рух медиҳанд. Самаранокии фаъолияти институтҳои муайян аз қобилияти онҳо барои коҳиш додани хароҷоти амалӣ ва табдили, кам кардани сатҳи норавшанӣ ва хавфҳо, ҳамчунин ташаккул додани моделҳои устувору пешгӯикунандаи рафтори иштирокчиён вобаста аст, ки ба барқароршавии робитаҳои боэътимод байни онҳо мусоидат мекунад. Асоси рушди устувори иқтисоди аграрӣ бояд институтҳои бошанд, ки бар асоси принципҳои баробарҳуқуқӣ ва ҳамкориҳои манфиатдоронаи тарафайн байни ҳамаи иштирокчиёни раванд бунёд ёфта, ҳамзамон мутаносибати манфиатҳоро дар мӯҳлати дароз таъмин кунанд. Аммо дар амал муҳити институционалии маҷмааи саноати аграрӣ аксаран зиддунавъҳои дохилӣ дошта, бо мавҷудияти унсурҳои номувофиқ тавсиф мешавад, ки ин боиси афзоиши ноустуворӣ, баландшавии норавшанӣ ва дар баъзе мавридҳо ба стагнатсия ё ҳатто бухрони рушд ва тараққиёти иҷтимоию иқтисодии манотиқи деҳот мегардад. [1-М]

2. Дар маҷмӯи истилоҳоте, ки фазои сармоягузорию дар иқтисодии агросаноатӣ ошкор менамоянд, инчунин шароити институционалии фаъолияти сармоягузорию ташкил медиҳанд, ҳолияти сармоягузорию соҳа ва корхонаҳои агросаноатӣ ба ҳайси мафҳуми системавӣкунанда хизмат менамояд. Дар маънои васеъ, ҳолияти сармоягузорӣ маҷмӯи институтҳо, хусусиятҳо, захираҳо ва имкониятҳои гуногунро дар бар мегирад, ки потенциали ҷалби сармоягузориҳои самаранокро дар маҷмааи агросаноатӣ ташаккул

медиҳанд. Ин нишондиҳанда дараҷаи таваҷҷуҳи сармоягузoronро ба соҳа инъикос мекунад ва ба маҷмӯи омилҳо, аз ҷумла муҳити институционалӣ, шароити иқтисодӣ ва таъминоти инфрасохторӣ вобаста аст. Ҳамзамон, вобаста ба уфуқи вақт ва вазифаҳои таҳлил, идоракунии ё пешгӯӣ, ҷаззобияти сармоягузорӣ метавонад ҳам дар ҳолати ҷорӣ ва ҳам дар динамикаи дурнамо мавриди баррасӣ қарор гирад. [21-М], [27-М]

3. Такмили сохтори институтсионалӣ комплекси агросаноати хеле муҳим аст, зеро вай сохтори мураккаби ташкилиест, ки аз бисёр соҳаҳои ба ҳам вобаста (ҳамбаста), зерсоҳаҳо ва намудҳои фаъолиятро фаро мегирад. Ба комплекси агросаноатӣ ҳамчун системаи ташкилӣ дар он амалиёти мукаммали ба мақсад мувофиқ ва мунтазами системам истеҳсол, ҳарид, коркард, нигоҳ доштан ва ба фуруш баровардани маҳсулоти озуқаворӣ хос аст. Бо назардошти хусусияти соҳавӣ, истифодаи навҳои гуногуни захираҳо, инчунин усулу механизмҳои кори онҳо, комплекси агросаноатӣ бисёр предметҳои вижагӣ, ҳодисаҳо ва ҳодисаҳоро истифода мебаранд. Аз руи тафсирҳои дар боло овардашуда нафънокии системаи иқтисодии комплекси агросаноатӣ дар муносибатҳои зичу алоқаманди маҷмӯи соҳаҳои ва кооперативии иштирокчиёни он, контсентратсияи сармоя ва корхонаҳо дар ҳудуди муайян ифода меёбад.

4. Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ мубраммияти такмил додани механизми идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити афзоиши масъалаҳои маҳдудияти захираҳо дар комплекси агросаноати боло меравад. Идоракуни маҷмӯи мураккаби муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии байни одамон буда, дар айни замон вай фаъолияти ташкили иҷроӣ қонунҳои объективии такрористеҳсолоти ҷамъиятӣ ҳам мебошад. Дар бораи мавҷудияти воқеии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ танҳо вақте сухан ронда метавонем, ки объекти идоракунии амрҳои субъекти идоракуниро дар самти ташкили сармоягузорӣ иҷро кунад. Барои ин зарур аст, ки субъекти идоракунии зарурат ва қобилияти

идоракунии объекти идоракунӣ, таҳияи қарорҳои идоракуниро дошта бошад ва барои иҷрои он омода бошад. [24-М]

5. Қисме аз субъектҳои хоҷагидори маҷмааи агросаноатӣ воқеан ғаёлонаи сармоягузорӣ нишон медиҳанд: онҳо бо муассисаҳои молиявӣ қарзӣ, ташкилотҳои суғуртавӣ ва лизингӣ ҳамкорӣ мекунанд, сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро ҷалб менамоянд, ки ба онҳо имкон медиҳад фоидаи устувор ба даст оваранд ва иштирокашонро дар равандҳои сармоягузорӣ идома диҳанд. Бо вучуди ин, муваффақияти ин гурӯҳи нисбатан хурд наметавонад вазъи умумии инфрасохтори институтсионалии ғаёлияти сармоягузорию дар соҳа пурра инъикос кунад. Аксарияти кулли субъектҳои АПК ё дар имкониятҳои сармоягузорӣ маҳдуданд, ё умуман дар равандҳои сармоягузорӣ иштирок намеkunанд, ки ин самаранокии ғаёлияти тамоми низомро коҳиш медиҳад ва саҳми онро дар рушди иқтисодиёти деҳот маҳдуд месозад. [28-М]

6. Дар тамоми давраи ислоҳоти аграрӣ ҳиссаи корхонаҳои зиёндаҳандаи маҷмааи агросаноатӣ мунтазам баланд боқӣ мемонад. То имрӯз тақрибан нисфи ин субъектҳои хоҷагидорӣ воқеан аз равандҳои сармоягузорӣ канор мондаанд. Ин ҳолат бо як қатор омилҳои манфӣ вобаста аст, аз ҷумла: қарздорӣ ва ӯҳдадориҳои бузурги молиявӣ, фарсудагии ҷисмонӣ ва маънавии базаи моддию техникии истеҳсолот, норасоии малакаҳои идоракунӣ ва нотавабии мутобиқшавӣ ба талаботи иқтисоди бозорӣ. Илова бар ин, камбудии мутахассисони баландихтисос ва ақибмонӣ дар истифодаи агротехнологияҳои муосир монеаҳои ҷиддӣ ба шумор рафта, ҷолибияти сармоягузорию чунин корхонаҳоро боз ҳам бештар коҳиш медиҳанд.

7. Институтҳои мавҷуда, ки ба дастгирӣ ва рушди ғаёлияти сармоягузорӣ равона шудаанд, умуман шароити заруриро барои ҷалби сармоя ба маҷмааи агросаноатӣ фароҳам меоранд. Бо вучуди ин, аксари

ташкilotҳои кишоварзӣ наметавонанд пурра аз ин имкониятҳо истифода баранд. Ин аз ҷиҳати камбудӣ, қиман аз сабаби дар доираи муносибатҳои ғайрирасмии иқтисодӣ дур кардани иқтисодиёт ва азхуд намудани усулҳои ҳозиразамони хоҷагидорӣ ва хоҷагии қишлоқ худдорӣ накардани роҳбарон мебошад.

8. Инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ дар маҷмааи агросаноатӣ низоми сохторҳои хизматрасониест, ки бо ҳам алоқаманд буда, ба ҳалли самараноки масъалаҳо ва мушкилоти пайдошаванда дар раванди фаъолияти сармоягузорӣ равона шудаанд. Рушди ин инфрасохтор нақши калидӣ дар таъмини фаъолияти устувор ва рушди соҳаи кишоварзӣ мебозад. [22-М], [25-М]

9. Бо назардошти ин, зарурати ҷорӣ намудани мафҳуми «лоиҳаи сармоягузорию комплексӣ» ба миён меояд, ки истифодаи захираҳои Фонди сармоягузорию барои ташкили инфрасохтори муттаҳидшудаи зарурӣ пешбинӣ менамояд. Ин инфрасохтор бояд татбиқи якчанд лоиҳаҳои ба ҳам алоқамандро таъмин намояд. Чунин равиш имкони ҷалби сармоягузорони гуногуни тиҷоратиро фароҳам сохта, ба ҳалли самараноки масъалаҳои маҷмӯии рушди соҳаи кишоварзӣ мусоидат хоҳад кард. Дар асоси ин, бояд ҳаҷми зарурии воситаҳои Фонди сармоягузорӣ барои маблағгузорию лоиҳаҳои, ки ба рушди ҳамаҷонибаи инфрасохтори бахши аграрӣ нигаронида шудаанд, муайян карда шавад.

10. Дар бисёр кишварҳои хориҷӣ (ИМА, Олмон, Британияи Кабир) раванди сармоягузорӣ мувофиқи стандартҳои таҳияшуда, қоидаҳои муайян барои пешгирӣ кардани вайронкунии мӯҳлати корҳо, сметаҳои ҳароҷот, нақшаҳо ва шартномаҳо, нишондиҳандаҳои самаранокӣ (NPV, IRR, PI) ҳатарҳо ва ғайра амалӣ карда мешавад. Ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳи фаъолияти сармоягузорӣ таҳти таъсири шароити беруна ба равандҳои сармоягузорӣ аз сифати муҳити институтсионалӣ, ки «маҷмӯи шароитҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, технологӣ ва

дигар шароитҳост, ки барои мусоидат намудан ба табдили самарабахши пасандозҳо ба бунёди сармояи нав таъин шудаанд», алоқаманд мебошад. [24-М], [26-М]

Б) дар самти амалӣ

1. Дар байни лоиҳаҳои ояндадори сармоягузорӣ, ки тибқи баҳодиҳии пешакӣ дорои самаранокии баланди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ буда, хуб таҳия шудаанд, метавон лоиҳаҳоро оид ба таъсиси истеҳсолоти комплексӣ ва бисёрсоҳаи сермаҳсул, инчунин лоиҳаҳо оид ба коркарди амиқи маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводорӣ ҷудо кард. Илова бар ин, аҳамияти калон доранд лоиҳаҳое, ки корхонаҳоро дар як низоми инноватсионии ягона муттаҳид мекунанд ва дар бар мегиранд парвариши зироатҳои техникӣ ва коркарди хӯроки омехта бо иловаҳои биологӣ. Барои таъмини молиявии чунин лоиҳаҳо тавсия дода мешавад, ки барои объектҳои комплекси агросаноатӣ квотаҳои соҳавӣ муқаррар карда шаванд.

2. Хусусиятҳои иқтисодӣ бахши аграрӣ тақзои менамояд, ки ташкил кардани Фонди минтақавии идоракунии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ ба мақсад мувофиқ аст. Вай бояд вазифаҳои агентии кафолатии ва маркази иттилоотӣ иттиҳодияҳоро муттаҳид намояд. Самтҳои асосии фаъолияти Фонди минтақавии идоракунии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ бояд дақиқ мушахас бошанд.

3. Механизми иқтисодӣ маҷмӯи зерсистемаҳои мутақобилаи нарх, буҷет, қарз, андоз, суғурта, гумрукӣ ва тарифӣ мебошад, ки фаъолияти субъектҳои иқтисоди кишоварзиро таъмин мекунанд. Бо дарназардошти воқеияти муосир, тафсири мафҳуми маҳдудтар – механизми ташкилии иқтисодии рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ» системаи институтҳо, усулҳо ва фишангҳои таъсиррасонӣ ба манфиатҳои иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ ва сармоягузoron дар соҳаи кишоварзӣ

чиҳати ташаккул додани қарорҳои ба ҳамдигар ғоиданоки сармоягузори мебошад.

4. Таҷрибаи чандинсолаи сармоягузори ба кишоварзӣ, қомеъҳои иқтисодчиёне, ки ин муаммоҳоро омӯхтаанд, инчунин таҷрибаи ватаниро қамъбаст намуда, мо таснифи хусусиятҳои ғайолияти сармоягузори қорхонаҳои кишоварзиро пешниҳод мекунем. Ғайолияти сармоягузори қорхонаҳои кишоварзӣ бештар ба нақш ва мавқеи бахши аграрии иқтисодиёт дар системаи комплекси агросаноатӣ вобаста буда, пеш аз ҳама ба хусусияти муносибатҳои иқтисодии кишоварзӣ ва соҳаҳои дигари комплекси агросаноатӣ дахл дорад. Бинобар он, чуноне, ки аз таҷрибаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо бармеояд, ҳадаф метавонад ба талаботи гирифтани ғоида муҳолифат кунад. Хусусияти муҳими ғайолияти сармоягузори қорхонаҳои кишоварзӣ эҳтиёҷоти онҳо ба сармоягузори ба соҳаи иҷтимоӣ ва инфрасохтори кишоварзӣ мебошад, зеро иқтисодиёти муосири кишоварзӣ на танҳо як соҳаи истеҳсолот, балки тарзи зиндагии мардуми деҳот низ мебошад. Аз ин рӯ, ҳадафи мушаххаси ғайолияти сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ ҳифзи иҷтимоӣ ва таъмини аҳолии деҳот мебошад, ки бо ҷудонашавандагии истеҳсолоти кишоварзӣ ва тарзи зиндагии мардуми деҳот муайян карда мешавад. [21-М], [25-М]

5. Таҳияи модели бисёрфункционалии механизми идоракунии ғайолияти инноватсионӣ ва сармоягузори комплекси агросаноатӣ, ки ба робитаи марҳилаҳои шабеҳи равандҳои инноватсионӣ ва сармоягузори асос ёфтааст, бо мақсади татбиқи сармоягузори мувозӣ дар лоиҳаи инноватсионии бояд ҷорӣ шавад. Дар марҳилаи татбиқи чараёни суръатбахши индустриаликунонии кишвар вазифаи ҷиддии роҳбарони қорхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар якҷоягӣ бо олимони ва маблағгуздорон мебошад, ки дар асоси ҳадафҳои мавҷудбуда системаи ягонаи ҳадафҳои интегралӣ ва стратегияи ҳамгироишудаи рушди қорхонаҳо таҳия карда шавад. Усули самараноки ҳалли ин масъала

ҳамгирии амиқи методологии равандҳои инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар доираи лоиҳаҳои ягонаи инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар миқёси иқтисоди минтақавӣ ва системаҳои саноатии сатҳҳои гуногун боқӣ мемонад.

6. Ҳангоми таҳияи стратегияи сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ, сармоягузорӣ бояд аз ду ҷиҳат баррасӣ карда шавад: ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва ҳамчун раванди ҷобачогузории захираҳо дар шакли моддӣ ва пулӣ. Аз назари категорияи иқтисодӣ, сармоягузорӣ низоми муносибатҳои пулӣ мебошад, ки тавассути ҳаракати арзиш амалӣ мегардад. Ба ибораи дигар, маблағгузории комплекси агросаноатӣ дар шакли ҷараёни мунтазами воситаҳои молиявие зоҳир мешавад, ки барои харидорӣ ва ба кор андохтани фондҳои асосӣ ва гардишӣ равона гардидаанд, бо ҳадафи ба даст овардани натиҷаи муайян — аз лаҳзаи ҷудо кардани маблағ то лаҳзаи бозгашти онҳо.

7. Иқтисодии комплекси агросаноатӣ асосан тавассути нишондиҳандаҳои миқдорӣ тавсиф ёфта, бо дарназардошти нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ, таъминот бо омилҳои истеҳсолот (монанди захираҳои табиӣ, нерӯи корӣ, фондҳои асосӣ ва инфрасохтор), инчунин сатҳи талаботи истеъмолкунандагон ва дигар унсурҳои муҳими иқтисодӣ муайян карда мешавад. Комплекси сармоягузорӣ, ки ҳамчун як институти рушд баррасӣ мешавад, маҷмӯи сохторҳои ташкилӣ, меъёрҳо, технологияҳо, захираҳои инсонӣ, усулҳо ва механизмҳо мебошад, ки барои ҷалб ва татбиқи сармоягузорӣ ва амалисозии лоиҳаҳо ва барномаҳои марбут истифода бурда мешаванд. Мувофиққан комплекси сармоягузории комплекси агросаноатиро метавон ҳамчун ҳамаи унсурҳои бо ҳам алоқамандӣ дар боло тавсифшуда, ки дар ҳудуди муайян ҷойгир ва фаъолият мекунанд, барассӣ намуд. [22-М], [23-М]

8. Арзёбии комплексҳои сармоягузорӣ бо назардошти маҷмӯи меъёрҳои калидӣ анҷом дода мешавад, ки асоси классификатсияи онҳо

мебошанд. Аз ҷумлаи чунин меъёрҳо инҳоро метавон ном бурд: шумора ва тамаркузи нерӯи кори ғайбӣ дар дохили комплекс; сатҳи рушди пояи моддию техникаӣ; таҷҳизонидани корхонаҳо бо таҷҳизоти муосир; потенциали меҳнати кормандони комплекс; мавҷудияти ҷараёнҳои сармоягузорӣ ва иттилоотӣ дар дохили комплекси агросаноатӣ; дараҷаи рушди бахшҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ дар дохили комплекс; ҳиссаи комплекс аз рӯи масоҳат ва ҳаҷми истеҳсолот нисбат ба маҷмӯи умумии комплекси сармоягузори кишвар; сатҳи устувории иқтисодӣ ва эътимоднокии ғайбияти корхонаҳои комплекс ва дигар нишондиҳандаҳои муҳими стратегӣ, ки имконияти таҳлили муаммалӣ ваъ ва дурнамои рушди комплексро фароҳам месозанд.

9. Дар арзёбии ҳаҷарҳо ва таҳдидҳо, ки бо навсозии комплекси агросаноатӣ алоқаманданд, бояд омилҳои муҳими зеринро ба назар гирифт: зарардиҳии бисёре аз корхонаҳои кишоварзӣ; паст будани ғоидаи истеҳсолот; муддати дароз барои баргардонидани сармоягузорӣ; ноустувории молиявии хоҷагиҳо; мотиватсияи сустии кормандон ва роҳбарияти корхонаҳои агросаноатӣ; ғайбӣ набудани мақомоти маҳаллии ҳокимият дар таҳияи барномаҳои сармоягузорӣ ва ҷалби сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ; мавсимӣ будани истеҳсолот; вобастагии қавии кишоварзӣ аз шароити табиӣ ва иқлимӣ; набудани танзими қонунии кофӣ дар соҳаи суғуртаи истеҳсоли кишоварзӣ; инчунин мушкилот вобаста ба қонунгузори замин.

10. Дар шароити таъбиқи самти индустрикунонии босуръати кишвар бахши аграрии мамлакат яке аз бахшҳои пешбари бахши воқеии иқтисодиёт таваҷҷуҳи махсус ба таъсиси «дотатсияҳои давлатӣ барои дастгирии кишоварзӣ аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ сурат гирад, ки коҳиши сатҳи таъсири манфӣ ба рушди кишоварзӣ аз ҷумлаи омилҳои макроиқтисодӣ, аз қабилӣ болоравии нархи захираҳои энергетикӣ ва дигар воситаҳои моддию техникаӣро мутаъдил намуда ба рафъи

махдудиятҳоро дар истифодаи имкониятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ва ба роҳ мондани такрористеҳсолкунии васеъ қорӣ намудани лоиҳаҳои инноватсионӣ, гузаштан ба технологияи нави сарфакунандаи захираҳоро мусоидат менамояд.

11. Ҳамчун чораҳои муваққатӣ тавсия дода мешавад, ки маблағгузориҳои нормативии корхонаҳои кишоварзӣ қорӣ карда шавад. Барои баланд бардоштани самаранокии дастгирии давлатӣ лозим аст, ки ҳаҷми захираҳое, ки аз кишоварзӣ бо арзиши пулии он хориҷ шудаанд, ҳар сол арзёбӣ карда шавад ва ин маълумот дар механизмҳои молиявӣ-кредитӣ ба назар гирифта шаванд. Ҳангоми таҳияи барномаҳои дастгирии бахши аграрӣ бояд натиҷаҳои чунин ҳисоботҳоро ҳамчун асос гирифта, ки ин ба баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузориҳои соҳа мусоидат менамояд. Эътибори махсус ба ҳисоббаробаркунии маблағҳои ҷалбшуда дода мешавад, ки имкон медиҳад ҳиссаи талафотро, ки бо хориҷ намудани захираҳои молиявӣ аз кишоварзӣ дар раванди фурӯши маҳсулот алоқаманд аст, муайян намояд.

12. Айни замон сохторҳое, ки фаъолияти инноватсионӣ ва ҳамаи иштирокчиёни равандҳои инноватсионро дар сатҳҳои гуногуни иқтисод ҳамоҳанг созанд, вучуд надоранд. Аз ин рӯ пешниҳод мешавад, ки модели Фонди инноватсионӣ барои рушди технологӣ таъсис дода шавад, ки дар он муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, марказҳои таҷрибавӣ-конструкторӣ, корхонаҳои инноватсионии агропромишнавӣ, хадамоти машваратӣ ва дигар иштирокчиёни раванди инноватсионӣ дохил карда шаванд. Ин модел тамоми давраи технологии инноватсионӣ — аз таҳияи лоиҳаҳо ва асосноккунии онҳо то татбиқ ва қорӣ намудани онҳо — фаро мегирад. Таҳия ва маблағгузориҳои чунин инфрасохтор метавонад тавассути барномаи давлатии сармоягузорӣ, маблағҳои буҷетӣ ва ҳамчунин захираҳои ҳуди иштирокчиёни лоиҳаҳои инноватсионӣ — субъектҳои хоҷагидории агропромишнавӣ амалӣ шавад. Ҳадафҳои таъсиси фонд:

- ҷалби бештари сармоя ва баланд бардоштани ҷалби сармоягузорӣ ба корхонаҳои агропромишнавӣ (АПК);

- такмил додани фазои умумии сармоягузорӣ дар соҳа;

- баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои инноватсионӣ дар АПК;

- такмили вазъи молиявии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ;

- таъмини афзоиши даромадҳои андозӣ тавассути татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ.

Вазифаҳои асосии фонд:

- таҳия ва татбиқи сиёсати инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар агропромишнавӣ дар сатҳҳои гуногуни идоракунӣ;

- тарҳрезӣ ва дастгирии лоиҳаҳои тиҷоратӣ;

- эҷод ва ҷорӣ намудани маҳсулоти нави инноватсионӣ;

- фароҳам овардани хадамоти иттилоотӣ ва машваратӣ;

- ташкили намоишгоҳҳо, ярмаркаҳо, семинарҳо ва дигар чорабиниҳо;

- таъмини омодаасозӣ ва такмили ихтисоси кадрҳо барои соҳа. [24-М]

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ

1. Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзи берунмонда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027, ки бо Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2022, №90 тасдиқ шудааст
2. Барномаи давлатии пешбурди содирот ва воридотивазкуни барои солҳои 2016-2020». – с. 2.
3. Барномаи рушди низоми кишоварзӣ ва кишоварзии устувор дар давраи то соли 2030 (Замимаи 1 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023. – № 54. – с.22
4. Барномаи рушди системаи агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор дар давраи то соли 2030”. – с. 22.
5. Барномаи рушди соҳаи механикони инноватсионии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029» (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.11.2024, №62 тасдиқ гардидааст). – с.2.
6. Государственная программа по освоению новых орошаемых земель и восстановлению вышедших из сельскохозяйственного оборота земель в Республике Таджикистан на 2022-2027 годы. – С.2.
7. Закон Республики Таджикистан «О земельной реформе» (14 марта 1992 г. № 604)
8. Закон Республики Таджикистан «Об ипотеке» (от 20 марта 2008 года, № 364)
9. Земельный кодекс Республики Таджикистан (13 декабря 1996 года, № 327)
10. Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014 № 144 тасдиқ шудааст)

11. Концепции аграрной политики Республики Таджикистан утверждённой постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 декабря 2008 года №658. – с.63-65
12. Қонуни ҶТ «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 15 декабри соли 2021, №597)
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)», аз 15 марти соли 2016, № 1289
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 22 июли соли 2013, №1003). – с 6.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» (аз 15 марти соли 2016 № 1299)
16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои инвеститсионӣ». – Душанбе, 16.04.2012. – №822.
17. Налоговой кодекс Республики Таджикистан. 2022. – 324 с. – С. 145-275.
18. Постановление Правительство Республики Таджикистан о «Порядке предоставления налоговых и таможенных льгот» (от 31 декабря 2020 г. № 670). – 21 с.
19. Программа развития агропродовольственной системы и устойчивого сельского хозяйства на период до 2030 года”. Постановлению Правительства Республики Таджикистан от 1 марта 2023 года №54. – с 8.
20. Программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждённый постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383).
21. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 43

II. Захираҳои электронӣ:

22. Бондарева, Н. А. Формирование и прогнозирование оценки эффективности деятельности строительных предприятий - [Электронный

ресурс]. – Режим доступа: https://www.mosarchinform.ru/archiv/p2_articleid/12147. – Дата обращения 12.12.2023.

23. В Таджикистане реализуются три государственных инвестиционных проекта в сфере сельского хозяйства – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://e-cis.info/news/567/112812/>. – Дата обращения 27.09.2023.

24. Власти Таджикистана выделяют льготный кредит для пополнения госрезерва собственной пшеницей – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20240904/vlasti-tadzhikistana-videlyayut-lgotnii-kredit-dlya-popolneniya-gosrezerva-sobstvennoi>. – Дата обращения 09.10.2023.

25. Главное управление сельского хозяйства области – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://avesta.tj/2024/04/02/v-gorodah-i-rajonah-sogdijskoj-oblasti-dejstvuyut-536-teplits/> Avesta.tj. – Дата обращения 15. 11. 2023.

26. Кейнсианская модель инвестиции – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://spravochnick.ru/investiciikeynsianskaya_model_investiciy/. – Санаи мурочиат 16.05. 2024

27. Лоиҳаҳои сармоягузори ба замин – [Маводи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://alri.tj/tj/investment-projects>. – Санаи мурочиат 25.10.2024.

28. Оценка инвестиционной привлекательности – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lfin.ru/Ocenka_investicionnoy_privlekatelnosti. – Дата обращения 25. 02. 2024.

29. Поддержка фермеров для развития сельского хозяйства – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://aedpmu.tj/2023/10/10/podderzhka-fermerov-dlya-razvitiya-selskogo-hozyajstva/>. – Дата обращения 27.09.2024.

30. Приоритеты для устойчивого роста: стратегия развития сельскохозяйственного сектора в Таджикистане – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: worldbank.org/curated/en/456021468312882461/pdf/684180ESW0RUSS0LIC00TASS0RU0FORM02.pdf. – Дата обращения 2.10.2024.

31. Соответствие потребления хлебных продуктов рациональным нормам (на душу населения в год; килограммов) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.agroxxi.ru/analiz-rynka-selskohozjaistvennyh-tovarov/potreblenie-hleba-v-rossii-analitika-ot-rossiiskoi-gildii-pekarei-i-konditerov.html>. – Дата обращения 12.05.2024.

32. Теория экономических механизмов – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://institutiones.com/theories/259.-2007---1.html/>. – Дата обращения 12.02.2024.

33. Тимченко, Т. Н. Различные аспекты влияния фактора времени – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.cfin.ru/finanalysis/invest/investment_timing.shtml. – Дата обращения 25.03.2024.

III. Монография, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

34. Акимов, Н. И. Политическая экономия современного способа производства / Н. И. Акимов // Микроэкономика. Статистический подход: общие теории стоимости и прибавочной стоимости. – М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2003. – 207 с.

35. Аузан, А. А. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория: учебник / А. А. Аузан. – М.: ИНФА-М, 2017. – 416 с.

36. Бессонова, О. Е. Институциональная теория хозяйственного развития России / О.Е. Бессонова. – Новосибирск, 1998. – С. 37.

37. Бессонова, О. Е. Методическое обеспечение социально-экономического мониторинга / О. Е. Бессонова, С.Г. Крапчан, Р. Усуливан. – Новосибирск: ИЭИОПП СО РАН, 1995. – 58 с.

38. Бессонова, О. Е. Раздаточная экономика России: эволюция через трансформации / О. Е. Бессонова. – М.: РОССПЭН, 2006. – 142 с.
39. Брусов, П.Н. Финансовый менеджмент. Инвестиции / П.Н. Брусов, Т.В. Филатова. – М.: КноРус, 2012. – 321 с.
40. Брусов, П.Н. Современные корпоративные финансы и инвестиции / П.Н. Брусов, Т.В. Филатова, Н.П. Орехова. – М.: КноРус, 2014. – 517 с.
41. Веселкова, Е.Е. Правовое регулирование иностранных инвестиций в РФ: монография / Е.Е. Веселкова. – М.: КноРус, 2015. – 159 с.
42. Воспроизводство в аграрной экономике: вопросы теории и государственного регулирования и эффективности производства. / Под науч. ред. Ак. РАСХН И.Г. Ушачева и зав. отд. Н.А. Борхунова Тула: Гриф и К, 2009. - 324 с.
43. Дементьев, В. Е. Длинные волны экономического развития и финансовые пузыри / В. Е. Дементьев. – М.: ЦЭМИ РАН, 2009. – 156 с.
44. Дементьев, В. Е. Структура корпоративной системы и длинные волны в экономике / В. Е. Дементьев. – М.: ЦЭМИ РАН, 2011. – 192 с.
45. Заренков, В. А. Проблемы развития строительных компаний в условиях российской экономики / А. В. Заренков. – СПб.: Стройиздат, 1999. – 296 с.
46. Игонина, И. И. Организация инвестиционной деятельности / И.И. Игонина. – М.: Гардарики, 2013. – с. 56.
47. Иқтисоди кишоварзӣ: монографияи коллективӣ / Д.Х. Тагоев, Д.С. Пириев, Х.Р. Исайнов, К.К. Давлатзода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2024. – 392 с.
48. Иностранные инвестиции. Для бакалавров / под редакции А.П. Косинцев. – М.: КноРус, 2014. – 150 с.
49. Исайнов, Х.Р. Инвестиции в земельно-водных ресурсов Таджикистана: механизм управления их эколого-экономического

использования / Х. Р. Исайнов, Ф.П. Арабов. – Душанбе: Таджикский государственный университет, 2021. – 194 с.

50. Капелюшников, Р. Экономическая теория прав собственности / Р. Капелюшников. – Москва, 1990. – С. 79.

51. Кириленко, В.В. История экономических учений / В.В. Кириленко. – Тернополь: Экономическая мысль, 2007. – 233 с.

52. Ковалев, Н.Р. Экономическое обоснование прямых инвестиций: уч. пособие / Н.Р. Ковалев. – Екатеринбург: УрГЭУ, 1997. – 157 с.

53. Костюкова Е. И. Совершенствование системы учетно-аналитического обеспечения деятельности сельскохозяйственных организаций: монография / Е.И. Костюкова, А.Н. Бобрышев. – Москва, 2010. – 188 с.

54. Коуз, Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – Москва, 1993. – С. 9.

55. Леонтьев, В.Е. Инвестиции: учебник и практикум / В.Е. Леонтьев, В.В. Бочаров, Н.П. Радковская. – М.: Юрайт, 2019. – 455 с.

56. Лимитовский, М.А. Инвестиционные проекты и реальные опционы на развивающихся рынках / М.А. Лимитовский. – М.: Юрайт, 2011. – 486 с.

57. Макконнелл, К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: монография, пер.с англ. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: Республика, 1992. - 11-е изд. - 400 с.

58. Маҷмӯаи оморӣ. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2024. – С. 23.

59. Марголин А.М. Методы государственного регулирования процесса преодоления инвестиционного кризиса в реальном секторе экономики / А.М. Марголин, А.Я. Быстряков. – Челябинск, Южно-Уральское книжное издательство, 1998. - 296 с.

60. Маркс К., Энгельс Ф., Полн. сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Политиздат, 1963. - Т.25. - Ч.2. – С. 184-185.
61. Маркс, К. Капитал: К критике политической экономии / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1961. – Т.1. - С. 245.
62. Маршалл, А. Принципы экономической науки: пер. с англ. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. - Т.1. - 416 с.
63. Маслова, В. В. Развитие сельского хозяйства России в условиях импортозамещения / В. В. Маслова, В. С. Чекалин, М. В. Авдеев // Вестник РАН. – 2019. – №10. - С. 1024–1032.
64. Маҷмӯаи оморӣ. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 265.
65. Маҷмӯаи оморӣ. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 271.
66. Мельников, Р.М. Оценка эффективности инвестиций в инфраструктуру / Р.М. Мельников, М.В. Коптелов, В.Н. Краснощеков. – М.: Проспект, 2021. – 358 с.
67. Милосердов, В. В. Аграрная политика России – XX век / В. В. Милосердов, К. В. Милосердов. – М.: ФГУП «ВО Минсельхоза России», 2002. – С. 503-504.
68. Мильнер, Б. З. Исследования современных проблем развития управления: очерки истории Российской экономической мысли / Б. З. Мильнер. – М.: Наука, 2003. – 365 с.
69. Мохначев, С.А. Методология реального инвестирования: монография / С.А. Мохначев, С.Н. Вепрев. – Екатеринбург: Приобр. вести, 2003. – 210 с.
70. Нечаев, А.С. Теория госрегулирования инвестиционной сферы / А.С. Нечаев. – Иркутск: ИНТУ, 2019. – 509 с.

71. Одинаев, Ш.Т. Водные ресурсы Республики Таджикистан и их использование в сельском хозяйстве / Ш.Т. Одинаев. – Душанбе: МН «Ирфон», 2008. – 155 с.
72. Одинаев, Ш.Т. Механизми ташкилию иқтисодии рушди ҷараёни инноватсионӣ дар КАС: коллективная монография / Ш.Т. Одинаев. – Душанбе: МН «Ирфон», 2017. – 148 с.
73. Одинаев, Ш.Т. Организационно-экономический механизм эффективного водопользования в орошаемом земледелии Таджикистана / Ш.Т. Одинаев. – Душанбе: МН «Ирфон», 2010. – 210 с.
74. Одинаев, Ш.Т. Устойчивое развитие сельского хозяйства Таджикистана / Ш.Т. Одинаев. – Душанбе: МН «Ирфон», 2010. – 52 с.
75. Порт, Д. Институты и экономический рост: историческое видение / Д. Порт. - 1993. – Т.І. – Вып.2. – С. 32.
76. Пранович, А.А. Формирование стратегии управления инновационно-инвестиционной деятельностью / А.А. Пранович. – Ухта: УГТУ, 1999. - 208 с.
77. Романова, А.Т. Инвестиционная деятельность: монография / А.Т. Романова, Д.А. Мещеряков. – М.: МГЭУ, 2019. - 191 с.
78. Современный экономический словарь / Составители Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. - М.: Инфра-М, 1999. - 2-е изд., испр. – С. 48
79. Сопко, В.В. Бухгалтерский учет капитала предприятия (собственности, пассивов): монография / В.В. Сопко. – Киев: Центр учебной литературы, 2006. – 310 с.
80. Тамбовцев, В. Л. Анализ институтов: методология и практика / В. Л. Тамбовцев. – М.: Дело, 2004. – 240 с.
81. Теплова, Т.В. Инвестиции: теория и практика / Т.В. Теплова. – М.: Юрайт, 2016. - 2-е изд. – 782 с.
82. Уильямсон О. Внституты капитализма / О. Уилйямсон. – СПб.: Наука, 1996. – С. 608.

83. Фабоцци, Ф.Дж. Управление инвестициями / Ф.Дж. Фабоцци. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 931 с.
84. Фролов, Д.П. Эволюционная перспектива институциональной экономики России: монография / Д. П. Фролов. – Волгоград, 2018. – С. 75
85. Шаститко, А. Е. Новая институциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. – М.: ТЕИС, 2010. – 828 с.
86. Шаститко, А. Е. Экономическая теория организаций: учебное пособие / А. Е. Шаститко. – М.: Инфра-М, 2007. – 302 с.
87. Шумпетер, Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия: пер. с нем. и англ. / Й. А. Шумпетер. – М.: Эксмо, 2007. – 862 с.
88. Экономическая энциклопедия / Под ред. Абалкина Л.И. – М., Экономика, 1999. – 884 с.
89. Янковский, К.П. Инвестиции: учеб. пособие / К.П. Янковский. – СПб.: Питер, 2008. – 368 с.

IV.Мақола ва маърузаҳо:

90. Анчишкина, И. Влияние миграции на экономику регионов / И. Анчишкина // Экономика региона. – 2016. – № 4. – С. 32–40.
91. Анчишкина, И. Моделирование регионального развития в условиях кризиса / И. Анчишкина // Вестник экономической науки. – 2017. – № 1. – С. 22–30.
92. Анчишкина, И. Социально-экономические детерминанты развития регионов / И. Анчишкина // Региональные исследования. – 2015. – № 2. – С. 45–53.
93. Асаул, А. П. Функционирование инвестиционно-строительного комплекса с позиций теории маркетинга / А.Н. Асаул, В.П. Грахов // Экономика строительства. – 2005. – №1. – С. 48 – 56.
94. Ахимова, С.Р. Особенности инвестиционного проектирования в агробизнесе / С.Р. Ахимова // Молодой учёный. – 2022. – № 45 (440). – С. 267–269.

95. Бакитжанов, А. Инвестиционная привлекательность региона: методические подходы и оценка / А. Бакитжанов, С. Филин // Инвестиции в России. – 2001. – № 5. – С. 78-89.
96. Барканов, А. С. Совершенствование бизнес-процессов деятельности строительных организаций / А. С. Барканов // Экономика строительства. – 2004. – № 6. – С. 37-42.
97. Бахтиери, И. М. Дурнамон рушди стратегии комплекси озуқавории ҷумҳури дар низоми комплекси агросаноатӣ / И. М. Бахтиери, Ҷ. Ҳ. Тағоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 5. – Р. 61-70.
98. Бессонова, О. Е. Раздаточная экономика в ретроспективе / О. Е. Бессонова // Общественные науки и современность. – 1998. – № 4. – С. 85–100.
99. Бланк, О. С. Влияние кластеров на региональное развитие / О. С. Бланк // Экономика и управление. – 2018. – № 2. – С. 71–79.
100. Бланк, О. С. Кластерные структуры и инновации / О. С. Бланк // Менеджмент и маркетинг. – 2017. – № 3. – С. 58–65.
101. Бланк, О. С. Организационные аспекты развития кластеров / О. С. Бланк // Вестник экономики. – 2016. – № 4. – С. 33–42.
102. Борисова, А. А. Деловая активность в строительстве / А. А. Борисова // Экономика строительства. – 2000. - №7. – С. 52-60.
103. Буздалова, В. С. Инновационный потенциал предприятий малых городов / В. С. Буздалова // Экономика региона. – 2017. – № 3. – С. 78–85.
104. Буздалова, В. С. Механизмы государственной поддержки малого бизнеса / В. С. Буздалова // Вопросы экономики. – 2018. – № 6. – С. 99–105.
105. Буздалова, В. С. Развитие предпринимательства в условиях цифровизации / В. С. Буздалова // Научный журнал. – 2019. – № 5. – С. 45–52.

106. Голиченко, О. Г. Основные направления инновационной политики Российской Федерации на период до 2020 г. / О. Г. Голиченко, С.А. Самоволева // Материалы научно-практической конференции. Научная и инновационная политика: Россия и мир, 2011-2012. – М.: Наука, 2013. – 479 с.

107. Гордеев, А. В. Развитие сельского хозяйства России: итоги и перспективы / А. В. Гордеев // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2002. – № 2. – С. 3-8.

108. Губернаторова, Л. В. Повышать инвестиционную привлекательность сельского хозяйства / Л. В. Губернаторова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 10. – С. 52-57.

109. Дубикова, Е.Н. Финансовая устойчивость сельскохозяйственных предприятий на основе активизации инновационной деятельности / Е.Н. Дубикова // Экономика и управление. – 2010. – № 11. – С. 135-140.

110. Еременко, С.Ю. Инновационные стратегии в управлении человеческими ресурсами / С.Ю. Еременко // Экономика и управление. – 2020. – № 4. – С. 88–95.

111. Еременко, С. Ю. Развитие интеллектуального потенциала регионов / С. Ю. Еременко // Региональная экономика. – 2019. – № 6. – С. 49–57.

112. Еременко, С. Ю. Роль человеческого капитала в развитии инноваций / С. Ю. Еременко // Научный журнал. – 2018. – № 1. – С. 15–23.

113. Ерошкин, С. Ю. Рекомендации по прогнозированию перспективных, разрабатываемых и осваиваемых технологий / С. Ю. Ерошкин // Материалы научно-практической конференции. Инновационно-технологическое развитие экономики России: проблемы, факторы, стратегии, прогнозы.. – М.: «МАКС Пресс», 2005. – 590 с.

114. Зарипова, Г. А. Асосҳои назариявии идоракунии таваккалии хоҷагидорӣ дар самти ҷаъолияти соҳибкорӣ / Г.А. Зарипова, А. К. Сафоев

// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 4-2(50). – С. 78-89.

115. Зияева, М.Д. Инвестиционная деятельность в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы / М.Д. Зияева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 2. – С. 28-39.

116. Зияева, М.Д. Исследование теоретических подходов к определению инвестиций как экономической категории / М. Д. Зияева // Таджикистан и современный мир. – 2023. – № 2(82). – С. 172-182.

117. Зияева, М.Д. Роль инвестиционной составляющей в обеспечении ускоренной индустриализации / М.Д. Зияева // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 152-156.

118. Золотарева, Е.Л. Инвестиционная политика в воспроизводственном процессе сельского хозяйства / Е. Л. Золотарева, М. Е. Проняева, Ю. В. Воронцова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2010. – № 3. – С. 59-61.

119. Измалков, С. Теория экономических механизмов / С. Измалков, К. Сонин, М. Юдкевич // Вопросы экономики. – 2008. - №1. - С. 4-26.

120. Исайнов Х.Р. Зеленая" экономика: мировые тенденции и опыт Таджикистана / Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2022. - №4. - С. 48.

121. Каримов, А.Х. Инвестиции и их влияние на социально-экономическое развитие / А.Х. Каримов // Научный журнал. – 2021. – № 3. – С. 60–68.

122. Каримов, А.Х. Инновационные процессы в экономике Таджикистана / А.Х. Каримов // Экономика и развитие. – 2018. – № 2. – С. 55–62.

123. Каримов, А.Х. Проблемы устойчивого экономического роста / А.Х. Каримов // Экономические исследования. – 2020. – № 1. – С. 38–45.

124. Каримов, А.Х. Роль малого бизнеса в развитии регионов / А.Х. Каримов // Вестник экономики. – 2019. – № 4. – С. 70–77.

125. Комилов, С. Д. Инвестиционное обеспечение развития промышленности: механизм государственно- частного партнерства / С. Д. Комилов, М. Д. Зияева // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2023. – № 4(82). – С. 29-40.

126. Комилов, С. Д. Развитие интеграционных процессов на основе формирования межгосударственных инновационных кластеров / С. Д. Комилов // Казанский Международный конгресс евразийской интеграции - 2022 : Материалы конгресса, Казань, 09–10 июня 2022 года. – Казань: "Медицина", 2022. – С. 337-338.

127. Комилов, С. Д. Теоретические основы оценки эффективности инновационно- инвестиционных проектов в условиях рыночной экономики в Республике Таджикистан / С. Д. Комилов, П. С. Кошонов // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 2(31). – С. 5-13.

128. Комилов, С. Ҷ. Асосҳои концептуалии инкишофи инфрасохтори тиҷоратикунонии навовариҳо / С. Ҷ. Комилов, Д. А. Ҳодиев, Н. К. Маҳмадалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 3. – С. 173-181.

129. Комилов, С. Ҷ. Таъсири муҳити институтсионалӣ-инноватсионӣ ба инкишофи сармояи инсонӣ / С. Ҷ. Комилов, Ш. К. Садиқова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 1. – С. 33-39.

130. Курбонов С. Н. Иностранные инвестиции как основной фактор развития экономической инфраструктуры Таджикистана / С.Н.

Курбонов // Материалы научно – практической конференции. Государственная власть и местное самоуправление в России: история и современность. – СПб.: Изд-во «СЗАГС», 2007. – С.48-56.

131. Қодиров, Ф.А. Механизмҳои ҳимояи иқтисоди миллӣ / Ф.А. Қодиров // Вестник экономических исследований. – 2020. – № 3. – С. 50–57.

132. Қодиров, Ф.А. Моделҳои рушди иқтисодӣ дар Тоҷикистон / Ф.А. Қодиров // Ҷилди иқтисодиёт. – 2017. – № 5. – С. 44–52.

133. Қодиров, Ф.А. Мушкилоти рушди соҳибкорӣ дар минтақаҳо / Ф.А. Қодиров // Маҷаллаи илмӣ. – 2018. – № 2. – С. 33–40.

134. Қодиров, Ф.А. Таъсири сармоягузорӣ ба рушди иқтисодӣ / Ф.А. Қодиров // Иқтисод ва идоракунии. – 2019. – № 1. – С. 25–32.

135. Маслов, М.А. Тенденции развития частных инвестиций в России / М.А. Маслов // Экономика и предпринимательство. – 2023. – № 3. – С. 761–764.

136. Махкамов, Ф. Ф. Амсилаи концептуалии кластерҳои сайёҳӣ дар шароити минтақаҳои кӯҳӣ / Ф. Ф. Махкамов, Ҳ. У. Умаров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – №. 1-4(116). – С. 179-184.

137. Махкамов, Ф. Ф. Модели концептуалии кластерҳои сайёҳӣ дар шароити минтақаҳои кӯҳӣ / Ф. Ф. Махкамов, Ҳ. У. Умаров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – №. 1-2(110). – С. 270-276.

138. Мирсаидов, А. Б. Индустриальная трансформация и современные тенденции развития производительных сил в аграрном секторе экономики Таджикистана / А. Б. Мирсаидов // Экономика Таджикистан. – 2021. – №3. – С. 15-21.

139. Мирсаидов, А. Б. Институциональная инфраструктура и его роль в принятии и реализации управленческих решений органов

государственной власти / А. Б. Мирсаидов // Вестник ТНУ. – 2024. - №1. – С. 183-189.

140. Мирсаидов, А. Б. Институциональные аспекты эффективного использования инвестиционного потенциала в аграрной экономике / А. Б. Мирсаидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – №4. – С. 158-164.

141. Мирсаидов, А. Б. Мазмун и ҷисодии устувори истеҳсоли хоҷагии қишлоқ / А. Б. Мирсаидов // Маҷалаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. – № 1. – С. 80-87.

142. Мирсаидов, А. Б. Развитие институциональной структуры Экономики Республики Таджикистан / А. Б. Мирсаидов // Экономика Таджикистана. – 2016. – № 2-3. – С. 46-59.

143. Мирсаидов, А. Б. Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны / А. Б. Мирсаидов, М. Тохирзода // Экономика Таджикистана. – 2019. - № 3. - С. 51-56.

144. Мирсаидов, А. Б. Совершенствование методики мониторинга и оценки налоговых льгот, стимулирующих инвестиционно-инновационную деятельность субъектов экономики / А. Б. Мирсаидов, Х. Джумабоев // Экономика Таджикистана. – 2023. - № 1. – С. 12-24.

145. Мирсаидов, А. Б. К вопросу ценовой пропорции в сельском хозяйстве республики Таджикистан / А. Б. Мирсаидов // Таджикистан и современный мир. – 2015. – №5(48). – С. 46-56.

146. Моргоев, Б.Т. Роль инвестиций в сбалансированности агропромышленного комплекса / Б. Т. Моргоев // Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К. Л. Хетагурова. Общественные науки. – 2014. – № 3. – с. 349.

147. Музаффаров, Б.С. Инновации в сельском хозяйстве и их влияние на экономику / Б.С. Музаффаров // Экономика и управление. – 2019. – № 3. – С. 44–51.

148. Музаффаров, Б.С. Особенности развития аграрного сектора в Таджикистане / Б.С. Музаффаров // Вестник сельского хозяйства. – 2017. – № 4. – С. 22–29.
149. Музаффаров, Б.С. Проблемы и перспективы развития аграрной экономики / Б.С. Музаффаров // Аграрная наука. – 2018. – № 2. – С. 30–37.
150. Наговицына, Э.В.; Тусин, Д.С. Привлечение инвестиций через краудфандинговые платформы как метод выхода АПК на международный рынок / Э.В. Наговицына, Д.С. Тусин // Вестник университета. – 2024. – № 3. – С. 142–149.
151. Норалиев, Н. Х. Точное земледелие в цифровом сельском хозяйстве / Н. Х. Норалиев, Ф. Э. Юсупова, А. Н. Кувандиков // Вестник науки и образования. – 2020. – № 23-3 (101). – С. 14-17
152. Нуруллоев, З. Х. Инвестиционные проекты как объект учета управленческого труда / З. Х. Нуруллоев // Финансы и учет. - 2003. – № 3. – С. 12.
153. Одинаев Ш.Т. Выработка научных методов реформирования и действенных рычагов эффективного государственного регулирования в аграрном секторе экономики / Ш.Т. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. – 2010. - № 8 (64). - С.73-80
154. Одинаев Ш.Т. Идоракунии равандҳои истеҳсоли дар таъмини рақобатпазирии соҳаи кишоварзии Тоҷикистон / Ш.Т. Одинаев, З.Дж. Валиев // Паёми донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон вестник таджикского государственного университета коммерции. – 2024. - № 1(51). - С. 56-62.
155. Одинаев Ш.Т. Концепсияи таъмини амнияти иқтисодӣ ва хусусиятҳои он дар иқтисодиёти аграрӣ / Ш.Т. Одинаев, С. Аюбджон // Гузоришҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. - 2024. - №2. – С. 52-63.

156. Одинаев Ш.Т. Перспективные направления использования земельных ресурсов в сельском хозяйстве Республики Таджикистан / Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. - № 2/2 (82). - С. 36-46.

157. Одинаев Ш.Т. Плата за водные ресурсы и использование услуг / Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. – 2010. - № 8 (64). - С. 276-279.

158. Одинаев Ш.Т. Положение и пути эффективного использования водно-биологического потенциала рыбы и водо-продуктов в Республике Таджикистан / Одинаев // Вестник Педагогического университета. – 2011. - №1(37). - С. 82-105.

159. Одинаев Ш.Т. Пути повышения эффективности использования водно-ресурсного потенциала в сельском хозяйстве Таджикистана / Одинаев // Вестник педагогического университета. – 2011. - №6. - С. 32-39.

160. Одинаев Ш.Т. Резервы АПК в условиях перехода к новым экономическим отношениям и необходимости развития достижений НТП / Одинаев // Вестник педагогического университета. – 2011. - №6. - С. 30-32.

161. Одинаев Ш.Т. Роль и место зернового хозяйства в экономики страны / Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. – 2011. - № 4 (68). - С.150-156.

162. Одинаев Ш.Т. Самаранокии истеҳсол ва коркарди сабзавот / Ш.Т. Одинаев, И.И. Сафаров // Маҷаллаи илмӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2024. - № 1/1(66). - С. 45-51.

163. Одинаев Ш.Т. Экономическая эффективность использования оросительных систем в сельском хозяйстве Таджикистан / Вестник Таджикского национального университета. – 2011. - №11(75). - С.195-201.

164. Одиназода Ш.Т. Муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди ҷаҳолияти инноватсионӣ / Ш.Т. Одиназода, М.Д. Шоазизова,

М.Ш. Одинаева // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – 2024. - №2(80). - С. 99-105.

165. Орипов А.А. Инвестиции – фактор развития сельского хозяйства Республики Таджикистан / А.А. Орипов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2015. - №1(1). – С. 93- 97.

166. Осеи, Д. Д. Обзор теории прямых иностранных инвестиций (ПИИ) / Д. Д. Осеи // Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ). – 2016. – № 2 (54). – С. 196-202.

167. Патсиорковский, В. Институциональные изменения и инновации / В. Патсиорковский // Вестник экономической науки. – 2016. – № 3. – С. 14–22.

168. Патсиорковский, В. Роль институтов в развитии региональной экономики / В. Патсиорковский // Экономика и управление. – 2015. – № 8. – С. 38–46.

169. Патсиорковский, В. Формирование экономической политики региона / В. Патсиорковский // Вопросы экономики. – 2014. – № 6. – С. 59–67.

170. Петриков, А. В. Инвестиционные стратегии в условиях неопределённости / А. В. Петриков // Финансы и кредит. – 2021. – № 7. – С. 55–62.

171. Петриков, А. В. Методы оценки инвестиционных проектов / А. В. Петриков // Инвестиции. – 2019. – № 2. – С. 102–110.

172. Петриков, А. В. Риски инвестиционной деятельности / А. В. Петриков // Экономика и управление. – 2020. – № 5. – С. 68–74.

173. Полушкина, Т.М. Инвестиции в системе повышения инновационной активности АПК / Т.М. Полушкина // Экономика устойчивого развития. – 2024. – № 2 (58). – С. 201–205.

174. Проняева, Л.И. Тенденции развития инфраструктуры особых территорий / Л.И. Проняева, И.И. Кружкова // Региональная экономика. – 2024. – Т.22, № 1. – С. 107–133.

175. Раҳимов, Р. К. Таносуби аслии пулӣ дар миёни бахшҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р. К. Раҳимов, Я. П. Довгялло, Б. М. Шарипов // Паёми Донишгоҳи (славянӣ) Тоҷикистону Руссия. – 2015. – №3(49). – С. 75-83
176. Расулов, Г. Анализ финансовой системы Таджикистана / Г. Расулов // Финансы и кредит. – 2017. – № 3. – С. 33–40.
177. Расулов, Г. Развитие банковского сектора / Г. Расулов // Экономика и финансы. – 2018. – № 5. – С. 55–63.
178. Расулов, Г. Риски и перспективы финансового рынка / Г. Расулов // Вестник финансов. – 2019. – № 2. – С. 20–28.
179. Рауфӣ, А. Влияние глобализации на экономику Таджикистана / А. Рауфӣ // Региональная экономика. – 2019. – № 6. – С. 50–57.
180. Рауфӣ, А. Модели устойчивого развития экономики / А. Рауфӣ // Вестник экономической науки. – 2018. – № 3. – С. 40–47.
181. Рауфӣ, А. Особенности социально-экономического развития регионов / А. Рауфӣ // Экономика и общество. – 2017. – № 2. – С. 15–23.
182. Садриддинов, Н. Т. Баъзе масъалаҳои назариявӣ, рушди кластерҳои минтақавӣ ва аҳамияти онҳо дар пешрафти иқтисодиёт / Н. Т. Садриддинов, Ш. Ҳ. Раҳимов, М. Н. Садриддинова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – №. 1-2(86). – С. 165-174.
183. Садриддинов, Н. Т. Баъзе масъалаҳои рушди муносибатҳои кишоварзӣ ва аҳамияти онҳо дар таъмини амнияти озуқаворӣ / Н. Т. Садриддинов, У. Н. Садриддинов, А. Ғ. Халилова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – №. 1-3(65). – С. 319-325.
184. Садриддинов, Н. Т. Концепсияи рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт / Н. Т. Садриддинов, Б. Қ. Наимов, М. Н. Садриддинова // Вестник Бохтарского

государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – №. 1-1(83). – С. 178-185.

185. Садриддинов, Н. Т. Муҳочирати меҳнатӣ, тамоюл ва роҳҳои паस्त намудани он дар шароити Ҷаҳонишавии иқтисодиёт / Н. Т. Садриддинов, У. Н. Садриддинов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – №. 1-4-1(80). – С. 149-156.

186. Садриддинов, Н. Т. Теоретико-методологические основы кредитной политики государства в условиях рынка / Н. Т. Садриддинов, Ф. Абдуллоев, И. Шарипов // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2013. – № 2(26). – С. 32-41.

187. Саидмуродов, Л. Х. Долгосрочное видение развития Республики Таджикистан / Л. Х. Саидмуродов // Таджикистан и современный мир. Нашри махсус бахшида ба Симпозиуми байналмилалӣ «Таджикистан – 2030: на пути устойчивого человеческого развития». – 2015. – №6 (49). – С.20-25.

188. Саидмуродов, Ш. М. Асосҳои назариявии ҳавфу хатарҳо дар шароити имрӯза / Ш. М. Саидмуродов, Г. Х. Зубайдуллоева // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2019. – №. 2(256). – С. 225-228.

189. Саидмуродов, Ш. М. Роҳҳои такмилдиҳии идоракунии ҳавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар соҳаи қорводорӣ / Ш. М. Саидмуродов, Ш. С. Саидаҳмадова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – №. 1-4-2(68). – С. 97-101.

190. Саидмуродов, Ш. М. Современное состояние привлечения инвестиций в сельскохозяйственные предприятия и оценка инвестиционных рисков / Ш. М. Саидмуродов, Г. Х. Зубайдуллоева //

Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 5-1. – С. 62-66.

191. Саидмуродов, Ш. М. Татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори дар соҳаи энергетикаи вилояти Хатлон / Ш. М. Саидмуродов, Н. С. Назарова // Кишоварз. – 2020. – №. 4(89). – С. 217-221.

192. Саидмуродов, Ш. М. Хавфу хатарҳои ғайримолиявӣ ва идоракунии он дар фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд / Ш. М. Саидмуродов, Б. Б. Имомалиев // Кишоварз. – 2019. – №. 3. – С. 186-190.

193. Самандарзода, И. Х. Устойчивое развитие сельского хозяйства Республики Таджикистан / И. Х. Самандарзода, М. Н. Халикова // Инновационная экономика. – 2023. – № 2. – С. 27-33.

194. Самандаров, И. Ҳ. Нақш ва мақоми инфрасохтори логистикӣ дар иқтисодиёти минтақа / И. Ҳ. Самандаров, Н. Р. Раҷабова, Х. Н. Шарипова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – №. 1-1(107). – С. 225-229.

195. Самандаров, И. Ҳ. Нишондиҳандаҳои рушди устувори инфрасохтори иҷтимоии деҳот ва усулҳои муаян намудани онҳо / И. Ҳ. Самандаров, З. У. Самандарова, М. Н. Халикова // Кишоварз. – 2022. – №. 2. – С. 120-124.

196. Самандаров, И. Ҳ. Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии дастгирии давлатии рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақаҳои деҳот / И. Ҳ. Самандаров, М. М. Асоев, С. И. Самандаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 1. – С. 81-86.

197. Сафоев, А. К. муаммоҳо ва роҳҳои такмили соҳибкории занона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. К. Сафоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 1(40). – С. 61-64.

198. Сафоев, А. К. Раванди идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва роҳҳои баланд бардоштани он дар самти саноатикунонии босуръат / А. К.

Сафоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 4-2(50). – С. 152-164.

199. Сафоев, А. К. Совершенствование системы государственного регулирования привлечения инвестиций в долгосрочные проекты промышленности Таджикистана / А. К. Сафоев // Наука и образование: взаимодействие бизнеса и общества в условиях трансформации информационных процессов и технологий : Материалы Международной научно-практической конференции. В 3-х частях, Казань, 01 декабря 2023 года. – Казань: Университет управления "ТИСБИ" (Татарский институт содействия бизнесу), 2023. – С. 263-269.

200. Серова, В. В. Модели поддержки малого бизнеса / В. В. Серова // Вопросы экономики. – 2022. – № 2. – С. 30–38.

201. Серова, В. В. Особенности развития малого бизнеса в условиях кризиса / В. В. Серова // Экономика и управление. – 2020. – № 7. – С. 90–98.

202. Серова, В. В. Управление малым бизнесом в регионе / В. В. Серова // Региональные исследования. – 2021. – № 3. – С. 44–52.

203. Складов, И. П. Земельно-имущественный комплекс в России / И. П. Складов // Социологические исследования. – 1999. – № 3. – С. 37.

204. Содиков, М. С. Развитие инвестиционного сотрудничества с со странами ШОС / М. С. Содиков // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 2. – С. 68-76.

205. Содиков, М. С. Ҳамкории мутақобилан судманди сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ / М. С. Содиков, Ч. М. Худойбердиев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2024. – №. 4. – С. 212-220.

206. Содиков, М. С. Экономические приоритеты Республики Таджикистан в контексте сотрудничества со странами ШОС / М. С. Содиков // Государственное управление. – 2021. – № 2(51). – С. 49-57.

207. Содиқов, М. С. Беҳтарсозии (оптимизатсия) низоми маблағгузории фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити бозор / М. С. Содиқов, И. Н. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. – №. 1(51). – С. 49-57.

208. Содиқов, М. С. Маблағгузории сармоягузории воқеӣ ҳамаҷун омили рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Содиқов, И. Н. Сафаров // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. – 2023. – №. 4(28). – С. 286-296.

209. Содиқов, М. С. Сармоягузории хориҷӣ ва рушди устувори иқтисодӣ: умумият ва махсусият / М. С. Содиқов, У. А. Муҳабатов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №. 3(27). – С. 59-67.

210. Содиқов, М. С. Танзими давлатии ҷалби сармоягузории хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Содиқов, Д. Ш. Давлатзода // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 4-2(64). – С. 28-36.

211. Солиев, А. А. Модернизация системы продовольственного обеспечения региона и ее кластеризация / А. А. Солиев, И. С. Фасихов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2012. – № 2/2(83). – С. 3-9.

212. Солиев, А. А. Специфика производственного предпринимательства в условиях открытой экономики: факторный подход и внешние эффекты / А. А. Солиев, Ф. М. Имомербекоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/3. – С. 12-19.

213. Тагоев, Д. Х. Промышленная переработка сельхозпродукции в Хатлонской области: состояние, проблемы, направления развития и инвестиции / Д. Х. Тагоев, Ш. Н. Намозалиева // Экономика Таджикистана. – 2023. – № 3. – С. 103-110.

214. Тагоев, Д. Х. Этапы формирования механизма управления инвестиционными проектами на предприятиях АПК / Д. Х. Тагоев, Т. Т. Файзуллоев // Апрельские научные чтения имени профессора Л.Т. Гиляровой : Материалы XIII Международной научно-практической

конференции. В 2-х частях, Воронеж, 19 апреля 2024 года. – Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2024. – С. 280-286.

215. Тағоев, Қ. Ҳ. Сармоягузориҳо ва дурнамои рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзии минтақаи Кӯлоб / Қ. Ҳ. Тағоев, Ш. Н. Намозализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 2(36). – С. 99-111.

216. Тағоев, Қ. Ҳ. Тамоюлотӣ рушди равандҳои сармоягузорӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ, буриши минтақаҳо ва соҳаҳои он / Қ. Ҳ. Тағоев, А. М. Холов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 6. – С. 22-30.

217. Тағоев, Қ. Ҳ. Тамоюлотӣ рушди равандҳои сармоягузорӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ, буриши минтақаҳо ва соҳаҳои он / Қ. Ҳ. Тағоев, А. М. Холов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 6. – С. 22-30.

218. Тағоев, Қ. Ҳ. Усулҳои арзёбии самаранокии иқтисодии сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар КАС / Қ. Ҳ. Тағоев, А. М. Холов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2021. – №. 1. – С. 27-38.

219. Тағоев, Қ. Ҳ. Хусусиятҳо ва принципҳои ба Рушди фаъолияти сармоягузории корхонаҳои КАС таъсирбахш / Қ. Ҳ. Тағоев, А. Холов // Кишоварз. – 2020. – №. 3(88). – С. 173-176.

220. Тамбовцев, В. Л. К понятию института / В. Л. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 2005. – № 4. – С. 39–51.

221. Умаров, Х. У. Монетарные факторы экономического развития в Республике Таджикистан / Х. У. Умаров, П. О. Шарифов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 29-38.

222. Умаров, Х. У. сельское хозяйство и несельскохозяйственный сектор села / Х. У. Умаров, Т. А. Имомназарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 3. – С. 28-35.

223. Умаров, Ҳ. У. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба таъмини беҳатарии озуқаворӣ дар минтақа / Ҳ. У. Умаров, Қ. Қ. Расулов // Паёми

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 4-2(50). – С. 71 – 82.

224. Файзуллоев Т. Т. Сущность инвестиционных проектов и их классификация / Т. Т. Файзуллоев, Дж. Х. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2013. – № 2/5(132). – С. 289-294.

225. Файзуллоев Т.Т. Нақши комплекси агросаноатӣ дар рушди бозори агроозукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон / Х. М. Ятимзода, Т. Т. Файзуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 11. – С. 183-190.

226. Файзуллоев Т.Т. Такмили механизми ҳавасмандгардонии ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ғ. Х. Соҳибназарзода, Т. Т. Файзуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4-2(43). – С. 303-308.

227. Файзуллоев, Т. Т. Совершенствование системы управления инвестиционными проектами на агропромышленных предприятиях Согдийской области / Т. Т. Файзуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 4. – С. 109-116.

228. Федоренко, Н. П. Инновации в сельском хозяйстве / Н. П. Федоренко // Аграрная экономика. – 2015. – № 4. – С. 22–29.

229. Федоренко, Н. П. Перспективы развития аграрного сектора / Н. П. Федоренко // Вопросы экономики. – 2016. – № 9. – С. 14–20.

230. Федоренко, Н. П. Проблемы развития аграрного сектора / Н. П. Федоренко // Вестник аграрной науки. – 2014. – № 12. – С. 88–95.

231. Хандураев, А. А. Инновационные стратегии предприятий / А. А. Хандураев // Экономика и управление. – 2018. – № 1. – С. 47–55.

232. Хандураев, А. А. Модели оценки инновационной деятельности / А. А. Хандураев // Менеджмент и маркетинг. – 2019. – № 4. – С. 66–73.

233. Хандураев, А. А. Управление инновационными процессами в промышленности / А. А. Хандураев // Труды экономического факультета. – 2017. – № 5. – С. 120–128.
234. Холов, Т. А. Муайянкунии омилҳои хавфу хатарҳои сармоягузори дар корхонаҳои кишоварзӣ / Т. А. Холов, Ш. М. Саидмуродов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – №. 1-4-2(68). – С. 69-74.
235. Цифровизация как тренд устойчивого развития сельскохозяйственного производства / И. Х. Самандарзода, Е. В. Фудина, А. В. Носов [и др.] // Нива Поволжья. – 2024. – № 3(71). – С. 78-82.
236. Черний, Р. Н. Модели прогнозирования экономического роста / Р. Н. Черний // Региональная экономика. – 2018. – № 1. – С. 12–19.
237. Черний, Р. Н. Стратегии экономического роста / Р. Н. Черний // Экономика и управление. – 2016. – № 9. – С. 60–67.
238. Черний, Р. Н. Факторы устойчивого развития / Р. Н. Черний // Вопросы экономики. – 2017. – № 10. – С. 28–36.
239. Чернякова, Б. А. Анализ финансовой устойчивости предприятия / Б. А. Чернякова // Финансы и кредит. – 2015. – № 10. – С. 75–82.
240. Чернякова, Б. А. Методы повышения финансовой устойчивости / Б. А. Чернякова // Вопросы экономики. – 2017. – № 3. – С. 38–45.
241. Чернякова, Б. А. Управление финансовыми рисками / Б. А. Чернякова // Экономика и управление. – 2016. – № 6. – С. 44–52.
242. Шарипов, Ҳ. А. таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар инкишофи соҳаҳои саноат тавассути фаъолияти соҳибкорӣ / Ҳ. А. Шарипов, А. К. Сафоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 1(40). – С. 114-120.
243. Шаститко, А. Е. Институты как общественные блага / А. Е. Шаститко // Вестник МГУ. Серия «Экономика». – 1996. – № 5. – С. 45-52.

244. Шаститко, А. Е. Трансакционные издержки / А. Е. Шаститко // Вопросы экономики. – 1997. – № 7. – С. 78-86.
245. Шатилова, С. С. Влияние инвестиций на экономику регионов / С. С. Шатилова // Вопросы экономики. – 2021. – № 6. – С. 33–40.
246. Шатилова, С. С. Развитие региональной экономики / С. С. Шатилова // Экономика и управление. – 2020. – № 3. – С. 71–79.
247. Шатилова, С. С. Экономический потенциал регионов России / С. С. Шатилова // Региональная экономика. – 2019. – № 8. – С. 55–63.
248. Шокумова, Р.Е. Состояние и проблемы привлечения инвестиций в АПК региона / Р.Е. Шокумова // Управленческий учет. – 2022. – № 11–2. – С. 550–555.
249. Шуткова, А. А. Инструменты маркетингового анализа / А. А. Шуткова // Маркетинг и менеджмент. – 2018. – № 3. – С. 40–48.
250. Шуткова, А. А. Развитие маркетинговых стратегий / А. А. Шуткова // Экономика и управление. – 2020. – № 7. – С. 50–57.
251. Шуткова, А. А. Современные методы маркетинга / А. А. Шуткова // Вестник маркетинга. – 2019. – № 1. – С. 19–26.
252. Эрроу К. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов // THESIS. – Т. 1. – Вып.2. – С. 66.
253. Alchian, A. A. Uncertainty, Evolution, and Economic Theory / A. A. Alchian // *Journal of Political Economy*. – 1950. – Vol. 58, no. 3. – P. 211–221. – [Норавшанӣ, таҳаввулот ва назарияи иқтисодӣ].
254. Arrow, K. J. *A Difficulty in the Concept of Social Welfare* / K. J. Arrow // *Journal of Political Economy*. – 1950. – Vol. 58, no. 4. – P. 328–346. – [Мушкил дар мафҳуми хушбахтии иҷтимоӣ]
255. Arrow, K. J. *Essays in the Theory of Risk-Bearing*. – Amsterdam: North-Holland, 1971. – 228 с. – [Эссеҳо дар назарияи ба зимма гирифтани хатари иқтисодӣ]

256. Arrow, K. J. *Social Choice and Individual Values* / K. J. Arrow. – New York: John Wiley & Sons, 1951; 2-ум изд. 1963; 3-юм изд. 2012. – 214 с. – [Интихоби иҷтимоӣ ва арзишҳои инфиродӣ]
257. Arrow, K. J. *The Economic Implications of Learning by Doing* / K. J. Arrow // *Review of Economic Studies*. – 1962. – Vol. 29, no. 3. – P. 155–173. – [Натиҷаҳои иқтисодии омӯзиш ҳангоми амал]
258. Arrow, K. J. *The Limits of Organization*. – New York: Norton, 1974. – 200 с. – [Маҳдудиятҳои ташкилот]
259. Arrow, K. J. *Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care* / K. J. Arrow // *American Economic Review*. – 1963. – Vol. 53, no. 5. – P. 941–973. – [Ҳоравшанӣ ва иқтисоди беҳдошти тиббӣ]
260. Arrow, K. J.; Debreu, G. *Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy* / K. J. Arrow, G. Debreu // *Econometrica*. – 1954. – Vol. 22, no. 3. – P. 265–290. – [Ҳукми мавҷудияти тавозуни бозор]
261. Arrow, K. J.; Hahn, F. H. *General Competitive Analysis*. – San Francisco: Holden-Day, 1971. – 330 с. – [Таҳлили умумӣ дар рақобати бозорӣ]
262. Commons, J. R. *Institutional Economics: Its Place in Political Economy* / J. R. Commons. – New York: Macmillan, 1934. – 396 с. – [Иқтисоди институционалӣ: ҷойгоҳи он дар иқтисоди сиёсӣ].
263. Friedman, M. *A Monetary History of the United States, 1867–1960* / M. Friedman, A. J. Schwartz. – Princeton: Princeton Univ. Press, 1963. – [Таърихи пулӣ ИМА, 1867–1960].
264. Friedman, M. *Capitalism and Freedom* / M. Friedman. – Chicago: University of Chicago Press, 1962. – [Капитализм ва озодӣ].
265. Galbraith, J. K. *The Affluent Society* / J. K. Galbraith. – Boston: Houghton Mifflin, 1958. – 280 с. – [Ҷомеаи фаровон].
266. Galbraith, J. K. *The Great Crash, 1929* / J. K. Galbraith. – Boston: Houghton Mifflin, 1955. – 272 с. – [Бухрони бузург, 1929].

267. Galbraith, J. K. *The New Industrial State* / J. K. Galbraith. – Boston: Houghton Mifflin, 1967. – 342 с. – [Давлати нави саноатӣ].
268. Hansen A.H. *Business Cycles and National Income*. N.Y.: W.W. Norton, 1951. – [Давраҳои тиҷорат ва даромади миллий].
269. Hayek F.A. *Monetary Theory and the Trade Cycle*. N.Y. (reprint of 1933 English edition) – [Назариҳои пулии ва давраҳои савдо].
270. Hodgson, G. M. *Economics and Institutions: A Manifesto for a Modern Institutional Economics* – Routledge, 1988. – [Иқтисод ва институтсияҳо: Манифесто барои иқтисоди муосири институционалӣ].
271. Kornai, J. The Soft Budget Constraint / J. Kornai // *Journal of Economic Literature*. – 1986. – Vol. 24, no. 4. – P. 1687–1737. – [Маҳдудияти мулоими буҷетӣ].
272. Kornai, J.; Weibull, J. The Normal State of the Market in a Shortage Economy: A Queue Model / J. Kornai, J. Weibull // *Econometrica*. – 1978. – Vol. 47, no. 4. – P. 801–819. – [Ҳолати муқаррарии бозор дар иқтисоди камбудӣ: намунаи навбатҳо].
273. Maslova V., Chekalin V., Avdeev M. Agricultural Development in Russia in Conditions of Import Substitution // *Herald of the Russian Academy of Sciences*. – 2019. – . № 5. – P. 478–485. [Таъмини рушд дар соҳаи кишоварзӣ дар Русия дар шароити ивазкунии воридот]
274. Ménard, C. *L'économie des organisations* / C. Ménard. – Paris: La Découverte, 1990; 2004 (изд. 2), 2012 (изд. 3). – [Иқтисоди ташкилотҳо].
275. Ménard, C. *Transaction Cost Economics: Recent Developments* / ed. C. Ménard. – Cheltenham: Edward Elgar, 1997. – [Иқтисоди хароҷоти интиқолий: рушдҳои охирин].
276. Nelson, R. R. *The Moon and the Ghetto: An Essay on Public Policy Analysis* / R. R. Nelson et al. – New York: Norton, 1977. – [Моҳ ва маҳалла: эссе дар бораи таҳлили сиёсати давлатӣ].

277. Nelson, R. R.; Winter, S. G. *An Evolutionary Theory of Economic Change* / R. R. Nelson, S. G. Winter. – Cambridge, MA: Belknap Press, 1982. – [Назарияи эволюсионии тағйироти иқтисодӣ].
278. North, D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* / D. C. North. – Cambridge: CUP, 1990. – [Мақомоти институтсионалӣ, тағйир ва самаранокии иқтисодӣ].
279. North, D. C. *Structure and Change in Economic History* / D. C. North. – New York: Norton, 1981. – [Сохтор ва тағйири таърихи иқтисодӣ].
280. North, D. C. *The Economic Growth of the United States, 1790–1860* / D. C. North. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1961. – [Рушди иқтисодии ИМА, 1790–1860].
281. Omoniyi, B. B., Omobitan, O. A. Impact of Foreign Direct Investment in Economic Growth in Nigeria // *International Research Journal of Finance and Economics*. – 2011. – Issue 73. [Таъсири сармоягузори мустақими хориҷӣ ба рушди иқтисод дар Нигерия]
282. Peltzman S. Towards a More General Theory of Regulation // *The Journal of Law and Economics*. – 1976. V. 19. – № 2. – P. 211–240. [Ба самти назарияи умумии танзим]
283. Pissarides, C. A. „The Unemployment Volatility Puzzle: Is Wage Stickiness the Answer?“ / C. A. Pissarides // *Econometrica*. – 2009. – Vol. 77, no. 5. – P. 1339–1369. – [Мушкилоти ноустувории бекорӣ: оё мустаҳкамии маош ҷавоб аст?]
284. Pissarides, C. A. *Equilibrium in the labor market with search frictions* / C. A. Pissarides // *American Economic Review*. – 2011. – Vol. 101, no. 4. – P. 1092–1105. – [Тавозун дар бозори меҳнат бо монеаҳои ҷустуҷӯӣ]
285. Pissarides, C. A. *Job Matchings with State Employment Agencies and Random Search* / C. A. Pissarides. – *Economic Journal*. (сол маълум нест). – [Ҷустуҷӯҳои тасодуфӣ ва мувофиқсозии корҳо тавассути агентии давлатӣ]

286. Pissarides, C. A. *Quantum Governance: Rewiring the Foundation of Public Policy* / F. Farra, C. A. Pissarides. – London: Emerald Publishing Limited, 2023. – 232 с. – [Ҳукумати квантӣ: такмил додани заминаи сиёсати давлатӣ]

287. Pissarides, C. A.; Mortensen, D. T. „Job Creation and Job Destruction in the Theory of Unemployment“ / D. T. Mortensen, C. A. Pissarides // *Review of Economic Studies*. – (сол маълум нест). – [Эҷоди кор ва нест кардани кор дар назарияи бекорӣ]

288. Pissarides, C. A.; Ngai, L. R. „Structural Change in a Multi-Sector Model of Growth“ / C. A. Pissarides, L. R. Ngai // *American Economic Review*. – 2007. – Vol. 97. – P. 429–443. – [Тағйироти сохторӣ дар модели бисёрсекторалии афзоиш]

289. Pissarides, C. A.; Ngai, L. R. „Taxes, Social Subsidies and the Allocation of Work Time“ / C. A. Pissarides, L. R. Ngai // *American Economic Journal: Macroeconomics*. – 2011. – Vol. 3, no. 4. – P. 1–26. – [Андозҳо, кӯмакҳои иҷтимоӣ ва тақсими вақти кор]

290. *Rosenstein-Rodan P.* Notes in the Theory of the «Big Push» // *Economic Development of Latin America*. – New York, 1961. – P 60. [Қайдҳо дар назарияи «Тӯлони калон»]

291. Shanin, T. *The Awkward Class: Political Sociology of Peasantry in a Developing Society* / T. Shanin. – Oxford: Clarendon Press, 1972. – [Синфи нороҳат: социологияи сиёсӣ деҳқонӣ дар ҷомеаи рушдбанда].

292. Stigler G.J. The Theory of Economic Regulation // *The Bell Journal of Economics and Management Science*. 1971. V. 2. № 1. P. 3–21. [Назарияи танзими иқтисодӣ]

293. Toffler, A. *Future Shock* / A. Toffler. – New York: Random House, 1970. – [Шоки оянда].

294. Toffler, A. *The Third Wave* / A. Toffler. – New York: William Morrow, 1980. – [Сеюм мавҷ].

295. Veblen, T. B. *The Engineers and the Price System* / T. B. Veblen. – New York: B. W. Huebsch, 1921. – 160 с. – [Муҳандисон ва низоми нарх].

296. Veblen, T. B. *The Theory of Business Enterprise* / T. B. Veblen. – New York: Charles Scribner's Sons, 1904. – 312 с. – [Назарияи соҳибкории тиҷоратӣ].

297. Veblen, T. B. *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions* / T. B. Veblen. – New York: Macmillan, 1899. – 416 с. – [Назарияи табақаи бекор: омӯзиши иқтисодии муассисаҳо].

298. Williamson, O. E. *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications* / O. E. Williamson. – New York: Free Press, 1975. – [Бозорҳо ва иерархияҳо: таҳлил ва оқибатҳои зиддинҳисорӣ].

299. Williamson, O. E. *The Economic Institutions of Capitalism* / O. E. Williamson. – New York: Free Press, 1985. – [Муассисаҳои иқтисодӣ дар капитализм].

300. Winter, S. G.; Nelson, R. R. *An Evolutionary Theory of Economic Change* / S. G. Winter, R. R. Nelson. – Cambridge, MA: Belknap Press, 1982. – [Назарияи эволюсионӣ дар тағйироти иқтисодӣ].

V. Диссертатсия ва авторефератҳо:

301. Люлин, П. Б. Управление объектами коммерческой недвижимости: автореф. дис... уч. ст. канд. экон. наук: 08.00.05. / П.Б. Люлин. – СПб, 2007. - С. 17.

302. Садриддинов, Н. Т. Социально-экономические проблемы формирования и развития многоукладной экономики в аграрном секторе Таджикистана : специальность 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности, в т.ч.: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами; управление инновациями; региональная экономика; логистика; экономика труда; экономика народонаселения и демография; экономика природопользования; экономика предпринимательства; маркетинг; менеджмент; ценообразование; экономическая безопасность;

стандартизация и управление качеством продукции; землеустройство; рекреация и туризм)" : диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук / Садриддинов Насриддин Талбакович. – Душанбе, 2009. – 283 с.

303. Сафоев, А. К. Совершенствование механизма управления региональными инвестиционными проектами (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан) : специальность 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности, в т.ч.: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами; управление инновациями; региональная экономика; логистика; экономика труда; экономика народонаселения и демография; экономика природопользования; экономика предпринимательства; маркетинг; менеджмент; ценообразование; экономическая безопасность; стандартизация и управление качеством продукции; землеустройство; рекреация и туризм)" : диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Сафоев Абдумаджид Каримович, 2015. – 175 с.

304. Солиев, А. А. Теоретические и практические проблемы привлечения иностранных инвестиций в развитие малой открытой экономики (на примере Республики Таджикистан) : специальность 08.00.01 "Экономическая теория" : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Солиев Ашурбой Абдувохидович. – Душанбе, 2004. – 26 с.

305. Шевченко, О. Ю. Эколого-экономический механизм обеспечения эффективности использования и оценки городских земель в условиях формирования земельного рынка: автореферат дисс... к.э.н. / О. Ю. Шевченко. – Ростов на Дону, 2006. – С. 9.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия

А) Монография ва брошюраҳо:

[1-М]. Бақоев Ш.С. Такмидиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ: дар мисоли вилояти Хатлон [Матн]: монография / Бақоев Ш.С. – Бохтар, 2021. – 173 с.

[2-М]. Бақоев Ш.С. Муносибатҳои мукотибавии байнибонкӣ [Матн]: васоити таълимӣ / С.Ч. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев, Ш.М. Саидмуродов, Ш.С. Бақоев И.М. Шодиев. – Душанбе, 2017. - 181 с.

[3-М]. Бақоев Ш.С. Бозори қарз ва асъор [Матн]: васоити таълимӣ / Ш.М. Саидмуродов, С.Ч. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев, Ш.С. Бақоев, И. Аҳадов, И.М. Шодиев, Г. Латипова. – Душанбе: “Ирфон”, 2017. - 319 с.

[4-М]. Бақоев Ш.С. Инноватсия дар бонкҳо [Матн]: васоити таълимӣ / С.Ч. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев, Ш.М. Саидмуродов, И.М. Шодиев, Ш.С. Бақоев. – Душанбе: “Ирфон”, 2017. - 294 с.

[5-М]. Бақоев Ш.С. Андоз ва андозбандӣ [Матн]: дастури таълимӣ-методӣ / Ш.С. Бақоев, Қ. Фарҳод, Б.С. Шодиев, Т.А. Холов. – Бохтар, 2023. – 192 с.

[6-М]. Бақоев Ш.С. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт [Матн]: дастури таълимӣ-методӣ / Р.Қ. Аминов, Ш.С. Бақоев, З.Б. Давлатов, Б.Б. Эмомализода. – Бохтар, 2023. - 314 с.

[7-М]. Бақоев Ш.С. Назорат ва барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт [Матн]: дастури таълимӣ-методӣ / Р.Қ. Аминов, Ш.С. Бақоев, З.Б. Давлатов, Б.Б. Эмомализода. – Бохтар, 2023. - 315 с.

[8-М]. Бақоев Ш.С. Асосҳои аудит [Матн]: дастури таълимӣ-методӣ / Ш.С. Бақоев. – Бохтар, 2023. - 139 с.

Б) Интишорот дар маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

[9-М]. Бақоев Ш.С. Тарақиёти саноати вилояти Хатлон: проблема ва мулоҳизаҳо [Матн] / Ш.С. Бақоев, Н.Т. Садриддинов., Д.О. Муҳаммадҷонзода, Б.Қ. Наимов // Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ), Қўрғонтеппа, – 2016 – №1/4 (41). – С. 102–106 – ISSN 2663–5534.

[10-М]. Бақоев Ш.С. Асосҳои назарияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар шароити имрӯза [Матн] / Ш.С. Бақоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). – Қўрғонтеппа, 2017. – №1/4 (49) – С. 336–340. – ISSN 2663–5534.

[11-М]. Бақоев Ш.С. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа оид ба таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.С. Бақоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Қўрғонтеппа – 2018. – №1/2(53) – 192–197. – ISSN 2663–5534.

[12-М]. Бақоев Ш.С. Современное состояние и развитие инвестиционных проектов в Хатлонской области [Текст] / Ш.С. Бақоев // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных и экономических наук. – Душанбе, 2018. №2. – С. 157–161. – ISSN 2413–5151.

[13-М]. Бақоев Ш.С. Сарчашмаҳои асосии таҳия, татбиқ ва рушди лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.С. Бақоев // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Душанбе, – 2019. №1. – С. 72–76. – ISSN 2413–5151.

[14-М]. Бақоев Ш.С. Таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ (ҷанбаҳои назариявӣ) [Матн] / Ш.С. Бақоев, Ш.Н. Саидмуродов // Маҷалаи назариявӣ ва илмӣ–истеҳсолӣ. Кишоварз, 2019. – №2 (82). – С. 211–215. – ISSN 2074–5435.

[15-М]. Бақоев Ш.С. Принципиҳо ва методҳои амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ [Матн] / Ш.С. Бақоев, Ш.М. Баротзода, П. С.

Бақоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2020. – №1/1(71). – С. 173–177. – ISSN 2663–5534.

[16-М]. Бақоев Ш.С. Роҳҳои афзалиятноки татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ [Матн] / А. Муҳаммадӣ, Ш.С. Бақоев // Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2020 №1/3(77). – С. 170–173. – ISSN 2663–5534.

[17-М]. Бақоев Ш.С. Механизмҳои паст кардани хавфу хатарҳои ҷангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ [Матн] / Ш.С. Бақоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар–2022. – №1/4(104). – С 165–208. – ISSN 2663–5534.

[18-М]. Бақоев Ш.С. Механизми идоракуни фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии обёришаванда [Матн] / Ш.С. Бақоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”. – №1. – 1–3 (113). Бохтар, 2023. С 162–171. – ISSN 2663–5534.

[19-М]. Бақоев Ш.С. Самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзии обёришавандаи вилояти Хатлон [Матн] / Ш.С. Бақоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2023. – № 1 – 3 (113). – С. 184–188. – ISSN 2663–5534.

[20-М]. Бақоев Ш.С. Теоретические основы региональных инвестиционных проектов и их принципов [Текст] / Ш.С. Бақоев // Вестник ТНУ. Серия социально–экономических и общественных наук. – Душанбе, 2023. – № 6 – С 195–202. – ISSN 2413–5151.

[21-М]. Бақоев Ш.С. Таъминоти институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёти Тоҷикистон [Матн] / Ш.С. Бақоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар–2024. – № 1–3 (125). – С. 464–469. – ISSN 2663–5534.

[22-М]. Собирзода Ш.С. Совершенствование структуры, функций и институционального обеспечения управления инвестиционной деятельностью в апк [Текст] / Мирсаидов А.Б., Собирзода Ш.С // Вестник

Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, Душанбе, 2024. №9, – С 190 – 201 ISSN 2413–5151.

[23-М]. Собирзода Ш.С. Муносибати институтсионалӣ доир ба таҳқиқи фаъолияти сармоягузорӣ [Матн] / Собирзода Ш.С. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, – Душанбе, – 2024. – № 4/1 (54). – С. 275–283. – ISSN 2308–054X.

[24-М]. Собирзода Ш.С. Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ [Матн] / Собирзода Ш.С. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, – Душанбе, – 2025. – № 1 (56). – С. 386–391. – ISSN 2308–054X.

[25-М]. Собирзода Ш.С. Механизмҳои институтсионалии (ташкилӣ ва иқтисодии) идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ [Матн] / Собирзода Ш.С. // Паёми Молия ва иқтисод, – Душанбе, – 2025. – № 1 (44). – С. 505 – 511. – ISSN 2663–0389.

[26-М]. Собирзода Ш.С. Механизмҳои институтсионалии (ташкилӣ ва иқтисодии) идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ [Матн] / Собирзода Ш.С. // Паёми Молия ва иқтисод, – Душанбе, – 2025. – № 1 (44). – С. 505 – 511. – ISSN 2663–0389.

[27-М]. Собирзода Ш.С. Марҳалаҳои асосӣ ва натиҷаҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ ва манбаъҳои маблағгузориҳои онҳо [Матн] / Собирзода Ш.С. // Паёми Донишгоҳи Давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бохтар. – 2025. – № 1–1 (131). – С. 412–416 – ISSN 2663–5534.

[28-М]. Собирзода Ш.С. Концептуальные основы современного этапа реформирования агропромышленной системы и его инвестиционного сектора / А.Б. Мирсаидов, Ш.С. Собирзода // Экономика Таджикистана. – 2025. - №2. - С. 251 – 268.

В.)Мақолаҳо дар дигар нашрияҳо:

[29-М]. Бақоев Ш.С. Ҷанбаҳои назариявии ҳавфу хатарҳо [Матн] / Ш.С. Бақоев // Ваҳдати милли рушди иқтисод. Маводи конференсияи

байналмилалии илмӣ-амалӣ “Ваҳдати миллӣ ва рушди босуботи иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” баҳшида ба 21-умин солгарди рӯзи Ваҳдати миллӣ. Қисми 2 // Донишкадаи иқтисод ва савдои ДДТ Тоҷикистон. – Хучанд, 2018. - С. 120-123.

[30-М]. Бақоев Ш.С. Ҷалби сармояи хориҷӣ барои рушди соҳаи саноатӣ [Матн] / Ш.С. Бақоев // Конференсияи вилоятӣ илмӣ-назариявӣ баҳшида ба рӯзи андозчиён дар мавзӯи “Андоз-сарчашмаи асосии ғанигардонии буҷети давлатӣ” Ҷумҳурии Тоҷикистон. ДДБ ба номи Носири Хусрав санаи 4-май соли 2021 вилояти Хатлон “Бохтар-2021” – С. 78-82.

[31-М]. Бақоев Ш.С. Андозбандии ташкилотҳо ҳамчун омили пешрафтаи иқтисодиёти кишвар [Матн] / Ш.С. Бақоев // Конференсияи вилоятӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Саҳми мақомоти гумрук дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти ҚТ» баҳшида ба рӯзи гумрукчиён. 22 январи соли 2021 в Хатлон ҚТ. Бохтар – 2021. – С. 128-134.

[32-М]. Бақоев Ш.С. Нақши андозбандии итеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон [Матн] / Ш.С. Бақоев // Конференсияи вилоятӣ илмӣ-назариявӣ баҳшида ба рӯзи андозчиён дар мавзӯи “Андоз-сарчашмаи асосии ғанигардонии буҷети давлатӣ” Ҷумҳурии Тоҷикистон. ДДБ ба номи Носири Хусрав санаи 4-май соли 2021 вилояти Хатлон “Бохтар-2021”. – С. 213-217.

[33-М]. Бақоев Ш.С. Тенденции использования природных ресурсов региона при развитии инвестиционных проектов [Матн] / Ш.С. Бақоев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Роҳҳои такмилдиҳии механизмҳои идоракунии фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи сайёҳии вилояти Хатлон”. Леваконт – 2023. – С. 41-45.

[34-М]. Бақоев Ш.С. Хусусиятҳои фаъолияти инноватсионии инвестиционӣ дар кишоварзии обёришаванда [Матн] / Ш.С. Бақоев // Международный исследовательский центр «Endless Light in Science»

Республика Казахстан, 010000, г.Алматы, улица Сатпаева 16а Исх.№469
От:26.06.2023. – С. 154-161.

[35-М]. Бақоев Ш.С. Самаранокии тадбиқи лоиҳаҳои сармоягузори дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.С. Бақоев // Маводи конференсияи Ҷумҳуриявии илмӣ – назариявӣ дар мавзӯи «механизми идоракунии молиявӣ дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 26 – 27 апрели соли 2024, ш. Бохтар. – С. 346-350.

[36-М]. Бақоев Ш.С. Тадбиқи лоиҳаҳои сармоягузори дар давлатҳои хориҷи [Матн] / Ш.С. Бақоев // Маводи конференсияи Ҷумҳуриявии илмӣ – назариявӣ дар мавзӯи «механизми идоракунии молиявӣ дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 26 – 27 апрели соли 2024, ш. Бохтар. – С. 356-360.

[37-М]. Собирзода Ш.С. Амали намудани таҳия ва коркарди лоиҳаҳои сармоягузори дар минтақа [Матн] / Ш.С. Собирзода // Маводи конференсияи илмӣ- назариявии Ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Нақши мақомоти гумрук дар таъмини амният ва рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон” 2025. – С. 111-116.

[38-М]. Собирзода Ш.С. Тадқиқоти таҳияи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ [Матн] / Ш.С. Собирзода // Маводи конференсияи илмӣ- назариявии Ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Нақши мақомоти гумрук дар таъмини амният ва рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон” 2025. – С. 117-122.